

A dark, rainy street scene at night. In the foreground, a wet asphalt road reflects bright red light trails from a car. In the background, a car is driving away, its taillights glowing. Two traffic lights are visible, showing red lights. The overall atmosphere is moody and atmospheric.

APLIKOVANÁ ETIKA

přehled probrané a doporučené látky

Vladimír Šiler
2016

OBSAH

1 Aplikovaná etika – představení oboru, vstupní teze.....	3
2 Sociální etika. Co je obecné dobro? Co jsou veřejné statky? Spravedlnost. Přerozdělování.....	12
3 Sociální etika v praxi. Školství jako nástroj sociální spravedlnosti. Kulturní a sociální kapitál. Meritokracie. Pozitivní diskriminace. Afirmativní akce. Známkování chlapců a dívek.....	17
4 Multikulturalita	35
5 Etika hospodářství. Etika podnikání. Etika reklamy	41
6 Spotřebitelská etika	61
7 Etika politiky. Korupce	74
8 Jazyk mezi etiketou a etikou	90
9 Etika médií, informační etika, žurnalistická etika	100
10 Etika tlumočení a překladu	117
11 Étos práce. Profesní etiky	128
12 Profesní etika pedagogů	144
13 Bioetika	163
14 Etika v práci historika	167
15 Křesťanská sociální nauka	173

Text je studentům k dispozici pod licencí Creative commons. Je možno jej volně užívat i šířit, ale je nutno vždy uvést autora a nezasahovat do obsahu.

únor 2016

<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/3.0/cz/>

1 Aplikovaná etika – představení oboru, vstupní teze

Připomeňme si: výrazy etika, étos, morálka, mravnost (podobně jako v angličtině *ethics, moral* či v němčině *Ethik, Moral, Sittlichkeit*) se snažíme v odborné oblasti rozlišovat a užívat konkrétně v přesně vymezeném smyslu, ale v běžném jazyce, v médiích, ve škole či veřejném životě se tyto výrazy používají vágně, s překrývajícím se významem. Úplný pořádek do toho asi nevnese. Proto musíme počítat s určitou nepřesností. Nakonec se – i v odborné oblasti – domluvíme, ale bude třeba mluvit dlouho. Jistá nejistota však trvá. Nechci propadnout křeči hyperkorektního užívání těchto pojmů, a proto je budu někdy lehce zaměňovat, pružně přizpůsobovat, z odborné přísnosti přecházet přes esejistiku, publicistiku až k třeba k poetické notě – v naději, že postupně, s přihlédnutím ke kontextu se zamýšlený a správný smysl nakonec stane zřejmým. Nechytejme se za slovíčka. Přinejmenším ne se zlým úmyslem.

Výraz **aplikovaná etika** je možná nesmyslný. Etika by přece měla být vždy praktická, tedy vztažená ke konkrétnímu životu. Na rozdíl od řekněme spekulativní filozofie nebo metafyziky či logiky nebo filozofie jazyka. Řeční filozofové etiku často ztotožňují s praktickou filozofií. Tak ji ostatně provozují indiští i čínští mudrci. Ale na druhé straně taky víme, že právě řeční filozofové, Aristotelem počínaje, dokázali z etiky udělat samostatnou disciplínu, usoustavněnou nauku. To, přísně vzato, neudělal ani Konfucius ani Čuang-c'. I když bychom třeba buddhismus mohli v určitém smyslu považovat za čistou etickou nauku, není to systematická disciplína v našem západním slova smyslu. Právě proto, že evropská myšlenková tradice zná etické systémy, které jsou samy o sobě značně teoretické, tedy abstraktní, tzn. odtažitě, vzdálené konkrétní praxi – proto má smysl mluvit i o etice, která se tomuto teoretizování a abstrahování vyhýbá. Nicméně určitá pochybnost se nad každou etikou z tohoto důvodu oprávněně vznáší.

V akademickém prostředí, které je celé právě charakteristické teoretizováním, vzdálením se běžné životní či profesní praxi, proto učebnicově rozlišujeme: etika teoretická x etika praktická; etika obecná x etika speciální x etika systematická x etika partikulární (neúplná, dílčí). Jde ale většinou o dva póly, dvě strany téhož, o plodný protiklad, díky němuž vzniká tvořivé napětí. Obě se dialekticky doplňují, vzájemně podmiňují a potřebují, jedna bez druhé být nemůže (i když si někteří autoři občas vystačili jen s jednou). Metaetika je pak něco, co nestojí na téže ose, škále. Je v jiné rovině, mimo, má jiný předmět, metodu, smysl, cíl. Proto bych nekreslil všechny tři jako Prof. Pavel Fobel do hierarchické pyramidy – dole praktická, nad ní teoretická a nahoře metaetika.

Podle mě etika

- se táže, klade otázky, zpochybňuje domněle jisté, vystupuje ze samozřejmosti, diví se a žasne...
- hodnotí, soudí, usuzuje, zvažuje (tedy kritizuje), vynáší něco do souřadnic (zpravidla přitom ale nekvantifikuje – kvanta, počty nehrají roli), kvalifikuje (diskvalifikuje) – tedy posuzuje na základě kvalit (ptá se *jak, jaký nikoli kolik, kolikátý*)...
- pojmenovává, tematizuje, vyjímá něco ze samozřejmosti a lhostejnosti...
- problematizuje, poukazuje na neběžnost, nelinearitu, nevšednost, zvláštnost, nesnadnost, komplikovanost...
- normuje, tedy hledá, nalézá a stanovuje normy, regulativy, tedy příkazy a zákazy, pobídky a sankce...
- hledá, nalézá a stanovuje principy, tzn. v základech spočívající zásady jednání, vůdčí strategie...
- kultivuje svůj vlastní diskurs, tedy specifický způsob rozpravy o předmětu svého zájmu, včetně užití odborné terminologie, argumentace, řešení sporů...

Všechno, kromě posledního bodu, provádí i „pouhá“ morálka, obecná mravnost. Až na to, že tak činí spontánně, intuitivně, bez racionální reflexe a intelektuální artikulace, jaké je schopna jedině „filozofická“ či „vědecká“ etika.

Předpokládáme, že etika v dějinách západního, evropského myšlení dostatečně legitimizovala svou existenci jako nezastupitelného samostatného oboru, disciplíny, oblasti – lišící se od jiných, např. od práva, ekonomie, politiky, i když s nimi v různých kontextech souvisí.

Etiku je možno provozovat i v náboženském, teologickém kontextu. Tehdy bude přípustné argumentovat třeba nadpřirozenými autoritami a zjevenými skutečnostmi, a kromě empirie bude přípustná i empatie nebo spirituální evidence.

I aplikovaná etika – jakkoli ji chápeme jako spjatou s konkrétní praxí – musí alespoň na okamžik, ze začátku, zabývat se sama sebou, aby legitimizovala (ospravedlnila) svou samostatnou existenci. Například tím, že prokáže, že má svůj předmět, svou metodu a svůj diskurs, jímž se liší od ostatních. Neměla by ovšem v tom zabývání se sama sebou ulpět a setrvat – jak se často stává třeba filozofii (nebo teologii).

Tomuto pokušení ovšem i aplikovaná etika, je-li pěstována na univerzitě, jen těžko odolává – jak můžeme vidět např. na publikační produkci kateder aplikované etiky, řekněme na Slovensku. Je zajímavé, že ani jinak velmi „civilní“, tzn. „neakademický“, strážlivý a skeptický Radim Brázda nedokáže vystoupit ze svého akademického sevření, mluví-li o aplikované etice. Vůbec se nezmiňuje o tom, jak se vskutku v praxi provozuje. (Příklad antipsychiatrie nebo antipedagogiky ukazuje, že nebezpečí spočívá už v tom, že se obor akademicky etabluje, vznikne katedra, studijní program...)

Podle mě by se aplikovaná etika měla provozovat především tak, že se skutečně aplikuje v konkrétní praxi. O aplikované etice je tedy podle mě možno hovořit např. tehdy, etizujeme-li nad konkrétními problémy ve vědecké laboratoři, zasedá-li etická komise v nemocnici, sestavujeme-li etický kodex podniku, řešíme-li případové studie v dané profesi apod. Pěstovat toto všechno na univerzitě jen „jako“, cvičně, jen v řeči, jen virtuálně, znamená upadat opět do abstraktního teoretizování, planého akademismu, čirého intelektuálního *l'art pour l'art*ismu.

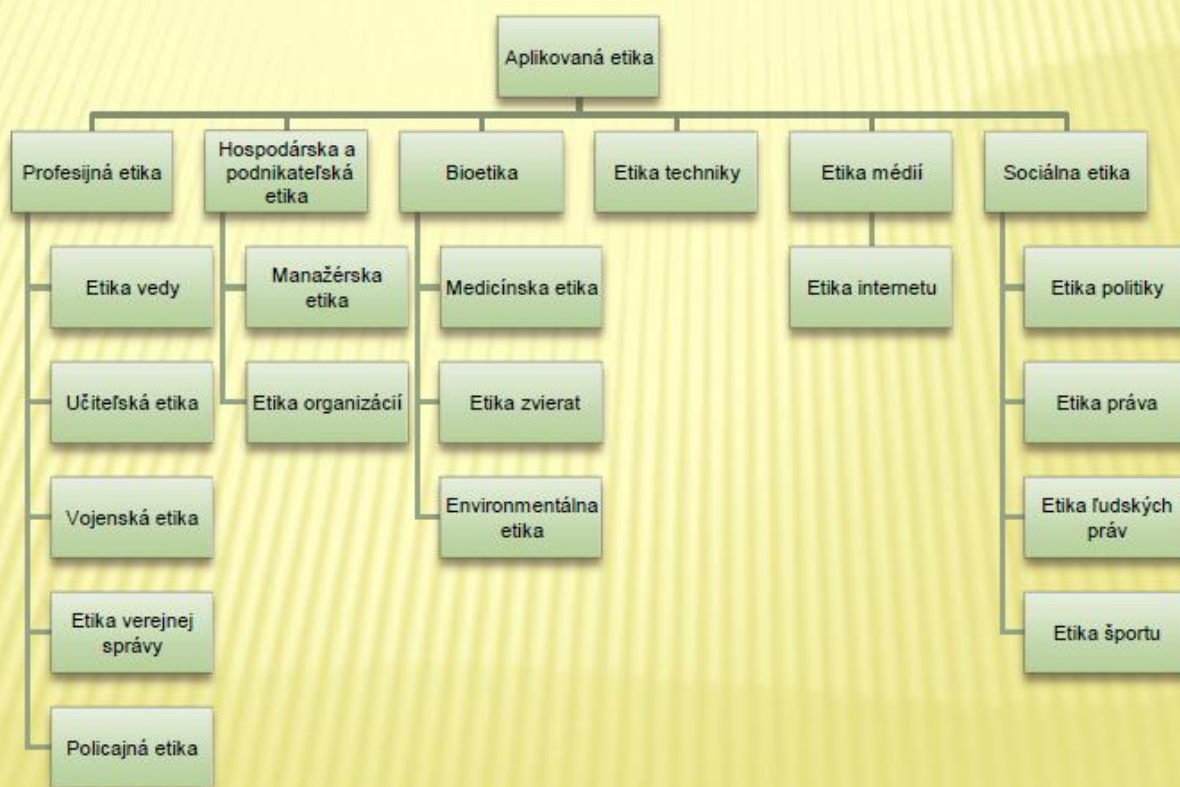
Samozřejmě, že i etika sebevíc praktická (aplikovaná) se vrací (vztahuje, odkazuje) k etice teoretické, ale i ke konkrétní morálce jakožto obecně sdíleným hodnotám a spontánně uplatňovaným regulativům v dané kultuře (pospolitosti) – a to explicitně (vědomě, výslovně) i implicitně (nevědomky, bezděčně, zahaleně, ne doslova). Zkratka může se opírat o mravnost (*moral sense*), dovolávat se obecných mravů (sdílených hodnot, norem) – ale taky se může snažit o specifický intelektuální diskurs, který se bude pokoušet argumentačně podložit své hodnocení i proklamované normy (závaznost regulativních mechanismů) racionálními důvody, intersubjektivní (dialogickou) shodou, smysluplnými pravidly rozpravy – anebo se může snažit podložit je empiricky, tzn. smyslově ověřitelnými zkušenostmi či experimentálně, vědeckými metodami ověřitelnými důkazy.

O boomu etiky se hovoří zhruba od 80. let 20. století. V 90. letech pak je přímo nápadný – což je možno dokumentovat na nově vznikajících katedrách, časopisech, ústavech, zakládání komisí, psaní kodexů a četností výskytu určitých slov a pojmů v odborných i veřejných rozpravách. Může to být další z módních vln (podobně jako byla ve své době módní sociologie nebo psychologie). Může to být i paradigmatická proměna, tedy revoluční nástup něčeho, co zde dosud nebylo. Taky to může být vyvoláno novými problémy, které nejsou řešitelné dosavadními disciplínami. Ale může to být dáno i krizí (krizí moderny, krizí hodnot apod.). Nebo konečně postmoderní situací – tedy ztrátou jistot, opor a pilířů, pevných os (koordinát), a růstem skepse – a z nich plynoucím pocitem, že jedinou záchranou před zmatkem (konfúzí), atomizací (fragmentací) a rozkladem je hledání etiky jako jediného i postmodernisty akceptovaného řádu, který nemusí končit totalitou. Ovšemže v postmoderní verzi je etika principiálně pluralitní, dílčí, dočasná, diskursivní, komunikativní, dialogická...

Nová praktická a konkrétní témata pro etiku se začala zárodečně ohlašovat už od přelomu 19. a 20. století – jednak proto, že je přinášel sám život ve stále komplexnější a komplikovanější moderní (západní) společnosti, a jednak proto, že se rozvíjely humanitní a společenské vědy, které poskytovaly etice dosud nebývalé nástroje myšlení i rozpravy. Tak se objevují například zárodky ekologické etiky, profesních etik, etiky hospodářství i etiky sociální apod. Ale zásadní podnět k výraznému nástupu nových témat i nové citlivosti přišel těsně po 2. světové válce. Byl to především šok z toho, co svět objevil v osvobozených koncentračních táborech a co se pak dozvěděl při norimberském procesu. Excesy nacistické medicíny, eugeniky, eutanazie, rasistické teorie a nacionální ideologie přesvědčily odbornou i laickou veřejnost, že je třeba podobnému zneužití vědy, profesí a ideologií zabránit nejen právními, ale i etickými regulativy. Rovněž výbuch hirošimské atomové bomby masivně potvrdil odhodlání vě-

decké i občanské veřejnosti regulovat vědu a techniku tak, aby se příště žádná taková válka nemohla opakovat. Lidská práva, boj proti rasismu a apartheidu, proti kolonialismu, myšlenka multikulturalismu, rovnosti pohlaví apod. – to vše předznamenalo 50. a 60. léta, zejména západní části euroatlantické civilizace. V 60. letech se medicína a veřejné zdravotnictví ocitají před novými problémy, které nejsou řešitelné jen vědeckými nebo politickými nástroji. Mimořádně se rozvíjí lékařská etika a rodí se bioetika. V 70. letech přichází ekologie a antimilitaristické hnutí. A v roce 1979 vychází Praktická etika Petera Singera – jak se později ukáže, zásadní, přelomová publikace pro obor nazývaný později právě praktická nebo aplikovaná etika. (Pozor – Radim Brázda má v této věci ve své knize chybu: je tam mylně uvedeno datum 1973.)

TYPOLÓGIA APLIKOVANÝCH ETÍK V SÚČASNOSTI

Obrázek 1 Prof. Pavel Fobel, Banská Bystrica

Tento diagram mi připadá příliš schematický, statický, podezřele jednoznačný.

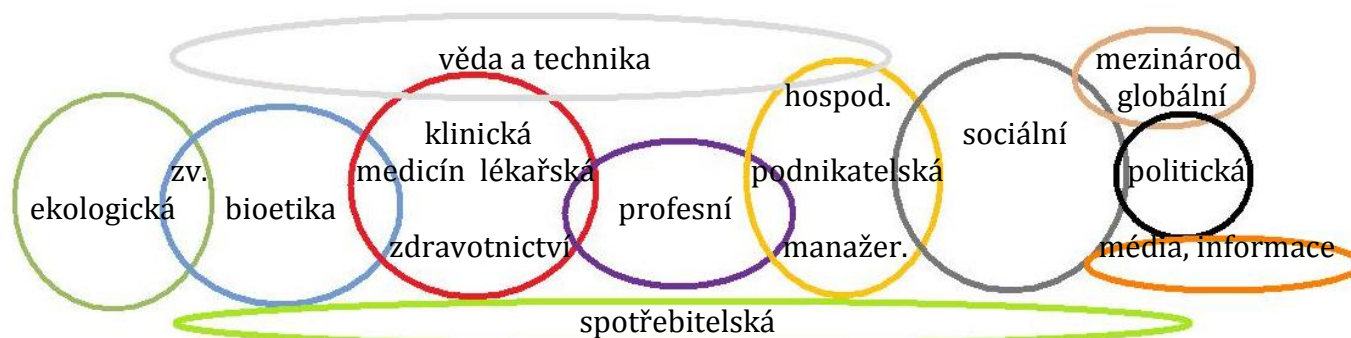
Aplikovaná etika jako svébytný obor a samostatná oblast možná ani neexistuje. Je to možná jen ne-logický a neorganický konglomerát různých etik, které spolu sice někdy souvisí, jindy jen velmi volně, ale někdy jsou dokonce zásadně disparátní až inkomensurabilní. Proto by se taky mohlo říkat, že existují jen oborové etiky a jen tak mají smysl.

Za samostatné chtějí být považovány např. etika ekologická, bioetika, lékařská i další profesní etiky. V poslední době se samostatně etabluje etika hospodářství, podnikání a managementu.

Sociální etika by svým způsobem mohla být pojata tak široce, že by pohltila většinu toho, co je v grafu zaznačeno. Sociální etika je protipólem klasické (filozofické, teoretické) etiky, která byla tradičně individuální, postihovala interpersonální vztahy mezi lidmi. Sociální etika postihuje vztahy mezi institucemi, tedy sice také mezi lidmi, ale bez jejich personálních identit. Etika se sice už v klasickém období (výrazně třeba v Řecku nebo Číně) zabývala také politikou, společenským životem v obci (po-

spolitosti) a způsobem vlády, správy veřejných věcí. Ale teprve postupně od 19. století, kdy máme k dispozici společenskou vědu, může být provozována jiným než klasickým způsobem.

Proto jsem navrhl následující diagram, který podle mě adekvátněji postihuje prolínání jednotlivých oblastí, jejich dynamičnost (pohyblivost, proměnlivost), nesnadnou definovatelnost (vtěsnání do pevných mezí).

Mezi ekologickou etiku a bioetiku jsem vřadil úzkou oblast zabývající se etikou ochrany zvířat.

Kam ale dát etiku sportu? Sexuální etiku. Existuje vůbec taková? Má existovat? A co třeba etiku páteřní péče a ochranu kulturního dědictví? Vznikne jedinou etiku vztahu ke strojům a věcem?

Co se společně objevuje ve všech oblastech zahrnovaných pod aplikovanou etiku?

Dá se zde pracovat s postupy užívanými v tradiční, klasické etice, jak je teoreticky formulovali významní myslitelé v dějinách. Etika ctnosti, utilitarismus, konsekvencialismus, intuitivismus, emotivismus apod. Ale některé oblasti vyžadují specifická řešení, pro něž není v dějinách období (např. etický vztah ke zvířatům či neživým přírodninám).

Podobory aplikované etiky

Kategorie a podkategorie aplikované etiky podle encyklopedického vyhledávače PhilPapers (Philosophical Research Online) – philpapers.org: <http://philpapers.org/browse/applied-ethics>

Applied Ethics, Miscellaneous (7,199 | 796)

Autonomy in Applied Ethics (5,084)
 Benevolence in Applied Ethics (7)
 Beneficence in Applied Ethics (20)
 Harm in Applied Ethics (78)
 Honesty in Applied Ethics (13)
 Justice in Applied Ethics (24)
 Lawfulness in Applied Ethics (1)
 Paternalism in Applied Ethics (54)
 Rights in Applied Ethics (51 | 48) Tom Dougherty
 Property Rights* (239 | 137)
 Miscellaneous Rights* (341 | 79)
 Human Rights* (1,894 | 1,737)
 Group Rights* (253 | 31)
 Bodily Rights* (42)
 Rights in Applied Ethics, Misc (3)
 Applied Ethics and Normative Ethics (40)
 Responsibility in Applied Ethics (163)
 General Issues in Applied Ethics, Misc (24)

Applied Ethics, General Works (83)

Applied Ethics, Misc (159)

Ethical Theories in Applied Ethics (16 | 4)
 Consequentialism in Applied Ethics* (10)

Ethical Theories in Applied Ethics, Misc (12)

Applied Virtue Ethics* (64) Jason Kawall
 Deontology in Applied Ethics* (11)

Biomedical Ethics (49,817 | 29,340)

Death and Dying (3,334 | 1,175)
 Assisted Suicide (422)
 Brain Death (241)
 Capital Punishment* (234)
 Cryonics (5)
 Defining Death (75)
 Euthanasia (774)
 Genocide* (143)
 Infanticide (62)
 Life Support (57)
 Suicide (107)
 The Badness of Death (144)
 Death and Dying, Misc (272)

Disability (934 | 668)

Disability Rights* (116)
 Disability, Misc (14)
 Mental Disorders* (1,284 | 302)
 Physical Disabilities (46)
 Cognitive Disabilities (72)

The Concept of Disability (101)
Sensory Disabilities and Disorders* (53 | 4)
Feminism: Disability* (108)
Disability and Well-Being (33)

Drugs (435 | 222)
Drug Addiction (34)
Pharmaceuticals (153)
Recreational Drugs (14)
Drugs and Consciousness* (24)
Drugs, Misc (12)

Genetic Ethics (1,416 | 103)
Eugenics (475)
Cloning* (317)
Genetic Engineering (184)
Genetic Testing (335)
Human Genetic Modification (164)
Genetic Ethics, Misc (155)

Health Care Ethics (2,072 | 760)
Aging (7)
Disability* (934 | 668)
Disease* (207)
Health* (40)
Health Care Justice (126)
Death and Dying* (3,334 | 1,175)
Health Care Rights (87)
Illness* (23)
Informed Consent in Medicine* (228)
Nursing Ethics (1,002)
Welfare* (100)
Health Care Ethics, Misc (90)

Medical Ethics (7,787 | 5,809)
Advance Directives (105)
Beneficence in Medical Ethics (53)
Confidentiality in Medicine (33)
Informed Consent in Medicine* (228)
Life Extension (38)
Malpractice (77)
Medicine and Law (161)
Medical Research Ethics (370)
Organ Donation (217)
Organ Transplantation (130)
Psychiatric Ethics (172)
Therapeutic Cloning (21)
Health Care Ethics* (2,072 | 760)
Medical Resource Allocation (223)
Medical Ethics, Misc (150)

Neuroethics (1,119 | 402)
Brain Death (241)
Ethics of Brain Imaging (50)
Cognitive Enhancement (185)
Neuroethics, Misc (482)
Neuroscience of Ethics* (124)
Psychopathology* (518 | 399)
Vegetative State and Coma* (244)

Reproductive Ethics (2,914 | 1,166)
Abortion (790)
Cloning* (317)
Contraception (58)
Disability* (934 | 668)
Parenthood* (113)
Morality of Procreation (80)
Reproductive Rights* (28)
Sex Selection (35)
Sperm and Egg Donation (13)
Stem Cell Research (331)
Surrogate Motherhood (46)
Reproductive Ethics, Misc (78)

Biomedical Ethics, Miscellaneous (466 | 72)
Biotechnology Ethics (126)
Biological Enhancement (128)
Biomedical Ethics, Misc (140)

Business Ethics (14,836 | 12,628)

Accounting Ethics (30 | 16)
Ethical Audits (2)
Social and Environmental Reporting (5)
Accounting Ethics, Misc (7)

Financial Ethics (697 | 453)
Corporate Governance (24)
Ethics of Executive Remuneration (43)
Ethics of Mergers and Acquisitions (4)
Insider Trading (25)
Microfinance (20)
Shareholder Activism (15)
Socially Responsible Investment (91)
Financial Ethics, Misc (22)

Foundations of Business Ethics (280 | 163)
Moral Theory and Business Ethics (35)
Narratives in Business Ethics (2)
The Possibility of Business Ethics (8)
Stakeholder Theory (60)
Foundations of Business Ethics, Misc (12)

Management Ethics (395 | 276)
Bluffing and Fraud in Business (2)
Corporate Philanthropy (6)
Corruption in Business (13)
Ethical Leadership (32)
Fair Trade (18)
International Management Ethics (18)
Sales Ethics (8)
Management Ethics, Misc (22)

Marketing Ethics (77 | 27)
Advertising Ethics (22)
Consumer Ethics (13)
Corporate Ethical Reputation (6)
Stakeholder Expectations of Business (5)

Marketing Ethics, Misc (4)

Organizational Ethics (429 | 189)

Corporate Ethical Climate (22)
Corporate Codes of Ethics (30)
Corporate Ethics Training (10)
Corporate Ethics Officers (7)
Corporate Ethics Programs, Misc (12)
Ethical Design of Organizations (9)
Whistleblowing (137)
Organizational Ethics, Misc (13)

Context of Business Ethics (72 | 1)

Business Ethics and Non-Governmental Organizations (8)
Business Ethics and Public Policy (19)
Business Ethics and Religion (9)
Business Ethics and Societal Culture (26)
Moral Reasoning in Business (7)
Context of Business Ethics, Misc (2)

Business Ethics, Misc (228 | 137)

Teaching Business Ethics (66)
Business Ethics Consulting (1)
Business Ethics, Miscellaneous (24)

Environmental Ethics (9,772 | 4,676)

Animal Ethics (2,779 | 1,369)

Animal Cruelty (29)
Animal Rights (583)
Speciesism (84)
Vegetarianism (185)
Animal Experimentation (324)
Animal Captivity (3)
Domestic Animals (8)
Moral Status of Animals (3)
Animal Ethics, Misc (191)

Environmental Value (152 | 24)

Environmental Cost-Benefit Analysis (18)
Environmental Diversity (8)
Intrinsic Environmental Value (43)
Instrumental Environmental Value (17)
Environmental Value, Misc (42)

Topics in Environmental Ethics (2,066 | 1,061)

Climate Change (438)
Ecology and Conservation Biology* (1,675 | 963)
Environmental Justice (94)
Future Generations (145)
Nature (137)
Pollution (11)
Species* (548 | 262)
Sustainability (59)
Wilderness (92)
Topics in Environmental Ethics, Misc (29)

Environmental Philosophies* (399 | 67)

Environmental Ethics, Misc (106)

Philosophy of Gender, Race, and Sexuality* (18,369)

Professional Ethics (6,642 | 2,118)

Academic and Teaching Ethics* (967)
Engineering Ethics (215)
Media Ethics (2,457)
Military Ethics (968)
Legal Ethics (634)
Professional Ethics, Misc (66)
Scientific Research Ethics (184)

Political Ethics (5,804 | 2,675)

Criminal Justice Ethics (1,277 | 636)

Policing (128)
Punishment (162)
Capital Punishment* (234)
Imprisonment (94)
Criminal Justice Ethics, Misc (23)

Government Ethics (86)

International Ethics (1,766 | 642)

Famine (32)
Global Justice (1,043)
War and Violence* (3,322 | 1)
International Ethics, Misc (49)

Social Ethics (2,964 | 232)

Deception (177)
Disability (934 | 668)
Disability Rights* (116)
Disability, Misc (14)
Mental Disorders* (1,284 | 302)
Physical Disabilities (46)
Cognitive Disabilities (72)
The Concept of Disability (101)
Sensory Disabilities and Disorders* (53 | 4)
Feminism: Disability* (108)
Disability and Well-Being (33)

Family Ethics (563 | 149)

Childhood (280 | 242)
Children's Rights* (78)
Childhood, Misc (0)
Children's Well-Being (42)
Parenthood* (113)
Family Ethics, Misc (21)

Friendship (61)

Philosophy of Sexual Orientation* (869 | 133)
Philosophy of Sexuality* (2,192 | 360)

Sport (1,867)

Social Ethics, Misc (64)

Technology Ethics (4,045 | 2,115)

Biotechnology Ethics* (126)

Computer Ethics (647 | 556)

Ethics of Artificial Intelligence* (231)

Machine Ethics* (77)

Internet Ethics (46)

Computer Ethics, Misc (45)

Engineering Ethics* (215)

Ethics of Artificial Intelligence* (231)

Machine Ethics* (77)

Nanotechnology (508)

Philosophy of Technology, Misc (689)

Technology Ethics, Misc (86)

O rozdělení témat do příslušných podoborů by se samozřejmě dalo diskutovat. Etika vědy a výzkumu zde není samostatně tematizována. Problematika autorských práv a duševního vlastnictví je dnes mnohem širší a komplikovanější. Chybí zde téma, které se objevilo teprve nedávno – problémy plynoucí z technologie 3D tisku.

Podobný přehled o šíři a hloubce záběru etiky jako principiálně praktické disciplíny získáme i na stránce Wikipedie, kde je podán seznam jednotlivých hesel (článků) týkajících se etiky – Index of Ethics Articles: https://en.wikipedia.org/wiki/Index_of_ethics_articles.

Pracoviště, osobnosti v ČR

U nás od 2010 existuje bakalářské studium AE na KTF UK.

Na TF JCU rovněž existuje v těsné blízkosti s teologickou etikou – ale spolupracuje i s fakultou Zdravotně sociální. Existuje tam doktorský program a habilitační řízení.

Na FHS UK existuje doktorský program Aplikovaná etika. Vede Prof. Helena Haškovcová.

Tu a tam se na některé vysoké škole u nás vyskytne předmět nazvaný Aplikovaná etika, nejčastěji v souvislosti se sociální prací či ekonomicko-manažerskými obory.

Je zaregistrováno občanské sdružení Fronesis – Centrum pro aplikovanou etiku. Sice s velmi důvěryhodnými osobnostmi, ale na internetu se nedá naleznout důkaz, že by vyvíjelo nějakou činnost.

Existuje Bios – Společnost pro bioetiku (bios-bioetika.cz), s nejasným složením (duší podniku bude zřejmě katolický bioetik David Černý), ale jasným příklonem ke katolické tradici a pravicové a konzervativní politické orientaci (směrem k Občanskému institutu či CEVRO institutu).

Lékařská etika je velmi solidně zastoupena. Rozvíjela se už před rokem 1989. Výraznou představitelkou je Prof. Helena Haškovcová. Dnes už je celá řada dalších odborníků, včetně docentů a profesorů. Od lékařské etiky se v posledních letech vyděluje a interdisciplinárně spojuje **bioetika**. Vzniklo Centrum pro bioetiku při 1. LF UK. Od roku 2010 zde existuje Ph.D. studium bioetiky. Univerzitní centrum pro bioetiku vzniklo i v Brně, kde propojuje kromě lékařských (Josef Kuře) taky přírodovědní (Renata Veselská) a právní obory (Filip Křepelka).

Časopis medicínského práva a bioetiky (David Černý) – byl v roce 2014 zařazen do seznamu recenzovaných časopisů (ERIH).

Vznikla však i řada občanských sdružení a neziskových organizací hlásících se k bioetice nebo aplikované etice, avšak z přiznaně i nepřiznaně jednostranných křesťanských, většinou katolických pozic. Širší laická veřejnost neumí rozlišit seriózní odborné kruhy od různých ideologických aktivistů a náboženských dogmatiků a fanatiků.

Viz například neskrývaně jednostranně katolický portál bioetika.cz nebo časopis Scripta Bioethica. Nic proti tomu, že jde o katolickou orientaci. Jen by se neměla tvářit jako objektivní, nestranná, neutrální, vědecká, akademická a široce tolerantní... V Polsku či na Slovensku takové mimikry běžně procházejí. Ale v liberálním a ateistickém Česku?

Slovensko

Katedry:

Bratislava, Nitra, Ružomberok, **Banská Bystrica**, **Košice**, Prešov, Trnava

Centrum bioetiky Unesco v Prešově.

Pro ilustraci je možno uvést ukázkou některých okruhů otázek státních závěrečných zkoušek oboru Aplikovaná etika na Univerzitě Mateja Béla v Banské Bystrici.

Univerzita Mateja Béla v Banské Bystrici
Bakalárska štátna zkouška oboru Aplikovaná etika, časť
Profesní etika:

1. Profesionálna etika ako špecifický typ aplikovanej etiky
2. Vznik profesionálnej etiky. História vývoja, faktory ovplyvňujúce jej vývoj. Hlavní predstavitelia. Vývoj profesionálnej etiky na Slovensku.
3. Pojem, podstata, predmet, funkcie a kategórie profesionálnej etiky.
4. Úlohy, ciele a poslanie profesionálnej etiky.
5. Spoločenské hodnoty a normy, profesionálne (kolektívne) normatívny, rolové normy ako súčasť profesionálnej etiky – charakteristika a vzájomný vzťah
6. Osobnostné predpoklady a inštitucionálny rámec etiky povolania (na príklade vybranej profesie).
7. Vzťahy vo vnútri profesie. Vzťahy k nadriadeným orgánom a spolupracovníkom. Profesionálna vzájomnosť, solidarita, pomoc, prajné odovzdávanie skúsenosti a informácií. Etická reglementácia nekalej konkurencie v rámci profesie, obmedzovanie (vylúčenie) jej nekalých foriem.
8. Typy profesionálnej etiky – charakteristika, úloha, funkcie (lekárska etika, policajná etika, právnická etika, učiteľská etika...)
9. Etické kódexy – podstata, význam, funkcie.
10. Profesionálna etika a etiketa (na príklade vybranej profesie).
11. Typologizácia etických kódexov (podľa obsahu a typu inštitúcie).
12. Negatívne a pozitívne stránky etických kódexov. Námitky voči kódexom. Zmysel a výhody etických kódexov
13. Hodnotenie (kritériá) kvality etických kódexov. Požiadavky kladené na etické kódexy.
14. Tvorba a implementácia etických kódexov. Problémy pri ich zavádzaní. Základné predpoklady pre implementáciu etických kódexov. Postupové kroky pri tvorbe etického kódexu.
15. Štruktúra profesionálnej etiky. Druhy a typy etických noriem, patriacich do profesionálnej etiky.
16. Slušnosť, takt, zdvorilosť – ich pôsobenie v profesionálnej praxi.
17. Základné spoločenské normy správania a ich význam pre profesionálnu prax.
18. Esteticko – etický aspekt profesionálneho prostredia.
19. Zdravý životný štýl a spôsob života v profesii moderného človeka (U. Beck, M. Foucault),
20. Pozícia kultúrneho etnocentrizmu a relativizmu a ich dôsledky v profesii.
21. Multikulturalizmus ako etický problém v profesionálnej praxi.
22. Význam normatívnej etiky v profesionálnej praxi.
23. Morálka ako individuálny aj sociálny regulátor v profesii.
24. Poradenstvo – špecifiká etického poradenstva
25. Etika práva a politiky

Univerzita Mateja Béla v Banské Bystrici
Magisterská štátna zkouška oboru Aplikovaná etika,
časť Aplikovaná etika:

1. Etika ako praktická filozofia. Všeobecná (filozofická) etika a aplikovaná etika ako dve teoretické oblasti etiky.
2. Príčiny vzniku a historicko-spoločenské kontexty vzniku aplikovanej etiky
3. Predmet aplikovanej etiky. Aplikovaná etika a praktická etika
4. Aplikovaná etika ako normatívna etika
5. Zdôvodňovanie versus aplikácia v aplikovaných etikách
6. Základná typológia a charakteristika spôsobov aplikácie v etike
7. Praktická filozofia a etika. Obrat v etike.
8. Otázka špecifickosti aplikovanej etiky. Čo aplikovaná etika nie je.
9. Aplikovaná etika a jej subodborny
10. Interdisciplinárny charakter aplikovanej etiky
11. Normativita, deskriptivita a preskriptivita v aplikovanej etike
12. Pôsobnosť a poslanie aplikovanej (praktickej) etiky v súčasnosti.
13. Praktická etika v súčasnom svete informačných technológií a masmédií.
14. Poradenstvo v etike.
15. Kritériá etickej primeranosti (etickej maximy). Základné charakteristiky etických konceptov a ich praktický význam (ilustrácia dilem, praktických situácií ich použiteľnosti).
16. Etika a aplikované etiky na Slovensku.
17. Inštitúty aplikovanej etiky a ich poslanie
18. Význam religionistiky pre človeka . Religionistika a etika.
19. Etická expertíza – podstata, súčasná diskusia.
20. Etická expertíza, etická expertízna činnosť, konzultant pre etiku

Univerzita Mateja Béla v Banské Bystrici
Magisterská štátna zkouška oboru Aplikovaná etika,
časť Organizační a manažerská etika:

1. Meranie a testovanie etiky v organizácii
2. Etické princípy a ich využitie pre etické hodnotenie a rozhodovanie
3. Morálna voľba a manažerske rozhodovanie. Aktuálne problémy v manažmente s dôrazom na etický, sociálny a hodnotový aspekt.
4. Etika a kultúra organizácie, typológie kultúr organizácií zamerané na typy morálneho správania (organizačná socializácia);
5. Hodnoty a normy kultúry a ich konkrétne prejavy, kultúra organizácie – identita – imidž, multikultúrnosť sveta a jeho obraz v rozmanitosti negociačných kultúr.
6. Inštitucionalizácia etiky v organizácii. Problém etického oportunizmu a relativizmu.
7. Tvorba etického programu.
8. Prvky etického programu a ich charakteristika.
9. Požiadavky na implementáciu etického programu.

10. Etické úrovne a etický rozvoj organizácie
11. Hodnoty organizácie, jej vízia a misia.
12. Etika zamestnaneckých vzťahov – vybrané problémy
13. Etiketa (spoločenské správanie, styk, protokol), základné pravidlá interpersonálneho spoločenského správania sa, pracovné prostredie manažéra, vzťah nadradenosti a podradenosti vedúceho a podriadeného.
14. Riešenie konkrétnych prípadových štúdií a dilem (všeobecná teória a etika manažmentu, bioetika, medicínska etika a environmentálna etika)
15. Etická infraštruktúra – základné charakteristiky a problém jej tvorby v organizácii.
16. Profesionálna socializácia ako forma inštitucionalizácie etiky.
17. Morálne konanie. Konanie a dôsledky konania, sloboda konania. Praktické zásady.
18. Etická dilema a etický problém.
19. Etický audit, etické kódexy, význam etických komisií
20. Význam etických tréningov
21. Prípadovosť ako tréningová metóda
22. Princípalizmus a kontextualizmus v aplikovanej etike.
23. Tvorba a implementácia etického kódexu.
24. Negociačné kultúry a ich praktické uplatnenie

MARKKULA CENTER FOR APPLIED ETHICS

ABOUT THE CENTER | FOCUS AREAS | ETHICS RESOURCES | EVENTS | DONATE | CONTACT US

Doporučená studijní literatura:

BRÁZDA, Radim. *Ethicum*. Zlín: VeRBuM, 2010. Kapitola Aplikovaná etika, s. 160–186.
 FOBEL, Pavel. *Aplikovaná etika. Teoretické východiská a súčasné trendy*. Martin: Honner, 2002. 134 s.
 Obě publikace jsou dostupné v elektronické podobě v datových úložištích předmětu. Při studiu je třeba se zaměřit na rozdíly v koncepci předmětu u obou autorů (založení a legitimizace/ospravedlnění oboru, struktura, odkazy na kompetentní odborníky a referenční publikace).

Rozšiřující a prohlubující studijní literatura:

CHADWICK, Ruth (ed.). *Encyclopedia of applied ethics*. 4 svazky. 2. vyd. Elsevier – Academic Press, 2012. 1998. První vydání této encyklopedie z roku 1998 je v tištěné podobě dostupné ve studovně FF, vydání z roku 2012 je dostupné v elektronické podobě (toto vydání má mnohá hesla zcela nově napsaná, a je proto vhodnější).
 POST, Stephen Garrard. (ed.) *Encyclopedia of Bioethics*. 5 svazků. Farmington Hills: Macmillan Reference, 2005.
 EZRA, Ovadia. *Moral Dilemmas in Real Life. Current Issues in Applied Ethics*. Springer, 2006.
 LAFOLLETTE, Hugh. *Oxford Handbook of Practical Ethics*. OUP, 2005.
 ISRAEL, Mark; HAY, Iain. *Research Ethics for Social Scientists*. Sage Publications, 2006.
 STEINBOCK, Bonnie. *The Oxford Handbook of Bioethics*. OUP, 2007.

SINGER, Peter; VIENS, A. M. (eds.). *The Cambridge Textbook of Bioethics*. Cambridge University Press, 2008.

KHUSHF, George. *Handbook of Bioethics. Taking Stock of the Field from a Philosophical Perspective*. Kluwer, 2004.

SINGER, Peter. (ed.) *Applied Ethics*. OUP, 1986.

ECKENWILER, Lisa A.; COHN, Felicia G. *The Ethics of Bioethics. Mapping the Moral Landscape*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2007.

FREY, Raymond Gillespie; WELLMANN, Christopher Heath. (eds.). *A Companion to Applied Ethics*. Blackwell Companions to Philosophy. Blackwell Publishing, 2003.

KUHSE, Helga; SINGER, Peter. (eds.). *A Companion to Bioethics*. Blackwell Companions to Philosophy. Blackwell Publishing, 1998. 2. vydání, 2009.

KUHSE, Helga; SINGER, Peter. (eds.). *Bioethics: an anthology*. Blackwell Publishing, 1999. Vybrané okopírované kapitoly mohou zapůjčit.

COHEN, Andrew I.; WELLMAN, Christopher Heath. (eds.). *Contemporary debates in applied ethics*. Blackwell, 2005.

HIMMA, Kenneth Einar; TAVANI, Herman T. *The Handbook of Information and Computer Ethics*. Wiley, 2008. FLEISCHACKER, S. *A Short History of Distributive Justice*. Harvard University Press, 2004.

CHADWICK, Ruth (ed.). *The Concise Encyclopedia of the Ethics of New Technologies*. Academic Press, 2001.

MITCHAM, Carl. (ed.). *Encyclopedia of Science and Technology Ethics*. Thomson – Gale, 2005.

Všechny tyto publikace jsou dostupné v elektronické podobě v T-disku. U vyučujícího si můžete vybrat i z nabídky dalších, speciálních publikací, i v jiných jazycích. Z těchto publikací studenti pořídili překlady některých kapitol, překlady najdete v T-disku ve složkách *Studentské práce* a *Studentské překlady*. Některé překlady jsem zkontroloval a zredigoval. Překládat takové texty je ale nesmírně obtížné a redigovat je pracné – berte proto tyto texty s rezervou a pro jistotu vždy pracujte také s originálem.

2 Sociální etika. Co je obecné dobro? Co jsou veřejné statky? Spravedlnost. Přerozdělování.

Sociální etika a její hlavní principy

Sociální etika je relativně nové označení pro dávno známý jev. Každá etika je totiž v podstatě sociální. Etika se zabývá mezilidskými vztahy a už dva nebo tři lidé tvoří societu. Ale klasická etika se zabývala individuálními vztahy, vztahy mezi lidmi jakožto konkrétními jedinci, zatímco sociální etika postihuje vztahy mezi společenskými útvary, například institucemi, případně mezi lidmi a institucemi.

Sociální etika se ptá, jak je lidská společnost uspořádaná, jaké jsou principy jejího fungování a jaká pravidla řídí její život.

Zrodila se až ve 20. století v souvislosti s rozvojem společenských disciplín, jako je sociologie, politologie, kulturní antropologie apod. Její téma je však staré jako lidstvo samo – skupinové chování lidí.

V sociální etice se pracuje s určitými specifickými pojmy a termíny, které se sice objevují i v jiných vědách, ale v etice mohou mít poněkud jiný význam. Označují známé jevy z nového, etického hlediska. Nebo slouží jako cílové hodnoty. V každém případě umožňují ve svých teoretických osách a souřadnicích snáze zachytit jinými vědami obtížně posuzovatelná témata a problémy. Jsou to například tyto výrazy:

Princip subsidiarity

Instituce mohou přejímat funkce osob nebo nižších organizačních útvarů jen tehdy, když tyto nižší instance nejsou schopny vykonávat, nebo tehdy, jestliže to zvýší obecné dobro. Bez vůle nebo proti vůli nižších instancí může instituce zasáhnout jen tehdy, jestliže je obecné dobro vážně a trvale ohroženo.

Subsidiarita je protipólem **paternalismu**, s nímž se však často musí vyvažovat do optimální rovnováhy.

Princip solidarity

Každý člen určité pospolitosti (instituce, organizace) má právo být od ostatních podpořen, přičemž smyslem této podpory je vyrovnání ve prospěch slabších.

Solidarita je hrází proti bezbřehému egoismu. Egoismus v dobrém slova smyslu, tedy starost a **odpovědnost za sebe sama**, musí být vyvažován solidaritou a obojí musí existovat v citlivě stanovené rovnováze.

Princip spravedlnosti

Existují tři typy spravedlnosti.

První je prostá spravedlivost jako individuální osobní ctnost. Ta ovšem sociální etiku příliš nezajímá.

Druhý typ spravedlnosti je tzv. **smluvní** (kontraktariánská) nebo sčítací (komutativní) spravedlnost. Jde jí o to, zda určitá smlouva mezi dvěma stranami je spravedlivá. Její princip hlásá, že výkon a protivýkon si musí být rovny, nebo že obě strany rovnice mají být shodné. Jejím symbolem jsou příslovečné vázky slepé bohyně spravedlnosti.

Třetí typ spravedlnosti je spravedlnost **rozdělovací** nebo přerozdělovací (distributivní). Ptá se, jak spravedlivě rozdělit něco mezi určitý počet účastníků. V dějinách bylo vyzkoušeno několik modelů spravedlivého dělení: rovnostářský (egalitářský) – všem stejně; „psychologický“ – podle potřeb, každému, co se mu patří, co mu náleží (*suum quique* – každému, co jeho jest); výkonnostní, zásluhový me-

ritokratický); a konečně – když všechny tyto způsoby spravedlivého dělení v praxi selžou nebo se neukážou jako dostatečně vhodné, uchylují se lidé ke čtvrtému řešení: losem.¹

Originální řešení distributivní spravedlnosti navrhl John Rawls, americký politický filozof, ve své knize *Teorie spravedlnosti*². Jeho koncepce spravedlivého dělení je však poněkud komplikovaná, je rozdělena do několika kroků, a proto není snadné (a nebylo by to ani odpovědné) ji vysvětlit jednoduchým způsobem v podobě definice v rámečku.

Klíčovým slovem je v ní *fairness* (*justice as fairness*). Je to v podstatě formální (nikoli materiální) etika – neptá se co, kolik, ale jak. V tom smyslu je kantovská. Rawls se neobrací na ty, kteří mají být poděleni, ale na ty, kteří rozdělují (a následně se pak stávají terčem kritiky za to, že něco nerozdělili spravedlivě). Zjednodušeně (v karikující zkratce) řečeno Rawls chce, abychom celý proces spravedlivého dělení rozdělili do tří kroků.

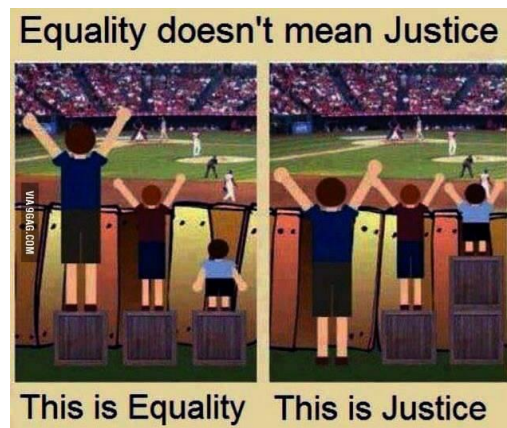
Na počátku je zásadní obrat v názoru: Nehleďte spravedlnost ve výsledku, v cíli, v tom, co si kdo odnáší, ale na startu, v prosté příležitosti zúčastnit se onoho dělení. Čili spravedlnost znamená **rovné příležitosti**.

V druhé fázi musíte zajistit svobodu slova, **svobodu kritiky**, každý musí mít právo si stěžovat, že se mu děje nějaká křivda, nespravedlnost. V praxi to často funguje tak, že nechá-li nadřízený své podřízené, aby si to volně vyříkali, oni se vzájemně dokřičí a neobtěžují pak vedoucího, aby za ně řešil nějakou nespravedlnost. Ne vždy to ale stačí. Například ženy, domněle nespravedlivě pojednávaná menšina, dostaly svobodu slova a volební právo už před sto lety – a zdá se, že doteď se nedokázaly dokřičet svého. Může to mít různé důvody – nemají žaludek na to, aby se o něco hrdlily, mají v hlavách psychologický skleněný strop, který jim brání vystupňovat požadavky nad určitou mez apod.

Třetí fáze spočívá ve **stanovení pravidel** velmi sofistickým způsobem: Stanovte pravidla dělení tak, aby i z nerovného výsledku (a přiznejme si, že nerovný výsledek sám o sobě není ani nespravedlivý, ani divný – v přírodě normálně nepanuje rovnost) v posledku, později, možná jinak, profitovali i ti, kteří si momentálně odnášejí méně. Tato část Rawlsovy teorie se rozmanitě interpretuje: Je Rawls levičák, nebo pravičák? Musejí ti, kteří jsou pomalí, hloupí, nešikovní nebo jinak handicapovaní, a proto si nedokážou v konkurenční soutěži vyzápat to, co by potřebovali a chtěli, díky férovým pravidlům nakonec získat totéž (ekvivalent), co si z procesu dělení odnášejí chytřejší, rychlejší, šikovnější, dravější? Anebo by stačilo, kdyby jejich zisk byl menší (ale aspoň nějaký) nebo jiného druhu (kvalitativně odlišný, alternativní)?

Jiným způsobem, jak vysvětlit Rawlsovu teorii, je použít další jeho klíčový termín: **závoj nevědomí**. Rawls říká, že když vedoucí vymýšlí pravidla spravedlivého dělení, měl by jakoby vystoupit z celého procesu, formálně se nad něj povznést, abstrahovat od konkrétních tváří, doby i místa, zahalit se závojem nevědomí – a vytvořit pravidla zcela obecně, objektivně, neutrálně, tedy tak, aby, až zase sejme svůj závoj nevědomí, mohl klidně a bez obav sám vstoupit do procesu dělení jako jeden z jeho aktérů.

Ukažme si Rawlsovu teorii ještě jednou, tentokrát na oblíbeném učebnicovém příkladu distributivní spravedlnosti – příkladu **porcování medvěda**. Lovci pravěkého klanu nebo přírodního kmene společně uloví medvěda. Nyní ale nastane problém, jak si rozdělit jeho maso. Medvěd má totiž maso rozličné kvality, obzvláště žádané jsou jeho tlapy. Kdyby měli lovci k dispozici mlýnek na maso, mohli by medvěda namlet, z fašírky udělat hamburgery a jednoduše rozpočítat na každého stejný díl. Tento mcdonaldizovaný postup byl u nás použit třeba při kupónové privatizaci – státní podniky, které se měly rozdat občanům, byly rozmělněny na drobné částečky akcií a takto homogenizované rozděleny do kupónových knížek, jichž bylo tolik, kolik bylo občanů země. Lovci ale nemohou medvěda homogenizovat. Proto se obrátí na náčelníka, aby ten vymyslel klíč spravedlivého dělení. To je úkol náčelníků.

¹ O úskalí takového přístupu jsme se mohli přesvědčit i u nás. Ve složce Sociální etika – Četba si najdete články *Losování a Losovačky*. A podívejte se na záznam slavné karlovarské losovačky: <https://www.youtube.com/watch?v=f0-SY70ZR08>

² RAWLS, J. *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995.

Náčelníkem je ten, kdo umí lidi spravedlivě rozsoudit – proto si ho zvolili do čela. Anebo je to tak, že co řekne náčelník, bude spravedlivé, bude pravda, protože to řekl náčelník. Ale v každém případě bývají náčelníci terčem kritiky, protože vždycky je někdo se způsobem dělení nespokojen – to je úděl náčelníků. Metoda **všem stejně** se tedy v tomto případě užít nedá. Metoda **každému, co jeho jest** ano – náčelník odmění přednostně své milce. Bude-li chtít uplatnit **metodu zásluh** a dát nejlepší kousky masa svým chrabrým spolubojovníkům, bude záhy čelit kritice těch, kteří budou argumentovat – my jsme sice přímo nebojovali a nenasazovali život, ale podávali jsme oštěpy, a my další jsme ani oštěpy nepodávali, ale někdo musel udržovat oheň a hlídat zavazadla... atd. Náčelník se za chvíli utopí v indexování výkonů. (V každé pospolitosti navíc narazí na skupinku lidí, zhruba šestiprocentní menšinu, kteří nebodali, nepodávali, nehlídali – kteří dokonce vůbec nic nedělali, ale jíst se jim taky chce. Toto je sociopatogenní, kriminogenní skupina, kterou rozumný náčelník nakonec taky musí uspokojit/uplatit, protože ví, že by byla zdrojem dalších konfliktů.) Možná že unaven distribucí sáhne náčelník po dělení losem. Výsledek sice bude krajně nespravedlivý (nerovný), ale členové kmene nebudou mít, kam si jít stěžovat.

John Rawls by náčelníkovi řekl toto: Já se ti divím, že to pořád ještě děláš. Nechej to na nich, ať si to rozdělí sami. Ale stanov jim k tomu pravidla. Namaluj kolem medvěda veliký kruh. Řekni členům svého kmene, ať se všichni postaví na obvod kruhu. Pak jim řekni – Až zapískám, rozdělte si ho. A hlídej jen, jestli někdo nestál blíž a jestli někdo nevyběhl dřív. To je Rawlsova teorie spravedlnosti.

Jakkoli tato teorie vypadá elegantně – a opravdu se dnes široce a rozmanitě a úspěšně v naší společnosti používá a uplatňuje, je možno proti ní vznést jednu vážnou námitku. Přišly s ní feministické etičky (například Carol Gilliganová³). Tvrdí, že tento způsob řešení etických dilemat formální abstrakcí a hledáním férových pravidel je typický pro mužský přístup. Ženy takto ale neuvažují, etická dilemata řeší naopak konkrétně a s přihlédnutím k osobám (nikoli pod závojem nevědění), zásada férovosti (rytířský, sportovní přístup) jim nepřipadá tak důležitá jako zásada empatie a soucitu (solidarity). A mají zřejmě pravdu...

Princip obecného dobra

Místo obecné dobro se říká také někdy veřejné dobro nebo obecné či veřejné blaho. Může se také říkat obecný či veřejný zájem nebo prospěch. Jde zkrátka o to, co má být cílem veškerého sociálně etického počínání.

Existují dvě zásadně odlišné koncepce a definice:

Obecné dobro je součtem dobra jednotlivců. Přednost proto musí dostat prospěch jedinců.

Obecné dobro je samostatnou vyšší hodnotou, převyšující pouhý součet dobra jednotlivců. Přednost proto musí mít veřejný, společný zájem před osobními nároky jednotlivců.

Obě koncepce jsou paradigmaticky inkomensurabilní (nesouměřitelné), nedá se rozhodnout, která je pravdivá či lepší. Člověk se pro jednu z nich rozhoduje vírou, předběžně učiněným názorem, předsudkem (paradigmatem).

Další otázky a spory vyvstávají, ptáme-li se, co je oním obecným dobrem, společným statkem, veřejným zájmem. Je to například prospěch obce (komunity, města, podniku, státu, národa...). Z konceptu lidských práv plyne, že za předmět společného zájmu pokládáme to, aby každý jedinec měl dostupné určité svobody, například svobodu slova, náboženského vyznání, politického přesvědčení, volební právo apod., nebo aby měl dostupné určité statky, jako jsou zdraví, práce, bydlení, vzdělání, dopravní obslužnost, inženýrské sítě (voda, energie), informační sítě (komunikace, veřejnoprávní média), bankovní služby atd.

Různá obecná dobra (veřejné zájmy) se tak dostávají do střetu. Nemůžeme chtít současně zdravé životní prostředí a hospodářský růst, svobodu a bezpečí (svobodu slova a bezpečí před terorismem), práci a zdraví atd.

V poslední době přicházíme na to, že obecná dobra, dosud měřená převážně kvantitativně materiálními statky (spotřebou, zbožím), nevystihují to, oč především jde – a přecházíme na kvalitativní měření: za obecné dobro pak pokládáme životní pohodu, duševní zdraví, osobní spokojenost, štěstí...

³ GILLIGANOVÁ, Carol. *Jiným hlasem*. Praha: Portál, 2001.

Podobných odborných termínů a hodnotících principů užívá sociální etika více. Jsou to například pojmy: **tolerance, multikulturalita, meritokracie, komunitarismus, skupinová identita** atd.

Doporučená rozšiřující a doplňující četba:

V T-disku (Aplikovaná etika) je složka Sociální etika – Četba. Zde je například článek Romana Jocha o obecném dobru a článek Dana Drápala o solidaritě. Oba autoři jsou pravicově-konzervativního založení. O tématu a jeho problematice nicméně referují poctivě. Vyplatí se bedlivě sledovat, jak osobní názory a předporozumění autora ovlivňují to, co říká a jakými argumenty si posluhuje. Tomu se říká kritické čtení.

DE JOUVENEL, Bertrand. *Etika přerozdělování*. Praha: Občanský institut, 1998.

HAYEK, Friedrich August von. *Právo, zákonodárství a svoboda*. Praha: Academia, 1994, s. 163–185, 195–223.

MAREŠ, Petr. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Slon, 1999.

MURRAY, Charles. *Příliš mnoho dobra. Americká sociální politika 1950–1980*. Praha: Slon, 1998.

Všeobecná jídelní

Jan Zrzavý, profesor biologie na JČU, Lidové noviny, 07. 01. 2012

Pořád čekám, kdy si konečně někdo v dalších a dalších kolech debaty o reformě zdravotnictví povšimne, že nemocní jsme jenom někteří a jenom někdy, zatímco jíst musíme pořád a všichni. Jídlo je mnohem důležitějším statkem než nějaké pilulky, křenové placky, lineární urychlovače a kleště na zuby. A přitom si jídlo musíme pořád všichni postaru kupovat za vlastní peníze, které si musíme vydělávat (o mysteriózních „stravenkách“, které periodicky hrozí pádem vlády, zánikem střední třídy a koncem světa, protentokrát pomlčím). Není divu, že takto primitivní systém nefunguje – někteří lidé jedí moc, jiní málo a skoro všichni nezdravě.

Právě zkušenosti se systémem zdravotního pojištění by nám měly pomoci vytvořit sociálně vlídný, solidární systém rozdělování jídla občanům. Nejlepším způsobem je samozřejmě vytvoření Všeobecné jídelní pojišťovny ČR (dále VJP ČR); zda budou i nějaké další konkurenční pojišťovny, například vojenská, lze ponechat podrobnějším diskusím, teď jde o celkový princip jídelního pojištění.

Občané ČR utrácejí za jídlo 19 % příjmů (sedmkrát víc než za zdravotnictví), a jak uvedeno výše, chovají se nesolidárně: každý si sní, co si sám za svoje peníze koupil. Tyto peníze by tedy byly občanům odebrány v rámci odvodů pojistného na jídelní pojištění a příspěvku na státní politiku nasycenosti a předány VJP ČR. Ta v rámci smluv s jednotlivými výrobci, dopravci a prodáváči zajistí, že se veškeré jídlo soustředí v takzvaných obchodech. Tam budou občané ČR (problém cizinců pobývajících na našem území je třeba řešit mezivládními dohodami o zamezení dvojího živení) vstupovat a zdarma si odnesou, co potřebují. Lze uvažovat i o změně Listiny základních lidských práv a svobod ve smyslu zavedení ústavního práva na bezplatné jídlo.

Tento systém jistě přispěje k posílení sociální koheze. Kromě obvyklé solidarity bohatých s chudými tu potkáváme i ne zcela běžnou solidaritu nemocných se zdravými – nad každou tabulkou čokolády si jistě rádi vzpomeneme na toho diabetika, který nám ji zaplatil. Samozřejmě není vyloučeno, že jídelní pojištění bude potřebovat drobné úpravy, ukáže-li se ve zkušebním provozu, že například lidé okamžitě všechno jídlo odnesou a na ostatní nezbude, že hned zmizí svíčková a zbudou dršťky (nebo naopak), že se lidé u vchodu servou a umlání štanglemi uheráku nebo že budou uplácet prodáváče, aby jim schovali pomeranče, že si pro ně přijdou zadem.

Tyto problémy, pokud by snad nastaly, by jistě plně vyřešilo zavedení regulačního poplatku (třeba 30 Kč), bez jehož zaplacení nebude občanovi umožněn vstup do obchodu, s tím, že chudí, kteří si to nemohou dovolit a kteří toho zároveň snědí nejvíc (prý až 26 % svého příjmu), budou moci žádat o odpuštění na Ministerstvu výživy. V krajním případě by bylo možné rozdělit jídlo na standardní (brambory, hrách, krupice) a nadstandardní (ústřice, šampaňské), které by se prodávalo ve speciálních obchodech přímo za peníze. Je jasné, že vymezení standardu a nadstandardu by bylo obtížné (kam například patří rebarbora?) a politicky konfliktní (levice chce rebarboru pro všechny lid, pravice jen pro tuneláře, mafiány a kmotry, VV pro střední třídu, najmě v resortech školství a dopravy); proto by bylo lepší, aby systém jídelního pojištění fungoval i bez toho.

Koneckonců systém zdravotního pojištění bez různých nadstandardů a poplatků fungoval k všeobecné spokojenosti léta, do té ústavní listiny to dávno dotáhl a všichni jsme zdraví jako tuřiny a úplně zadarmo.

3 Sociální etika v praxi. Školství jako nástroj sociální spravedlnosti. Kulturní a sociální kapitál. Meritokracie. Pozitivní diskriminace. Afirmativní akce. Známkování chlapců a dívek.

Sociální etika v praxi

Sociální etiku používáme v mnoha každodenních situacích.

Princip **subsidiarity** funguje v Evropské unii. V Bruselu se řeší teprve až to, co nejsou schopny účinně řešit národní státy a lokální úřady. Sice pochybujeme, že to musí být právě žárovky, zakřivení banánů, drsnost okurek či velikost rajčat. Ale je pravda, že ochrana spotřebitelů už není v moci národních států, protože hranice jsou právě onomu zboží i spotřebitelům otevřené. Podle principu subsidiarity předáváme rozhodovací kompetence nižším správním orgánům – krajům, obcím. Právě tohoto principu se ale dovoláváme, když máme pocit, že nadřízené orgány, instituce, úřady nejsou naším *subsidiem* (podporou, pomocí), že nám místo pomoci vládnou a pod záminkou **paternální** péče dirigisticky organizují život. Princip subsidiarity vede k decentralizaci správy, řízení – nutí občany, aby se stali dospělými, odpovědnými za sebe sama. Naproti tomu si stále stěžujeme na přežívající paternalismus našich lékařů, kteří nejsou schopni/ochotni brát pacienty jako partnery, dospělé lidi, neumějí s námi komunikovat, přenechat nám díl odpovědnosti za naše vlastní zdraví, přezíravě a povýšeně nám ordinují to, o čem si oni myslí, že bude pro nás dobré.

Pojem subsidiarita vytáhla katolická církev v 19. století ze slovníku Tomáše Akvinského v situaci, kdy se přela se státem o dominanci nad veřejným školstvím. Po osvěcenských tereziánských a josefinských školských reformách se faktické zestátnění veřejného školství dokonalo až v roce 1848. Církev tehdy argumentovala: Jestliže tedy my nemůžeme mít totalitní dohled nad formováním veškeré mladé generace, jakým právem by tento dohled měl mít stát? Zaříd'me to tedy podle principu subsidiarity: Necht' odpovědnost za výchovu dětí přejde tam, kde vždycky byla a kde být má – na co nejnižší úroveň, na rodiny. Ale necht' rodiny mají při výchově k dispozici tři subsidia, tři pomoci – školy státní, školy církevní a školy soukromé. Je trošku pikantní, že právě katolická církev argumentuje subsidiaritou, tedy principem veskrze demokratickým – protože katolická církev je organizace veskrze nedemokratická, svrchovaně paternalistická, taťkovská, patriarchální, machistická, hierarchická, centrálně řízená... A je rovněž pikantní, že právě v této chvíli (únor 2015) řešíme u nás v parlamentu přesně tentýž problém – spor o roli domácích školiček (*homeschooling*), tedy o to, zda a nakolik mohou o směru výchovy a vzdělávání rozhodovat rodiče, a nakolik tak má činit státní státní výchova. Nepřekvapí, že liberálové a pravičáci (zdůrazňující roli jedince) jsou pro domácí vzdělávání, a že komunisté a socialisté jsou pro státní dohled a unifikaci. (I když je taky pravda, že naprostá většina těch nemnohých rodičů – jedná se maximálně o několik málo stovek rodin –, kteří si přejí vymanit své ratolesti z tlaku sociální konformity, jsou mašiblové, magoři, šílenci, blbi, většinou dogmaticky náboženského anebo radikálně ekologického ražení, před nimiž nás Pánbůh chraň.)

Se **solidaritou** se exemplárně setkáváme v pojišťovnictví. Příkladem necht' je havarijní pojištění aut. Základní myšlenka je, že nehoda je někdy náhoda, a proto nebožákovi tu škodu zaplatíme ze společně našetřeného solidárního balíčku. Solidarita má ale jednu nevýhodu – svádí k zneužívání, nadužívání. Proto zavádíme tzv. **osobní spoluúčast**. Ta je například 6 tisíc. Je-li celková škoda na autě 20 tisíc, těch 6 tisíc si zaplatí majitel sám, i když škodu nezavinil. To proto, aby to bolelo, aby se člověk snažil škodám předcházet. Pojišťovny taky vyplácejí **bonus** (když člověk jezdí odpovědně a nebourá) anebo naopak požadují **malus** (to, když je řidič rizikový). Pojistnou matematikou přišly na to, že existují mapy statistických pravděpodobností – a v Praze požadují vyšší pojistné (malus), protože řidiči tam jezdí nebezpečněji, auta jsou dražší a riziko škody větší, zatímco třeba na Vysočině nebo Uhersko-hradištsku dávají bonus (požadují nižší pojistné), protože řidiči jsou zbožnější a slušnější a opatrnější – a jezdí jen ve starých rachotinách. Zajímavé je, že když pojišťovny chtěly tentýž princip pojistné statistiky uplatnit na pohlaví a dávat ženám bonus (jezdí bezpečněji) a mužům malus (jsou rizikovější), zadržela jim to Evropská unie, protože usoudila, že by to znamenalo nespravedlivou nerovnost pohlaví, čímž vznikl docela kuriózní případ, kdy jsou zvýhodňováni muži a ženy doplácí na jejich hazardérství.

Paradoxní je, že zatímco u pojištění aut to veřejnost chápe a akceptuje, ve zdravotnictví tentýž princip ne a ne pochopit – kvůli 30korunovému poplatku za návštěvu u lékaře se lidé bouří, a dokonce kvůli tomu svrhnu vládu. Přitom je to totéž – leckterou babičku je třeba mírně motivovat, aby si nechodila s doktorem popovídat (doktor ji totiž rád vidí, srdečně se s ní loučí – Přijďte zas, babičko, za 14 dní –, protože za každou její návštěvu mu jde částka z našeho solidárního pojištění). Kdybychom ale dali za návštěvu lékaře poplatek 500 korun, bylo by to leckdy pro lidi důvodem návštěvu lékaře odkládat – až by se nemoc zkomplikovala a léčení by pak stálo ještě víc. Tento problém optimálního vyvážení solidární složky a složky osobní odpovědnosti se řeší všude na světě – a všude na světě je bolestný. Jsou země s vysokou mírou osobní odpovědnosti, jako je například Velká Británie, Austrálie, Nový Zéland, Spojené státy, ale jsou taky země s vysokou mírou solidarity, jako tradičně Skandinávie. Výjimečná je situace třeba v Kuvajtu nebo v Norsku, kde je lékařská péče zcela bezplatná, neboť tyto země mají tak bohaté příjmy ze svých zásob nerostných surovin, že po svých obyvatelích za zdravotní péči ani nic chtít nemusejí.

Příkladem **distributivní spravedlnosti** je mnoho. Od banálního dělení se o náklady na mejdan až třeba po sofistikované vzorce, podle nichž se rozpočítávají náklady na vytápění v paneláku. Teplo z centrální výtopny přiteče na patu domu, kde je první měřidlo spotřeby. Na radiátorech v místnostech jsou tzv. poměrové měřiče. Mýlí se ten, kdo by si myslel, že ušetří, když radiátory vypne. Měřiče sice neukážou žádnou spotřebu, ale do bytu přesto proniká teplo – jednak z trubek, které jím vedou (stoupačky), jednak přes stěny ze sousedních bytů. Za tuto solidární tepelnou dotaci musí majitel sousedům něco zaplatit. Proto se za teplo účtuje tzv. solidární složka (základní složka) a složka individuální spotřeba (spotřební složka). Stát (ministrské vyhlášky) stanovil pravidlo, že základní složka má být v rozmezí 30–50 % (konkrétní poměr si určují jednotlivá bytová družstva nebo společenství vlastníků bytů v domě). Je jasné, že bude-li poměr 30 % solidarity a 70 % osobní odpovědnosti, bude to majitele motivovat k šetření nebo k rozumnému hospodaření s tepelným režimem v bytě (přiměřené uzavírání ventilů, nedlouhé otevírání oken apod.). Zatímco při maximálně solidárním poměru 50–50 si zřejmě mnozí jednodušší a laxnější jedinci (jichž je bohužel většina) řeknou – stejně to neovlivním, šetřením nic neušetřím, a tak nechají radiátory celoročně naplno a teplotu v bytě regulují otevíráním oken. (Můžete třikrát hádat, jaký poměr si „zvolila“ většina bytových družstev na největších sídlištích v Ostravě či Havířově – ano, 50–50, maximum solidarity, relikv socialismu, nezodpovědné generální plýtvání podle zásady „z cizího/státního/erárního krev neteče“ nebo „však to stejně zaplatí ti druzí“. Kdo se ovšem směje nejvíc – a kdo za tím taky asi stojí –, je ten třetí: dodavatelé tepla, teplárny, centrální výtopny.) Zajímavý model distributivní spravedlnosti do toho vnesla nejnovější vyhláška ministerstva pro místní rozvoj společně s Asociací rozúčtovatelů nákladů (ano, takové bizarní společenství existuje – a nedivme se, záhy pochopíme, proč asi). Nepochybně existují jedinci, jejichž chování či strategie se vymykají standardům, čímž nám „ruší naše kruhy“ (kazí statistiky): extrémní šetřilkové i plýtváci. Spekulantů si třeba drží prázdné byty, v nichž vypli radiátory. Sousedi je tedy tepelně dotují – což je nefér. Jsou ale i zimomřivci (spíš ale lidé hloupí a nezodpovědní), kteří mají radiátory naplno – a k tomu okna často otevřená (teploučko, a vyvětráno), a jejich nadměrnou spotřebu z poloviny platí sousedi, což je taky nefér. Ministerstvo ale řeklo, že odchylky od průměrné spotřeby domu se mohou v jednotlivých bytech lišit jen do jisté míry – a teď to přijde: směrem dolů o 20 %, a směrem nahoru o 100 %. Čili ten, kdo ušetří tepla oproti průměrné partaji v domě o 20 %, už je sankcionován, zatímco ten, kdo teplo nadužívá dvojnásobně, je v normě. Komu asi jde takový výpočet na ruku? No samozřejmě teplárnám. (A kdo asi za takový vzoreček dostal od tepláren tučný úplatek?)⁴

⁴ Ministerstvo pro místní rozvoj změnilo pravidla pro rozúčtování nákladů na vytápění, nová by měla být spravedlivější: <http://m.tretiruka.cz/news/mmr-zmeni-pravidla-pro-rozuctovani-nakladu-na-vytapeni-nova-by-mela-byt-spravedlivejsi/>
Vláda řeší sousedské spory o teplo, připlatí si spořiví i zimomřiví:
http://ekonomika.idnes.cz/novela-zakona-a-zmeny-v-cenach-tepla-d6y-ekonomika.aspx?c=A131115_212414_ekonomika_ert
Polovina Čechů platí ročně za topení přes 24 tisíc korun:
http://sdeleni.idnes.cz/polovina-cechu-plati-rocne-za-topeni-pres-24-tisic-korun-pgx-zpr_sdeleni.aspx?c=A131108_154232_zpr_sdeleni_bar

Když už jsme u těch domů – náklady na výtah se dají rozpočítávat podobně. Lidé v přízemí a v prvním patře zpravidla na provoz výtahu nepřispívají. Ale když se jednou za čas dělá oprava výtahu, náklady ponese rovným dílem s ostatními, protože výtah patří k základnímu vybavení domu, stejně jako střecha či fasáda. Mohli bychom ale spekulovat, že lidé ve vyšších patrech by měli za výtah platit víc. Stejně jako rodiny, které mají víc dětí. Nebo důchodkyně, která sice děti nemá, ale pětkrát denně jezdí venčit pejska. Naproti tomu jiné důchodkyně bychom mohli platbu za výtah odpustit, protože chodí o berlích a ven nevychází.

Mimochodem – u nákladů na vytápění se při přerozdělování plateb skutečně přihlíží i k tomu, zda je byt nad sklepem či pod střechou, na severní či jižní straně. Vzorce pro indexování těchto rozdílů vypadají velmi složitě. Jak je vidět, někdy jde snaha o nastolení spravedlnosti opravdu až do detailů.

A nakonec – právě probíhají vleklá dohadování, kdo zaplatí astronomické dluhy Řecka, přesněji, podle jakého klíče si je členové eurozóny rozdělí. Slováci už se například nechali slyšet, že oni za Řecko nic platit nebudou. Tomu se v němčině říká *Trittbrettfahrer*, tedy ten, kdo se veze na stupačce tramvaje (v době, kdy tramvaje měly ještě otevřené plošiny) – veze se, ale neplatí, protože průvodčí, prodává jí jízdenky, se nachází až uvnitř ve voze. V sociální a aplikované etice se tento příklad „**černého pasažéra**“ často uvádí jako varování, že v každém systému se vyskytují jedinci (společenské subjekty), kteří chtějí užívat jeho dobrodiní, aniž by na ně ale chtěli přispět.

Sociální etika ve školství. Školství jako nástroj sociální spravedlnosti

Na příkladu školství si předvedeme uplatňování principu **meritokracie**. Jde o vládu schopných, lidí nadaných, podávajících nejlepší výkony. Aristokracie byla vláda vybraných, vyšlechtěných, šlechty, dědičných elit. Diktatura proletariátu v komunistických zemích byla zase vládou lidí s určitým sociálním původem (dělnickým). Meritokracie tvrdí, že nepřihlíží k žádným takovým sekundárním znakům, hledí pouze na výkon. Ten je ovšem dán kombinací talentu (vrozené, zděděné složky) a píle (individuálního přispění, osobní snahy). Píle je snad v moci každého, záleží jen na jeho odpovědném přístupu. Talent je však přidělován nahodile a v jeho distribuci je sotva možno hledat spravedlnost.

Meritokratická společnost by teoreticky měla být výkonnější, efektivnější, produktivnější, a proto bohatší. Bývá ale zpravidla také více sociálně strukturovaná, protože v ní chybí důraz na solidaritu, a je v ní proto méně rovnostářství. V praxi ovšem žádná společnost není ani striktně meritokratická (konkurenční, soutěživá, soupeřivá), ani pouze soucitná, solidární – vždy se jen v různé míře kombinují oba principy.

Další nevýhodou meritokracie je, že v ní potřebujeme experty, kteří umějí vybrat do rozhodujících funkcí právě ty nejschopnější. Jak ale vybereme experty? Nehrozí meritokratické společnosti expertokracie? Nebo že se promění v jedno nepřetržitě výběrové řízení?

Soucitná meritokracie

Daniel A. Bell, profesor na National university v Singapuru

Project Syndicate, 9. 10. 2013

Před více než dvěma desetiletími političtí lídři Singapuru nadnesli myšlenku „asijských hodnot,“ aby deklarovali, že se do jejich regionu nehodí principy ani praxe liberální demokracie, čímž vyvolali důležitou debatu, která se točila kolem všeobecnosti lidských práv. Tyto diskuse ale z velké části přehlížely jiný, inovativní návrh singapurských lídrů: moderní politické systémy, prohlásili, by měly fungovat jako meritokracie.

Politická meritokracie, v níž se lídři vybírají na základě schopností a ctností, je jádrem čínské i západní politické teorie i praxe. Političtí myslitelé – od Konfucia a Platona po Jamese Madisona a Johna Stuarta Milla – usilovali o nalezení nejlepších postupů výběru vůdců schopných inteligentně a morálně poučeně posuzovat širokou škálu problémů.

Takové debaty ale ve dvacátém století z velké části ustaly, částečně proto, že zpochybňovaly univerzalitu demokracie. Demokracie vyžaduje pouze to, aby si své vůdce volili lidé; posoudit kvality kandidátů je na voličích. Přestože liberální demokracie dávají například na postech v administrativě a soudnictví moc do rukou expertů, ti se vždy zodpovídají, třeba i jen nepřímo, demokraticky voleným lídrům.

V Singapuru však politická meritokracie zůstává významným tématem a tamní lídři nadále prosazují institucionalizaci mechanismů zaměřených na výběr kandidátů s nejlepšími vůdcovskými předpoklady – i kdyby takový postup znamenal omezení demokratického procesu. Aby získali podporu, často se odvolávají na konfuciánskou tradici. Jak vysvětlil premiér Lee Hsien Loong, jedním z mnoha konfuciánských ideálů, které pro Singapur stále platí, je „představa vlády ctihodných mužů, kteří mají povinnost usilovat o blaho lidu a kteří požívají důvěry a úcty obyvatelstva“.

Singapurští lídři si po dosažení nezávislosti v roce 1965 získali důvěru a respekt obyvatel, kteří pod jejich taktovkou zažívali velkolepý hospodářský růst. V posledních několika letech ale důvěra veřejnosti v politické vůdce značně opadla, což vládu přimělo zaujmout vstřícnější postoj.

Přestože singapurští političtí lídři stále obhajují, že meritokraticky vybírání funkcionáři by měli mít dlouhodobý úhel pohledu a nestarat se o volební cykly, připouštějí nezbytnost větší rovnosti a širší politické participace. Za tímto účelem uvolnili restriktce politického projevu a přestali s tvrdými odvetnými opatřeními proti oponentům.

S cílem snížit příjmovou nerovnost a upevnit sociální mobilitu singapurská vláda navíc posílila výhody pro socioekonomicky znevýhodněné a pro střední třídu, mimo jiné investicemi do školství a zlepšením finanční dostupnosti zdravotní péče. Nový přístup je přezdíván „soucitná meritokracie“.

Singapurská rozprava o meritokracii nezískala mnoho pozornosti v zahraničí, zejména proto, že nebyla předkládána jako všeobecný ideál. Singapurští lídři naopak vytrvale zdůrazňovali, že nutnost zajistit, aby vládli ti nejschopnější, je obzvláště naléhavá v malinkém městském státu s nízkým počtem obyvatel, omezenou základnou zdrojů a potenciálně nepřátelskými sousedy.

Nicméně jejich skutky prozrazují přesvědčení, že singapurský model politické meritokracie by měl ovlivnit další země, zejména ty s konfuciánským dědictvím. V tomto smyslu by politickou meritokracii mohl výrazně posunout vpřed pevný vztah Singapuru s Čínou.

Od 90. let minulého století už se do Singapuru vydaly tisíce čínských funkcionářů, aby se poučili z jeho zkušenosti. Singapurský politický systém sice nelze jen tak přenést do obrovské země, jako je Čína, ale stal se vzorem, který přispěl k formování současného přibližování Číny k meritokracii. Čína se skutečně ujala singapurského příkladu a vyvinula důmyslný a komplexní systém výběru a kariérního růstu politických lídrů, jehož součástí je desítky let trvající výcvik a řada zkoušek pro veřejné činitele v různých stadiích kariéry.

Tito meritokraticky vybírání lídři kormidlují ekonomický boom, který pozvedl z chudoby stamiliony lidí. Zároveň se ale zhoršily problémy jako korupce, nerovnost, degradace životního prostředí, politická korupce a potlačování politického disentu a náboženského vyjádření.

Aby tyto trendy zvrátila, Čína musí zavést demokratické reformy zaměřené na kontrolu zneužívání moci. Musí také dále rozvíjet svůj meritokratický systém: vládní úředníci by se neměli vybírat a povyšovat na základě politické loajality, bohatství či rodinného původu, ale podle schopností a mravnosti. Nadto by funkcionáři měli být odměňováni nejen za příspěvek k růstu HDP, ale také za snižování sociální a ekonomické nerovnosti a za propagaci starostlivější formy vládnutí. I tady by bylo možné načerpat užitečné poučení ze singapurského příkladu soucitné meritokracie.

Za situace, kdy se globální rovnováha moci rychle mění, nelze Čínu hodnotit čistě podle norem západní liberální demokracie. Jako vztažný bod v hodnocení rozvoje země téměř určitě začne sloužit meritokracie, která je ústředním bodem čínské politické tradice.

Zkraje 90. let minulého století nikdo nepredikoval, že se čínská ekonomika během dvaceti let stane druhou největší na světě. Možná že za další dvě desítky let budeme diskutovat o tom, jak meritokracie na způsob Číny přinesla alternativu – nebo dokonce výzvu – k demokracii v západním stylu.

Z angličtiny přeložil David Daduč

<http://www.project-syndicate.org/commentary/the-rise-of-political-meritocracy-in-asia-by-daniel-a-bell-and-chenyang-li/czech>

Předpokládejme, že to, oč demokratické, liberální a meritokratické společnosti jde, je blaho občanů, jako jednotlivců i jako celku. Co je ale konkrétně cílem našeho společného snažení? Třeba – aby se lidé měli dobře. Spočívá to ale jednoduše v dostatku peněz a dobrém společenském postavení? Co když jde spíš o to, aby lidé byli dobří, aby člověk byl šťastný? Nepochybně! Jenomže morální profil a osobní spokojenost jednotlivce se hůř měří a počítá než plat a sociální status. Proto zůstaneme u snáze měřitelných kvantitativních údajů, pro něž máme statistiky – ale budeme si pamatovat, že kvalita života zůstává zřejmě tím vyšším, byť tak málo zmiňovaným cílem všeho našeho snažení.⁵

⁵ Pozoruhodnou alternativou vůči našemu západnímu pojetí obecného dobra jako souboru materiálně měřitelných statků je miniaturní himalajský stát Bhútán, kde se oficiálně měří „hrubý domácí produkt štěstí“, který je pokládán za cíl národní

Panuje obecné přesvědčení, že v zápasu o ono požehnání v podobě peněz a společenského postavení zvyšuje šance jedince jeho **vzdělání**. Platí jednoduchá úměra, že čím vyšší vzdělání, tím větší plat? Ze zkušenosti víme, že ne vždy. Statistiky nás ale přesvědčí, že v průměru tomu tak je (tristní výjimkou potvrzující pravidlo jsou učitelé – mají sice vysokoškolské vzdělání, ale nevydělávají tolik jako jiní vysokoškoláci). Ptejme se tedy, zda naše společnost je meritokratická a zda v ní za nejrespektovanější ukazatel výkonu platí školní výsledky – známky, vysvědčení, diplomy. Jinými slovy, zda rozhoduje jen inteligence, IQ, tedy míra adaptability, schopnost se učit, přizpůsobovat se měnícím se podmínkám, lidově řečeno – chytrost. Je-li tomu tak, pak by investice do vzdělání byla tou nejlepší životní strategií, která je jak v zájmu jedinců, tak celé společnosti. Ale vzhledem k tomu, že meritokracie je současně soutěž, konkurenční boj, závod, je jasné, že vyhrát nemohou všichni. Jen ti nejlepší slíznou smetanu. Protože však školství v tomto závodě hraje roli amplifikátoru našich výkonů, dobrého odrazového můstku, musí naše společnost zaručit, aby školy dokázaly spravedlivě – férově – připravit soutěžící na jednotlivé startovní mety etap závodu. Takovými startovními pozicemi, na nichž velmi záleží, aby závodníci měli spravedlivé, rovné podmínky, jsou první třída, pátá třída, osmá a devátá třída, přijímačky na střední školu, maturita (výuční list), přijímačky na vysokou školu a závěrečné státnice. Tady všude se děti a mladí lidé ocitají na výhybkách, které rozhodují o jejich dalším celoživotním osudu. A na nás, učitelích a školách, záleží, abychom je připravili na onen rozhodující odraz zhruba stejně, abychom vyrovnali pokud možno všechny rozdíly, které život, osud, příroda mezi lidmi dělají.

Vezměme to od konce – použijme jako příklad výzkum, který se prováděl v Anglii a USA. Představme si výběrové řízení na dobré místo s dobrým platem. Podmínkou je vysokoškolský diplom. Přihlásí se určitý počet zájemců a konkurzní komise z nich jednoho vybere. Jak ale ukázaly statistiky z desítek takových výběrových řízení – na toto dobré místo bude s vyšší pravděpodobností přijat muž, a ne žena, běloch, a ne černoš. A to i přesto, že členy komise jsou muži i ženy, běloši i černoši – a všichni jsou to ctihodní muži a ženy, kteří by přísahali, že nikomu nenadržují a nikoho nediskriminují. Jenomže statistiky prokážou, že ona protekce funguje v našem podvědomí v podobě rozmanitých skrytých předsudků a kliše. Výzkum totiž ukázal, že na toto dobré místo bude s větší pravděpodobností přijat muž bezvousý než vousatý! (Podobné statistiky ale také potvrzují, že ještě vyšší šanci má muž s pěstěným vousem.)

Můžeme z toho tedy vyvodit předběžný závěr, že ještě nejsme meritokratickou společností – protože v našich hlavách tomu brání mnoho subjektivních, psychologicky neprůhledných bariér. O úspěchu jedince nerozhodují vždy jen jeho reálné schopnosti a výkony, nýbrž do značné míry i další faktory, o jejichž účinnosti toho mnoho nevíme.

Tak se například statisticky prokázala korelace mezi výší vzrůstu a výší platu. Vyšší muži vydělávají v průměru o 15 % víc než jejich menší kolegové. Fyzicky atraktivní zevnějšek zvyšuje plat u mužů o 10 %. Obezita snižuje plat u mužů, ale u žen o 6 %. Fyzická atraktivita ale nemá automaticky vliv na kariéru žen – je prokázáno, že „šedivá myška“ udělá kariéru snáz (možná právě proto, že u nápadné krasavice to společnost schválně nepřipustí, aby si nemusela vyčítat, že přihlíží k subjektivním parametrům).

Výzkum prováděný i u nás prokázal, že děti narozené s vyšší porodní mírou mají po 30 letech o 10 tisíc vyšší plat než lidé, kteří se narodili s menší porodní mírou. Snad je to tím, že vyšší děti jsou biologicky lépe disponované, lépe živěné, dostávají kvalitnější péči, a proto se všestranně lépe vyvíjejí. Hezčí děti mívají v průměru vyšší IQ! Je to údajně tím, že je jim soustavně věnována větší pozornost (nahlížečky do kočárků!).⁶

Bizarně – i když nikoli neuvěřitelně – působí teze, že úspěch ve společnosti záleží taky na libozvučnosti našeho jména a příjmení a na jeho jednotlivých hláskách. Docent Štěpán Jurajda získal grant od štědrého mecenáše, aby prozkoumal, jak jména ovlivňují naše chování a společenský úspěch.⁷

ekonomiky namísto tradičního ekonomického ukazatele HDP. Hana Brixí, česká odbornice na mezinárodní ekonomické vztahy, o tom zasvěceně píše na svém blogu: <http://blog.aktualne.cz/blogy/hana-brixí.php?itemid=10539>.

⁶ Ve složce Přerozdělování si přečtete články Vzhled a sociální nerovnost a Zdanění tělesného vzrůstu.

⁷ Viz článek Jména ovlivňují naše životy (složka Přerozdělování).

Nepříjemně naši představu o spravedlivé meritokratické společnosti narušují výzkumy, dokazující, že leváci, jichž je standardně ve společnosti 10–12 %, jsou všemožně znevýhodňováni, protože prokazatelně mají menší příjmy a zhoršené vyhlídky na společenské postavení.⁸

Všechny tyto aspekty (je otázka, zda jsou to ve skutečnosti faktory nebo jen indikátory) by se snad daly shrnout pod pojem **erotický kapitál**, což také jako první učinila britská socioložka Catherine Hakim.⁹

Vraťme se ale do školy. Sociologové výchovy (opírám se o publikace brněnských sociologů manželů Rabušicových a Tomáše Katrňáka a pražských sociologů Petra Matějů a Natalie Simonové) uvádějí třeba takové statistiky: Chlapci z anglických středních vrstev mají ve srovnání s chlapci z dělnických vrstev 4krát větší šanci dochodit školu do 16 let, 8krát větší šanci do 17 let, 10krát větší šanci do 18 let a 11krát větší šanci dostat se na vysokou školu. Totéž platí samozřejmě o dívkách. A nejde v tomto případě o peníze, o školné – jde jen o známky, o inteligenci. Čím lépe se učí, tím snáze mohou postoupit na lepší střední školy a pak na univerzitu. Čím to je, že děti z takzvaně lepších rodin jsou chytřejší?

Můžeme přemýšlet i diskutovat o několika faktorech. Je to částečně dáno geneticky. IQ je míra adaptability, schopnost se učit – a ta je ze 40–60 % dědičná, přičemž větší část genů se dědí obgeneračně. Jestliže anglická společnost je tradičně společensky rozkastovaná a lidé se žení a vdávají jen mezi sebou v rámci jedné vrstvy, pak je poměrně vysoká pravděpodobnost, že dítě, které se narodí do rodiny, v níž už po pět generací jsou všichni lékaři a právníci, bude mít i 80 % genetických předpokladů, že se bude lépe učit.

Záleží to na penězích, na bohatství rodiny? Čím bohatší jsou, tím chytřejší mají děti? Příčinná souvislost tam zjevně není, ale intuitivně tušíme, že peníze v tom nějakou roli hrát mohou. Ale jakou? Při podrobnějším zkoumání zřejmě přijdeme na to, že dnes už neplatí tzv. *digital divide*, digitální rozhraní, kdy jen bohatší rodiny si mohly dovolit koupit dítěti počítač. Počítač dnes mají i děti z dělnických rodin. Pravda, knihy jsou drahé, ale ani to nemusí být pro dělnické rodiny nepřekonatelná překážka. Zdá se, že co skutečně limituje dělnické rodiny, jsou různé kroužky a mimoškolní výchovy – které nepochybně přispívají k rozvoji inteligence dítěte, a které jsou drahé. Ne že by na ně dělnické rodiny nedokázaly peníze sehnat, ale spíše se domnívají, že jsou to zbytečné výdaje. Ekvivalentem vzdělání je i cestování. Rodiny, které si mohou dovolit s dětmi cestovat – a zkušenost edukačně využít, zvyšují inteligenci svých dětí. Dovolená u Bibione sama o sobě neznamená nic. Romské děti se svými rodiči také poměrně hodně cestují – ale intelektuální užitek z toho nemají žádný. Na penězích tedy záleží, ale ne na jejich množství, spíše na jejich cíleném užití – jak nám potvrzují i chmurné osudy mnohých našich náhlých zbohatlíků, jejichž děti se, navzdory dostatku peněz, nevyvedly.

Zjevně nejdůležitějším činitelem při rozvoji inteligence dítěte je výchova a vliv rodinného prostředí. Komenský říkal, že škola mateřská začíná už v lůně matčině. Prenatální vývoj, zejména v závěrečných fázích, kdy se rýhují mozkové závitky čelních laloků, je velmi důležitý. I malá množství alkoholu působí, že se mozek dítěte nevyvíjí optimálně. Vše, co matka v této době dělá, má poměrně značný vliv. Následujících 4–6 let vývoje dítěte pak rozhoduje téměř o všem. Rodiče, kteří přistupují k výchově odpovědně a inovativně, přečtou si o tom nějaké knížky, uvědoměle poskytují dítěti plodné podněty, rozvinou v pravý čas všechny talenty, které dítě dostalo do vínku po předcích, a úspěšně je tak připraví na školu a všechny další soutěžní etapy budoucího života. Rodiče, kteří se ale chovají jen tradičně, konzervativně, vycházejí ze zvyků, jaké panovaly za časů jejich rodičů a prarodičů – a nechají děti vyrůstat jako příslovečné dříví v lese, nedostanou zpravidla z dětí víc než jen onu banální materii, již metafora dříví označuje. V první třídě, kam zdánlivě nastupují všechny děti stejně – a stejné –, už je zaděláno na velké rozdíly.

Pak přichází školní věk, kdy opět velmi záleží na cílené podpoře a optimálním prostředí, jaké dítě v rodině dostane. Když dítě vidí, že doma jsou knihy, že rodiče čtou, že rodiče se také občas musí něco učit a dělají zkoušky, když rodiče se starají o školní výsledky dítěte, náležitě je motivují – pak to dítěti

⁸ Viz článek Lefties ve složce Sociální etika – Četba.

⁹ HAKIM, Catherine. *Honey Money: The Power of Erotic Capital*. 2011. ISBN-13 978-1846144196. HAKIM, Catherine. „Erotic Capital.“ *European Sociological Review*, č. 26. 2010. Viz také bakalářskou práci Barbory Urbančíkové *Erotický kapitál*, obhájenou na katedře sociologie FSS MU v Brně v roce 2011. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/386008/fss_b/.

mimořádně pomáhá dosahovat lepších výsledků. Výrazný vliv na rozvoj inteligence dítěte má také bohatý a kultivovaný jazyk rodičů.

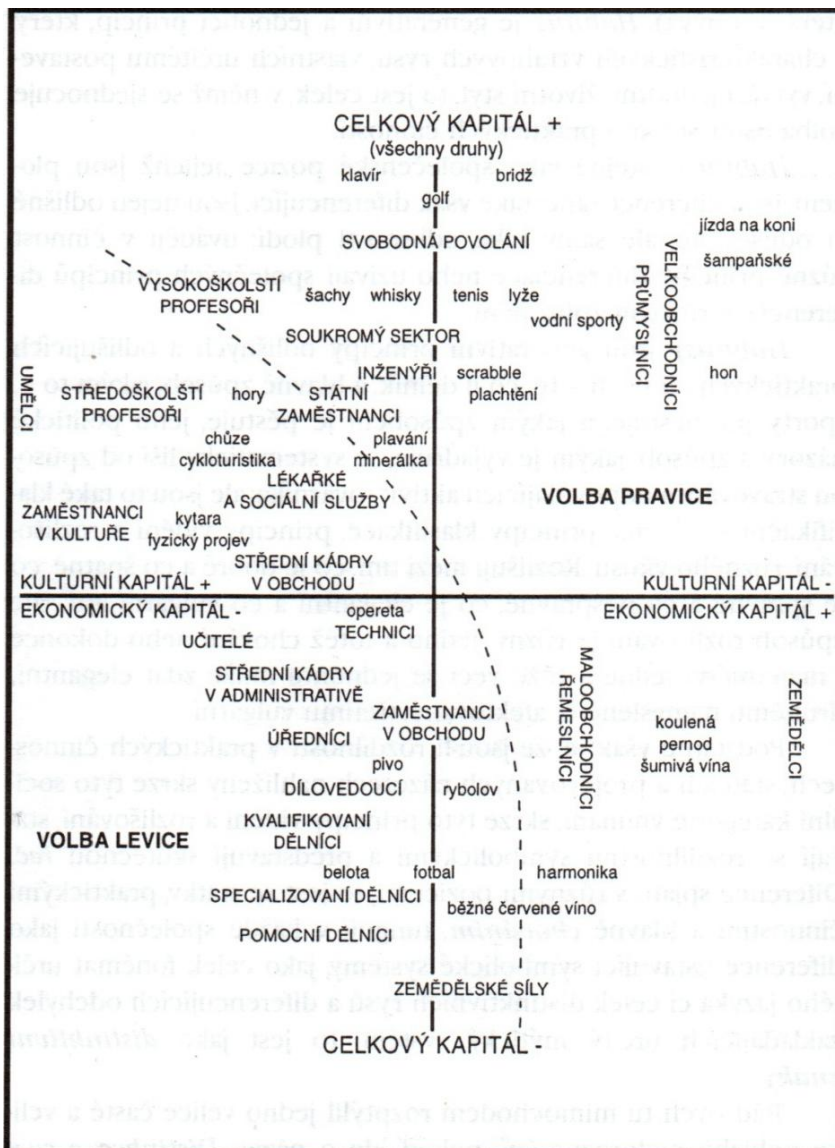
A tomu všemu říkáme **kulturní kapitál**.

Kulturní kapitál

Francouzský sociolog Pierre Bourdieu přišel se zajímavou teorií, že neexistuje jen **ekonomický** či **sociální** kapitál, ale taky **kapitál kulturní**. Co přesně tato teorie znamená, si budou muset studenti zjistit z materiálů dostupných v přílohách. Vodítkem jim ale může být tento graf, který Bourdieu uvádí ve své knize. Vyznačil v něm tzv. **distinkce**, nenápadné statutární symboly, zjednodušené a zredukované na některé příznačné ukazatele v oblasti nápojů, sportu, hudebních nástrojů a společenských her. Přerušovaná linka vyznačuje hranici mezi pravděpodobným příklonem buď k pravici, nebo k levici. Pierre Bourdieu připouštěl, že v každé zemi by bylo nutno volit jiné nápoje, sporty i hudební nástroje a hry.

Důležitým zjištěním Pierra Bourdieu je zkušenost, že přes veškeré naše dobře míněné snahy nějak přerozdělit různé statky a výhody, které jsou příčinou nerovností mezi lidmi, právě kulturní kapitál není možno nikomu vzít (třeba proto, abychom ho někomu jinému přidali – nebo abychom někomu snížili jeho zvýhodňující šance). Kulturní kapitál, získaný v podstatě náhodou, díky šťastné okolnosti, že člověk se narodil do kulturně podnětné (ale nikoli nutně ekonomicky bohaté) rodiny, provází člověka celý život a celý život mu přispívá ke snadnějšímu získávání různých vymožeností, jež pokládáme za ono cílené blaho.

O přerozdělení kulturního a sociálního kapitálu se opakovaně pokouší levicové strany a režimy už od časů Leninových a Stalinových. Buržoazie, tedy ona střední vrstva, jejíž děti se tak dobře prosazují v soutěžích o společenská dobra, byla cílem mnoha pokusů o ponížení, o zmenšení výsad a výhod. Buržousti, kapitalisté, úředníci, bankéři a právníci byli u nás v 50. letech vyhazováni z práce, posíláni do dělnických profesí, přesídlováni do pohraničí – aby se údajně daly šance dělnictvu, proletářům či zemědělcům. Husákovský normalizační režim zavedl v roce 1971 kvóty pro přijímání na vysoké školy podle politických a kádrových kritérií. Děti dělníků a rolníků dostávaly při přijímání na vysoké školy body navíc. Děti architektů, advokátů a lékařů pak body minusové. Další minusy pak byly za ideovou a politickou nespolehlivost, za kontakty s emigranty, vyprávění politických vtípů, nesouhlas s „bratrskou pomocí“ Sovětského svazu v srpnu 1968, za nepříznivý posudek od domovní důvěrnice, uliční důvěrnice atd. Tyto kádrové a politické body dělaly dohromady víc než body za přijímací zkoušku. Jak ale prokázaly sociologické výzkumy provedené po roce 1989, generace lidí (a šlo o desetitisíce), kteří tehdy nemohli studovat, nevykazovala po letech známky nějakého sociálního a ekonomického propadu. Vystudovali zpravidla tak jako tak – později, dálkově, při zaměstnání. A společenského postavení a slušného platu se nakonec domohli, aniž by oportunisticky vstoupili do partaje či ustoupili ze svých

názorových pozic – prostě proto, že byli šikovní a ani ten husákovský režim se bez schopných lidí neobešel. Heslo **Schopného nezastavíš** je vlastně potvrzením toho, že kulturní kapitál není možno nikomu vzít. Sociálně demokratická politika po roce 1989 ovšem opakovaně zkouší podobné školské reformy, které by zabránily lidem z vyšších kruhů úspěšně umísťovat své děti do lepších škol – a zvyšovat tak jejich šance na pokračování v kariéře. Zajisté, že „nůžky se rozvírají“ – ale pomůžeme těm znevýhodněným (Jsou to snad dělníci? Máme vůbec ještě nějaké dělnictvo?) tím, že údajně zvýhodněným budeme věšet kouli na nohu či sypat písek do soukolí jejich dobře rozjeté kariérní mašiny? Školská politika kritizující častou a masivní selekci a požadující dlouhou a hlubší integraci ve skutečnosti chce dosáhnout levicového ideálu rovnosti – na úkor meritokratického ideálu výkonnosti. Neselektované, integrované třídy a školy podle finského vzoru mají mít výhodu v tom, že v nich zůstávají tahouni třídy, kteří údajně zvyšují prospěch všech. Pedagogové však spíše potvrzují zkušenost, že chytré a nadané děti se v „pomalých“ třídách nudí – a samy zakrní.

Lepší než snaha někomu vzít výhodu kulturního kapitálu je snaha dodatečně uměle někoho kulturním kapitálem vybavit, když už měl tu smůlu, že se narodil do rodiny, která mu ho neposkytla. Dalo by se to udělat nadstandardním **doučováním**, mimoškolní výchovou, internátní výchovou (vytržením dítěte z nepodnětného, někdy přímo zhozného prostředí rodiny) a snad i jinými vhodnými postupy.

Jiným způsobem, jak vyrovnat rozdíly, které nastaly nešťastnými okolnostmi při školním vzdělávání a kariérním postupu, je **headhunting**, lov mozků, hledání talentů. Šikovní lidé v těchto agenturách díky svému psychologickému, pedagogickému a manažerskému vzdělání dovedou vyhmátnout přednosti, které u nějakého člověka dosavadní vzdělavatelé a zaměstnavatelé nepostřehli, vytáhnou ho z jeho dosavadní sociální a profesní niky – a se ziskem ho prodají někam, kde se jeho talenty zúročí a osobní profit i spokojenost zvýší. Někdy už je to bohužel trochu pozdě.

Funkce kulturního kapitálu

Jiří Šafr, Socioweb, září 2007

V sociologii se nejčastěji používá definice kulturního kapitálu odkazující k původnímu pojetí P. Bourdieu (1973), ve které se za jeho klíčovou funkci označuje kulturní a sociální inkluze/exkluze napomáhající vytváření kolektivní identity prostřednictvím kulturní distance k jiným skupinám. Kulturní kapitál tak představuje „institucionalizované široce sdílené kulturní signály (postoje, preference, formální vědění, jednání, statky, oprávnění) používané jako nástroje sociální a kulturní exkluze“ (Lamont, Lareau 1988).

V učebnicích se nejčastěji uvádějí s odkazem na P. Bourdieu tři formy kulturního kapitálu: vtělený (jak se umíme pohybovat v sociálním prostoru – vkus, preference, distinkce), objektivizovaný (kulturní předměty hmotné povahy) a institucionalizovaný (vzdělání, zejména v podobě titulů). Bourdieuho přínos byl originální nejen v teoretické rovině, ale i tím, že se ve výzkumech z 60. let pokusil vtělený kulturní kapitál empiricky měřit. Jeho přístup je ovšem dnes kritizován za to, že příliš zdůrazňuje význam jemností a kulturních signálů tzv. vysoké kultury, na druhé straně opomíjí praktické individuální schopnosti a roli morálních hranic při utváření sociální identity.

Kulturní kapitál můžeme chápat i jiným způsobem než běžně v empirické sociologii používanou míru účasti na vysoké kultuře a kulturních preferencích, vč. různých sportů, což se obecně považuje za nepřímé ukazatele obtížně měřitelných forem kulturního kapitálu jako např. sebereprezentace či schopnost řádné jazykové promluvy. Z hlediska teorie bychom měli podle P. DiMaggia rozlišovat mezi kulturními zdroji napomáhajícím lidem ke společenskému úspěchu a formami kulturního kapitálu obecnější podoby, např. orientace ve vysokém umění.

Kulturní kapitál lze dále rozčlenit na tři obecné typy na základě jeho efektů pro jedince (viz tabulku).

1. Vysoko-kulturní či kultivační kulturní kapitál umožňuje kulturní a sociální inkluzi/exkluzi na základě znalosti a schopnosti ovládat symboly dominantní kultury. Jde zejména o preference a participaci na vysokém umění (Bourdieu). 2. Kognitivní kulturní schopnosti předávané rodiči svým dětem, např. čtení s dětmi podporující kognitivní jednání (De Graaf et al. 2000). Jak poukázal B. Bernstein, děti z odlišných sociálních tříd si v rodině osvojují rozdílné používání jazyka (kódy a formy řeči) a tím i schopnost verbalizovat své myšlenky. V důsledku toho jsou pak nesterjné vybaveny pro úspěch ve škole. Důležitý je také význam „poznatkového zázemí“ rodiny (Mareš 1999), které rodiče poskytují svým dětem. Nejde jen o knihy či samotné znalosti, ale také o věnovaný čas a emocionální podporu. 3. Kompetenční – kulturní zdroje představují praktické schopnosti podporující mobilitu a úspěch (DiMaggio) ale i způsobilost komunikace při interakci s druhými. Jde o tzv. zásobu členských symbolů, které cirkulují v sociální síti daného člověka a vytváří jeho emocionální energii, která je v mikrosociologické perspektivě základem nerovností mezi lidmi (Collins 2004).

Tabulka 1: Typologie kulturního kapitálu z hlediska jeho funkcí

	definice	příklady indikátorů
Vysoko-kulturní (kultivační – distinktivní)	vědomá spotřeba dominantní kultury	návštěva galerií, koncertů
Kognitivní (kulturní schopnosti)	rodiči rozvíjené kognitivní schopnosti dítěte	čtení s dětmi, výchova ke specifickým činnostem
Kompetenční (kulturní zdroje)	schopnost rozmlouvat o prestižních stacích	orientace ve společensky zajímavých tématech

Pod tento třetí typ můžeme zahrnout i rozlišení mezi samotným kulturním kapitálem představujícím dovednosti při spotřebovávání statků (jako kupříkladu cit pro okázalou spotřebu) a schopnosti rozmlouvat o obecně prestižních a uznaných kulturních stacích na jedné straně, a kulturními zdroji, zahrnující symbolické znalosti použitelné ve specifických kontextech, tzv. interakčních rituálech (Collins 2004). V určitém sociálním prostředí totiž schopnost inteligentně promlouvat např. o „budoucnosti pšenice, nebo divácky zábavném závodu předělaných aut“, představuje sice důležitý kulturní zdroj, ten ale nelze označit za kulturní kapitál v původním významu odvozeném z dominantní kultury, neboť nejde o obecnou hodnotu diktovanou převažujícím kulturním kontextem (DiMaggio 1991).

Do této sféry uvažování o kulturním kapitálu jako kulturně-společenské kompetence lze také zařadit akční rádius člověka, tedy jakýsi rozsah jeho životního stylu, který shrnuje jak kulturní, sociální, politický tak i lidský kapitál (Šmídová 1992). Utvářen je prostorovým a sociálně-komunikačním dosahem: osobní neformální kontakty (rodina, přátelé), přesah do veřejné sféry (politické, náboženské, zájmové aktivity) a masmédií (způsob příjmu sdělení a informací a jejich zpracování i využití). Pro sociální uplatnění jedince je důležitá jednak jeho schopnost komunikovat, ať už jde o způsobilost orientovat se v uznaných tematických okruzích nebo samotná kapacita promlouvat, tak i vlastnictví symbolických významů a sociálních zdrojů (symbolický a sociální kapitál).

Uvedené podoby kulturního kapitálu se navzájem nevylučují, naopak jsou navzájem provázané. Nejedná se tedy v zásadě o typy, ale o různé funkce kulturního kapitálu mající v různém prostředí odlišné efekty na utváření a udržování stratifikačního systému.

Studium kulturního kapitálu v mezigenerační perspektivě

V české sociologii je kulturní kapitál často mylně ztotožňován pouze s dosaženým vzděláním, které může být jeho nepřímým indikátorem, nevyjadřuje ovšem podstatu obsaženou v teorii kulturní reprodukce sociálních tříd (Bourdieu). Pokud zkoumáme kulturní kapitál prostřednictvím kulturní či materiální spotřeby, pak se můžeme zejména při studiu jeho mezigeneračního předávání zaměřit na základě uvedených tří obecných typů na problematiku: 1. spotřeby „vybraných“ statků ukazující na vybranost vkusu a sebe prezentace; 2. kulturní participace a podpory intelektuálních znalostí kultury u dětí (např. knihy, hudební nástroje, návštěvy divadel, mimoškolní kroužky týkajících se oblasti umění) vs. preference spotřeby masové kultury; 3. investice do rozvoje schopností dětí (např. počítače, sportovní výbava, mimoškolní kroužky a další aktivity rozvíjející schopnosti praktického rázu). Tyto otázky se týkají zejména rodin s dětmi ve školním věku

Kromě roviny materiální spotřeby je důležité studovat i podobu neekonomických investic rodičů do kulturního (a lidského) kapitálu jejich potomků. Vedle vedení k vybraným mravům a schopnosti vyznat se ve vysokém umění se jedná zejména o emocionální podporu, časové investice do učení se s dětmi, komunikaci se školou, snahu zprostředkovat dítěti informace, které škola nepředává. Zkrátka to, co jsme označili za kulturní kapitál kognitivní a kompetenční – podporující společenský úspěch a pozdější uplatnění na trhu práce.

Literatura

- Bourdieu, P. 1973. "Cultural Reproduction and Social Reproduction". Pp. 71–84 in R. Brown (ed.). *Knowledge, Education, and Cultural Change*. London: Tavistock.
- Collins, R. 2004. *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press.
- DiMaggio, P. 1991. "Social Structure, Institutions, and Cultural Goods: The Case of the United States". Pp. 133–155 in P. Bourdieu, J. S. Coleman (eds.) *Social Theory for a Changing Society*. Boulder, CO.: Westview Press.
- De Graaf, N. D., P. M. De Graaf, G. Kraaykamp. 2000. "Parental Cultural Capital and Educational Attainment in

the Netherlands: A Refinement of the Cultural Capital Perspective". *Sociology of Education* 73: 92–111.
Lamont, M., A. Lareau. 1988. "Cultural Capital: Allusions, Gaps and Glissandos in Recent Theoretical Developments". *Sociological Theory* 6: 153–168.
Mareš, P. 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: SLON.
Šmídová, O. 1991. „Životní styl a styl života“, Pp. 128–133 in J. Alan, Machonin, P. (eds.). *Jak se rodí sociologický výzkum*. Praha: Karolinum.

<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=304&lst=103>

Sociální kapitál

Sociální kapitál je zjednodušeně řečeno soustava dobrých společenských styků a vztahů daná jednak osobními dispozicemi, jednak schopností efektivní komunikace. Nejsou to ale „známosti“ v hanlivém slova smyslu, ani mafiánské struktury vzájemného vydírání, žádná nelegitimní protekce, protežování, nepotismus či korupce. Sociální kapitál je výsledkem dobré reputace jedince, ale i jeho rodiny, blízkých a přátel.

Člověk může přijít o svůj ekonomický kapitál. Pokud je ale dobře vybaven sociálním kapitálem, je vysoká pravděpodobnost, že se mu záhy podaří opět se domoci ekonomického kapitálu – díky dobrým vztahům, stykům, konexím, prostě proto, že se umí v určitých kruzích pohybovat.

Na rozdíl od kulturního kapitálu o ten sociální je možno někoho připravit – jednoduše tím, že zpřetrháme jeho sociální vazby, třeba tak, že ho vsadíme do vězení, nebo pošleme na Sibiř či na Elbu. Otázka ale je, zda můžeme sociální kapitál uměle někomu přidat, nebyl-li jím přirozeně vybaven. O tom vlastně je příběh *My Fair Lady*. Sociální kapitál byl Líze Doolittlové přidán v podobě specifického druhu mluvy, oblečení, způsobu chování. Nevíme ovšem, jak by to v reálu dopadlo. Stačí tyto pouhé vnější, formální distinkce?

O podobný sociální experiment se asi pokoušejí naše prestižní soukromá gymnázia PORG a Open Gate. Víme, že jejich absolventi se poměrně často dostávají na nejlepší britské a americké univerzity. Víme taky, že školné na těchto gymnáziích je sto tisíc ročně. Ale nadaní žáci, kteří na školné nemají, jsou přijímáni a školné za ně zaplatí stipendijní fond dotovaný mecenáši školy. Bylo by zajímavé vědět, zda děti, které se do prostředí „zlaté mládeže“ dostanou, ač k ní přirozeně nepatří, si osvojí ony formální znaky vybrané společnosti a vybavení tímto sociálním kapitálem vyrazí úspěšně do světa.

Sociální kapitál, sociální přidaná hodnota a sociální audit

Vypracovali: Markéta Hloušková; Kamil Jelínek

Sociální kapitál (*social capital*) je pojem zavedený P. Bourdierem. Pierre Félix Bourdieu byl francouzský sociolog. Věnoval se mj. výzkumu vzdělání a kultury. Jako sociální kapitál označoval souhrn sociálních konexí, počestnosti a vážnosti. Je to souhrn sociálních kontaktů.

Obvyklá definice pojmu je asi tato: Kdo disponuje trvalou sítí vztahů k druhým lidem, které může využít k realizaci vlastních cílů, má sociální kapitál. Sociální kapitál je vše, co můžeme využít k vybudování sociální sítě, díky níž snadněji dosahujeme svých cílů. Užitečná hodnota všech statků tenduje v přelidněných postindustriálních společnostech k nule, protože jejich užívání není sociálně koordinováno.

Sociální kapitál je podmínkou udržení kvality života v přelidněných postindustriálních společnostech, v nichž užitek vyrobených statků závisí na schopnosti každého jednotlivce koordinovat jejich využívání s druhými lidmi.

Sociální kapitál lze identifikovat následujícími složkami, jedná se přitom o nehmatatelné a penězi přímo neměřitelné jevy:

- Rodina, úroveň rodinného života, velikost, tradice
- Vzdělání, vzdělanostní struktura regionu
- Sociální vazby obecně – příbuzní, známí, kamarádi, vrstevníci, spolužáci
- Sociální vazby na úrovni místního společenství
- Postavení v místním společenství, neformální autorita. Podíl na tvorbě „negociačních režimů“ (tvorba veřejného mínění)
- Schopnost kolektivního jednání, kolektivní odpovědnost, solidarita
- Důvěra v lidi, spolehlivost sousedských vztahů
- Účast v neformálních skupinách
- Účast v občanských sdruženích a organizacích

- Účast na místní správě, na řízení
- Politická angažovanost
- Regionální identita, vazba na loajalitu
- Národní a etnický původ a vazby

Sociální kapitál lze vyhodnotit pomocí následujících ukazatelů:

- vzdělání, kvalifikace jednotlivců a jejich místní struktura
- rodina, rodinný život, aspirace rodičů na vzdělání dětí
- účast na veřejném životě v obci
- úroveň občanské důvěry a solidarity
- vztah k místu, migrační tendence, stabilita, individuální investice do výstavby domů a bytů
- role místních elit a podnikatelů

Sociální kapitál se podobně jako lidský kapitál vztahuje k lidskému blahobytu, ale na společenské úrovni. Tento kapitál se vztahuje k sociální důvěře, normám a sítím, které podporují efektivní, soudržnou společnost a usnadňující sociální interakce. Příkladem jsou občanská sdružení či nevládní organizace. Pod tento kapitál lze zahrnout i politický systém a právní rámec, stejně jako kulturu podmiňující politickou stabilitu, demokracii, efektivitu veřejného sektoru a sociální spravedlnost.

Jak se pozná sociální kapitál

Na rozdíl od kapitálu finančního se ten sociální buduje velmi obtížně. Protože jde o soubor nepsaných norem chování a hodnot všeobecně uznávaných, je jasné, že se pohybujeme v oblasti, kterou nelze regulovat zákony.

Moderní společnost je od svého počátku založena na racionálně jednajícím jednotlivci, ten by však, kdyby člověk sledoval výhradně jen svůj užitek, nikdy nemohl vytvořit společnost. Ukazuje se to jasně na jakékoliv společné akci, třeba zavádění veřejného osvětlení v určité ulici. Obec na ně nemá, složí se na ně tedy obyvatelé ulice. Jednají ve společném zájmu, ale ten, kdo na toto dílo nepřispěje, má stejný užitek – osvětlenou a bezpečnou ulici – jako ti, kteří přispěli. Bude se chovat naprosto racionálně, ledaže se prostě iracionálně před sousedy zastydí, protože s nimi sdílí společnou, rozumově samozřejmě nezdůvodnitelnou morálku.

Jeden z hlavních problémů druhé moderny spočívá v tom, že tento sociální kapitál, nahromaděný v 19. a zčásti i ve 20. století zejména optimismem velkého projektu pokroku, se v důsledku mnoha procesů globalizace vyčerpává nebo, jak se domnívají mnozí, je už prakticky vyčerpán. To co z něj případně ještě přežívá, je opravdu jen přežitkem, který neodpovídá reálné situaci společnosti či odpovídá jen jejím zákoutím, relativně chráněným před určujícími trendy, ať to jsou již zákoutí lokální (zaostalé regiony) nebo sociální (marginální skupiny).

Sociální kapitál je úspěšně znehodnocován nejen např. nezájmem, ale i konkurenčním soupeřením či postojem „o peníze jde až v první řadě“.

Zdroj sociálního kapitálu

Výstavba sociálního kapitálu je záležitost mnoha generací. Protože sociální kapitál je soubor celospolečensky uznávaných vzorců chování a hodnot (především těch mravních), musí tu být cosi, co je zdrojem toho všeho.

Genderová spravedlnost

Podívejme se, jak funguje hledání sociálně etického principu rovnosti a spravedlnosti z hlediska genderu.

V 5. třídě mají chlapci a dívky zhruba stejné známky. Ale v 8. a 9. třídě mají chlapci najednou výrazně horší známky než dívky. To ale znamená, že na osmiletá gymnázia se dostává zhruba stejný počet dívek a chlapců (nebo alespoň mají stejné příležitosti), zatímco na čtyřletá gymnázia se chlapci dostávají mnohem hůře, protože průměr dvou jejich vysvědčení z osmičky a pololetního z devítky často nedává požadovaných 1,5. V tomto případě jsou chlapci hrubě znevýhodněni. Mnohou jít sice na specializované střední školy a udělat si maturitu tam – ale odtud se pak podstatně hůře dostává na vysokou školu. Ukazuje se totiž, že i na ryze technické vysoké škole absolventi technických středních škol zpravidla hned v prvním ročníku propadnou z matematiky – v níž ovšem absolventi gymnázií jsou lepší, a proto se na škole snáze udrží.

Čím to je, že dívky mají v 8. a 9. třídě lepší známky? V 18 letech pak už testy výraznější rozdílů neukazují, čili se zdá, že kluci to záhy doženou. Ale v oné důležité době, na rozcestí, je něco diskriminuje.

Samozřejmě to svedeme na pubertu. Ale mohly by být na vině i odlišné motivace, jimiž rodiče své děti stimulují? Že na dívky je doma větší přísnost, zatímco klukům se víc toleruje lajdáctví? Anebo dokonce – hrůza pomyslet! – za to může přílišná feminizace učitelstva na druhém stupni základních škol? Je možné, že by učitelky nadřzovaly dívkám? Známkovaly je lépe jen kvůli jejich úhlednějším sešitům? Nebo je to komplikovanější a komplexnější? Na vině mohou být rozdílné mužské a ženské mozky, ženy-učitelky zkrátka upřednostňují odlišný způsob učení se. Kdyby bylo ve školách víc učitelů-mužů, dovedli by možná lépe ocenit specificky mužský přístup k intelektuálním problémům. I kdyby se nakonec prokázalo, že to tak je, jak dostaneme do školství více mužů?

Možná by se dal problém vyřešit ještě jinak – upravit přijímačky na čtyřletá gymnázia tak, aby zohlednily genderově odlišný způsob studia. V dobách, kdy to ještě šlo, dělávali někdy ředitelé gymnázií nelegální experimenty – vzali z pořadí přijímacích zkoušek od každého pohlaví ty nejlepší a naplnili třídy půl na půl, nebo aby zabránili vzniku babinců, dávali „body za pytlík“, tedy upravili přijímací testy, aby do každé třídy dostali aspoň pět kluků (neboť kdyby prý tam zůstali jen dva, do půl roku by začali menstruovat). Dnes už to nejde, protože přijímačky se dělají striktně anonymně. Problém se tím ale neumenšil.

Mé domněnky se potvrdily nedávno při zveřejnění výsledků longitudinálního výzkumu. Přefeminizované školy jsou ve většině zemí světa. U nás ale přece ještě o trochu víc.

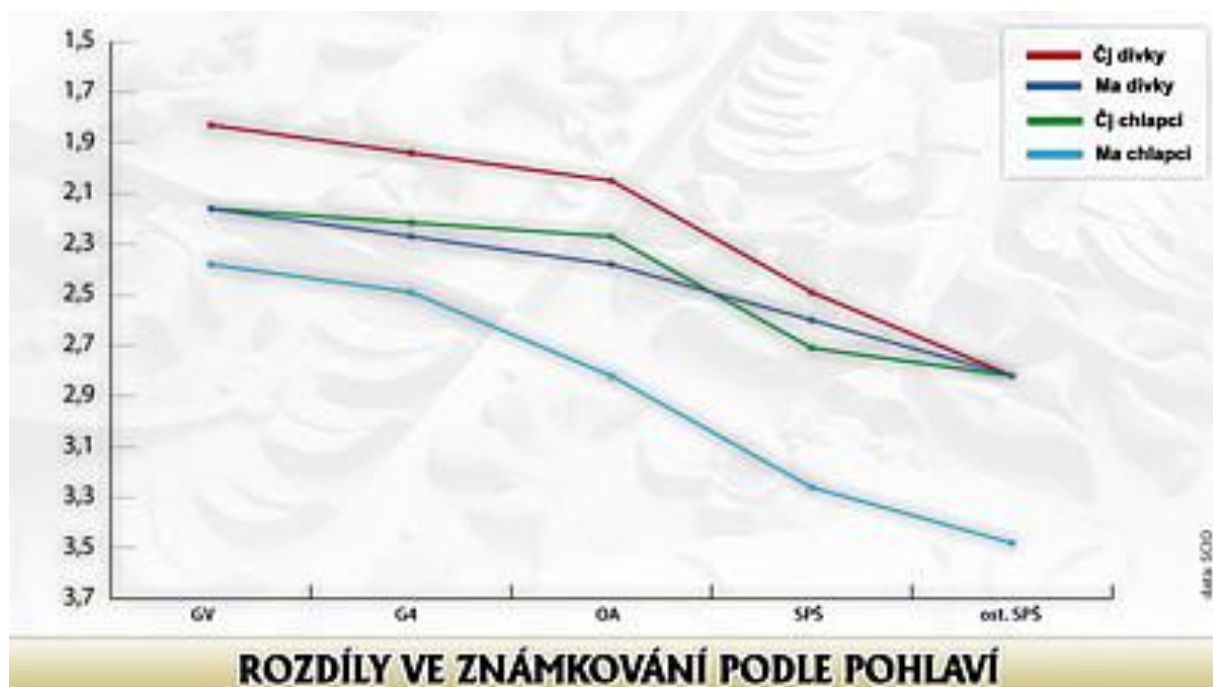
Za stejné výsledky dostávají dívky na středních školách lepší známky

Zajímavé zjištění plyne z výsledků dlouhodobého testování studentů středních škol, které prováděla společnost Scio v letech 2005–2011. Výsledek poukazuje mimo jiné na to, že děti jsou na školách známkovány rozdílně podle pohlaví, přičemž dívky jsou na tom obecně lépe.

Scio, iDnes, 22. 5. 2012

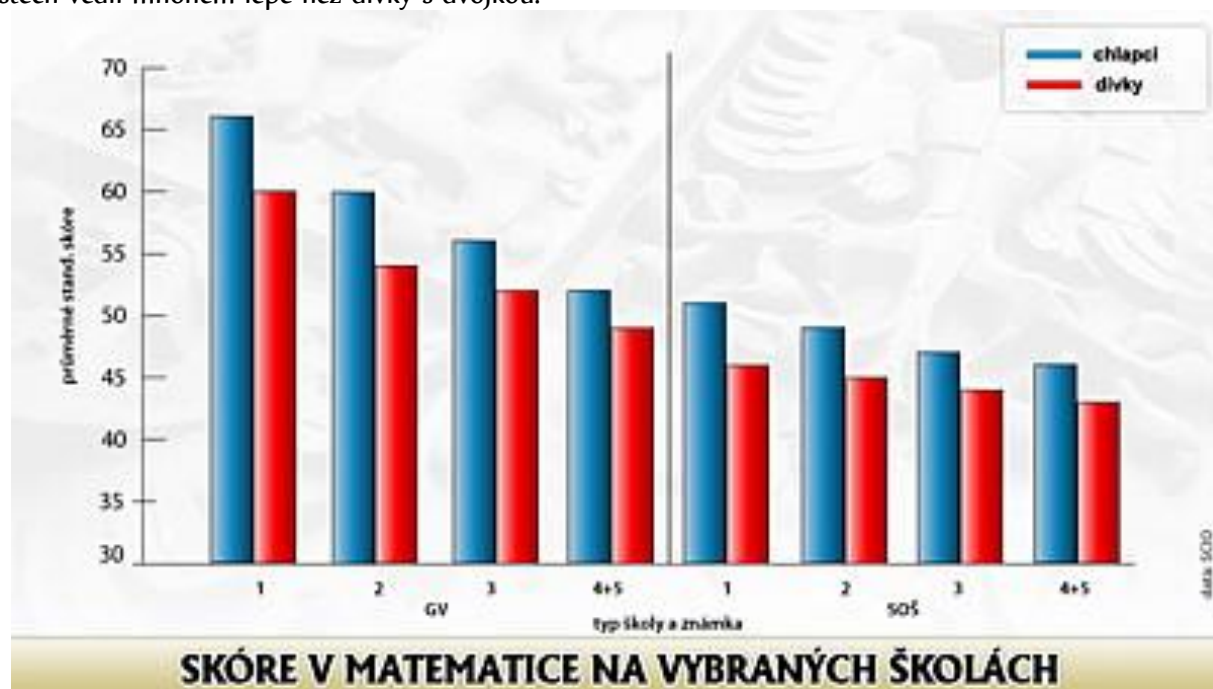

„Na všech typech škol dostávají dívky lepší známky než chlapci, i když velikost tohoto rozdílu je různá u jednotlivých předmětů,“ uvádí Scio a dodává: „Chlapci přitom dosahují v testech obecně lepších výsledků než dívky, a to i na jednotlivých typech škol, dá se proto říci, že známkování na školách je k chlapcům nespravedlivé.“

Rozdíly v průměru známek podle pohlaví. (Zdroj: Scio)

Z testu například vyplynulo, že chlapci, kteří dostali z matematiky na poslední vysvědčení trojku, si v testech vedli mnohem lépe než dívky s dvojkou.

Skóre v testech z matematiky žáků vybraných škol v závislosti na jejich známce z vysvědčení. (Zdroj: Scio)

Zjištění vyplývá z testovacího projektu Vektor, jehož prostřednictvím odborníci testovali studenty všech typů středních škol v průběhu let 2005–2011, a to na začátku a konci jejich studia. Výzkumu se zúčastnilo přes 100 tisíc žáků prvních ročníků a více než 60 tisíc žáků posledních ročníků.

V zaměstnání jsou na tom lépe muži

Ačkoli jsou na tom dívky na středních školách podle výsledku testování lépe, v zaměstnání je to s jejich ohodnocením právě naopak. Rozdílné platové podmínky mezi muži a ženami jsou dlouhodobě problematickou otázkou. V rámci Evropské unie dokonce patří Česká republika k zemím, kde jsou největší rozdíly mezi platy mužů a žen za stejnou práci.

Z jednotlivých výzkumů vyplývá, že rozdíl mezi průměrnými platy mužů a žen je asi jedna čtvrtina. Například z údajů Evropské komise vyplývá, že ženy berou v České republice v průměru o 25,9 procenta menší plat.

Co se ale týká mužů a žen ve stejných pracovních pozicích, rozdíl je menší. „Když jsme porovnali jen platy mužů a žen na stejných pozicích, vyšlo nám, že rozdíl mezi jejich výdělkem je deset procent,“ řekl ČTK Lubomír Valenta ze společnosti Profesia CZ.

http://zpravy.idnes.cz/skolstvi-znamky-divky-chlapci-dev-/domaci.aspx?c=A120522_111805_domaci_abr

Čeští učitelé nadřzují dívkám. Nová studie oponuje feministkám

Jan Jiříčka, iDnes, 7. února 2014

České školy znevýhodňují chlapce. I když mají stejné znalosti jako dívky, dostávají horší známky. Překvapivě zjištění přináší nová studie sociologů Petra Matějů a Natalie Simonové, kteří analyzovali výsledky devátáků v testech PISA. Podle nich tak neplatí „feministické teorie“, že jsou to dívky, koho školy poškozují.

Vědci dospěli k tomu, že holky mají dvakrát větší šanci získat jedničku z matematiky a téměř pětkrát větší šanci na jedničku z češtiny než chlapci. A to i navzdory tomu, že dívky mají v testech PISA v matematice obecně horší výsledky.

Děkan Fakulty sociálních studií Vysoké školy finanční a správní Matějů a vědecká pracovnice Institutu pro sociální a ekonomické analýzy Simonová na to přišli v dosud nepublikované stati. Koho znevýhodňuje škola: chlapce, nebo dívky?, kterou má iDNES.cz k dispozici.

Jak výzkumníci postupovali

Autoři využili výsledky testů čtenářské a matematické gramotnosti 2 598 českých devátáků (ročník 1987) v mezinárodním výzkumu PISA (dělá se v zemích OECD) z roku 2003. Pomocí statistických modelů a deskriptivních analýz je srovnali se známkami, které žáci dostávali v běžném vyučování, a dalšími informacemi o dětech. "Analýzy dat ze šetření PISA jsme tady v Česku rozšířili o řadu otázek a žáky jsme dále sledovali v jejich přechodech k vyšším stupňům vzdělání," vysvětlil spoluautor Petr Matějů. Výzkumníky zajímalo sociálně-ekonomické a kulturní zázemí žákovy rodiny, přístup k učení či plány na další studium. Studie vyjde v březnu v českém odborném časopise Orbis Scholae. Anglická verze, jejímž spoluautorem je Michael Smith, bude publikovaná v periodiku British Journal of Sociology of Education.

Odpověď na otázku z názvu jejich studie je podle nich jednoznačná. „Analýza prokazuje, že pohlaví žáka má na výsledky vzdělávání statisticky významný vliv, avšak opačný než uvádí feministicky orientované studie. Školní známkování působí v českém vzdělávacím systému v neprospěch chlapců, kteří jsou při stejných dovednostech klasifikováni hůře než dívky. U všech typů analyzovaných výsledků jsme zjistili, že dívky jsou ve srovnání s chlapci ve značné výhodě,“ uvádí studie.

Matějů iDNES.cz řekl, že toto zjištění po přečtení některých nových zahraničních studií předpokládali. „Překvapilo nás ale, jak velké rozdíly svědčící o zvýhodňování dívek u nás v tomto směru existují,“ uvedl. Podle něj je znevýhodňování holek na školách feministickým mýtem. V textu se spoluautorkou uvádí, že řada českých i zahraničních takto zaměřených studií nemá pro většinu klíčových tvrzení a závěrů důkazy.

Polemizují například se starší studií *Genderové aspekty českého školství* Lucie Jarkovské a Kateřiny Liškové, které se věnují genderovým studiím na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Ta zmiňuje například to, že sice dívky obecně dostávají lepší známky, ale učitelé často zpochybňují jejich schopnosti. Škola tak podle socioložek reprodukuje genderové nerovnosti.

Podle Jarkovské sice nová studie přináší zajímavé zjištění, ale má k ní výhrady. „Jejich a můj přístup prezentují úplně odlišný způsob pohledu na tuto problematiku. Mně je cizí brát to jako souboj, kdo je na tom hůře, jestli holky nebo kluci,“ řekla iDNES.cz. Podle ní je především nutné posuzovat reálný dopad známek, tedy zda nejlépe hodnocení žáci skutečně mají další studijní úspěchy, pocit spokojenosti a posléze i lepší výdělek.

Za znevýhodňováním chlapců může být i převaha učitelů

Matějů se Simonovou také zjistili, že pohlaví žáka má společně s jeho sociálním původem velký vliv i na rozhodování o dalším studiu. A v Česku víc než v jiných zemích. Podle Matějů dcera vysokoškolsky vzdělaných

rodičů má ve srovnání se stejně schopným synem vyučených rodičů mnohonásobně vyšší šanci dostat se na gymnázium a pak pokračovat ve studiu na vysoké škole.

„Tyto tendence působí v našem vzdělávacím systému již dlouho, a pokud nedojde ke změně, můžeme očekávat další zhoršování představ o životním úspěchu u chlapců, což se nakonec vždy projeví ve výskytu problémového chování, včetně násilí a kriminality,“ říká Matějů, který v minulosti působil na ministerstvu školství jako náměstek pro vysoké školy.

Příčinami zvýhodňování dívek se autoři věnují jen letmo. Jako možné vysvětlení považují například to, že učitelé oceňují svědomitý přístup k učení a ukázněné chování, které podle tvůrců studie splňují spíše dívky. Roli prý může hrát i to, že na školách učí zejména ženy. To je ale prý ještě nutné blíže analyzovat.

„Pokud se prokáže, že vysoký podíl žen-učitelek skutečně stojí za pozitivnějším školním hodnocením dívek, než jaké by odpovídalo jejich naměřeným dovednostem, měla by taková skutečnost vést ke snahám o zvýšení zastoupení mužů v učitelském povolání. Stejně jako se tak děje v případech cílených snah ke zvýšení podílu žen ve vědě, technických oborech a na manažerských pozicích,“ navrhuje sociologové.

Snížit rozdíly mezi dívkami a chlapci by podle nich pomohly nové a efektivnější způsoby výuky matematiky a práce s psaným textem. „Tím bychom se přiblížili stavu, kdy by si obě pohlaví vybírala svou vzdělávací a profesní kariéru nikoliv podle genderových stereotypů, ale podle skutečných zájmů a schopností,“ píše se ve studii.

Ale jak jde dohromady zjištění o školním znevýhodňování chlapců s faktem, že muži mají obecně vyšší platy než ženy se srovnatelným vzděláním, schopnostmi a pozicí ([více o nerovnostech v platech čtěte zde](#))? Matějů se Simonovou v tomto odkazují zejména na německou studii, podle které na disproporce ve mzdách může mít mimo jiné vliv právě pokřivené známkování na školách, které neodpovídá skutečným znalostem. Kluci podle sociologů musí během studia vyvinout větší úsilí, aby dosáhli stejných výsledků jako holky, což se pak později údajně projevuje i v zaměstnání.

Učitelé podle socioložky často hází všechny holky „do jednoho pytle“

Podle Jarkovské působí na učitele při rozhodování o známce celá řada stereotypů. Kantoři například údajně často předpokládají, že když kluci dospívají později, tak se budou ve škole postupně zlepšovat a budou holky dohánět či předhánět. Nebo mají tendenci zvýhodňovat žáky, které si už zaškatulkovali jako jedničkáře.

„Holky sice mají lepší známky, ale hodnota jejich jedniček je často devalvována. Podle učitelů jsou výsledkem nikoli intelektu a důvtipu, ale memorování. Často se podhodnocují i samy dívky. Vyučující by měl být schopen se dívat na konkrétní dítě a zapomenout na to, co si obecně myslí o holkách a klucích. Nejde o to preferovat dívky, nebo na ně brát speciální ohled,“ podotýká Jarkovská, autorka právě vydané knihy *Gender před tabulí*.

Na nespravedlivé známkování ve prospěch dívek, v tomto případě na středních školách, upozornila v květnu 2012 ve své analýze i společnost Scio ([více zde](#)).

Kam dál?

[Na středních školách se známkuje nespravedlivě, dívky mají výhody](#)

[Vysvědčení na ZŠ o znalostech nic neříká. Jednotlivé školy známkují různě](#)

[Čeští školáci se zlepšili v dovednostech. I tak patří k průměru ve světě](#)

Rasové a etnické hledisko

Statistiky hledající korelace mezi IQ a rasou či etnikem jsou dnes v liberálních demokraciích takřka tabuizovaným tématem. Petr Bakalář se o něco podobného pokusil ve svých knihách *Tabu v sociálních vědách* a *Psychologie Romů*. Odborné komunity se ho zřekly a jako vědec prakticky skončil. Pravda, metodicky pochybil v tom, že své rasistické předsudky předřadil před metodickou skepsi. Jeho argumentace je účelová. Nicméně problém sám se tím jen zamezl pod koberec. Podobné výzkumy ve Spojených státech prováděl Charles Murray. I jeho se odborné komunity štítí. Ale úspěch jeho publikací

u čtenářů potvrzuje, že společnost by ráda věděla, na čem je – a proč se politici a odpovědné úřady tak bojí statistik.¹⁰

Výzkumy prakticky všude na světě potvrdí, že rasové či etnické menšiny a přistěhovalci vykazují nižší IQ – ale nanejvýš v první či druhé generaci. Od druhé generace, jakmile se děti v nové vlasti naučí jazyk jako rodilí mluvčí, už rozdíly nebývají vidět. Jsou jen některé zvláštní výjimky. Například někteří američtí indiáni se adaptují docela dobře, ale některé jejich kmeny se i přes nejlepší snahu nedokážou do základního vzdělávacího proudu zařadit. Podobné potíže mají i Aboriginci v Austrálii či Maoři na Novém Zélandu. A možná i naši Romové. Jako by jim bránilo něco v jejich hlavách, mentalitě, snad i fyziologické struktuře. Nejsou schopni přistoupit na strategii západní společnosti, na její kategorie prostoru, času, individuality a society, soukromí a veřejnosti, vůle a racionality, předvídání a plánování atd. I to byl jeden z důvodů, proč nakonec kolonisté do Ameriky začali dovážet africké černochoy.

V 19. století byly vypracovány vědecké antropologické teorie, které tvrdily, že rasové rozdíly mezi lidmi jsou fatální, a není možno je snadno překlenout. Myšlenka apartheidu a rasové segregace nebyla v zásadě míněna zle, tvrdila jen, že každá rasa má odlišnou dynamiku vývoje a tedy i odlišné potřeby. Proto se měly rasy segregovat a vzájemně nemísit. Sice už v průběhu 19. století se od takového dělení ustupovalo – ve jménu rovnosti a obecného pojetí lidských práv, ale v jižanských státech USA rasová segregace přežívala ještě i po 2. světové válce, kdy celý svět pochopil, že rasové teorie byly vědecky scestné a ve svých aplikacích zločinné. To vedlo k černošskému hnutí za rasovou rovnoprávnost. Boj byl pod vedením Martina Luthera Kinga nakonec dotažen do vítězného konce, segregace byla i v jižních státech zrušena a celé Spojené státy zhruba od roku 1964 začaly zavádět politiku podpůrných opatření, která měla směřovat k vyrovnání handicapů černochoy a k možnosti zapojit je účinně do života většinové bílé populace. Této politice se říkalo **afirmativní akce** (*affirmative action*) a jejím nástrojem se stala **pozitivní diskriminace** (*reverse discrimination*) prováděná nejčastěji pomocí číselných kvót.

Pozitivní diskriminaci neuplatňují všechny americké státy stejně, platí různá pravidla v jednotlivých regionech, městech, školách, podnicích, úřadech. Zjednodušeně řečeno funguje takto: Je-li v daném regionu 20 % černochoy, pak poměr 20 % by měl být zachován na všech rozhodujících místech, kde se jedná o důležité příležitosti k dalšímu osobnímu i společnému rozvoji menšinové komunity. Takže je nutno zajistit, aby 20 % černochoy bylo v každé střední škole – a to i tehdy, když na to nemají známky nebo studijní předpoklady. Stejně tak by mělo být černých 20 % magistrátních zastupitelů, členů místní policie, velitelů vojenské jednotky atd.

Zpočátku pozitivní diskriminace tedy funguje spíše solidárně než meritokraticky, má za úkol poskytnout spíš hmatatelnou než jen symbolickou motivaci. Předpokládá se ale, že po čase, nejpozději v druhé generaci, se začnou projevovat pozitivní výsledky, měřitelné i meritokratickými ukazateli. To se skutečně stalo. Černoši se v USA postupně dostávali do společenských pozic, vyhrazených dříve jen vzdělanějším bělochům. Záhy nebyli výjimkou ani černošští lékaři, právníci, či dokonce ministři – a prezident. Přispívala k tomu i politika společensky přijatelného vyjadřování – *political correctness*.

Zhruba po 40 letech ale Spojené státy pomalu od pozitivní diskriminace ustupují. Jednak je to tím, že černoši už nejsou největší menšinou – tou jsou Hispánci, Latinos. A také tím, že sami černoši, zejména jejich střední vrstva, která se mezitím utvořila, si přejí, aby se pozitivní diskriminace zrušila, neboť afirmativní akce byla zdárně dovršena. Vzdělaní a úspěšní černoši tvrdí, že jim pak veřejnost nevěří, že se svých výsledků domohli poctivým osobním úsilím.

Při zkoumání korelací mezi rasou a IQ se ale přišlo i na to, že ve Spojených státech je jedna menšina, která má naopak vyšší IQ, než má většina. Jsou to Asiaté. Není to ale dáno tím, že by Asiaté byli přirozeně nadanější. Výzkumy PISA ukazují, že asijské děti jsou v průměru stejně nadané jako děti kdekoli jinde na světě. Asiaté ve Spojených státech ale nejsou asijským průměrem. Je to selektivní imigrace, jsou to ti lepší, kteří jsou navíc silně motivovaní – proto ostatně do Spojených států přišli. A proto taky mají lepší výsledky. Dokonce o tolik lepší, že na prestižních amerických univerzitách takřka vytlačují bílé i černé Američany. Amerika vážně uvažuje, že je bude muset skutečně diskriminovat. To ostatně

¹⁰ Ve složce Přerozdělování je základní článek Murray Gaussova křivka – ale i další texty o tomto kontroverzním autorovi. Klíčová Murrayho kniha *Bell curve* je v naší univerzitní knihovně.

už dělají nejslavnější vědecké časopisy, které stanovily limitující kvóty pro příspěvky z Asie – protože by se na zbytek světa při pověstné asijské výkonnosti ani nedostalo.

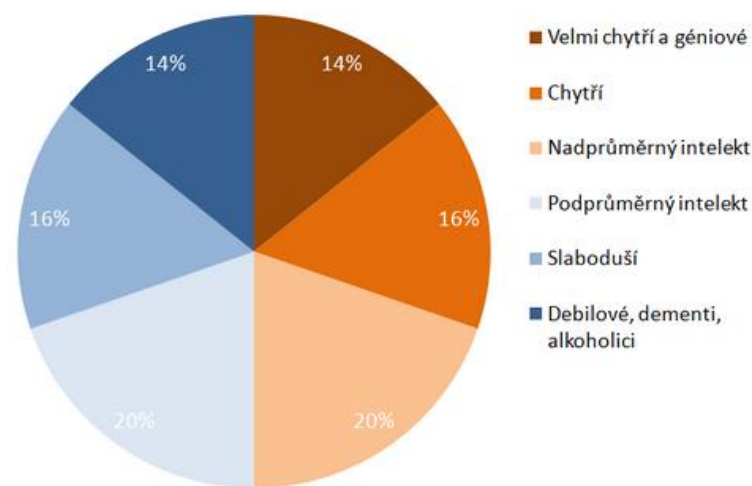
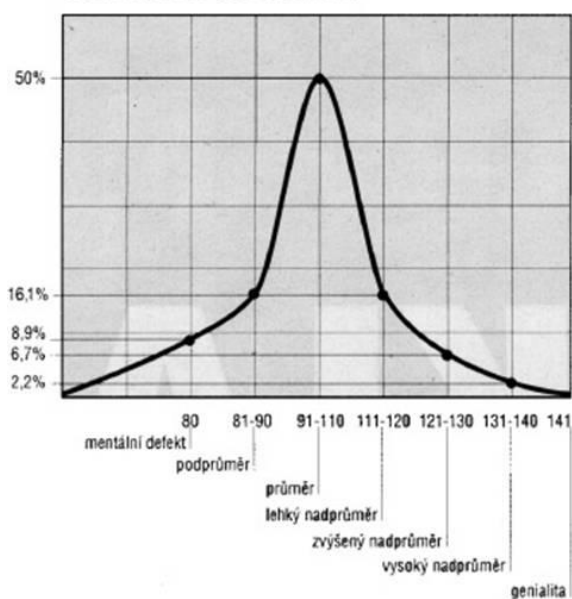
Totéž by se dalo říct i o naší vietnamské komunitě. Léta jsem tvrdil – a vývoj mi dává za pravdu – že Vietnamci jsou v naší zemi zhruba v té pozici, v jaké byli Židé po roce 1848, kdy se teprve masivně do našich zemí stěhovali. Židé byli – podobně jako naši Vietnamci – silně motivovaní, stoprocentně gramotní a mající v úctě vzdělání, a odhodlaní rychle a plně se do společnosti integrovat. Což se jim taky podařilo, až se záhy stali společenskou elitou. Očekávám, že totéž se stane s našimi Vietnamci. A přeji jim to – protože v tom spočívá meritokracie.

Rozložení IQ v populaci

Zdá se, že rozložení IQ v populaci je konstantní. Podíváme-li se ale na to, kolik je dementů, pak musíme připustit, že určité procento lidí je v podstatě nezaměstnatelných. Připočteme-li k nim ty, kteří se práce chronicky štítí a pracovat nebudou, i kdyby mohli, vyjde nám, že řekněme 6% nezaměstnanost je naprosto normální, ba logická a nutná. Přidáme-li k ní dočasnou a přechodnou (frikční) nezaměstnanost, budeme někde u 10 %. Kdo – a proč – nás tedy straší nezaměstnaností? Je opravdu možné, aby například Rakousko mělo jen 4% nezaměstnanost? Není to naopak umělá přezaměstnanost?

V současné době získá u nás maturitu asi 80 % daného populačního ročníku (věkové kohorty). To znamená, že je mezi nimi i hodně slaboduchých. Zhruba 75 % těchto maturantů chce pokračovat ve studiu na vysoké škole – a 67 % se o přijetí pokusí a téměř všem se to nakonec podaří. Naštěstí z nich studium dokončí jen asi polovina. I tak je ale vysoce pravděpodobné, že na vysoké škole aktuálně studuje asi 10 studentů s podprůměrnou inteligencí – tedy takových, kteří by vlastně ani neměli odmaturovat a se základním vzděláním skončit v manuálních profesích.

Gaussova křivka IQ

Hodn. IQ	Popis a předpokládané schopnosti jedince	% lidí
nad 140	Intelligence géníů. Absolutní předpoklady pro tvůrčí činnost, určuje ostatním směr poznání.	0,2 %
do 140	Výjimečná superiorní inteligence. Mimořádné předpoklady pro tvůrčí činnost, vynikající manažeři nebo odborníci.	2,8 %
do 130	Vysoce nadprůměrná inteligence. Mohou snadno vystudovat vysokou školu, dosáhnout vynikajících výsledků v tvůrčí a manažerské činnosti.	6 %

do 120	Nadprůměrná inteligence. Vystuduje vysokou školu, při vysoké pracovitosti může získat mimořádné pracovní místo.	12 %
do 110	Vysoce průměrná inteligence. Vysokou školu vystuduje jen s potížemi. Důsledností a pracovitostí může získat společenské zařazení předchozí kategorie.	25 %
do 100	Průměrná inteligence. Dokáže složit maturitní zkoušku, v práci se uplatní ve středním postavení.	25 %
do 90	Slabě podprůměrná inteligence. Dokáže absolvovat základní školu a dobře se uplatnit v manuálních profesích.	10 %
do 80	Nižší stupeň mentální retardace. S problémy zvládne základní školu, úspěšný v zvláštní škole.	10 %
do 70	Lehká mentální retardace. Je-li dobře veden, zvládne zvláštní školu.	6,8 %
do 50	Střední mentální retardace. Nevzdělavatelný, ale osvojí si sebeobslužné návyky.	2 %
do 20	Těžká mentální retardace. Nevzdělavatelný a nevychovatelný.	0,2 %

Chcete-li vědět, co vás čeká, čtěte:

<http://respekt.ihned.cz/externi-hlasy/c1-61463210-vysokoskolaci-v-montovnach-opravdu-jsou-mestska-legenda>

<http://www.eduin.cz/wp-content/uploads/2013/12/Vzd.pdf>

Doporučená rozšiřující a doplňující četba:

Drobné texty jsou k přečtení ve složkách Přerozdělování a Sociální etika – Četba.

KATRŇÁK, Tomáš. *Odsouzen k manuální práci. Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Slon, 2004.

HAVLÍK, Radomír, KOŤA, Jaroslav. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2002.

PIŤHA, Petr. *Učitelé, společnost a výchova*. Praha: Karolinum, 1999.

MATĚJŮ, Petr, VLACHOVÁ, Klára. *Nerovnost, spravedlnost, politika*. Praha: Slon, 2000.

4 Multikulturalita

Základní teze

Multikulturalita může být jednoduše popis daného stavu, ale může to být také cílová hodnota. Jako odborný pojem tedy spadá nejen do oblasti politologie či sociální politiky, ale také do oblasti etiky, sociální etiky.

O multikulturní společnosti sní zejména levicová a liberální část západní veřejnosti od 60. – 70. let 20. století. Představuje si ji buď podle švýcarského modelu, kde na poměrně malém území funguje 26 relativně samostatných kantonů, tvořících dohromady konfederaci. Nutnost vyjednávat o sporech a sjednocovat rozdílné představy o společném dobru naučila Švýcary demokracii, proslulé přímé demokracii. Druhý model představovala americká společnost, skládající se právě z lidí, kteří byli vytrženi ze svých přirozených prostředí a kulturních a náboženských kořenů – a kteří byli nuceni zcela od začátku, na zelené louce, budovat nové společenství, často podle biblických, prvokřesťanských, nebo podle utopických filozofických konceptů. Americkému modelu soužití různorodého se začalo říkat tavicí kotlík, protože rozmanití imigranti si kupodivu osvojili novou – americkou – identitu, jíž nahradili své přetržené vazby k původní vlasti. Švýcarský model pak byl nazván mísa salátu – každá ingredience si do jisté míry ponechává svůj původní tvar, barvu i chuť, ale dohromady přesto vytvářejí vyšší, smysluplný celek. (Americký model by podle toho byl spíše fašírka, macdonaldizovaný, unifikovaný, homogenizovaný produkt.) Švýcarský model se částečně podařilo realizovat v Kanadě. Jednak proto, že tam vedle sebe paralelně existovala anglická a francouzská větev kolonizace (zatímco ve Spojených státech byla francouzská poražena a vytlačena), a jednak proto, že Kanadáné si své indiány nevybili, ani je nezahnali do rezervací, ale ponechali jim důstojné místo ve své občanské společnosti.

Na přelomu 20. a 21. století jsme ale začali s trpkostí zjišťovat, že budování multikulturní společnosti se nám vlastně nikde nedaří, už ani ve Švýcarsku, ani v Kanadě, ani ve Spojených státech – dokonce ani v příslušně liberálním Holandsku. A nebylo to jen vinou útoků radikálních islamistů v letech 2001, 2005 a 2007. Politici Francie (Sarkozy), Německa (Merkelová), Velké Británie (Cameron) po roce 2010 postupně multikulturní politiku odpískali. Podobně se zachovali Holanďané, Dánové či Italové.

Ale v letech 2014–2015 se vystupňovala imigrační vlna, která silně polarizovala evropské společnosti právě kolem otázky multikulturního soužití. Ukázalo se, že nezanedbatelná část veřejnosti evropských zemí cítí zklamání z liberální multikulturní politiky, a naopak začíná hledat svou ztracenou identitu. Identita se tak stala protipólem, protikladem k takovým silným pojmům, jako dosud byla multikulturalita, globalizace, postmoderna.

Následující teze shrnují základní fakta a milníky dosavadního vývoje. I přes svou lakoničnost jsou výmluvné. Závěrečný seznam doporučené literatury chce dokázat, že odborná veřejnost o problému ví, léta o něm přemýšlí a mluví a hojně toho i sepsala. Jednou z částí tohoto problému může být i specifická problematika našich Romů. Seznam literatury chce dokázat, že máme odborníky, kteří jsou připraveni nelehké postavení Romů v naší společnosti řešit. Není tedy úplně fér, když je nám vyčítáno (ze strany evropských i světových institucí, jakož i ze strany levicových intelektuálů), že Romům nepomáháme, že pro ně neděláme dost, ba že jim systémově křivdíme. Myslím, že odborníků na romskou problematiku máme dost a zdá se, že jsou velmi kvalifikovaní.

Kvalifikovaná bohužel není veřejná společenská rozprava (diskurs). Proto alespoň tento malý pokus o vyčištění intelektuálního stolu, u upřesnění pojmů, ujasnění si významu termínů a kultivaci odborné i společenské diskuse.

Klíčová slova, základní pojmy, odborná terminologie:

rasa, národ, etnikum (*ethnos*), *démos* (lid, občané), kultura, civilizace, stát

demokracie, občanská společnost, právní stát, federace, konfederace

identita, hrdost na vlastní identitu, vlastenectví

nacionalismus, etnocentrismus, šovinismus, nacismus, fašismus, xenofobie, (extremismus, fundamentalismus, fanatismus, totalitarismus)

socialismus, komunismus, komunitarismus

kolonialismus, imperialismus, internacionalismus (proletářský), kosmopolitismus, evropanství
multikulturalita (interkulturalita), kulturní relativismus

Pojmy, s nimiž operujeme, jsou vágní, špatně definované, nesprávně, překrývající se způsobem užívané. Odtud nedorozumění, zmatky – i války.

Pojmy nejsou jednoduše politické (politologické), ale jde i o sociologii, teorii kultury, historii, dějiny literatury, náboženství, ekonomii... a taky etiku, sociální etiku.

Eticky vzato jde o toto – klíčová slova, základní pojmy, odborná terminologie:

spravedlnost, rovnost, rovnost příležitostí/šancí, rozdělování/přerozdělování, diskriminace, pozitivní diskriminace, afirmativní akce, tolerance, protekce, protěžování/protežování multikulturalita jako etická hodnota menšiny, migranti, imigranti, marginalizace většina a menšina; naši a cizí (domácí a přistěhovalci); centrum a okraj (periferie) inkluze – exkluze, asimilace, integrace, adaptace, kooperace, koexistence

ZLATÉ PRAVIDLO TOLERANCE

**Toleruj to, co samo je tolerantní
Netoleruj intoleranci**

Vývoj po 2. světové válce:

Podmínka USA pro pomoc Evropě: skoncovat s kolonialismem.

Prozření po odhalení osvětimských pecí. Po norimberském procesu. Po procesu s Eichmannem.

Konec vědeckého konceptu rasy. Tabuizace rasismu. Claude Lévi-Strauss.

Vznik koncepce lidských práv.

Vznik lékařské etiky. A etiky vědy (atomová bomba).

Dekolonizace.

Trvá i více než 20 let, než se tyto myšlenky prosadí. Apartheid v JAR, segregace v USA. Asimilování domorodců v Austrálii, na Novém Zélandu, v Grónsku apod.

Postkoloniální situace. Migrace. Vznik pestrých multikulturních společností v 70. – 80. letech. Globalizace.

Multikulturalita:

Zápas za zrušení segregace v USA. Afirmativní akce, pozitivní diskriminace. Kvótování.

Příklad Švýcarska a Kanady. Zřejmě neopakovatelný.

Všechny představy o dobru a štěstí jsou si rovny a mají právo na veřejnou ochranu. Stát a veřejné instituce musí se všemi jednat stejně.

Model tavicí kotlík a mísa salátu.

Postmoderna. Tolerance. Liberalismus.

Kontraproduktivita multikulturalismu. Meze tolerance. Nesnadnost zaujetí neutrálního postoje. Hrozí lhostejnost a ztráta identit.

Komunitarismus.

Vývoj po 11. září 2001:

Boj s terorismem. Islamismus.

Trpké konstatování, že integrace se nedaří. Ghetoizace. Separace.

2010–2011 postupný útlum politiky multikulturalismu: Nicolas Sarkozy, David Cameron, Angela Merkelová.

Thilo Sarrazin: Německo se oddělá...

Hledání identit.

Dialog:

Filozofie dialogu, etika dialogu, diskurs (diskursivní etika, řád diskursu). Jolana Poláková (jolana-polakova.cz),

Martin Buber, Franz Rosenzweig, Ferdinand Ebner, (Emil Brunner, Gabriel Marcel, Lev Šestov), Emmanuel Lévinas, Tzvetan Todorov: *Dobytí Ameriky*, A. V. Frič: Čerwuiš, Bernard Waldenfels, Catherine Chalierová, K. O. Apel, J. Habermas, diskursivní etika, xenologie.

Náboženství – jednota v mnohosti?

Katolicismus, ekumenismus, mezináboženský dialog.

Literatura

Rasismus:

ČERNÝ, V. *Rasismus, jeho základy a vývoj*. Olomouc: Votobia, 1995.

KAMÍN, T.; MACHALOVÁ, T. *Kritika rasy a rasismu*. Brno: Masarykova univerzita, 2003.

BUDIL, I.; BLAŽEK, V.; SLÁDEK, V. *Dějiny, rasa a kultura*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005.

MACHALOVÁ, T. a kol. *Lidská práva proti rasismu*. Brno: Doplněk, 2001.

FREDRICKSON, G. M. *Rasismus – stručná historie*. Praha: BB/Art, 2003.

BUDIL, I. *Zrození moderní rasové teorie: Život a dílo Victora Courteta*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana, 2005.

BUDIL, I. *Jitro Árijců: život a dílo Arthura Gobineaua, zakladatele árijské ideologie*. Praha: Triton, 2009.

WOLF, J. *Lidské rasy a rasismus v dějinách a v současnosti*. Praha: Karolinum, 2000.

DACÍK, T. *Člověk a rasa*. Brno: CERM, 2001.

LÉVI-STRAUSS, C. *Rasa a dějiny*, Brno: Atlantis, 1999

ŠMAUSOVÁ, G. „Rasa“ jako rasistická konstrukce. *Sociologický časopis* [online]. 1999, č. 4. s. 433–446.

Dostupné z WWW:

http://sreview.soc.cas.cz/uploads/2043c354e3bf0413ccacc9a76326fd652d5f128c_194_433SMAUS.pdf

Nacionalismus:

GELLNER, E. *Nacionalismus*. Brno: CDK, 2003.

HUNTINGTON, S. *Střet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka, 2001.

SCRUTON, R. *O potřebnosti národů*. Brno: CDK, 2011.

Problém druhého, jiného, tolerance odlišného:

TODOROV, T. *Dobytí Ameriky*. Praha: Mladá fronta, 1996.

TODOROV, T. *Strach z barbarů*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2011.
WALDENFELS, B. *Znepokojivá zkušenost cizího*. Praha: Oikúmené, 1998.
DOKULIL, M. *Ve věci tolerance*. Brno: MU, 1998.
MACHOVEC, M. (ed.) *Problém tolerance v dějinách a perspektivě*. Praha: Academia, 1995.
JANATA, J. *Agrese tolerance a intolerance*. Praha: Grada, 1999.
KOMÁRKOVÁ, B. *Tolerance jako podmínka života*. Heršpice: EMAN, 1999.
PŘIBÁŇ, Jiří. *Hranice práva a tolerance*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997
FRIČ, A. V. *Čerwuiš aneb Z Pacheka do Pacheka oklikou přes střední Evropu*. 2. rozš. vydání. Praha: Nakladatelství Titanic, 2000.

Rozmanitost:

ALLPORT, G. W. *O povaze předsudků*. Praha: Prostor, 2004.
SOUKUP, V. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2000
PŘIBÁŇ, J. *Jací můžeme být? Podoby demokracie a identity v multikulturní situaci*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2004.
SAID, E. W. *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*. Paseka: Praha, 2008.
SARTORI, G. *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci*. Praha: Dokořán, 2005.

Různost a nerovnost v ČR:

MAREŠ, P. *Faktory sociální exkluze*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí Praha, 2006.
MATĚJŮ, P.; STRAKOVÁ, J. (eds.). *Nerovné šance na vzdělání. Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia, 2006.
SIROVÁTKA, T. (ed.). *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Georgetown, 2004.
MARADA, R. *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006.
SIROVÁTKA, T. *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: MU, 2002.
ŠÍŠKOVÁ, T. *Menšiny a migranti v České republice. My a oni v multikulturní společnosti 21. století*. Praha: Slon, 2001.

Multikulturalismus obecně, teorie:

BARŠA, P. *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: CDK, 1999.
ZIVDÍK, P. a kol. *Multikulturalita, tolerance a odpovědnost*. Sborník PdF UP, Olomouc 2000.
Multikulturální společnost – soužití a konflikty. Sborník PdF OU, Ostrava 1998.
Hranice a pohraničí. Sborník PdF OU a VŠB – TU, Ostrava 1999.
KOL. *Rozmanitost a soudržnost. Nové úkoly v oblasti integrace imigrantů a menšin*. Rada Evropy (Vydavatelství Rady Evropy, české vydání připravilo Ministerstvo vnitra ČR), 2000.
HIRT, T.; JAKOUBEK, M. *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit: antropologická perspektiva*. Plzeň: Nakladatelství Čeněk, 2005.
SARRAZIN, T. *Německo páchá sebevraždu*. Praha: Academia, 2011.
BURUMA, Ian. *Vražda v Amsterdamu. Smrt Thea van Gogha a meze smířlivosti*. Praha: Academia, 2010.
HANUŠ, Jiří a kol. *Meze smířlivosti*. Brno: CDK, 2013. Diskuse nad knihou Iana Burumy *Vražda v Amsterdamu*. Holanďan Ian Buruma patří mezi autory, kteří se zabývají zásadními náboženskými a kulturními problémy dneška. Jeho kniha *Vražda v Amsterdamu* vyvolala prudkou diskusi v západní Evropě i v USA, kde autor působí jako univerzitní profesor. CDK přináší vedle rozboru tohoto díla též debatu a reakce domácích autorů k problémům náboženské tolerance, teorie multikulturalismu a sociálně-náboženských změn na počátku 21. století. Autory jednotlivých diskusních příspěvků jsou významní čeští teologové, religionisté, sociologové, politologové a historici.

Romové:

HIRT, T.; JAKOUBEK, M. (eds.) *„Romové“ v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006.
JAKOUBEK, M. *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*. Praha: Socioklub 2004.

JAKOUBEK, M.; HIRT, T. (eds.) *Romové: kulturologické etudy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., 2004.

HIRT, T.; JAKOUBEK, M. *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit: antropologická perspektiva*. Plzeň: Nakladatelství Čeněk, 2005.

ŘÍČAN, P. *S Romy žít budeme – jde o to jak*. Praha: Portál, 2000.

BALVÍN, Jaroslav. *Filozofie výchovy a metody výuky romského žáka*. Praha: Radix, 2008.

Multikulturní výchova, interkulturní výchova, výchova k toleranci:

ŠIŠKOVÁ, T. *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Praha: Portál, 1998.

WILSON, A. *Výchova k toleranci*. *Pedagogická revue*. 1991, č. 5.

ČUCHRANOVÁ, D. *Výchova k toleranci*. In *Etika a dnešek*. Sborník prací PdF MU, 15, 135, Brno 1996, s. 113–119)

PRŮCHA, Jan. *Multikulturní výchova: teorie – praxe – výzkum*. Praha: ISV, 2001.

MORVAYOVÁ, P. *Děti trvale žijící v prostředí sociálně vyloučené lokality*. Antropowebzin [online]. 2008, roč. 2008, č. 1. Dostupný z WWW: www.antropoweb.cz.

MORVAYOVÁ, P. *Schola Excludus*. Ústí nad Labem: PF UJEP, 2008.

VYLITOVÁ R., NĚMEČKOVÁ I. *My a ti druzí: příručka pro multikulturní výchovu a vzdělávání na základní škole*. Praha: Multikulturní centrum Praha, 2004.

BRANDER, P. et al. *Kompas: Manuál pro výchovu mládeže k lidským právům*. Národní institut dětí a mládeže MŠMT. Praha: Argo, 2006. Dostupný z: <http://www.coe.int/compass>.

BURYÁNEK, J. *Definice a cíle interkulturního vzdělávání*. [online]. 27.10.2006 Dostupný z:

<http://www.varianty.cz/download/doc/texts/16.pdf>.

BURYÁNEK, J. et al. *Interkulturní vzdělávání: příručka nejen pro SŠ pedagogy*. Praha: Člověk v tísní – společnost při české televizi, o.p.s. v nakladatelství Lidové noviny, 2002. Dostupný z:

<http://WWW.varianty.cz>

BURYÁNEK, J. et al. *Interkulturní vzdělávání II: doplněk k publikaci interkulturního vzdělávání nejen pro středoškolské pedagogy*. Praha: Člověk v tísní, o.p.s. v nakladatelství Lidové noviny, 2005. Dostupný z:

<http://www.varianty.cz>

ČEPIČKOVÁ, I. ŠIKULOVÁ, R. *Občanské a sociální postoje studentů učitelství*. In *Sborník příspěvků z konference Vzdělávání v sociokulturním kontextu: Diverzita a vzdělávací bariéry*. Ústí nad Labem: PF UJEP, 2008, s. 10.

KOŠTÁLOVÁ, H. et al. *Interkulturní výchova ve školním vzdělávacím programu*. Praha: Člověk v tísní – společnost při ČT, o.p.s., 2005. Dostupný z: <http://www.kritickemysleni.cz>.

LAUBEOVÁ, L., KALINOVÁ, M., WEISSOVÁ, P. *Průvodce INTER: praktický průvodce implementací interkulturního vzdělávání ve školách*. [online]. Socrates Comenius 2.1 INTER Project, 2005. Dostupný z:

http://inter.fsv.cuni.cz/index_cz.htm.

ČEPIČKOVÁ, I. *Škola, žák a učitel v multikulturním prostředí*. 1.vyd. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2006.

ČEPIČKOVÁ, I. (ed.). *Vzdělávání v sociokulturním kontextu: Diverzita a vzdělávací bariéry*. Sborník z mezinárodní vědecké konference. Ústí nad Labem: PF UJEP 2008.

NIKOLAI, T. (ed.). *Příběhy ze špatné čtvrti aneb Jak pracovat s tématem segregace nejen ve školství*. Praha: Člověk v tísní, 2007.

HAJSKÁ, M., MOORE, D., MORVAYOVÁ, P., BOŘKOVCOVÁ, M. *Situační analýza zaměřená na zmapování stávající nabídky na trhu institucionální podpory a realizace programů multikulturní výchovy v ČR ve vztahu k různým cílovým skupinám*. Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2008. WWW: <http://www.varianty.cz/download/doc/books/35.pdf>.

ČERMÁK, M., ŠPONDROVÁ, P. *Férová škola nediskriminuje*. Liga lidských práv, 2007.

Vzdělávání v sociokulturním kontextu: Diverzita a vzdělávací bariéry. Ústí nad Labem: PF UJEP, 2008

ŠAFR, J. *Sociální distance a interakce*. SOCIOweb [online]. Dostupné z

http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/153_socioweb_6_08.pdf.

KOLEKTIV. *Přípravná třída – výchovný a vzdělávací program pro děti ze znevýhodněného sociokulturního prostředí*. VÚP Praha, Dostupné z WWW: http://www.vuppraha.cz/soubory/pripravna_trida.pdf.

ŠOTOLOVÁ, E. *Vzdělávání Romů*. Praha: Grada Publishing, 2000.

VALACHOVÁ, D., KADLEČÍKOVÁ, Z., BUTAŠOVÁ, A., ZELINA, M. *Vzdelávanie Romov a multikultúrna existencia*. Bratislava: SPN. 2002.

TICHÁ, M. Multikulturní výchova v podmínkách globalizace a regionalizace světového hospodářství. In PELCOVÁ, N. *Multikulturní výchova ve vzdělávání budoucích učitelů a dalším vzdělání učitelů*. Praha: Universita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2007.

BALVÍN, J. *Filozofie výchovy a metody výuky romského žáka*. Praha: Radix, 2008.

PELCOVÁ, Naděžda. *Multikulturalismus a multikulturní výchova*. Praha: PdF UK, 2009.

KALEJA, Martin at al. *Romové – otázky a odpovědi v českém a slovenském kontextu*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2012.

TUČEK, Milan. Romové a soužití s nimi očima české veřejnosti – duben 2014. CVVM.

Z úplně opačné části spektra: White Media

http://www.white-media.info/amk_watch_xenofilove.html

Pozor! Server White Media je nepokrytě rasistický.

Doporučená rozšiřující a doplňující četba:

Další materiály jsou k nalezení v T-disku (Aplikovaná etika) ve složce Multikulti.

5 Etika hospodářství. Etika podnikání. Etika reklamy

Etika hospodářství / Hospodářská etika

Etika podnikání / Podnikatelská etika

Manažerská etika / Etika řízení, vedení, rozhodování

Podniková etika / Etika v podniku

Hospodářská a podnikatelská etika jako akademická disciplína

Naše dosavadní témata – *étos práce a profesní etika* – jsou poměrně úzce specializované otázky, jimiž se nejen u nás, ale i ve světě zabývá jen velmi málo odborníků. Zato *etika hospodářství* tvoří dnes samostatnou odbornou disciplínu, reprezentovanou dokonce celými specializovanými ústavami, katedrami, časopisy a pochopitelně stovkami titulů odborných publikací. Po roce 1989 se i u nás začali touto problematikou zabývat nejdříve jednotliví odborníci, např. Jiří Vaněk, Ivo Šroněk, Max Fischel, Lidmila Němcová, Marie Bohatá, Lubomír Mlčoch a další, a problematika hospodářské a podnikatelské etiky si pak postupně našla cestu na vysoké školy, takže dnes prakticky každý absolvent ekonomických, manažerských i veřejnosprávných oborů má za sebou minimálně jeden semestr hospodářské či podnikatelské etiky. Vzniklo dokonce specializované Centrum pro etiku v ekonomii a byznysu.

Filozofie nebo etika se původně hospodářstvím nezabývala, i když už Aristotelés formálně zakládá *oikonomii* jako vědu o domácím hospodaření. Do oblasti výrobních, zbožních, obchodních a finančních vztahů totiž dlouho zasahovalo náboženství se svou mravní regulací a tabuizací. Judaismus i křesťanství – stejně ovšem jako i mnozí řečtí filozofové – pokládá výnosy z úroků, obchodní marže a dálkového obchodu za nemorální zisk. Teprve až na přelomu středověku a novověku je oblast hospodářství a zejména oběhu peněz nábožensky a mravně odtabuizována a myslitelé se postupně začínají zabývat zjišťováním pravidel a formulováním norem, jež v této oblasti fungují, čili rodila se ekonomie jako věda. Ale teprve až myslitelé 18. a 19. století začínají uvažovat i o mravních aspektech hospodářství. První originální nauku, v níž se pojí ekonomické myšlení s etickou teorií, vytvořil Adam Smith. Od té doby v podstatě všechny klasické, ale i moderní a současné ekonomické teorie obsahují, ať už výslovně či skrytě, určitou koncepci mravního hodnocení hospodářství, případně k ní vedou.

V druhé polovině 20. století se pak na pomezí ekonomie, sociologie, politologie, filozofie a etiky ustálil nový obor – etika hospodářství a její speciální podobor – etika podnikání.

Zjednodušeně je možno říct – s použitím metafory hry, která se v ekonomii, stejně jako například v matematice často používá – etika hospodářství se snaží vymezit či ustavit pravidla hry, podle nichž se chovají nebo mají chovat hráči na poli hospodářství. Podnikatelská etika je pak souborem různých herních strategií, jež mohou jednotliví hráči v rámci uznávaných pravidel uplatňovat. Dohadování se na pravidlech hry je koncepční záležitost, která se obvykle týká velkých společenských celků – států, mezinárodních vztahů, či dnes celého globálního hospodářského prostoru. Proto jsou do této debaty vtahováni nejen vlastní ekonomičtí aktéři, ale i politici a významní koncepční myslitelé, zabývající se celospolečenskou problematikou. Naproti tomu etika podnikání dává příležitost rozmanitým menším frakcím hospodářského prostoru, jednotlivým živnostem, firmám, a také úzce specializovaným odborníkům, aby si v něm vytvářeli detailní, konkrétní pravidla pro jednotlivé herní tahy na oné šachovnici, v níž se celkem logicky a nesentimentálně – avšak férově – hraje o zisk.

Hospodářská etika je v podstatě sociální etika, tedy zvláštní případ uplatňování etických soudů, jež se kupodivu nezaměřují na člověka a konkrétní mezilidské vztahy, ale spíše na vztahy mezi institucemi, tedy sice také lidskými, ale neosobními strukturami. Naproti tomu etika podnikání může být sice také do jisté míry sociální etikou, ale mnohem více se zaměřuje na konkrétní jedince a jejich vztahy – buď k jiným lidem, nebo k institucím.

K hlavním hodnotám, jež se v těchto debatách o pravidlech objevují, patří především férovost, tedy smysl pro respektování oněch dohodnutých pravidel, dále spravedlnost, rovnost, solidarita, důvěra, úsilí o společné dobro, tolerance, ale také skupinová identita apod.

Tematicky jde v hospodářské etice o taková témata jako například konkurence, soutěž, volný trh, monopol, regulace cen, konkrétněji pak například daňový systém, veřejné zdravotní a sociální pojištění apod. Nověji jde také o témata sociální či ekologické odpovědnosti.

Podnikatelská etika se ptá zejména po takzvaných nezamýšlených vedlejších negativních důsledcích konkrétního ekonomického počínání, neboť jí jde především – podobně jako v profesní etice – o dobrou pověst firmy.

Pecunia non olet – kapitalismus bez morálky

Navzdory tomu, co bylo řečeno, si někteří lidé ale stále myslí, že ekonomika je etiky prosta. Že v oblasti hospodářství a vydělávání peněz jde o materiální statky související s živobytím, tedy o činnost zcela přirozenou, to znamená přírodní, v níž, jak známo, panují zákony džungle, kde není žádný prostor pro mravní kategorie.

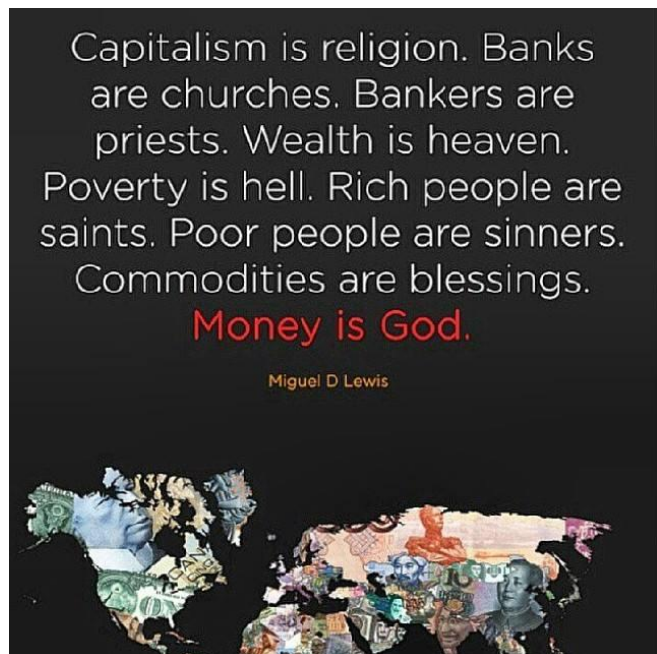
Vypráví se, že císař Vespasian už nevěděl, jak by získal peníze na provoz svého nákladného dvora. Co by ještě zdanil? Už zavedl daň z polí, domů, pak dokonce z krbů a ohnišť... Co takhle daň ze zácho-

dů? Jeho syn Titus se nad takovou nečistou daní ušklíbl. Ale císař mu přistrčil peníz k nosu a pravil: *Pecunia non olet* – peníze nesmrdí.

Rovněž i sám náš nejvyšší Ekonom, Václav Klaus, v polovině devadesátých let prohlašoval, že neexistují špinavé peníze.

Říká se, že hospodářství je eticky indiferentní, neutrální. Snaha o přežití a hromadění statků je už ze své povahy přirozeně sobecká. Zastánci těchto názorů tvrdí, že mravní sudíči zatížili svědomí lidí falešnými výčitkami, které podvazují přirozený vývoj. Zbavíme-li se těchto mravních skrupulí, povede se nám vše lépe.

Zdá se, že nový kapitalismus, který se zrodil po pádu socialismu, vskutku získal v 90. letech nebývalou dynamiku právě díky tomu, že postmoderní atmosféra doby zrelativizovala mnohé klasické mravní normy.

Spása volným trhem?

Na druhé straně zase není možno přehlédnout jakýsi nový morální fundamentalismus, který je jakoby protipólem uvolněných mravů postmoderny. Výzvy k asketismu a varování mravních autorit – od Gándhího až po Jana Pavla II. a papeže Františka – bere vážně stále více lidí. Otevřeně či skrytě nábožensky inspirovaná podezíravost a nedůvěra vůči penězům, kapitálu a hromadění čehokoli vůbec, která zaznívala v dějinách – od husitů až třeba po komunisty, rezonuje dnes v ideologiích ekologů, anarchistů a levicových intelektuálů, jako jsou třeba Erich Fromm, Jan Keller či Jakub Patočka. Asketická kritika konzumismu užívá náboženskou terminologii a trefně diagnostikuje patologické novopohanství dnešních lidí, kteří „celebrují mše tržního hospodářství v hypermarketech – chrámech Konzumu“. Lidé se však v takto nastaveném zrcadle poznávají a možná si opravdu uvědomují, že hospodářství není neutrální zóna, že obchod není nevinná hra. Kritikové „spásy volným trhem“ varují, že odblokování posledních morálních zábran, které má za úkol urychlit zbožštěný hospodářský růst, je nejspolehlivější cestou do pekel.

Etika

Jak je vidět, etika není jen akademická disciplína, je to praktická filozofie, kterou – ať chceme, nebo nechceme – provozujeme, kdykoliv saháme do peněženky. Mravním otázkám se nevyhneme, máme je totiž dennodenně – na talíři.

Etická dimenze ekonomického myšlení

- Aristotelés, židovsko-křesťanská tradice, křesťanský středověk – peníze, úvěr, úrok, lichva, cena, daně, mýto, clo.
- Johannes Buridan, Mikuláš Oresme, Antonín z Florencie, Louise de Molina – první filozofické a vědecké předpoklady pro vnímání hospodářství jako autonomní oblasti.
- Změna po objevení Ameriky a rozmachu kolonií a zámořské plavby.
- Reformace a její revoluční etické důrazy – Luther, Kalvín. Kalvínské profesní ctnosti. Etické ospravedlnění investičního úvěru a hospodářského růstu.
- Thomas Hobbes. Veřejné ctnosti ze soukromých neřestí. Hry s nulovými součty.
- Adam Smith. Neviditelná ruka trhu. Etické ospravedlnění trhu.
- Klasické ekonomické teorie. Homo economicus.
- Karl Marx. Kritika fetišizace kapitálu.
- Objev samoplodivé ekonomiky – hry s nenulovými součty. Neoklasické ekonomické teorie. Problém s nezvladatelnou inflací a nezaměstnaností.
- Monetarismus chicagské školy. Thatcherová, Reagan, Pinochet. Léčba Klausem. Restrukturalizace, decentralizace, privatizace, liberalizace.
- Postmoderní situace. Dominance mikroekonomie. Triumf individua a spotřebitele (avšak infantilizovaného).
- Po deseti letech vítězného tažení greed kapitalismu první příznaky krizí – finanční krize Argentiny, jihovýchodní Asie, Maďarska apod. Internetová bublina 2001. Hypoteční a bankovní krize 2008.
- Bezradnost ekonomů.

Ukázka pozoruhodných knih

DEVOS, Rich. *Soucitný kapitalismus*. Praha: Pragma, 1996.

ZAKARIA, Fared. *Budoucnost svobody*. Praha: Academia, 2005.

ZAKARIA, Fared. *Postamerický svět*. Praha: Academia, 2010.

KLEINOVÁ, Naomi. *Bez loga*. Praha: Argo, 2005.

KLEINOVÁ, Naomi. *Šoková doktrína*. Praha: Argo, 2010.

BARBER, Benjamin. *Consumed*. New York: Norton & Company, 2007.

DE SOTO, Hernando. *Mysterium kapitálu*. Praha: Rybka Publishers, 2007.

HIRSCHMANN, Albert, O. *Lidské vášně a osobní zájmy. Politická obhajoba kapitalismu v čase před jeho zánikem*. Brno: CDK, 2000.

JEŽEK, Tomáš. *Etika a ekonomie*. Praha: VŠE, 2002.

MLČOCH, Lubomír. *Ekonomie důvěry a společného dobra. Česká republika v Evropské unii: Pokus o nástin perspektivy*. Praha: Karolinum, 2006

MLČOCH, Lubomír. *Ekonomická transformace jako morální problém*. Praha: Karolinum, 1994.

KOL. *Co se stane, když se zhasne? Dvě podoby české privatizace*. Praha: Prostor, 2004.

SEDLÁČEK, Tomáš. *Ekonomie dobra a zla*. Praha: 65. pole, 2009.

ROLNÝ, I., LACINA, L. *Globalizace – etika – ekonomika*. Boskovice: Albert, 2002.

LANDES, David S. *Bohatství a bída národů*. Praha: BB art, 2004.

NOVAK, Michael. *Duch demokratického kapitalismu*. Praha: Občanský institut, 1992.

LATOUCHE, Serge. *Malé pojednání o poklidném nerůstu*. Praha: Za tratí, 2012.

PEHE, Jiří, ed. *Krize, nebo konec kapitalismu?* Praha: Prostor, 2012.

TROJAN, Jakub S. *Etické vztahy v ekonomice*. Praha: Oikúmené, 2012.

SKIDELSKY, Edward. *How much is enough? Money and the Good Life*. Other Press, 2012.

ROTHKOPF, David. *Supertřída. Jak globální mocenská elita přetváří svět*. Praha: Beta-Dobrovský, 2009.

BURR, Daniel E.; GOODWIN, Michael. *Ekonomix. Jak funguje (a nefunguje) ekonomika*. Praha: Paseka, 2014. (komiks)

Vybrané etické problémy / konflikty (brainstorming, nahodilé seřazení)

- Bankovní poplatky: bankovnipoplatky.com
- Obchodní řetězce (a jejich chování vůči dodavatelům) – zákonný bič na řetězce (zákon o významné tržní síle).
- Výrobky dodávané pod značkami obchodních řetězců.
- Zadlužení zemí 3. světa.
- Život na dluh.
- Veřejné zakázky (předražené, zkorumpované, neprůhledné).
- Klamání spotřebitele, označování zboží, hmotnosti, ceny, vzhled, složení, šizení zboží.
- Dvojí ceny.
- Luxus.
- Zbraně.
- Krvavé diamanty.
- Obchod s bílým masem, otroci, prostitute.
- Kopírování, padělání zboží, parazitování na cizí dobré pověsti.
- Způsob provedení kupónové privatizace.
- Hazard, zdanění hazardu, státní loterie a sázky.
- Nekřesťanské úroky.
- Nemravné ceny.
- Systém regulace cen. Kartelové dohody. Ceny energií, telekomunikačních poplatků. Regulované nájemné – uvolnění regulace – cenová mapa.
- Nehorázně vysoké platy (odměny, zlaté padáky), velké majetky.
- Přemrštěné marže a příplatky (např. pro právníky či exekutory).
- Kumulaci moci a kapitálu v nadnárodních korporacích, které nemohou být kontrolovány demokraticky zvolenými institucemi národních států.
- Systém přidělování veřejných zakázek soukromým firmám.
- Daně – státní loupež.
- Šizení na daních.
- Způsob prodeje, MLM, letadla, direct marketing.
- Investování do „hříšných“ fondů.
- Regulace přirozených kartelů.

STATISTIKY

Počty kasin v hlavních městech Evropy

město	počet kasin
Praha*	99
Londýn	29
Moskva	29
Vilnius	10
Riga	9
Varšava	7
Dublin	7
Bratislava	3
Tallinn	3
Budapešť	2
Bern	1
Brusel	1
Helsinky	1
Madrid	1
Stockholm	1
Vídeň	1
Oslo	0

* údaj ministerstva financí k 1. únoru 2010

Pozn.: u neuvedených měst není počet znám

Pramen: Návrh novely loterijního zákona, sněmovní tisk 33/0, část č. 1/3

Vybrané pozitivní příklady

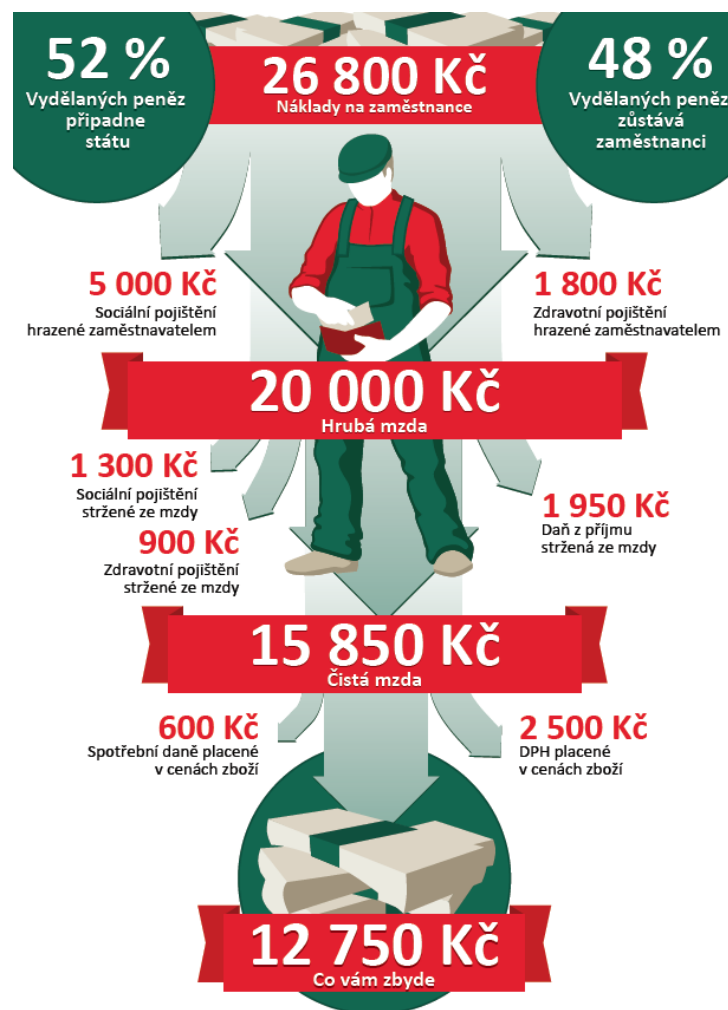
- Fair trade
- Taxi fair place v Praze
- Let's go fair
- Islámské banky
- Milostivé léto 2000 (snaha o odpuštění dluhů rozvojovým zemím)
- Mikroúvěry (Muhammad Yunnus), myELEN.com
- Etické investování. Banka Triodos
- Státní vyrovnaný rozpočet, rozpočtová odpovědnost

- Nad'a Johanisová
- Lokální měny
- Alternativní obchod – sharing (sdílení)

Základní doporučená literatura:

LUKNIČ, Arnold. *Štvrtý rozmer podnikania – etika*. Bratislava: SAV, 1994.
 MLČOCH, Lubomír. *Ekonomická transformace jako morální problém*. Praha: Karolinum, 1994.
 RAWLS, John. *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995.
 STEINMANN, Horst; LÖHR, Albert. *Základy podnikové etiky*. Praha: Victoria Publishing, 1995.
 BOHATÁ, Marie. *Základy hospodářské etiky*. Skriptum VŠE. Praha: VŠE, 1997.
 REMIŠOVÁ, Anna. *Úvod do podnikatelskej etiky*. Skriptum Ekonomické univerzity. Bratislava: Ekonomická univerzita, 1996.
 SMREKOVÁ, Dagmar; PALOVIČOVÁ, Zuzana. *Podnikatelská a environmentálna etika*. Bratislava: Iris, 1999.
 REMIŠOVÁ, Anna. *Etické kódexy*. Bratislava, Ekonóm, 1998.
 WEBER, Max. *Autorita, etika a spoločnosť*. Praha: Mladá fronta, 1997.
 ROLNÝ, Ivo. *Etika v podnikové strategii*. Boskovice: Albert, 1998.
 RICH, Arthur. *Etika hospodárství I. a II.* Praha: Oikúmené, 1994.
 MOLITOR, Bruno. *Etika hospodárství*. Praha: ČKA, 1998.
 DE JUVENEL, Bertrand. *Etika přerozdělování*. Praha: Občanský institut, 1998.
 JONAS, Hans. *Princip odpovědnosti*. Praha: Oikúmené, 1995.
 ETZIONI, Amitai. *Morální dimenze ekonomiky*. Praha: Victoria Publishing, 1995

Další materiály jsou k dispozici v T-disku ve složce Aplikovaná etika – Etika hospodářství.

Etika v instituci

Psychologové Jean Piaget a Lawrence Kohlberg¹¹ formulovali v 2. polovině 20. století teorii, podle níž se morálka člověka vyvíjí, a to fylogeneticky, tj. v závislosti na kultuře, ale také ontogeneticky, tzn. v průběhu života jedince, zejména v dětství. Dítě si postupně osvojuje schopnost řídit se v dané společnosti a době všeobecně uznávanými mravními normami, postupně si internalizuje (činí součástí osobnosti) pocit odpovědnosti vůči těmto normám a teprve na prahu dospělosti se naučí rozhodovat se v komplikovaných situacích na základě etického usuzování.

Psychologové a sociologové, kteří se zabývají vnitřním životem lidských pospolitostí a komunikací uvnitř organizací, si záhy všimli, že podobně se vyvíjí i schopnost mravního úsudku celých institucí, například firem, států, či dokonce snad i národů. Kohlbergova stupnice mravního vývoje se proto často objevuje v moderních učebnicích managementu.

Piaget-Kohlbergovu teorii sice později podrobila kritice feministická etička Carol Gilliganová¹², která poukázala na to, že oba vědci zkoumali téměř výhradně chlapce, a to v konfliktech při hrách a soutěživém jednání. Podle ní jednak lidé řeší konflikty i v jiných než soupeřivých situacích, ale především se dívky a ženy zejména v těchto případech chovají jinak, než jak pospali Piaget a Kohlberg.

Koncepci vývoje morálního úsudku doplnil rovněž filozof Jürgen Habermas poukazem na to, že v postmoderní době (ačkoliv Habermas se nepočítá mezi postmodernisty), která zrelativizovala téměř všechny tradiční mravní normy, roste etický význam řádu diskursu (zjednodušeně řečeno etiky dialogu), který vedeme právě o těchto mravních normách.

Kohlbergův model stupňů vývoje morálního úsudku

<p style="text-align: center;">Předkonvenční úroveň</p> <p>1. stupeň: orientace na trest a poslušnost 2. stupeň: naivně egoistická orientace</p> <p style="text-align: center;">Konvenční úroveň</p> <p>3. stupeň: interpersonální shoda, konformita 4. stupeň: orientace na zákon a pořádek</p> <p style="text-align: center;">Postkonvenční úroveň</p> <p>5. stupeň: legalizovaná smluvní orientace 6. stupeň: orientace na svědomí nebo etické principy</p> <p>(7. stupeň podle J. Habermase: orientace na univerzální etickou diskusi)</p>

Moderní manažerské příručky si libují v jednoduchých, stručných a přehledných návodech na řešení téměř jakékoliv složité situace. Tzv. Nielsenovo desatero se rovněž často objevuje v učebnicích o vnitropodnikovém řízení a komunikaci.¹³ Právě na tomto zdánlivě jasném návodu je možno si cvičně promyslet a prověřit v diskusi, že navržené pořadí vůbec není logické a ani pojmenování jednotlivých forem není šťastné nebo výstižné. Ovšem právě ono promýšlení a diskuse, tedy živé etizování, je zřejmě lepším receptem na řešení konfliktů než sebelepší „manažerská kuchařka“.

Nielsenovo desatero

Konflikt mezi osobní morálkou a hodnotami organizace. Formy osobní reakce na neetické požadavky organizace. (Podle R. P. Nielsena)

¹¹ Viz HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Praha: Portál, 1997.

¹² GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Praha: Portál, 2001.

¹³ Viz např. STEINMANN, H., LÖHR, A. *Základy podnikové etiky*. Praha: Victoria Publishing, 1995.

nereagovat – veřejně udat – cílevědomě namítat – ignorovat – pohrozit udáním – vyjednávat a dospět ke konsensu a změně neetického chování – tajně udat – sabotovat – odejít – protestovat

Výpověď – „Leave“

Bezmyšlenkovitá poslušnost – „Not think about it“

Oportunismus orientovaný na kariéru – „Go along and get along“

Sabotáž – „Sabotage“

Tajné udání – „Secretly blow the whistle“

Tajné vyhrožování publicitou – „Secretly threaten to blow the whistle“

Veřejné udání – „Publicly blow the whistle“

Protest – „Protest“

Uvědomělá replika – „Conscientiously object“

Pozvolné utváření konsenzu – „Negotiate and build consensus for a change in the unethical behavior“

Etický audit

Audit je další z módních slov, která se k nám rozšířila ze Západu po roce 1989. Pojem je ovšem relativně nový i na Západě. Nahradil staré známé výrazy jako kontrola, revize, prověrka, snad jen že nevzbuzuje výhradně negativní asociace, protože se k němu druzí i významy jako poradenství, hledání nápravy, vnitřní reforma apod.

Už jsme si zvykli na finanční audit, postupně se učíme doceňovat rady psychologicky a sociologicky poučených odborníků na management a vnitropodnikovou komunikaci, a pomalu začínáme přicházet na chuť také tomu, čemu se říká firemní kultura, dobré jméno podniku, vnější vztahy či „hezky česky“ image, goodwill nebo PR (public relations).

Proto se nedivme, že ve světě i u nás už se dělá i etický audit. Většinou nemá charakter nepříjemné kontroly zvenčí, ale obvykle spočívá v tom, že firma si sama provede za pomoci speciálních testů určitý vnitřní výzkum. Arnold Luknič¹⁴ uvádí například tuto možnost:

Odhad morálních hodnot a zranitelných míst je tretím typom etického auditu. Nezačína sa dotazníkom, ale osobnými pohovormi, ktoré sú modelované na preskúmanie štyroch základných oblastí:

1. *Vedomosti*: ako sú pracovníci oboznámení s oficiálnou politikou spoločnosti.
2. *Mravné hodnoty*: ako je stanovená politika spoločnosti porovnateľná so skutočným správaním zamestnancov.
3. *Názory*: čo si zamestnanci myslia o živote vnútri organizácie.
4. *Schopnosti*: či sú manažéri a zamestnanci schopní rozoznávať potenciálne etické konflikty a prijímať správne rozhodnutia.

Etický audit se u nás donedávna nedělal, ale podobné otázky si kladli odborníci na firemní kulturu. Při těchto „prověrkách“ se zpravidla začíná překvapivě vzhledem budov, zařízením místností, protože architektura a design bývá výrazem vnitřního ducha organizace, firemního klimatu. Pokračuje se zkoumáním vnější a vnitřní komunikace, měří se například, jak dlouho to trvá, než někdo zvedne telefon a jak se do něj ohlásí, jak jsou přijímány návštěvy, jak se jedná s klienty či zákazníky, jak se firma prezentuje na veřejnosti nástěnkami, tiskovinami, webovými stránkami atd. Teprve pak přijdou na řadu rozhovory s lidmi. Zkoumá se, zda zaměstnanci jsou spokojeni se svou prací, zda vědí, co a proč vlastně dělají, zda mohou mít vliv na chod svého podniku, jaký je o práci v dané firmě zájem, proč do ní lidé přicházejí a proč odcházejí atd.

V posledních letech se však i u nás začíná o etickém auditu hovořit a dokonce jej v některých firmách experimentálně odzkoušeli.

¹⁴ LUKNIČ, A. *Štvrtý rozmer podnikania – etika*. Bratislava: SAV, 1994, s. 147.

Řízené provokace

Jedním z nástrojů, jímž se dá čelit korupci, střetu zájmů a jiným osobním prohřeškům a individuálním selháním, na úřadech i ve firmách, jsou tzv. řízené provokace.

Vyzkoušeli si je už a úspěšně je i nadále používají novináři. Nezávislá média i tímto způsobem naplňují svou roli strážných psů demokracie. Řízená provokace spočívá v tom, že novinář či jím nastrčená osoba přijde za určitým pracovníkem s nabídkou, že mu poskytne osobní výhody (zpravidla úplatek) za něco, co oficiálně, legálně není možné nebo snadné získat, například přednostní vyřízení služby, sdělení utajovaných skutečností, prominutí sankcí apod. Provokatér přitom tajně pořizuje o celém jednání záznam, který následně v médiích zveřejní. Výsledkem takového skandálního odhalení je zpravidla propuštění daného pracovníka. Tímto způsobem už byli odhaleni nepoctiví policisté, úplatní úředníci, ale například i neseřízní vědci.

Diskutuje se o tom, zda takové provokace smějí dělat policisté či speciální úřady k tomu zřízené. Policisté v některých státech USA například pomocí nastrčených volavek – policistek vystupujících jako prostitutky – přistihují při činu a trestají muže za to, že využívají nabízených sexuálních služeb. Podobně si policisté usnadňují práci při honu na překupníky drog či nelegální prodejce zbraní. Ve většině zemí se právní experti přiklánějí k názoru, že policie a soudy nesmí trestat někoho za něco, k čemu ho samy úřady do jisté míry rovněž neetickým počínáním vyprovokovaly.

Nicméně – pokud se daný čin nazve trošku jinak, například **test mravní integrity**, už má jinou právní kvalifikaci, a může se vesele používat. V některých povoláních či firmách se automaticky předpokládá, a bývá to vtěleno do pracovních smluv i vnitřních předpisů organizace, že konkrétní pracovníci mohou být v rámci výběrového řízení, ale průběžně i kdykoli později testováni, zda jsou „mravně celiství“, tedy zda nepodlehnu pokusu (pokušení) rozpoltit se ve svém profesním i lidském počínání do „dvojí morálky“. V USA je to dnes běžné mezi úředníky nebo policisty, ale i místními politiky. V USA například existuje Úřad pro výzkumnou integritu (Office of Research Integrity – ORI), který zkoumá vědeckou spolehlivost a mapuje porušení etiky vědecké práce u asi 4000 vědeckých ústavů a laboratoří především z oblasti biomedicínských věd po celém světě.

Oznamovatelé – whistleblowers

Budování firemní kultury, pozitivního vnitropodnikového klimatu se neobejde bez občasné vnitřní kritiky. Jak uvádí výše zmíněné Nielsenovo desatero, je mnoho možností, jak poukázat na nedostatky ve vlastním podniku či úřadě. Jak vlastně pojmenovat a hodnotit tyto interní kritiky? V angličtině se vžil termín **whistleblower** – tedy doslova „ten, kdo (za)píská na píšťalku“, myslí se jako rozhodčí ve sportovním utkání, ačkoliv vlastně žádným rozhodčím není, je právě jen jedním z řadových hráčů. Čeština (česká veřejnost) by takové interní kritiky spontánně označila jako udavače, donašeče, žalobníčky, práskače, zrádce, bonzáky, skety, krysy, kverulanty... a navíc by je – s jejich „vysokým morálním cítěním“ pokládala za neloajální, pyšné, sobce... Oficiální označení, doporučované češtináři, úřady a médií, zní: **oznamovatelé**. Praxe ukazuje, že se asi nevžije.

Etické hodnocení těchto činů je komplikované a víceznačné. Na jedné straně svou kritikou přispívají k nápravě, pročišťují prostředí, Na druhé straně ale mohou mít pravdu i ti, kdo budou říkat, že šlo o projev nesolidarity, nedostatečné identifikace s firmou, či dokonce o hérostratovskou snahu o zviditelnění sebe sama.

Americký týdeník Time vybral jako osobnost roku 2002 tři ženy, které se nebály odhalit skandály: Cynthia Cooper (39 let, vlevo) finanční kontrolorka telekomunikační firmy WorldCom, Sherron Watkinson (43 let, vpravo) z Enronu. Obě upozornily na nesrovnalosti v účetních knihách svých firem. Tyto firmy pak musely přiznat, že nadhodnocovaly údaje o svých příjmech, což následně vedlo k jejich krachu. Třetí ženou je agentka FBI Coleen Rowleyová (48 let, uprostřed), která napsala řediteli FBI dopis, v němž kritizovala tuto tajnou službu za ignorování důkazů, které naznačovaly možnost teroristických útoků z 11. září 2001.

Světově nejproslulejším whistleblowerem je v současné době Edward Snowden. Nejvýznamnějším českým oznamovatelem je Libor Michálek. V tomto smyslu se ale whistleblowing týká spíše etiky veřejné správy (úředníků) a etiky politiky (politiků). Problematikou whistleblowingu a ochranou whistleblowerů ve firmách a institucích se u nás zabývá organizace Transparency International.

Pozoruhodnou službu nabízí jedna americká akademická instituce. Přes jejich webové rozhraní je možno uskutečnit udání na nečestné jednání v jakékoli instituci na světě. Problémem takových anonymních udání je, že IP adresa počítače, z něhož byla zpráva odeslána, je dohledatelná. Proto organizace nabízí na stránce *Ethics Point* možnost stát se whistleblowerem bez obav, že by adresáti stížnosti autora vypátrali. Sympatické je, že stránka je obsluhována v mnoha jazycích, včetně češtiny, a to v bezchybném českém překladu: https://secure.ethicspoint.com/domain/en/default_reporter.asp.

Kdo tu píská na píšťalku...

Tomáš Klvaňa, pedagog a manažer

V Americe se jim říká whistleblowers, tedy ti, kteří pískají na píšťalku. V pravou chvíli na sebe dobrovolně berou úlohu rozhodčích a signalizují faul, nepravost v byznysu nebo politice. Společnosti tím prokazují službu, protože posilují vnitřní kontrolu a očistu, a proto leckde požívají zákonné ochrany. Stát jim tak dává najevo, že mají hovořit, i když na ně nadřízení dělají bu bu bu, hrozí vyhazovem i něčím horším.

Krysa, která nedrží partu?

V Česku je to zatím jinak. Whistleblower není považován za rozhodčího z lidu, ale v lepším případě za revizora v propoceném erární bundě a sešlapaných polobotkách. V horším pak je to krysa a práskač, neboť nedrží partu, nemá smysl pro loajalitu, není týmový hráč, nedopřeje klid na práci, není spolehlivý, je to věčný nespokojenec a otravný hmyz pořád do něčeho štourající. Ať už se někdo takový ozve třeba proti korupci ve fotbale nebo podvodům v čerpání evropských fondů, poukáže na zneužívání moci policajtem, nebo naopak ukáže prstem na ty, kdo policii zneužijí, je třeba ho ne ochránit, ale potrestat. Příkladů bychom i právě teď našli dost.

Opravdu problémovým lidem v Americe říkají také jedním slovem, a sice troublemakers. Pro bývalého šéfa firmy Enron Kennetha Laye byla jistě takovým troublemakerem tehdejší viceprezidentka Sheron Watkinsová, když ho varovala před pochybnými transakcemi vedenými mimo oficiální účetnictví. Lay nejenže neměl zájem s tím cokoli dělat, on na úkor akcionářů a zaměstnanců profitoval. A tak píšťalka Watkinsové strhla texaské impérium k zemi, a Spojeným státům tím posloužila. Poukázala na praxi, jež, jak se ukázalo, nebyla ojedinělá. Podobný skandál otřásl dalšími firmami. Na konci byly bankroty, dlouhá vězení pro manažery, ale také korektiv v podobě nové legislativy zpřísňující účetnictví a dále omezující možnost střetu zájmů, takzvaný Sarbanesův a Oxleyho zákon.

Pionýři etické rezistence

Odkud se vzali whistlebloweri, tito etičtí odbojáři? Stejně jako jiné společenské fenomény je přinesla revoluce šedesátých let, kdy se ve svobodném světě počala bortit úcta k autoritám, rostla nedůvěra k vládě a objevil se cynismus k velkému byznysu. Ten souvisí se zvýšenou regulací průmyslu s cílem ochránit spotřebitele před škodlivostí některých produktů a zvýšit bezpečnost práce. Jenže s regulací přichází jaksi přirozeně snaha se jí vyhnout, omezit a nepřizpůsobit se, a získat tak konkurenční výhodu proti jiným, těm poslušným troubům hrajícím podle pravidel.

K pionýrům moderní etické rezistence patří Dr. Arthur Dale Console, jenž v šedesátých letech odhalil korupci ve farmaceutickém průmyslu, nebo policajt Frank Serpico, který odkryl korupci v policejním sboru města New York. Dnes je Serpico národní hrdina zvěčnělý Al Pacinem ve filmu Sidneyho Lumeta z roku 1973 (Vzpomínáte na jednu z mnoha Serpikových správně newyorských poznámek: „Fakt je, že my svoje špinavý prádlo neperem – jenom je pořád špinavější...“?), na začátku své cesty proti úplatkářství to však byl štvanec a do tváře mu civěl úděl odstrkovaného, pomlouvaného a pronásledovaného outsidera.

Kubice by mohl vyprávět

Difamace vůbec patří k arzenálu nadřízených poté, co zatuchlý vzduch prořízne hvizd píšťalky aktivistovy. „Křivopřísežník“ a „hnusný člověk“ plukovník Jan Kubice by mohl vyprávět. Další účelovou obranou mocných bývá poukaz na údajnou nestabilitu obviňujících, jejich věčnou nespokojenost se vším, údajné radikální revolucionářství a další pokusy podlomit věrohodnost, a tím také zpochybnit, co říkají. Ze slavné studie politologa Fredericka Ellistona a jeho kolegů, zabývajících se tímto jevem přitom vyplývá, že jedinci náchylní k morálnímu odporu proti porušování pravidel ze strany mocných jsou zpravidla nadprůměrně ztotožnění s formálními cíli dané organizace či firmy, záleží jim na jejím úspěchu, jsou velmi loajální a mají vyvinutý smysl pro profesní odpovědnost.

Dočkáme se i my zákonů chránících morální rezistenci takzvaných whistleblowerů? Snad až nám bude víc záležet na profesní odpovědnosti a loajalitě k občanům a spotřebitelům než na mafiózním bratrství utuženém v porušování pravidel.

Lidové noviny, 4. 11. 2006

Etické kodexy

Co je to etický kodex? Jde o jeden z nástrojů profesně etické samoregulace – například vedle etických komisí, ombudsmanů, poradců či ředitelů pro etiku, etických auditů apod.

Etický kodex je nástrojem, který pomáhá zajišťovat, aby každodenní aktivity podniku (profesního sdružení, asociace firem atd.) a jednání všech jeho zaměstnanců (členů) odpovídalo stanoveným zásadám. Jde o soubor konkrétních pravidel, která vycházejí z tradičních stavovských hodnot, profesních ctností či principů organizace a vymezují všeobecně respektovaný standard profesionálního jednání. Ustanovení etického kodexu slouží k přesnějšímu vymezení a prosazování etického chování a rozhodování a pomáhají tak zlepšovat nejen kvalitní výkon povolání, ale i celkové prostředí v rámci podniku (odvětví) a tím i celé podnikatelské prostředí.

Podpisem nebo přihlášením se k etickému kodexu se jednotlivec či firma zavazuje k dodržování konkrétních pravidel a postupů. I když kodex nemá právní platnost, jeho porušení může vést k určitému postihu (přísně vzato by etický kodex právě neměl vést k přísným materiálním sankcím, v některých případech je ale stanoveno, že za porušení regulí může mít odraz např. v osobním hodnocení, u firem např. v negativní publicitě). Krajním trestem je vyloučení z profesní asociace.

Vytváření etických kodexů je zatím typičtější spíše pro nadnárodní instituce, oborová sdružení nebo profesní asociace, ať už sdružují jednotlivce či firmy. Stále častěji dochází k vytváření etických kodexů i v jednotlivých firmách – mnohdy právě na základě jejich vstupu do těchto sdružení nebo na základě potřeby přiblížit se mezinárodně platným nebo uznávaným zásadám.

V USA má etický kodex 90 % organizací či firem. U nás byly na počátku 90. let takové firmy výjimkou, dnes se uvádí jejich počet v některých oblastech 40 %, v jiných až 60 %.

K čemu je dobrý etický kodex?

Kodex vymezuje hranice žádoucího chování pro pracovníky firmy i subjekty mimo organizaci. Písemný kodex signalizuje vnějšímu světu, že vykonavatelé daného povolání, firma a její zaměstnanci usilují o vyšší standard etického chování a tím i o lepší pověst. Vymezením žádoucího chování stanovuje kodex zpravidla jasné hranice, které znemožňují zaměstnancům, aby případné neetické chování sami před sebou dokázali odůvodnit jako přijatelné.

Usnadňuje rozhodování v komplikovaných situacích, zejména tehdy, kdy je třeba se rozhodnout rychle a bez možnosti porady s ostatními. Jednoznačně vymezené podnikové zásady usnadňují orientaci a usměrňují chování zaměstnanců. Vytvářejí prostředí, které napomáhá prosazování etických postupů v momentech, kdy jsou zaměstnanci nebo firma konfrontováni s nepřípustnými požadavky nebo nabídkami.

Může být kritériem, podle kterého je organizace posuzována. Dodržování jasně vymezených hranic a postupů může být snáze objektivně sledováno a hodnoceno uvnitř podniku i zvenku – podnikatelskou komunitou, médií, širokou veřejností.

Závazek dodržovat stanovené principy zvyšuje důvěryhodnost organizace. Písemný kodex, který je aktivně prosazován a dodržován, pomáhá vytvářet atmosféru důvěry v organizaci jako takovou i v její prohlášení a závazky. To se odrazí v kvalitě vztahů se zákazníky, obchodními partnery, finančními institucemi a dalšími zájmovými skupinami.

Etický kodex má však i obrannou funkci. Jako štít hájí pracovníka před nepřiměřenými požadavky zaměstnavatele či klientů. Tím ovšem funguje i jako obrana před zbytečnými výčitkami svědomí.

A konečně – pro etické kodexy hovoří i jeden výmluvný argument. Zejména v anglosaském právním prostředí, kde se lidé i firmy velmi ochotně a často pouštějí do soudních sporů i o zdánlivé maličkosti, umožňuje existence etických kodexů, ale i etických komisí, smírčích či odvolacích komisí či jiných podob institucionalizované etiky, dosáhnout snáze – a hlavně levněji – mimosoudního urovnání sporů.

Jak sestavit etický kodex?

Při psaní etického kodexu je třeba si položit zásadní otázky: Proč ho potřebujeme? Jaký účel tím sledujeme? Chceme pojmenovat základní hodnoty, platné v našem podniku, vytvořit společnou vizi, poskytnout vodítko při rozhodování v každodenních situacích, sestavit soubor pravidel nebo vydat závazné nařízení? Existují různé typy podobných etických dokumentů. Například Charty základních hodnot, Standardy čestné praxe, Podniková desatera, Katalogy hříchů. Některé jsou jen velmi obecnou formulací podnikových hodnot, vizí, poslání. Jiné mohou být podrobným, detailním rozpracováním vnitřních podnikových předpisů či jiných závazných nařízení. Zlé jazyky tvrdí, že kam nemůže zákon, tam nastrčí – etiku. Tedy že když už není možno podřízené sekýrovat a trestat pomocí zákonů, zákoníku práce, pracovně právních předpisů a vnitropodnikových norem, vymyslí se na ně ještě etický kodex, abychom z nich tak mohli vyždímat ještě víc.

Etický kodex nemá dublovat právní, zákonné i podzákonné, normy. Tam, kde jsou dobře napsané a do detailů propracované základní právní nástroje, jako je pracovní smlouva a soubor vnitřních předpisů, nemusí být kodex vůbec obsáhlý, nebo ho dokonce nemusí být vůbec zapotřebí. Platí to ale i naopak: při práci na etickém kodexu se přijde na řadu možnosti, jak vylepšit pracovní smlouvu a vnitřní předpisy.

Kdo bude kodex sestavovat? Šéf? Vedení? Expertní skupina? Spontánní iniciativa zdola? Nebo všichni – a povinně?

Ruku v ruce s vyhlášením kodexu musí jít zároveň vytváření odpovídající struktury a postupů, které zajišťují a podporují žádoucí chování. Například v personální oblasti jde o příslušné nastavení systému výběru a zaškolování pracovníků, formulaci pracovní smlouvy, zapracování odpovídajících kritérií do systému hodnocení zaměstnanců apod.

Jak kodex uvést ve známost a zajistit mu respekt? Práce na kultivaci vnitropodnikového prostředí je dlouhodobý proces. Téma etiky by proto mělo být zahrnuto do systému podnikového vzdělávání a školení. Vedoucí pracovníci na všech úrovních řízení by měli vštěpovat svým podřízeným zásady loajality a hrdosti na svůj podnik a podněcovat ochotu spolupracovat při opatřeních namířených proti neetickému chování.

Bude mít porušení zásad obsažených v kodexu nějaký následek nebo postih? Jaký? Formy prosazování kodexu a následky jeho porušení by měly být obsaženy přímo v dokumentu.

Jak se bude sledovat dodržování vyhlášeného kodexu? Kdo bude posuzovat, případně řešit sporné otázky? Jakým způsobem a komu je možné nahlásit případy porušení kodexu? Důležitou roli při prosazování etických principů hraje také transparentnost vnitřních postupů a všech prováděných operací, dostatečný přístup k informacím pro všechny zaměstnance, systémy vnitřní kontroly a celá organizační struktura podniku (jasné vymezení rozhodovacích pravomocí, odpovídající úprava dokumentů jako je např. organizační řád, jednací řád atd.). S tím souvisí i nastavení kontrolních mechanismů – jakostních systémů, podnikových i nezávislých kontrol, auditů apod.

Zamyslete se nad následujícími poznámkami a pokuste se jednotlivé postřehy o funkci (úloze, smyslu, poslání) etického kodexu, které jsou seřazeny nahodile v podobě jakéhosi brainstormingového cvičení, doplňovat a pořádat do logické návaznosti, případně je dále roztřídit podle určitého klíče.

Etický kodex –

- pojmenovává (upozorní na něco, čeho jsme si dříve nevšimli, co jsme dříve nevnímali jako problém)
- motivuje (stimuluje) k určitému jednání
- stanovuje normy, principy, standardy
- představuje standardy (normy, principy) kvalitního výkonu povolání, čestné praxe, chování vůči klientům či partnerům
- funguje jako barometr věštící blížící se pohromu
- díky zvýšené morální sensibilitě předjímá ohniska konfliktů

- řeší problémy a konflikty mezilidské, ekonomické, společenské
- umožňuje mimosoudní řešení konfliktů (což je snadnější a levnější)
- zapovídá určité jednání (reguluje, omezuje)
- představuje štít chránící před nepřiměřenými požadavky
- signalizuje navenek (ale i dovnitř) existenci samočisticích, sebeúdržbových procesů
- vylepšuje image, prestiž, pověst, důvěryhodnost (kredit, kredibilitu)
- pomáhá budovat podnikovou kulturu, firemní identitu, strategii („filozofii firmy“)
- brání bezbřehému etickému relativismu a individualismu
- formuluje společně sdílené hodnoty, akceptované postoje, osvojené vzorce (modely) chování, řešení problémů apod.
- usnadňuje orientaci tápajícím
- posiluje slabé, nejisté
- minimalizuje konflikty
- eliminuje nesnadná (obtížně řešitelná) etická dilemata
- ulevuje svědomí

Etiketa

Etika často souvisí s etiketou, a to nejen etymologicky. Tzv. společenské chování může být souborem ritualizovaných zvyků, které už postupně ztratily svůj někdejší smysl a staly se samoučelnými, někdy až komickými, jako je například dvorská či diplomatická etiketa. Ale může jít také o prostou lidskou slušnost, zdvořilost. Etické kodexy mnohých firem často směšují a do jedné roviny vedle sebe stavějí pravidla „pouhého“ společenského chování se „skutečnými“ etickými normami. Například etické kodexy bank požadují po svých zaměstnancích dokonce i určité formy oblékání, účesů apod., a to současně se zdvořilým úsměvem a úslužným chováním vůči klientům. To je jistě v pořádku, patří to k podnikové kultuře. Ale za etiku, tedy vskutku morální chování, pokládáme spíše až to, zda bankovní úředník poskytne klientovi vskutku pravdivé a všechny relevantní informace, zda ho žádným způsobem neoklame.

Zamyslete se nad tím, jak těsná je v podnikové kultuře či etických kodexech tato vazba mezi etiketou a etikou. Znamená vždy důraz na společenskou kultivovanost také opravdu morální chování? Známe přece i zloděje v rukavičkách, elegantní gangstery. Na druhé straně víme, že někdo může být „hrubých mravů a drsné mluvy“, ale jinak je „dobrák od kostí“.

Mají být v etických kodexech zmínky o úsměvech, oblečení, korektním vyjadřování? Neměly by být tyto zásady podnikové etikety vyjádřeny v jiném souboru pravidel?

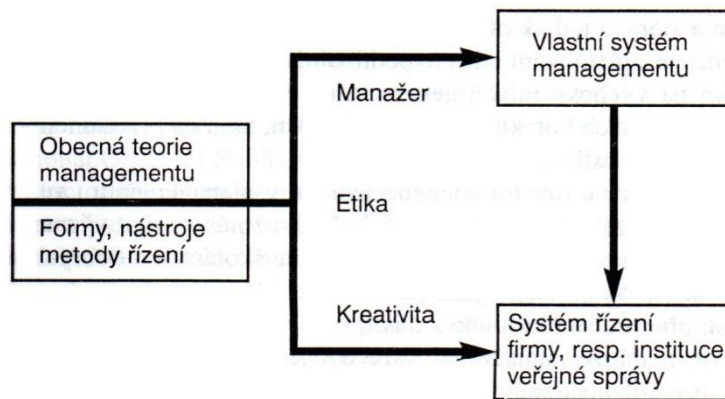
Platí, že etiketa je předstupněm etiky, že zpočátku třeba jen vynucené a zcela hrané zdvořilé chování plynule přeroste ve vskutku morální jednání?

Manažerská etika

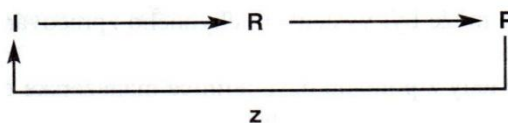
Manažerská etika je často jen jiné pojmenování pro podnikovou či podnikatelskou etiku. Může to být ale i označení zcela specifické disciplíny, která se zabývá etickou problematikou vedení a řízení lidí či celých kolektivů. Obávám se ale, že dnes běžné pojetí managementu se vyznačuje přílišnou schematicností, mechanickým, technokratickým myšlením, přímočarým pragmatismem, snahou o racionalizaci všech problémů, tj. jejich redukci na jednoduché, systematické, přehledné a hlavně snadné a rychlé řešení, podvědomým vyhýbáním se komplikovaným a hlubším úvahám, jakýmkoli nejednoznačností, váháním a všem pochybám a nejistotám. Orientace na empirické vědní disciplíny pozitivistického typu vede v případě, že je třeba zabývat se člověkem, k upřednostňování sociologických statistických metod a behaviorální psychologie.

Tyto teze můžeme doložit následujícími ukázkami z jedné takové učebnice Manažerské etiky¹⁵:

¹⁵ BLÁHA, J., DYTRT, Z. Manažerská etika. Praha: Management Press, 2003, s. 38, 57.

Obr. 4 „Technologie“ manažerské etiky

Obr. 7 Algoritmus rozhodovacího procesu manažera

I – vstup do procesu rozhodování:

- informace o kvalitativních vlastnostech a kvantitativních parametrech řízených jevů existujících uvnitř řízeného objektu, o jejich vzájemných vztazích, o příčinách těchto vztahů a o jejich intenzitě,
- informace o ekonomickém okolí a jeho vnímání řízeného objektu,
- informace o vývoji morálky a erudice v teorii i praxi;

R – vnitřní struktura systému rozhodování (viz tabulku 1):

- etika charakteru,
- etika pracovní dispozice,
- profesní etika,
- etika formulace rozhodnutí;

P – výstup procesu rozhodování (inovace, resp. soustava inovací s cílem):

- ekonomická efektivnost,
- kultura a image řízeného objektu;

Letmý pohled do nabídkových katalogů nakladatelství Management Press nebo Grada náš názor jen utvrdí.

Namátkou vybrané lahůdkové tituly „manažerských kuchařek“ z nabídky MP:

Drucker na každý den.

Řeknu to stručně. Základy slušné společnosti.

Podnikatelský mýtus.

Všichni marketéři jsou lháři. Síla vyprávění věrohodných příběhů v nevěrohodném světě.

Buzzmarketing. Přimějte lidi, aby o vás mluvili.

Rituály čarodějek byznysu.

Rozhodni a panuj. Jak se správně rozhodnout a získat tak kontrolu nad svým životem.

Nenavlékejte hrochovi ponožky a další pravidla byznysu.

Čmeláci přece nemohou létat... Sedm strategií správného rozhodování a řešení problémů.

Niterný leadership.

Anebo z nakladatelství Grada:

Funky Business. Jak chytré hlavy dokážou rozhybat business a přimět peníze k tanci.

Prodáno! Jak přesvědčíte zákazníky, aby kupovali od vás.

10 smrtelných marketingových hříchů.

Štvou vás kolegové? Už nebudou! 50 typů protivných lidí, které potkáváte v práci, a jak na ně.

Že v podobném názoru nejsme sami, dokazuje namátkově vybraná recenze jedné z těchto publikací:

Doc. Ing. Zdeněk Dytrt, CSc. a kol. Etika v podnikatelském prostředí. Odpovědnost za podnikatelské prostředí. Grada, Praha 2006.

Jako většina čtenářů, tak i já jsem knihu nejdříve zběžně prolistoval. Několik věcí mne v této fázi překvapilo. Na prvním místě to byl poměrně nízký výskyt slova „etika“ ve velmi podrobném obsahu knihy. To silně kontrastuje s bohatým výskytem dílčích témat spadajících do oblasti podnikání a ekonomiky. Druhým překvapením byl poměrně široký záběr knihy, zahrnující témata, jejichž výskyt v knize zaměřené na etiku bych byl nečekal. Třetím překvapením byla velikost autorského kolektivu, s kterou se setkáváme zpravidla u knižních titulů charakteru sborníků. První prohlídka knihy skončila u přílohy. A byla to právě příloha knihy, která mi posloužila k první orientaci v obsahu knihy a k pochopení přístupu zvoleného šéfem autorského kolektivu.

Příloha obsahuje podrobné informace o třetím „Round Table“, který se v květnu 2005 uskutečnil pod názvem „Etika v podnikatelském prostředí“. Cílem bylo sjednocení názorů účastníků jednání na tom, kdo se podílí na vývoji a úrovni podnikatelského prostředí. Program III. Round Table byl soustředěn na úlohu etiky v podnikatelském prostředí a na výměnu praktických zkušeností z jejího uplatňování. V úvodu jednání byl definován prostor podnikatelského prostředí a vlivy, které na něj působí. Bylo zdůrazněno, že etika jako praktická filozofie je východisko, ale cesty k jejímu uplatňování jsou různé a vyplývají z konkrétní činnosti a jedinečnosti pracoviště. Diskuse se shodla na tom, že za úroveň podnikatelského prostředí odpovídá svým etickým působením každý, kdo do podnikatelského prostředí vstupuje. Diskuse zahrнула i téma komunikace a doporučila soustředit pozornost na komunikaci uvnitř firmy a na komunikaci s okolím. Povšiml jsem si prohlášení autorů knihy, že závěry jednání III. Round Table nejsou v rozporu s názory autorů jednotlivých kapitol předkládané publikace.

S touto přípravou jsem se ponořil do podrobného studia knihy. Postupně jsem nacházel odpovědi na jednotlivé otázky. Pochopil jsem, že kolektiv autorů odmítl klasický učebnicový přístup k výkladu etiky a ponořil se přímo do hloubky analýzy podnikatelského prostředí a managementu s cílem prezentovat místo a význam etiky způsobem, kdy problémy etiky „samy vyplavaly“ jako produkt analýzy problematiky podnikatelských aktivit.

Takto se zřetelně ukázalo, že příčina problému je mj. ve zkreslené představě toho, co etika je, což platí zejména o místě etických přístupů v práci manažera, o nedostatečném důrazu na integritu manažerské práce zahrnující prvky etiky. Postupně se otevíral prostor pro pochopení významu integrity a komplexnosti manažerské práce zahrnující aplikaci etických zásad a principů. Vazba subsystémů je v knize někde zdůrazněna explicitně, jinde je ponecháno na čtenáři, aby si vazbu domyslel. V tom čtenáři dobře pomáhají četné vhodné volené příklady. Rozbor systémové přípravy na inovaci managementu organizace vedl k definici vnitřních i návazných subsystémů.

Čtenář je postupně veden k pochopení pragmatické etiky podnikání, její významné části, kterou je způsob motivace k rozvoji podnikatelského prostředí, společenské odpovědnosti organizace (CSR), vztahu etiky a vnitřní komunikace firmy. Pro dlouhodobý úspěch firmy či jiné organizace a celé ekonomiky je uplatnění etiky v podnikatelském prostředí zcela nezbytné. Pochopení uvedených souvislostí nastoluje otázku jak si opatřit znalosti etiky a co pro to může či musí udělat management. V rychle se měnícím světě jsou znalosti etiky stále více potřebné. Je nezbytné, aby se manažerům dostávalo podpory, která by jim umožnila úspěšně čelit morálním dilematům. I pro organizaci je nezbytné zavést vhodné struktury pro snadnější zvládnutí morálních problémů.

Jakékoli aktivity prováděné organizací nutně ovlivňují zájmy, hodnoty a pocity lidí jak uvnitř, tak i vně organizace. Etická rozhodnutí musí být vysvětlována a obhajována nejen před veřejností a médii, ale i v soukromém životě ve vztahu k rodině a přátelům.

Knihy je strukturována tak, aby co nejlépe pokryla celý okruh problémů. Základní osnova knihy obsahuje kapitoly:

1 PODNIKATELSKÉ PROSTŘEDÍ

2 MANAGEMENT A PODNIKATELSKÉ PROSTŘEDÍ

Názory na obsah etiky a jejich význam jsou často zjednodušovány a přehlíženy.

Doposud jsme se nenaučili s etikou v managementu pracovat a využívat ji při řízení činnosti organizací a zvyšování jejich prestiže v ekonomickém okolí. Tím se naše praxe dostala do zpoždění, jelikož s pojmy etika a kultura firmy jsme se v literatuře i v manažerské praxi setkali ve vyspělých ekonomikách již mnohem dříve.

Obsah a specifický přístup autorů jednotlivých kapitol jsem se rozhodl přiblížit s využitím volných citací vybraných částí textu.

Podnikatelské prostředí nevzniká samo od sebe. Mnozí kritici úrovně podnikatelského prostředí si neuvědomují, že je určováno etickými postoji, pracovní erudicí, aktivitou a funkčním postavením každého z nás. Podnikatelské prostředí je výsledkem angažovanosti, která musí vycházet z morálky, odbornosti a vůdcovství. V souhrnu z důsledného uplatňování etiky v managementu na všech organizačních hladinách podnikatelských, veřejných a správních organizací. V moderních úspěšných firmách a institucích je uplatňování etiky v podnikatelském prostředí pokládáno za prioritu, protože souvisí s dynamickým rozvojem vědy a techniky, který nepřichází jenom se žádoucími a pozitivními přínosy, ale je spojený i s nežádoucími jevy a jejich dopadem především na mezilidské vztahy. To se projevuje častými nedostatky v komunikaci, zvláště mezi podnikatelskou, veřejnou a správní sférou i v jejich působení na tvorbu ekonomického a sociálního okolí, a posléze celého podnikatelského prostředí. Úloha etiky v procesu tvorby podnikatelského prostředí ovlivňuje intenzitu vnímání potřeb, hodnocení a realizaci žádoucích postupů centrálních, regionálních a podnikatelských subjektů společenského vývoje. Více než dříve spočívá odpovědnost za vedení svých zaměstnanců k celoživotnímu systému vzdělávání, rozvíjení odborností, etických postojů a identity ke svému pracovišti na vedoucích pracovnících. Absence etiky v managementu přináší nejistotu pracovníkům na všech hladinách řízení a odůvodňuje jim i rozšiřování nežádoucích praktik.

Komplexní řízení ekonomických jevů vyžaduje, aby manažeři ve svých pracovních metodách uplatňovali systém manažerské etiky ve všech jejích subsystémech a prvcích. Jde o subsystémy morálky, erudice a praktické aplikace (vedení lidí). Umění být manažerem a vůdcem spočívá ve schopnosti stimulovat své spolupracovníky tak, aby v nich vzbudil adekvátní motivaci k realizaci svých záměrů. V tomto úsilí přísluší velký význam fair play, vzájemné důvěře a manažerské etiky v plném rozsahu.

Na základě současného poznání nutnosti uplatňovat inovace do podnikání a kreativního projektování změn v řízení firem a institucí, je nutno soustředit pozornost na rozvoj řízení lidských zdrojů. Každé inovaci vysokého řádu musí předcházet příprava, jak aplikovat teoretické poznatky na konkrétní podmínky firmy, jak pro ně získat a teoreticky připravit pracovníky a samozřejmě stanovit priority postupu jejich plnění. Systémová příprava začíná výchovou pracovníků a jejich seznámením se strategickým cílem organizace a uvažovaným (taktickým) postupem realizace systému změn (inovací).

Velkou pozornost věnují autoři výkladu pojmu společenská odpovědnost firmy (CSR). Mimo jiné proto, že jde o pojem, který může být vnímán jako módní výraz, nahrazující starší pojem etika, etika podnikání. Ať tak či onak, vždy se jedná o chování, fungování, aktivity firmy, které v první řadě předpokládá plnění právních požadavků a nad tento rámec odpovědné dobrovolné chování: v ekonomické oblasti (podnikatelský kodex), v sociální oblasti (rozvoj lidského kapitálu), v environmentální oblasti (zlepšování environmentálního profilu), a v relevantní komunitě (být dobrý soused). CSR je definována jako dobrovolná integrace sociálních a ekologických ohledů v součinnosti se zainteresovanými stranami do podnikatelských činností firmy. Jde o proces budování důvěry různých zainteresovaných stran ve fungování firmy, který nebude jen sledovat úzké ekonomické cíle, ale bude i prospěšný ze širších společenských aspektů.

Předmět etiky podnikání je pragmatický, neapeluje na principy, ale vytváří základy pro aktivní oprávněnost činností v dialogu se stakeholdery. Žádoucí je etika podnikání nevytvářející „konečné normy“, ale uplatňující zásady v rámci realizace dialogu se stakeholdery.

Značná pozornost je v knize věnována etice ve vnitřní komunikaci firmy. Úspěch firmy závisí do značné míry na tom, nakolik jsou její zaměstnanci informováni o hlavních záměrech, cílech a důležitých opatřeních. Významným prvkem žádoucí komunikace ve firmě je úroveň komunikace mezi lidmi navzájem, mezi managementem a zaměstnanci a samozřejmě i komunikace obráceným směrem. Zpětná vazba v komunikaci je velmi důležitá pro vytváření pozitivní pracovní atmosféry. Práce s informacemi vyžaduje kvalitní lidský potenciál, vybavený potřebnými znalostmi, schopnostmi a dovednostmi, ale také potřebnými kompetencemi. Pozornost si vyžaduje také struktura informačního a komunikačního systému.

Celá jedna kapitola knihy je určena rozvoji osobnosti manažerů, kteří zodpovídají nejenom za sebe, ale i za permanentní vzdělávání lidských zdrojů ve firmě. Přibližuje alespoň některé z veliké palety moderních technologií vzdělávání, jež se obvykle zahrnují pod název e-learning.

Hlavním výstupem studia knihy, která je věnována problematice etiky v podnikatelském prostředí, je množina poznatků týkající se etiky. Vzhledem k zvolenému přístupu k tématu je velmi cenný i druhotný výstup studia, kterým je hlubší poznání samotného podnikatelského prostředí, jeho subsystémů a procesních vazeb.

Nelze vyloučit, že u části čtenářů vyvstane otázka, zda šíře a hloubka charakteristiky jednotlivých částí podnikatelského prostředí je v knize dostatečně vyvážená, zejména v případech, kdy způsob podání některých částí budí na první pohled dojem izolovaných dílčích témat a plné pochopení objektivní vazby může vyžadovat hlubší zamyšlení.

Knihy je určena manažerům, podnikatelům, zaměstnancům státní a veřejné správy a vysokoškolských studentům. Mnozí čtenáři si teprve na základě prostudování knihy lépe uvědomí, že nepostačí řídit vývoj ekonomiky jenom na bázi managementu měřitelných vlastností ekonomických jevů, o nichž vypovídají podnikové ukazatele, ale že je zapotřebí věnovat stejnou pozornost i jejich neměřitelným kvalitativním vlastnostem. Pochopí lépe, že předpokladem k budování etického podnikatelského prostředí je společenská shoda na formulaci strategického cíle, na dlouhodobých pravidlech, dodržování jejich platnosti a v neposlední řadě na vymezení kompetencí mezi centrálními a podnikatelskými sférami řízení ekonomiky. To vše souvisí s neformálními změnami v praxi a v metodách personálního managementu v rámci celé ekonomiky i jednotlivých organizací, jakož i s prohlubováním etiky v odborné výchově pracovníků. Vývoj společností je dynamický a mění i zažitý obsah a formu managementu.

GRADA přichází s výkladem problematiky etiky v podnikatelském prostředí v čase, kdy je toto téma z mnoha hledisek velmi aktuální.

Arnošt Katolický, 20. dubna 2006

Doc.aka@akamonitor.cz <http://www.akamonitor.cz/>

Určitý odstup, který zaujímají vůči takto provozovanému managementu humanitně orientovaní intelektuálové, neznamená jednoduše apriorní povýšenecký odsudek. Jednak musíme konstatovat, že zde užívané manažerské metody jsou, ať už se nám to líbí či ne, účinné. V určitém prostředí prostě fungují, na některé lidi zabírají. Na mnohé lidi. A dále – abychom s vaničkou nevyhlídli dítě – je třeba si všimnout i výjimek, které se i v této oblasti občas najdou. Například v téže nabídce nakladatelství Management Press jsou i tyto pozoruhodné tituly:

Spolupráce přes hranice kultur.

Mobing.

Management genderových vztahů.

Tím se dostáváme k zvýraznění hlavních oblastí problémů, jimiž se manažerská etika zabývá – abychom pak poukázali na ty, jimiž se nezabývá. Teoretikové managementu, alespoň jak můžeme soudit z toho, co je prezentováno u nás, se převážně zabývají těmito tématy:

- Obecný vztah k ideji, myšlence, cílům, korporativním strategiím, hodnotám.
- Vztah zaměstnavatel – zaměstnanec. Vnitrostavovské problémy.
- Etika řízení a vedení lidí.
- Respektování práv zaměstnanců.
- Péče o rovnoprávnost a spravedlnost. Eliminace diskriminace, zajištění rovných příležitostí.
- CSR – Corporate social responsibility (Společenská odpovědnost podniků).
- CER – Corporate environmental responsibility (Ekologická odpovědnost podniků).
- Vztah podřízených k nadřízeným a kolegům. Loajalita, solidarita, identifikace, komunikace, klima (duch, atmosféra, kultura).

Co nám v českém manažerském prostředí schází, jsou především tato témata:

- Specifikum postavení dobrovolníků, stážistů a praktikantů.
- Způsoby řešení konfliktů. Whistleblowing, komunikativní etika, diskursivní etika.
- Je možno zjišťovat etický profil uchazečů o zaměstnání v rámci výběrového řízení?
- Profesní růst, kariérní řád, problematika profesionalizace, evaluace, certifikace, akreditace, atestace.

- Etická výchova (výchova k vyšší etické citlivosti).
- Konflikty etik.
- Vícekriteriální rozhodování.
- Neetické druhotné následky, nezamýšlené, nežádoucí průvodní jevy
- Transparence (otevřenost, informovanost)
- Etika vědy, etika výzkumu, pravidla pro experimentování.
- Feminismus, genderová problematika, mainstreaming.
- Multikulturalita, tolerance, identita.

V etických kodexech firem se nejčastěji objevují tyto typy konfliktních situací:

- Porušování pracovní morálky.
- Vyžadování nehumánních forem práce.
- Porušení profesních standardů (odbytá práce).
- Podvody, nepoctivost.
- Hmotná zpronevěra, krádež.

Naproti tomu jen velmi málo se objevují témata, častá naopak v zahraničí:

- Mobing – šikana, intriky, psychoteror na pracovišti.
- Sexuální obtěžování.
- Politicky korektní vyjadřování.

Doporučená studijní literatura:

BLÁHA, Jiří; DYTRT, Zdeněk. *Manažerská etika*. Praha: Management Press, 2003.

DYTRT, Zdeněk a kol. *Etika v podnikatelském prostředí*. Praha: Grada, 2006.

HEIDBRINK, Horst. *Psychologie morálního vývoje*. Praha: Portál, 1997.

LUKNIČ, Arnold. *Štvrtý rozmer podnikania – etika*. Bratislava: SAV, 1994.

PUTNOVÁ, Anna; SEKNIČKA, Pavel; UHLÁŘ, Pavel. *Etické řízení ve firmě*. Praha: Grada, 2006.

ČANÍK, Petr; ČANÍKOVÁ, Petra. *Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí*. Praha: Pro Transparency Internacional – Česká republika, o. p. s., 2006. 86 s. Dostupné z: <http://www.transparency.cz>.

ČANÍK, Petr; ŘEZBOVÁ, Libuše; ZAVREL, Tomáš. *Metody a nástroje podnikatelské etiky*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 2006.

Petr Čaník: canik.cz

REMIŠOVÁ, Anna. *Etické kódexy*. Bratislava: Ekonomická univerzita, 1998.

REMIŠOVÁ, Anna. *Úvod do podnikatelské etiky*. Skriptum Ekonomické univerzity. Bratislava: Ekonomická univerzita, 1996.

ROLNÝ, Ivo. *Etika v podnikové strategii*. Boskovice: Albert, 1998.

STEINMANN, Horst; LÖHR, Albert. *Základy podnikové etiky*. Praha: Victoria Publishing, 1995.

<http://www.ethics.ubc.ca/resources/business/> Na této stránce je možno naleznout řadu dalších odkazů na zdroje týkající se hospodářské a podnikatelské etiky.

European Business Ethics Network (EBEN).

Council for Ethics in Economics (CEE).

Transparency International Česká republika: www.transparency.cz

Studijní materiály v elektronické podobě v T-disku ve složce Aplikovaná etika – Etika podnikání:

FRIEDEL, Libor. *Etika v podnikání*. Ostrava: Rotary klub, 2003. 27 s.

FRIEDEL, Libor. *Etika v podnikání – přílohy: ukázky etických kodexů*. Ostrava: Rotary klub, 2003. 30 s.

FRIEDEL, Libor. *Etika v podnikání. Prezentace tezí přednášky*. Ostrava: Rotary klub, 2003. 99 s.

Kodex správy a řízení společností založený na Principech OECD. 23 s.
KOL. *Napříč společenskou odpovědností firem.* Praha: AISIS, 2005. 165 s.
KŘÍŽKOVÁ, Alena. *Životní strategie manažerek. Případová studie.* Praha: Sociologický ústav Akademie věd, 2002. 68 s.
OECD Guidelines for Multinational Enterprises. 2000. 67 s.
OECD Principles of Corporate Governance. 1999. 42 s.
TRNKOVÁ, Jana. *Společenská odpovědnost firem. Kompletní průvodce tématem a závěry z průzkumu v ČR.* Praha: Business Leaders Forum, 2004. 58 s.

Etika podnikání – negativní, pozitivní a silně eticky exponované příklady

Příklady negativních problémů:

- Tunelování vlastní (společné, státní) firmy. (Porušení povinností při správě cizího majetku.)
- Pozdní placení faktur, dluhů.
- Vymáhání dluhů. Registr dlužníků. Nemravné exekuce? Sdružení SPES.
- Ozdraví firemní kulturu ochrana whistleblowerů?
- Zakládání firemních asociací, podnikatelských sdružení. Korporativní lobování.

Společenská odpovědnost firem (SOF), Corporate social responsibility (CSR)

KULDOVÁ, L. *Společenská odpovědnost firem.* Praha: Nava, 2012.

<http://m.luciekuldova.webnode.cz/>

KUNZ, V. *Společenská odpovědnost firem.* Praha: Grada, 2012.

Business Leaders Forum: www.csr-online.cz

Etické fórum: etickeforum.cz

Fórum odpovědných firem: <http://www.byznysprospolecnost.cz>

AISIS: www.aisis.cz

Příklady problémů:

- Je možno propojit společenskou a ekologickou odpovědnost firmy?
- Proč se do registru etických firem u nás zapojilo tak málo podniků, že musel být zrušen? Z 56 tisíc oslovených společností se jich zapsalo jen padesát. Viz: <http://aktualne.centrum.cz/ekonomika/domaci-ekonomika/clanek.phtml?id=358009>

Filantropie, dobročinnost, mecenášství, sponzoring, dárcovství

Mecenáš, sponzor, dárcé.

BARTOŠOVÁ, Zuzana. *Průvodce firemní filantropií.* Praha: Fórum dárců, o. s., 2006.

SVOBODA, František. *Filantropie.* (Studijní opora.) Brno: MU, Ekonomicko-správní fakulta, 2007.

Fórum dárců: www.donorsforum.cz

Etické fórum: www.etickeforum.cz

AISIS: www.aisis.cz

Oxfam: www.oxfam.org

Viabona: www.viabona.sk

České centrum fundraisingu: fundraising.cz

Econnect: www.ecn.cz

Fórum dárců: <http://www.donorsforum.cz>

Příklad problémů:

- Zákon přikazuje společnostem provozujícím loterie a hazard, aby část svých zisků poukázaly na dobročinné a veřejně prospěšné projekty. Firma provozující ostravské herny tak např. sponzoruje Charitu Ostrava. Loterijní společnosti dávají dary nadacím, jež samy založily, a jež potom podporují projekty, které jsou v zájmu loterijní společnosti.

- Má dárce právo zůstat v tajnosti? Nehrozí nebezpečí praní špinavých peněz?
- Jsou neziskovky neziskové? Jsou nezávislé? Kdo může certifikovat jejich kredibilitu?
- Kolik neziskovka z vybraných peněz spotřebuje na svůj provoz a režii šlechtitelských činností?

Hnutí Degrowth (DeGrowth, Décroissance). Heterodoxní přístupy v ekonomice. Nad'a Johannisová (MU Brno).

Etické bankovníctví (Ethical banking)

Bankovní poplatky: bankovnipoplatky.com

Banka Triodos

MyElen – mikrofinance: <http://www.myelen.com/myelen/>

Značky – obchod s důvěrou. Anonymní zboží pod značkou obchodních řetězců.

Jak se dělá značka. Naomi Kleinová: Bez loga – <http://www.naomiklein.org/no-logo>

Hannah, Tescoma, Husky, AlpinePro – Co je zárukou kvality?

Zákon o významné tržní síle – problematyczny bič na neetické chování obchodních řetězců:

<http://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/historie?action=detail&value=2477>

<http://www.edizone.cz/clanky/legislativa/fuksa-chce-zachovat-pozitiva-zakona-o-vyznamne-trzni-sile/>

Spotřebitelská etika, etická odpovědnost spotřebitele

Fair trade

Taxi Fair Place v Praze:

<http://www.prague-guide.co.uk/articles/about-taxi-drivers-from-czech-press.html>

<http://www.city-taxi.cz/taxi-fair-place.htm>

Startupy, crowdfunding, crowdsourcing, viz: hithit.cz

Etika reklamy

Materiály jsou k dispozici ve složce v T-disku – Reklama, včetně mého skriptu Etika reklamy, které je sice zastaralé, zejména v příkladech, které jsou v něm uvedeny, avšak ve svých základních principech stále platné.

Je třeba doplnit některá témata, jako např. **sociální reklama**, **virální marketing**, **guerilla marketing**, **astrourfing** apod. Pozornost rozhodně zasluhuje **sémiotika reklamy** a **diskursivní analýza** reklamy (reklamních sdělení), jak ji provozují PhDr. Otakar Šoltys, CSc. a Prof. PhDr. Jiří Pavelka, CSc.

Doporučená literatura:

HORŇÁK, Pavel. *Reklama. Teoreticko-historické aspekty reklamy a marketingovej komunikácie*. Zlín: VerBuM, 2010. Zejména Třetí část, s. 177–257.

KŘÍŽEK, Zdeněk; CRHA, Ivan. *Život s reklamou*. Praha: Grada, 2002.

SRPOVÁ, Hana a kol. *Od informace k reklamě*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2007.

SRPOVÁ, Hana. *Knížka o reklamě*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008.

TOSCANI, Oliviero. *Reklama je navoněná zdechlina*. Praha: Slovart, 1996.

VYSEKALOVÁ, Jitka. *Psychologie spotřebitele*. Praha: Grada, 2004.

VYSEKALOVÁ, Jitka; KOMÁRKOVÁ, Růžena. *Psychologie reklamy*. Praha: Grada, 2001.

VYSEKALOVÁ, Jitka; MIKEŠ, Jiří. *Reklama: jak dělat reklamu*. Praha: Grada, 2003.

WINTER, Filip. *Reklama a právo*. Praha: Orac, 2001.

ZEMAN, Jan. *Ve spárech reklamy*. Praha: Grada, 1994.

DU PLESSIS, Erik. *Jak zákazník vnímá reklamu*. Praha: Bizzbooks, 2007.

TELLIS, Gerard J. *Reklama a podpora prodeje*. Praha: Grada, 2001.

ZYMAN, Sergio; BROTT, Armin. *Konec reklamy, jak jsme ji dosud znali*. Praha: Management Press, 2006.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Zlaté časy české reklamy*. Praha: Karolinum, 1998. (Publikace o originálních svě-
tě české reklamy před první světovou válkou. Bohatá obrazová dokumentace.)

6 Spotřebitelská etika

Výraz **spotřebitel** je ve skutečnosti velmi nešťastný. **Zákazník, klient, uživatel, občan** je poněkud lepší, ale i zde hrozí, že člověk je přelepen nálepkou, jeho individuální osobitost uvržena do nějakého pytle spolu s jinými. Spotřebitel je hrozný stejně jako **spotřebič**. Copak varná konvice, vysavač nebo televizor je redukovatelný na žrouta elektřiny? Výraz elektrický spotřebič nepochybně vymyslely elektrárenské společnosti. Z jejich pohledu je jedno, jaký krám jsme si to koupili – hlavně že jim za něj budeme věčně platit. Podobně pro obchodníky a poskytovatele služeb jsme jako spotřebitelé jen těmi posledními pitomci na konci řetězce, které je třeba nahnat do kotce a tam oškubat a vysát. Anonymní masou tupých bytostí, které se lačně vrhnou na ohlodanou kost, dají za ni všechno, sebe sama, a ještě olížou nohu, která do nich nakonec kopne. Spotřebitel je žumpa, stoka, do níž je možno nalít všechno.

Neměli bychom si nechat vnutit takové odlišující nálepky. Na úřadu je napsáno: **styk se stranami** v pondělí a středu 9–15. Styk se stranami. Líp to, že vás ojebávají, ani vyjádřit nejde. Podobné to bylo ve zdravotnictví s pacienty, pacoši. Otázka je, zda když se z **pacienta** stal **klient**, nepřešel jen z bláta do louže. **Uživatel** vypadá sice lépe – ale víme, jak nás vidí ajťáci: **bloody fucking user**.

Jazykové řešení to asi nemá. Ale necht' se tedy pod všemi těmi nálepkami klube člověk, moje já.

Mluví-li se o spotřebitelském chování, obraně spotřebitelů, spotřebitelské etice, většinou je řeč o zákaznících, tedy o obchodě, marketingu, nakupování. I když v posledku jde o to, co s oním koupeným pak doma děláme (spotřebováváme). Spotřebitel je tedy právně a ekonomicky ten, kdo si pořizuje zboží či služby pro svou soukromou potřebu – a ne třeba za účelem dalšího prodeje či podnikání.

I když v obecnějším smyslu nejde jen o běžný obchod a služby, ale o to, že člověk je zákazník, klient... bank a pojišťoven, cestovních kanceláří, zdravotnictví, sociálních služeb (uživatel sociálních služeb), školství (žák, student, posluchač, rodič či zákonný zástupce...), médií (čtenář, divák, posluchač, příjemce, recipient...), státních a veřejných úřadů, a vůbec vědy, techniky, civilizace...

Tak tedy: Etičnost a neetičnost na straně výrobců a prodejců (poskytovatelů, zprostředkovatelů) jsme si probrali v hospodářské a podnikatelské etice. Tam jde o poctivost, dobré mravy (např. při hospodářské soutěži), férové jednání (např. s konkurencí), jde třeba o to, aby nikdo nebyl diskriminován (neodůvodněně omezován nebo k něčemu nucen), aby výrobky byly bezpečné, zákazník nebyl klamán, aby dostal relevantní informace, aby s ním bylo jednáno jako s partnerem atd. Co tady se děje špatností, šizení...!

Ale pojďme k našim zákazníkům, spotřebitelům. To jsou taky pěkné potvory. Kradou v obchodě, padělají platební karty, lžou, podvádějí a šidí nebohé prodejce, dopouštějí se vandalismu, neplatí dluhy, faktury, a splátky hradí až po lhůtě splatnosti.... stahují z internetu bez placení, kupují padělky a neproclené pašované zboží...

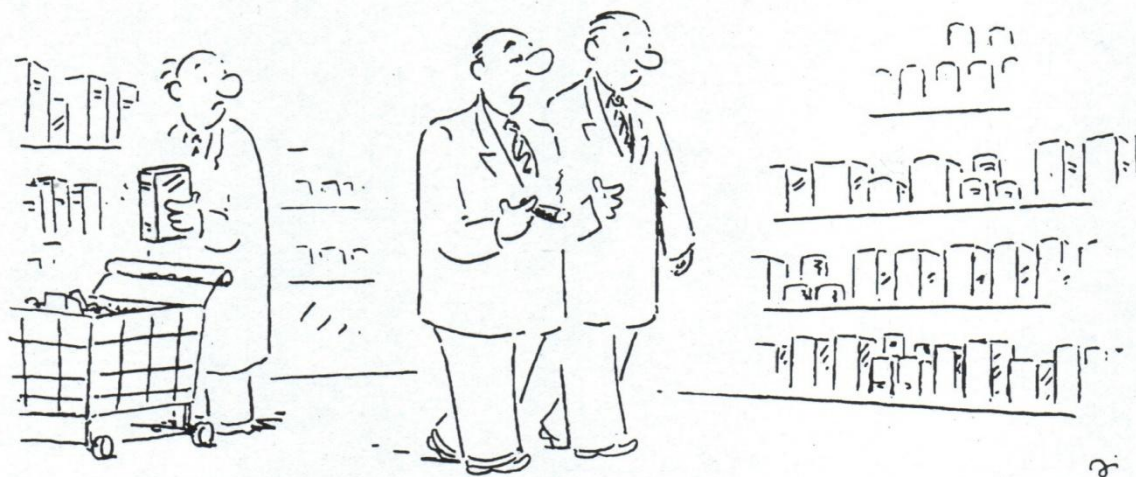
A co dělají důchodci v Kauflandu! I když zde máme možná co dělat s prostou etiketou, tedy přesněji neslušností, nezdořilostí.

Nám však jde o to, že jinak slušný zákazník a ctihodný občan svým nakupováním a spotřebitelským chováním se může dopouštět něčeho zlého, aniž by si to uvědomoval. Anebo svou následnou pasivitou, když už si to uvědomí, bezděčně přispívá k dalšímu šíření špatnosti.

Takže si to shrneme: Různé oblasti společenského, hospodářského, politického... života se dopouštějí něčeho nekalého na občanech, klientech, zákaznících, spotřebitelích. A to je nemravné, ba přímo neetické. To by se jim mělo zatrhnout. Někdo by se měl nebohého spotřebitele zastat.

Jedna ze zásadních politických i etických otázek zní: **Kdo má bránit spotřebitele?** Stát? Šlechetná neziskovka? Nezávislý soud? Neměl by se tak náhodou bránit spíše sám? Je snad tak hloupý nebo nedospělý? A když ano, kdo a jak má tedy bránit člověka (konkrétního spotřebitele, zákazníka, uživatele...) před jeho vlastní hloupostí, leností nebo důsledky jeho nemorálnosti? Samozřejmě že odpověď

nemůže být jednoduchá – musí rozvinout škálu strategií a metod, které se následně v konkrétní situaci použijí v různé míře. Ale nemůžeme popřít, že ideální by bylo, kdyby spotřebitel, zákazník, občan byl dospělý, rozumný a odpovědný a nemusel se držet máminy sukně a schovávat se za tatínka. A je-li opravdu v konkrétní situaci zákazník v nevýhodě, takže se nemůže bránit sám, nepromění se jeho ochránci následně v poručníky, nepodlehnu svodům moci v pomoci? I v tomto případě by ideální bylo poskytnout pouze pomoc ke svépomoci.

MÁME NOVOU OBCHODNÍ FILOZOFII, PANĚ: NAŠ ZÁKAZNÍK - NAŠ BLB!

© Kresba Vladimír Jiránek
Další kresby autora najdete na www.lidovky.cz/jiraneek

Ochrana spotřebitele

Představíme si tedy nejprve ochranu spotřebitele. Dosadíme si za něj drobného zákazníka, prostého občana, úplně malého obyčejného člověka. Vyžadovalo to asi dlouhý proces zrání celé společnosti i člověka jako jedince, osoby. Vyvrcholil v průběhu 19. století. Plody tradic řecko-římské antiky a židovsko-křesťanského náboženství spolu s výdobytky evropského novověkého osvícenství a následného romantismu daly vzniknout humanistické kultuře v ovzduší měšťanského politického liberalismu a demokracie. Nejdříve musí vzniknout jistý společenský konsensus, mravní a politický. Pak z něj mohou kondenzovat zákony a politické instituční struktury. Takové zákony a ekonomická opatření se vskutku objevovaly v druhé půli 19. století v Evropě i Americe. Ale byly to jen pozvolné ohledy a ústupky zákazníkům a občanům v zákonech o hospodářské soutěži a živnostenském podnikání. Zákazník a občan měl ještě slabou vyjednávací pozici oproti ekonomicky a politicky silným hráčům. Navíc byli občané jako spotřebitelé roztrženi do svých soukromých zájmů. Naproti tomu stále silnější vyjednávací pozici mělo sílící dělnické hnutí, které požadovalo vyšší mzdy, lidštější pracovní podmínky, sociální zabezpečení apod. Na konci 19. století se takto masově vzepřely i ženy se svými specifickými požadavky shrnutými do touhy po volebním právu. Toto všechno se sešlo v Americe roku 1899 ve vystoupení Florence Kelleyové, která založila National consumer league – Národní spotřebitelskou ligu. Jde o nejstarší – a dosud fungující – spotřebitelskou organizaci na světě.

Florence Kelley byla aktivistka za sociální práva pracujících, osmihodinovou pracovní dobu, humaní pracovní podmínky, brojící proti dětské a ženské práci v továrnách. Její heslo bylo: „Aby zboží (a služby) bylo vyráběno a dodáváno za rozumné ceny a v přiměřeném množství, avšak za férových, bezpečných a zdravých pracovních podmínek a aby byla zajištěna kvalita výrobků pro spotřebitele a důstojné standardy života pro pracující.“ Zajímavé je, že Florence Kelleyová tyto sociální požadavky spojila se spotřebitelským bojkotem a nátlakem. Liga zavedla certifikaci výrobků splňujících taková etická kritéria. Florence Kelley se podílela na soudních procesech, jejichž rozhodnutí se později stala precedentem v podobných kauzách. Pořádala přednášky po celých Spojených státech. Organizovala spotřebitelské bojkoty výrobků a služeb, které nespĺňovaly výše zmíněná kritéria. Tím začala nutit výrobce, prodejce, soudce i zákonodárce, aby začali brát ohled jak na dělníky, tak na zákazníky, kteří jejich výrobky kupují. K pokroku v ochraně spotřebitelů (případně k respektování práv dělníků a obyčejných občanů) byly společenské instituce donuceny tlakem zdola. Pravda je, že vzrůstající humanita,

zlepšující se politická kultura, měnící se pojetí člověka jako svobodné individuality rovněž přirozeně směřovalo ke změně paternálních a autoritativních režimů na občanské a liberální.

The image shows the homepage of the National Consumers League (NCL). At the top, the NCL logo is displayed in large blue letters. To the right, a quote by Florence Kelley reads: "To buy means to have power, to have power means to have responsibility." Below the logo is a search bar and a "Signup for NCL updates" button. The main navigation bar includes links for Health, Personal Finance, Worker Rights, Food, Technology, Newsroom, Blog, About NCL, Get Involved, and Donate. The central content area is titled "History" and features a large image of Florence Kelley with the same quote. Below the image is a section titled "A Brief Look Back on 100+ Years of Advocacy" with another quote by Florence Kelley: "To live means to buy, to buy means to have power, to have power means to have responsibility." The sidebar on the left lists programs like "NCL's Fraud Center", "LifeSmarts", and "Stop Child Labor". The sidebar on the right contains a "About NCL" menu with links to Mission, History, Board of Directors, Staff, Trumpeter Awards, Employment, Policy Statements, and Contact Us.

Za další velký mezník v instituční ochraně spotřebitelů je pokládán 15. březen 1962, kdy prezident Kennedy vyhlásil novou americkou politiku ochrany zákazníků. 15. březen je od té doby připomínán jako **Světový den spotřebitelů**.

V Evropě samozřejmě mezitím už i v první půli 20. století také vznikaly jisté zákony a opatření zmírňující nevýhodnou pozici spotřebitelů vůči výrobcům a prodejcům. Šlo o zásady hospodářské soutěže, bezpečné výrobky, garance, reklamace apod.

Ale výrazná změna nastala až v roce 1975, kdy tehdejší Evropské hospodářské společenství (předchůdce EU) přijalo první mezinárodní úmluvy týkající se ochrany spotřebitelů. Ukázalo se, že v různorodé Evropě se podobná opatření budou prosazovat hůře než ve Spojených státech. Sjednocování legislativy jednotlivých zemí bylo obtížné, specifické požadavky některých zemí nepřeklenutelné. Takže teprve až od roku 1983 se v Evropské unii nastartoval trvalý proces zlepšování postavení spotřebitelů v ekonomické a právní praxi členských zemí.

Podobný proces paralelně probíhá od 50. let 20. století na půdě OSN, kde ovšem jde spíše o rámcová obecná doporučení, týkající se víceméně rozšířené koncepce lidských a občanských práv, která nemají závaznou platnost. Důležité je, že kromě práv se začínají zmiňovat také **povinnosti a odpovědnosti spotřebitelů**.

Práva spotřebitelů

základní potřeby – právo na přístup k základním druhům zboží a služeb nutných pro přežití, jako je přiměřená strava, oblečení, přístřeší, zdravotní péče, vzdělání a hygiena

bezpečnost – právo na ochranu před výrobky a službami ohrožujícími zdraví nebo život

informovanost – právo na přístup k odpovídajícím údajům, na jejichž základě se může spotřebitel rozhodnout, a na ochranu před zavádějící a klamavou reklamou

možnost volby – právo na výběr zboží nebo služeb uspokojivé kvality za konkurenční ceny

zastoupení – právo prosazovat zájmy spotřebitelů a účastnit se vytváření ekonomické politiky

náprava – právo na spravedlivou náhradu za zkreslené či nepravdivé údaje o brakovém zboží nebo neuspokojivých službách

vzdělávání – právo získávat znalosti a schopnosti potřebné pro informovaného spotřebitele

zdravé prostředí – právo na životní prostředí, které spotřebitele neohrožuje a umožňuje jim důstojný a zdravý život

Povinnosti spotřebitelů

kritické vědomí – spotřebitel musí být ostražitější v otázkách cen a kvality zboží a služeb

jednání – spotřebitel musí sám prosazovat svá práva a jednat tak, aby s ním obchodník zacházel slušně. Dokud bude jednat pasivně, bude ho druhá strana i nadále využívat

sociální účast – spotřebitel musí vědět, jaký dopad má spotřeba na ostatní občany, zejména na skupiny oslabených a nemocných, ať už místního nebo národního, nebo světového společenství

dopad na životní prostředí – spotřebitel musí chápat dopad spotřeby na životní prostředí, uznat osobní a společenskou povinnost uchovat přírodní zdroje a chránit zemi pro budoucí generace

solidarita – spotřebitelé musí prosazovat a chránit zájmy společně.

U nás proběhly první politické a legislativní změny v letech 1990–1993. Hořejší činnost nastala v letech 2003–2004, kdy se připravoval náš vstup do Evropské unie a následně schengenského prostoru a bylo třeba sladit asi 15 000 předpisů. Daří se prosazovat ochranu zdraví a bezpečnost spotřebitelů. Šíří se závazné nadnárodní normy a směrnice týkající se výrobků a služeb a jejich srozumitelného označování. Ochrana spotřebitelů sice na jedné straně chrání zákazníky a usnadňuje pohyb zboží přes hranice, ale na druhé straně podstatně zasahuje do tradic některých zemí a restriktivně zasahuje do jejich vnitřního legislativního a hospodářského rámce.

Např. skandinávské země mají různá prohibiční opatření spotřeby alkoholu. Evropská unie je nyní nutí, aby prodej alkoholu byl vymaněn ze státního monopolu a podléhal zákonům volného trhu – čemuž se tyto země usilovně brání.

Francouzi si zase vybojovali řadu výjimek pro některé své sýry vyráběné tradičními postupy, dalece vzdálenými hygienickým normám úzkostlivě čistotných bruselských byrokratů. Každoročně ve Francii zemře několik desítek lidí na listeriózu z těchto tlejících a pochodujících lahůdek. Ale Francouzům takové pochutnání za to stojí. (Podobně je to v Japonsku s jedovatými druhy ryb, z jejichž masa se připravuje velmi nebezpečné sushi.)

Zažili jsme různé skandály, kauzy a hysterie. Na počátku 90. let to byla hrůza z dioxinů v mléce v postkomunistických zemích. Dioxiny pocházely z barev, jimiž byly uvnitř natřené silážní jámy a senážní věže.

Následovala nemoc šílených krav a epidemie ptačích chřipek.

Evropou prošlo strašidlo GMO.

Prošli jsme si fází, kdy jsme raději nakupovali venku u stánků a v asijských tržnicích – se vším rizikem, které to obnášelo. Pak si na nás obchodníci ze Západu vyzkoušeli triky MLM (multilevel marketingu), direct marketingu a zásilkového prodeje – se všemi podvody a následnými rodinnými tragédiemi. Získali jsme trpké zkušenosti. Naše instituce se naučily nás bránit před podobnými šmejdami. Nyní se totéž učíme na internetovém prodeji.

Ani si neuvědomujeme, co díky tomu dnes všechno máme:

- Záruční doba většiny spotřebního zboží se prodloužila na dva roky, někdy i více.
- Ve větších obchodech se musí na cenovkách zboží uvádět přepočít na kilogramy nebo litry kvůli snadnějšímu porovnávání cen.
- Možnost odstoupit od smlouvy do 14 dnů od podpisu (týká se zejména smluv uzavřených mimo tradiční obchodní místa – domovní prodej, prodejní zájezdy).
- Povinnost uvádět všechny materiály a složky, z nichž byl výrobek vyroben, dokonce větším písmem (což je ovšem někdy kontraproduktivní).
- Návod k použití v češtině (bohužel tlustý jako telefonní seznam, obsahující většinou jen čtení pro právníky, ne pro spotřebitele; jindy návod jen na CD nebo dokonce na internetu).
- Vyšší odškodné za škody výrobkem způsobené.
- Lepší možnosti reklamací – presumpce viny je na dodavateli/poskytovateli a následně na výrobcích.
- Lepší pozice zákazníka v nejasných právních sporech.

Opět se ale vrátím k oné zásadní otázce: Nerozmažlí to zákazníci příliš? Neztratíme přirozenou schopnost sebeobranu?

Instituce bránící u nás spotřebitele (v případě potravin a tabákových výrobků):

- Česká zemědělská a potravinářská inspekce
- Česká obchodní inspekce
- Hygienická služba
- Státní veterinární správa
- Evropský systém Rapex

Podobně probíhá ochrana i v případě hraček, kosmetiky, textilu, stavebních materiálů, bankovních a pojišťovacích služeb, zájezdů, léků a zdravotnického materiálu, medicínských služeb, školství atd. Jen instituce jsou jiné. A je jich víc.

- Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví
- Metrologický ústav
- Celní správa
- Finanční úřad
- Živnostenský úřad
- Veřejný ochránce práv – ombudsman

Všude se hledají pravidla a nástroje, aby byl prostý občan jako zákazník a spotřebitel před silnější pozicí výrobce, prodejce a poskytovatele/zprostředkovatele služeb ochráněn.

Světově známými obránci spotřebitelů se stali italská europolitička Emma Bonino, americký politik Ralph Nader a francouzský sedlák José Bové.

Z ochrany spotřebitelů se stal samostatný obor právní i ekonomický (marketingový). V evropské komisi je to jedna z nejrozsáhlejších agend. Když naši eurokomisaři Pavel Telička a Vladimír Špidla nastoupili do Bruselu, byli jsme trošku zklamáni, že byli zařazeni právě do tohoto referátu. Připadalo nám to málo prestižní. Rádi bychom viděli své zástupce v energetické lobby, ve finančnictví, zbrojení, mezinárodní politice. Ale nakonec se ukázalo, že v oblasti spotřebitelské, blízké problematice sociální, je možno udělat mnohem více prakticky užitečného.

Péče europolitiků a bruselských úředníků o nás jako spotřebitele už se stala legendou. Předepisují nám zakřivení banánů, drsnost okurek, velikost rajčat, zakazují kadeřnicím a kosmetičkám nosit šperky či stanovují bezpečnostní pravidla pro nafukování balónků... Pravda, činí to prý s ohledem na princip subsidiarity – starají se jen o to, v čem národní státy nejsou schopny náležitě své spotřebitele ochránit, neboť hranice jsou pro pohyb zboží i zákazníků otevřené. Ano, některé věci bychom si sami v evropském nebo globálním měřítku nedokázali zajistit – například právo, aby štramberské uši směly vyrábět jen firmy ze Štramberku a ne třeba z Bambergu. Jindy jsme ale právě na tyto ochranné politiky doplatili – zákazník nesmí být klamán, a proto si nesmí nechat vnučovat něco, co se údajně jmenuje rum, ačkoli to není vyrobeno z cukrové třtiny, nebo marmeláda, ačkoli v tom nejsou pomeranče, a pomazánkové máslo, v němž je másla jen špetka. Co na tom, že tyto pojmy u nás zdomácněly, vešly do jazykového i kulturního úzu a každý ví, že sice nejsou přesné, ale necítí se jimi být klamán. Zneklidňuje nás ale i to, že bruselské výnosy vydávají nikoli námi volení politici, nýbrž vládami dosazení úředníci, nad nimiž nemáme úplně demokratickou kontrolu.

Pokud ale tato zvýšená role státu a veřejných služeb zbudí (silně v tom podporována levicí a samoplodivým úřednictvem), dojde k reakci, zdůrazní se opak a systém začne oscilovat: stát přenechá ochranu na spotřebiteli samém (a bude se přitom odvolávat na princip subsidiarity, osobní odpovědnost, šetření, zeštíhlování a zefektivňování veřejných služeb apod.). Anebo naopak se státní aparát bude bránit těmto rozumným opatřením a bude hledat tisíce důvodů pro svou nepostradatelnost. Zažili jsme, jak se vstupem do Schengenu ztratila většina celníků v podstatě práci. A ejhle – stát pro ně našel jiné využití – suplují finanční úřady, obchodní inspekci, vymáhání poplatků apod.

Spotřebitelská sebeobrana

Kromě racionálního sobecky zjištěného ekonomického motivu může mít spotřebitel i jisté šlechetné pohnutky a cíle. Teoreticky je možno spotřebitelskou etickou uvědomělost a odpovědnost záramovat do konceptu občanské společnosti, tedy politické uvědomělosti a odpovědnosti občanů. Bude se tak pohybovat v těsné blízkosti občanských iniciativ, občanské svépomoci, přímé demokracie apod.

Etická motivace (pohnutky, důvody) spotřebitelské angažovanosti může být:

- náboženská, spirituální (mystická, asketická)

- panteistická/animistická (magická, mytická)
- čistě etická/filozofická
- politická (levicová, antikapitalistická, protiglobalizační, altermundialistická...)

Etická intence (záměry, úmysly) spotřebitelské angažovanosti může být:

- snaha zabránit podvodům a šizení zákazníka
- snaha omezit neetické prakticky v hospodářství (zdravotnictví, školství, veřejné správě...)
- ochrana životního prostředí
- ochrana zvířat
- lidská práva
- sociální spravedlnost
- vlastenectví – podpora domácí produkce
- ochrana tradic/místa/paměti (původní krajiny, folklóru, památek...)
- pomoc rozvojovým zemím
- pomoc při humanitárních katastrofách
- ochrana duševního vlastnictví a autorských práv
- hledání alternativního životního stylu

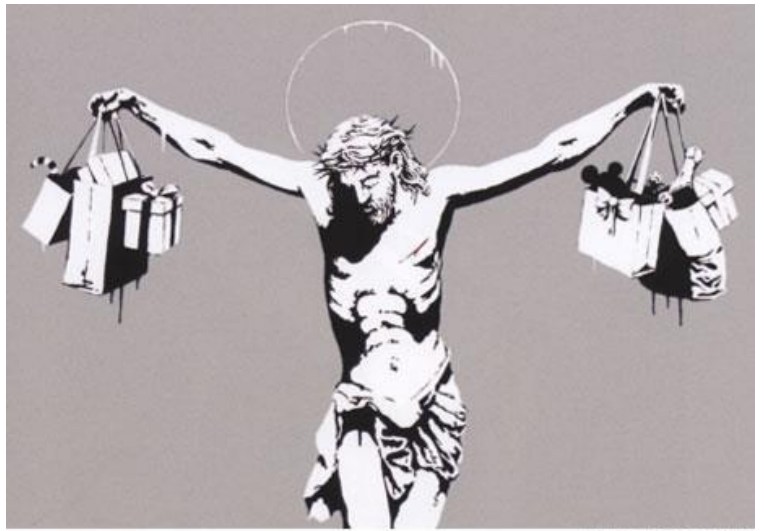

Illustration: Banksy

Angažmá se může konkrétně týkat například:

- lidské práce
- rasové, etnické, genderové diskriminace
- padělků, autorských práv
- pašování, celní ochrany domácích zájmů

Strategie spotřebitelské angažovanosti může být:

- aktivní: stížnost, reklamace, protestní akce, lobování
- pasivní: bojkot, nekoupit
- informační: sebevzdělávání, šíření informací o případech a postupech, iniciování a inspirování dalších

(Výzkumy ukázaly, že i když si lidé uvědomují etický rozměr něčeho, ba dokonce své přesvědčení demonstrativně hlásají, nebývají stejnou měrou ochotni sáhnout do vlastní kapsy a v souladu se svým svědomím třeba i více zaplatit. Tuto zákonitost by dokázala popsat psychologie a sociální psychologie. Obecně lidé nepraktikují to, co hlásají, a malý sobecký soukromý zisk jim často připadá lepší než osobní obět přinášející velké altruistické dobro pro mnohé, avšak cizí a vzdálené lidi. Nemusí vadit, že hlasatel se sám nechová eticky. Možná stačí, že alespoň šíří povědomí, veřejně proklamuje určité hodnoty, a tím inspiruje a iniciuje další. Tuto strategii můžeme označit jako informační, případně propagační. Na druhé straně by nám zase ekonomie mohla odpovědět na otázku, zda je zákonitě nutné, aby etické zboží/služby bylo dražší a hůře dostupné, takže je třeba kvůli němu podstupovat určité oběti.)

Spotřebitelských angažmá je možno použít jako nátlaku i s jiným než spotřebitelským cílem. Viz např. spektakulární bojkoty amerického zboží v evropských zemích, které nesouhlasily s americkou invazí do Iráku v roce 2003 (vylévání coca coly do kanálu). Američané odpověděli odvetou: ostentativně přestali kupovat francouzské sýry a hranolkům přestali říkat *french fries* a začali je nazývat *freedom fries*. (V roce 2007 se však označení french fries do USA tichým duchem vrátilo.)

Od 90. let 20. století se spotřební chování a různé specifické spotřebitelské aktivity stávají předmětem samostatných výzkumů ze strany společenských a humanitních věd (často interdisciplinárních nebo zcela nových a úzce specializovaných oborů), které se o ně zajímají jinak a z jiných důvodů než ekonomové (marketing). Tak existuje například časopis Journal of Shopping Center Research.

Kritika konzumu

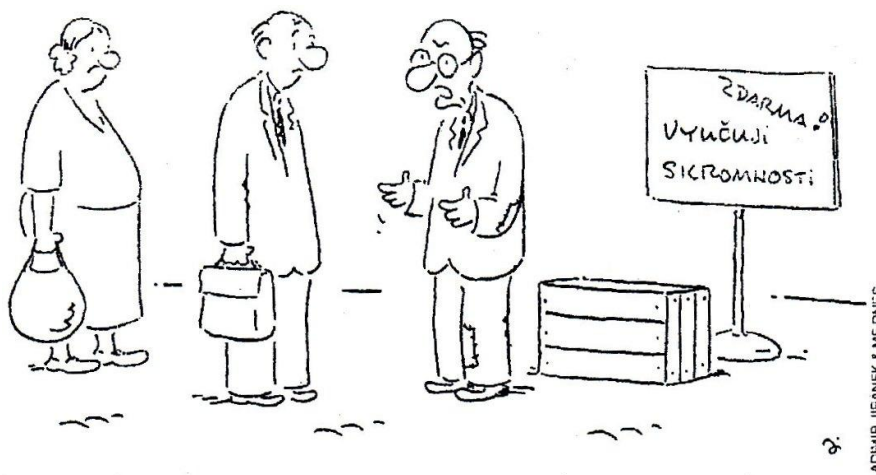
Od poloviny 20. století roste i filozofická, intelektuální a společenská **kritika konzumního způsobu života** (a jeho kritické zkoumání). Navazovala nejen na Marxe (jako např. Frankfurtská škola), ale i na papežské sociální encykliky z přelomu 19. a 20. století (např. některé závěry vatikánského koncilu, 1962–1965, a zejména pak dílo papeže Jana Pavla II.), či se dokonce dovolávala buddhismu (např. kniha Malé je milé Ernsta Schumachera). Kritika konzumu může vycházet z levicových pozic (a zahrnovat tak do své kritiky celý kapitalismus a Západ), z pozic anarchisticko-libertariánských, ale také z pozic ekologických (ochranářských) nebo nábožensko-asketických.

Po 2. světové válce se státy předháněly v hospodářském růstu a soutěžily v míře dosažené **životní úrovni**. Standardy této úrovně se staly mírou civilizovanosti. Měřily se různě, největší podíl ale měly indikátory spotřeby vyjádřené kvantitativními údaji o počtu ledniček, praček, televizorů, telefonů či automobilů. Později si přidávaly i údaje kvalitativní, jako jsou statistická data o dostupnosti vzdělání, zdravotní péče, zaměstnání, bydlení – či dokonce o zdravém životním prostředí. Postupně rostlo v bohatém Západu přesvědčení, že na tyto civilizační standardy mají lidé a občané právo, nárok. Pojem lidských a občanských práv, jak už bylo zmíněno, se začal rozšiřovat i do oblasti sociální. V poslední době se hovoří o tom, že mezi základní lidská práva – a tedy legitimní lidské potřeby – patří i připojení k různým sítím, jako je vodovod, kanalizace, plyn, elektřina, a dokonce internet, a také právo mít bankovní účet.

Takto rozšířené standardy spotřebního způsobu života se nejen přestávají líbit některým kritikům konzumu a Západu, ale začínají na samotném Západě působit kontraproduktivně. Ukazuje se, že jednotlivé komodity nemohou být uspokojeny zároveň, ba dokonce se dostávají do konfliktů. Nemůžete mít současně dobrou dopravní infrastrukturu a zdravé životní prostředí, hospodářský růst a současně vysokou zaměstnanost, levné potraviny a zdravé stravování.

Proto se zhruba od 80. let přehodnocuje koncept bohatství a chudoby ve společnosti. Ukazuje se totiž, že navzdory bohatnutí celku společnosti, bohatnou chudší pomaleji než bohatší. Postupně jsme došli k přesvědčení, že materiální a spotřební ukazatele hojnosti nevypovídají všechno o tom, zda lidé jsou spokojeni, šťastní a zdraví. V sociální a zdravotní politice jsme se naučili měřit **kvalitu života**. Existuje celá řada vědeckých metod, ne vždy však vhodných pro všechny situace a ne všemi uznávaných. Potvrdilo se, že medicínsko-farmaceutický komplex ve skutečnosti nemá zájem na zdraví nebo kvalitě života, ale chce jen léčit nemoci. Na čí stranu se teď přikloní štedré sociální státy?

Tak byl objeven a formulován tzv. **Easterlinův paradox**: štěstí lidí neroste s materiálním dostatkem. Důraz na spotřebu se dostal do slepé uličky. Chceme-li vyhovět skutečným potřebám lidí, musíme pochopit jiné mechanismy, které zajišťují jejich štěstí, životní pohodu a psychofyzické zdraví.

Příklady některých pozoruhodných aktivit

Decroissance – Hnutí Degrowth (DeGrowth, Décroissance)

Heterodoxní přístupy v ekonomice. Nad'a Johannisová (MU Brno)

Udržitelný nerůst: <http://nerust.wordpress.com/>

Životní minimalismus: minimaliste.cz

Slow food , kritika junk food

Freegani – dumpster diving

Ekologicky šetrné nakupování: umenivybirat.cz

Nakupujte lokálně: nalok.cz

The Meatrix, spiknutí „producentů masa“: <http://www.themeatrix.com/>

Potravinová banka: <http://m.pbanka.webnode.cz/>

vodovoda.cz zvodovodu.cz

Informační zdroje, studijní materiály

Sdružení českých spotřebitelů: <http://www.konzument.cz>
Uděluje cenu Spokojený zákazník

www.ekospotrebitel.cz

Etické spotřebitelství: <http://www.etickespotrebitelstvi.cz/>

Sdružení obrany spotřebitelů Moravskoslezského kraje: www.sos-msk.cz

Český spotřebitelský časopis D-test: www.dtest.cz

Which? Britský časopis pro uvědomělé spotřebitele: www.which.co.uk

Německý spotřebitelský časopis Test (Stiftung Warentest): www.stiftung-warentest.de

Čerstvá kohoutková? Stačí říct!

Dejte sbohem slazeným limonádám a vyzkoušejte čerstvou kohoutkovou. V rámci unikátního projektu společnosti Veolia Voda vám jí ve 480 restauracích a kavárnách naservírují v originálních křišťálových karafách.

Vyzkoušejte například kavárnu:

Café na půl cesty

V oblíbené tréninkové kavárně občanského sdružení Green Doors najdete širokou nabídku fair trade káv, výbornou čokoládu, ale také víno z rodinného vinařství Kosík. V prostoru kavárny probíhají pravidelné výstavy, taneční párty a hudební koncerty.

Kontakt: Centrální park Pankrác, Praha 4
www.greendoors.cz

Seznam restaurací a iPhone aplikaci naleznete na www.kohoutkova.cz

VEOLIA
VODA

Enorm – německý časopis pro etické konzumování:
<http://www.enorm-magazin.de/das-magazin.html>

www.consumerreports.org

Francie: 60 millions de consommateurs:
www.conso.net

www.ethicalconsumer.org

Sít evropských spotřebitelských center:
http://ec.europa.eu/consumers/ecc/index_cs.htm

Spotřebitelské vzdělávání (vhodné pro učitele!):
<http://www.dolceta.eu/ceska-republika/index.php>

<http://www.businessinfo.cz/cz/rubrika/ochrana-spotrebitele/1000440/>

Nesehnutí – Ekologické a sociální hnutí: www.nesehnuti.cz

Econnect, informační portál neziskových organizací: www.ecn.cz

www.fairtrade.cz

Doporučená studijní literatura:

- HOROVÁ, Olga. *Ochrana spotřebitele po vstupu do Evropské unie*. Praha: VŠE, 2006.
- TOMANČÁKOVÁ, Blanka. *Ochrana spotřebitele v praxi se vzory a příklady*. Praha: Linde, 2008.
- SCHIFFMAN, Leon G.; KANUK, Lazar Leslie. *Nákupní chování*. Brno: Computer Press, 2004.
- HULVA, Tomáš. *Ochrana spotřebitele*. Praha: ASPI, 2004.
- HULVA, Tomáš. *Právo ochrany spotřebitele pro neprávnický*. Praha: ASPI, 2006.
- DUDOVÁ, Jana. *Některé právní aspekty ochrany zdraví spotřebitelů*. Brno: MU, 1998.
- LIBROVÁ, Hana. *Pestří a zelení. Kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Brno: Veronica, 1997.
- RUSHKOFF, Douglas. *Manipulativní nátlak. Proč tak snadno podlehneme?* Hradec Králové: Konfrontace, 2002.
- VYSEKALOVÁ, Jitka. *Psychologie spotřebitele*. Praha: Grada, 2004.
- RITZER, Georg. *McDonaldizace společnosti*. Praha: Academia, 1996.
- KLEINOVÁ, Naomi. *Bez loga*. Praha: Argo, 2005.
- PRAVDOVÁ, Markéta. *McDonald's – tak trochu jiná kultura?* Praha: Karolinum, 2006.
- FUCHS, Filip. *Přelet nad hypermarketovým hnízdem aneb Deset let budování hypermarketů v ČR*. Brno: Nesehnutí, 2005.
- LINDSTRÖM, Martin. *Nákupologie: pravda a lži o tom, proč nakupujeme*. Brno: Computer Press, 2009.
- Ochrana spotřebitele v České republice a Evropské unii*. Praha: Sdružení obrany spotřebitelů ČR, 2001.
- Spotřebitelská sebeobrana aneb Jak se bránit 80 trikům prodávajících*. Rukověť spotřebitele, sv. 2. Praha: Sdružení obrany spotřebitelů ČR, bez vroc.
- Spotřebitel v úzkých*. CD-ROM, Sdružení obrany spotřebitelů, bez vroc.
- HARTZOVÁ, Noreena. *Plíživý převrat. Globální kapitalismus a smrt demokracie*. Praha: Dokořán, 2003.
- HARRISON, Rob; NEWHOLM, Terry; SHAW, Deirdre. *The Ethical Consumer*. Sage, 2005.
- SCHWARTZ, David T. *Consuming Choices. Ethics in a Global Consumer Age*. Rowman & Littlefield, 2010.
- DEVINNEY, Timothy M.; AUGER, Pat; Eckhardt, Giana M. *The Myth of the Ethical Consumer*. Cambridge University Press, 2010.

Časopisy:

Štít spotřebitele

D-test

Spotřebitelské přílohy tištěných deníků i speciální pořady v elektronických médiích

The Journal of Consumer Research

Advances in Consumer Research

Journal of Shopping Centre Research

Studium a kritika konzumismu:

FROMM, Erich. *Mít nebo být*. Praha: Naše vojsko, 1992.

KELLER, Jan. *Až na dno blahobytu*. Brno: Hnutí Duha, 1993.

BAUER, Winfried M. *Tyranie blahobytu*. Praha: Volvox Globator, 1996.

LIPOVETSKY, Gilles. *Paradoxní štěstí. Esej o hyperkonzumní společnosti*. Praha: Prostor, 2007.

BAUMAN, Zygmunt. *Does Ethics Have a Chance in a World of Consumers?* Harvard University Press, 2008.

Desítky dalších titulů ke kritice konzumismu či celé západní společnosti jsou k dispozici u vyučujícího (v angličtině).

Další materiály jsou v T-disku – složka Spotřebitelská etika.

Iluze volby

Etický kodex uvědomělého spotřebitele

Vladimír Šiler, Hana Vrbová

1. Duchapřítomnost! Rozum do hrsti!

Buď při sobě! Buď sám sebou! Buď si vědom toho, že uvědomělý spotřebitel se nechová iracionálně, emocionálně. Neztrácej vědomí, sotva vstoupíš do obchodu! Nepropadej nákupním tranzům a horečkám. Zajímej se o psychologii prodeje, o marketingové strategie, buď si vědom toho, co říkají sociologové o konzumním chování a životním stylu. Nestávej se bezduchým kolečkem tržního mechanismu. Nenech sebou manipulovat. Spikly se proti tobě mocné síly s rafinovanými zbraněmi. Čelit jim můžeš jen svou vlastní uvědomělostí.

Zajímej se o spotřebitelské organizace, časopisy, rubriky, pořady. Konej spotřebitelskou osvětu.

2. Informace! Víc informací!

Informovaný spotřebitel je odpovědný spotřebitel. Informace mají na trhu cenu zlata. Zjišťuj si pravdu o nabízených výrobcích či službách. Zajímej se o spotřebitelské značky. Čti údaje na obalech, návody. Sleduj testování výrobků a služeb. Srovnávej. Přemýšlej. Počítej. A počítej především s tím, že si tím trochu zkomplikuješ život. Ale poučený spotřebitel nakonec víc získává.

3. Odolávej reklamě!

Buď si vědom toho, co je reklama a jak funguje. Zajímej se o psychologii reklamy, abys mohl účinně vzdorovat. Nauč se rozlišovat, co je v reklamě užitečná informace a co rafinovaná manipulace.

4. Nemusíš mít všechno!

Méně je někdy více. Být je víc než mít. Nenech si vnutit falešnou konzumní ideologii, že až všichni budou mít všechno, bude na zemi ráj. Nesluž modlám mamonu, nepropadni kultu věcí. Aby tě fetišizování bůžkové konzumu nakonec neovládli.

5. Musíš mít to, co všichni?

Nedej na veřejné mínění. Odolej módě. Nepodřizuj se diktátu většiny. Nauč se říkat Ne! Netaň se součástí tupého stáda. Silná osobnost je víc než cokoli, co se dá koupit.

6. Musíš to mít teď hned?

Nadechnout a nedýchat! Zastav se, zpomal, ne tak zbrkle. Nic ti neuteče. Móda je prchavá. počkej, třeba to přejde. Pokud ne, pak vyčkej na pravý čas. Nikdo neříká, že musíš být asketa, ale šetrnost je jen odkládaná spotřeba.

7. Neplýtvěj! Nevyhazuj!

Šetři energie, neobnovitelné zdroje. Nech taky něco těm, co přijdou po tobě. Nevyhazuj zbytečně, předčasně. Přemýšlej, co se stane s tím, co vyhodíš. A přemýšlej, až budeš příště nakupovat, jak by se dalo předejít zbytečnému zahazování.

8. Mysli na přírodu!

Uvažuj ekologicky. Upřednostňuj ekologické výrobky, ekologické obaly. Mysli na zvířata, na krajinu. Uvědomuj si, že tvé spotřebitelské chování a celý tvůj konzumní způsob života má rozmanitý, často nepřímý, opožděný a neúmyslný dopad na životní prostředí. Snaž se předvídat a předcházet škodám.

9. Spravedlnost! Odpovědnost!

Ptej se po etické dimenzi hospodářství, obchodu, trhu, zboží, jeho původu, dopadu atd. Zajímej se o neetické počínání, jako je třeba praní špinavých peněz, pašování, obchod s eticky sporným zbožím, vykořisťování dětí nucenou prací, diskriminace menšin, znevýhodňování na trhu, porušování principu volné soutěže apod. Hledej spravedlnost v systému, v nastavení jeho pravidel. Vyžaduj poctivost od všech účastníků. Podporuj každou dobrou věc. Bojkotuj vše, co někoho poškozuje. Buď odpovědným spotřebitelem.

10. Nekup – udělej si sám!

Spotřeba má svůj protipól v tvorbě, aktivitě, iniciativě. Snaž se svůj pasivní konzumismus vyvažovat aktivním tvořivým životním stylem. Buď produktivní. Budeš vidět, že tě to bude těšit víc než nakupování. Dávání naplňuje víc než brání.

Tyto formulace „Desatera spotřebitele“ vplynuly z diskusí, které jsem vedl s Hanou Vrbovou jako vedoucí její diplomové práce. Viz: Vrbová, H. Etický kodex uvědomělého spotřebitele. DP. PdF OU, Ostrava 2000.

Návod k použití

Čteme-li některé skutečně existující instrukce na konzumních výrobcích, nelze dojít k jinému názoru, než že lidská rasa je díky své hlouposti odsouzena k záhubě.

Na pokrývce z Taiwanu: Nepoužívejte jako ochranu proti tornádu.

Na zrcátku, přimontovaném k helmě, používané americkými cyklisty: Pamatujte, předměty v zrcadle jsou ve skutečnosti za vámi.

Na Taiwanském šamponu: Používejte opakovaně.

Na víčku anglického ochuceného mléka: Po otevření neobracejte láhev vzhůru nohama.

Na novozélandském spreji proti hmyzu: Tento přípravek nebyl testován na zvířatech.

Na amerických pokynech k sestavení nového počítače: Abyste předešli vytvoření sražené páry, počkejte s otevřením krabice, dokud se nezahřeje na pokojovou teplotu. (Ty instrukce jsou uvnitř.)

V některých zemích na dnech láhví s Coca-Colou: Otevírejte druhou rukou.

Na balíčku rozinek: Proč je nerozhodit po vašich oblíbených obilovinách k snídani?

Na fénu značky Sears: Nepoužívejte ve spánku.

Na balení mražených hranolek: Můžete být vítěz, aniž byste cokoliv kupovali! Podrobnosti uvnitř!

Na balení oválného mýdla: Pokyny – používejte jako obyčejné mýdlo.

Na desertu zvaném Tiramisu z Tesco (vytištěno zespuďu na krabici): Neotáčejte vzhůru nohama!

Na chlebovém pudinku od Marks & Spencer: Po zahřátí bude produkt horký.

Na šňůře čínských vánočních světel: Pouze pro použití venku nebo uvnitř.

Na japonském stroji ke zpracování potravy: Nepoužívejte k jiným účelům.

Na arašidech od Sainsbury's: Varování – výrobek obsahuje ořechy.

Na balíčku oříšků od American Airlines: Instrukce – otevřete balíček, snězte oříšky.

Na švédské řetězové pile: Nepokoušejte se zastavit pilu svýma rukama nebo svými genitáliemi.

Na dětském kostýmu Supermana: Ani s tímto kostýmem nemůžete létat.

Na některých mražených jídlech: Návrh na servírování – 1. rozmrazit.

Na krabici s hotelovou koupací čepicí: Pouze na jednu hlavu.

Na balení žehličky značky Rowenta: Nežehlete oblečení na těle.

7 Etika politiky. Korupce

Politika patří k těm oblastem společenského života, které jsou eticky silně exponované. Nikdo nepochybuje o tom, že na mravnosti politiků velmi záleží. Zkušeností jsme dospěli ke konstatování, že „ryba smrdí od hlavy“. A od počátků uvědomělého utváření společenského života řešíme problém, jak ohlídat hlídače, jak kontrolovat kontrolory, jak vychovat vychovatele – a jak spravovat ty, kteří mají spravovat nás. Přesto je obor **etika politiky** (etika politiků, politická etika) překvapivě málo ustálený a akademicky etablovaný. Provozuje se spíše v otevřené platformě nekonečných diskusí procházejících jak akademickou sférou, tak médií, různými odbornými komunitami – i širokou veřejností občanskou, laickou. Možná je to tak lépe – než kdyby se téma zapouzdřilo v odbornickém pydepe.

Jsme si samozřejmě dobře vědomi, jak etika prostupuje celými dějinami politického (politologického) myšlení – a jak je tato myšlenková linie podstatně spjata s myšlením filozofickým a právním.

Nesmíme ztratit ze zřetele základy, na nichž stavíme, velikány, kteří vytvořili obecné kontexty: Řečtí filozofové, římstí myslitelé, Machiavelli, Rousseau, Kant, Marx, Popper...

Ale možná můžeme vyjít i z našeho malého světa a blízkého horizontu: Co třeba Masaryk a Havel? Havlova koncepce nepolitické politiky (antipolitické politiky) nápadně připomíná konfuciánský ideál etického vládce. Sledovat aktuální diskuse našich filozofů a politologů – třeba Václava Bělohradského a Jiřího Pehe – může být stejně užitečné jako číst texty dávných myslitelů. (Zadávejte do vyhledávače jejich jména a výraz nepolitická politika. Viz také sborník politických myslitelů naší intelektuální levice: BĚLOHRADSKÝ, Václav a kol. *Kritika depolitizovaného rozumu*. Praha: Grimmus, 2010. Svůj příspěvek zde má i Martin Škabraha.)

Václav Bělohradský a Jiří Pehe jsou v současnosti pokládáni za levicové intelektuály. Shodou okolností i další dvě ukázky pocházejí od levicových autorů – politoložka Vladimíra Dvořáková táhne k sociální demokracii, filozof a etik Milan Valach se otevřeně hlásil k Marxovi a radikální levice.

Etika a politika¹⁶ Vladimíra Dvořáková

Úvodem

Jsou mnohá povolání, od jejichž nositelů se očekává něco navíc. Dovedeme asi vyjádřit, co si představujeme pod pojmem lékařská etika, etika učitele, etika kněze, etika soudce či advokáta. Je to vždy něco více, než je jen dodržování zákonů a naplnění základních povinností spjatých s povoláním. A obecně máme v současnosti pocit, že etické rozměry výkonu těchto povolání se z naší společnosti vytrácejí, že je zastiňují principy výkonnosti, efektivity, zisků ap.

Nevím, jestli dokážeme vyjádřit, co je etika v politice. Především mám pocit, že se i v médiích a mezi intelektuály pohybujeme v jakémsi podivném bludném kruhu, kde nedokážeme rozlišit věci podstatné od nepodstatných, kde na jedné straně nároky na politika se blíží „nelidským rozměrům“, představě jedince bez bázně a hany, spasitele, k němuž chceme vzhlížet s úctou a láskou a zároveň dokážeme přehlížet i věci, které jsou nejen eticky problematické, ale které jsou i na hraně (či za hranou) zákonnosti. Výsledkem je znechucení politikou a stále opakovaná iluze, když do politiky zvolíme jiné, lepší politiky, politika se nám rázem obrodí a vystoupíme ze současného marasmu. Jde tedy jen o to, přemluvit ty slušné a ctnostné, aby se do politiky zapojili, a problémy budou vyřešeny.

Částečně s tím souvisí i „tatickovský“ syndrom naší společnosti, instinktivně hledáme mravní vzor, který by společnost vychovával, který by byl přirozenou autoritou. Jistě by nevadilo, kdyby se v naší společnosti ve vrcholné politice objevila osobnost formátu T. G. M., ale kdo se jen trochu kritičtěji zabývá obdobím první republiky, vidí i zde spoustu problémů, skandálů, ap. Politika a společnost fungují ve vzájemné interakci, není to jen jedna strana mince. Nemůžeme změnit politiku, pokud se nezmění společnost, občanská kultura a je samozřejmě obtížné měnit občanskou kulturu, pokud se nezmění politika. Je to tedy neřešitelné?

Myslím si, že je to řešitelné, ale v dlouhodobé perspektivě. V otevřeném systému či chceme-li demokratickém systému (pořád ještě věřím, že o demokracii u nás můžeme hovořit, i když o naplnění některých kritérií začínám mít stále více pochybností) mají lidé možnost se aktivně zapojit (i když mají dojem, že je to boj s větrnými mlýny), lidé mohou cestovat a poznat život v jiných zemích, vzdělávat se (přes všechnu současnou kritiku školství mám pocit, že ve srovnání s minulostí se u studentů posiluje vlastní kritické myšlení). Školy,

¹⁶ Tento text vznikl v rámci výzkumného záměru Fakulty mezinárodních vztahů VŠE v Praze „Governance v kontextu globalizované ekonomiky a společnosti“, MSM6138439909.

média, zejména média veřejnoprávní, občanská sdružení, mohou sehrát velmi pozitivní roli. Ale tuto roli podle mne lze naplnit jen tehdy, pokud se stanoví nejen správná diagnóza a popíší se symptomy, ale stanoví se i odpovídající léčba. Podle mého názoru je jedním z hlavních problémů, že se v převažujícím společenském diskursu těch, co dokážou správně určit diagnózu i popsat syndromy, stanovuje léčba spíše „smrtící“.

Současná společnost prožívá krizi hodnot, které se s procesem transformace odsouvaly do pozadí, a především velkou krizi důvěry, která postihuje takřka všechny sféry soukromého i veřejného života. Problémem současné demokracie (ale i jinde ve světě, byť ne v takovém měřítku, jako u nás) je pokles autority – tj. pokles důvěry v instituce i jejich reprezentanty. To je velká hrozba, protože bez autority (svobodně přijímané a vytvářené), bez důvěry se společnost rozpadá a její případná integrace pak již často probíhá autoritářsky, s omezením svobody.

V tomto příspěvku nemohu obsáhnout všechny aspekty problému etiky a politiky. Chtěla bych se proto zaměřit na některé otázky související s vlastním politickým procesem, s přijímáním rozhodnutí. Nejen že se zde etické problémy vyjevují v takřka obnažené podobě, ale také se nejčastěji setkáváme s veřejnou kritikou, která místo aby vedla k posílení etického rozměru politiky, jej spíše v chápání veřejnosti rozměšuje.

Mýty a realita politiky

V naší společnosti existuje velmi negativní vztah k politickým stranám. Není to jen jakási intelektuální přezíravost k „organizovanosti“ a disciplíně či historická zkušenost se Stranou, ale i konkrétní zkušenosti se stranictvím a chováním politických stran, ať již v podobě historické paměti z období první republiky či v současné podobě. Reprodukují se chápání, že politická strana představuje pro své straníky cosi jako sociální výtah; být ve správnou dobu ve správné straně, znamená zvýhodněné postavení, je to jistý sociální kapitál. Mnoho občanů strany vnímá tak, že si žijí vlastním (uzavřeným) životem a vznášejí se kdesi nad společností, že jsou výrazně odtržené od problémů většiny občanů.

Veškerá kritika tohoto typu je správná, ale často se do ní zahrnují i jevy, které do politiky patří a bez nichž politiku prostě nelze dělat. Jsou to základní přežívající evergreeny či mýty, které se veřejnosti neustále reprodukují a které zatemňují i etické rozměry politiky. Podívejme se na ně podrobněji:

Mýtus první: konflikt je negativní

Lidově řečeno: Proč se pořád hádají? Touha po jednotě (jeden bůh, jeden panovník, jeden národ) je v našem civilizačním okruhu velmi rozvinutá. Ale liberální a demokratická společnost je pluralitní, má nejrůznější zájmy a tyto zájmy reprezentují strany. Samo slovo „strana“ v západních jazycích vychází z latinského slova *pars*, část. Jde tedy o reprezentaci části zájmů a postojů ve společnosti, bez ohledu na to, že se současné strany charakterizují jako univerzální (*catch-all*). Omezíme-li uměle stranické soutěžení¹⁷ a konflikty, opouštíme již prostor liberalismu a demokracie. Konflikt je nezbytnou součástí demokracie. Zároveň ale platí, že demokracie je jediný systém, který má v sobě zakomponované procedury, jak konflikty řešit. A zde jsme u vážného problému v kultuře naší společnosti. Zatímco konflikt jako takový je často kritizován, obcházení či nedodržování procedur pro jeho řešení již často kritizováno není (zvláště pokud vede k cíli, který si dotyčný přeje), zejména když přímo nedochází k porušení zákona či ústavy.

Vzpomeňme jen na oněch sedm měsíců po volbách 2006, kdy se většina aktérů snažila obejít ústavní pravidla i „ducha“ ústavy, aby se nemuselo postupovat podle daných procedur, vzpomeňme na kauzu „Čunek“, kdy nejvyšší státní zástupkyně nepostupovala podle zákona o státním zastupitelství, ale podle trestního zákoníku, vzpomeňme na volbu prezidenta, kdy jednací řád pravděpodobně nečetl nikdo z hlavních aktérů, včetně předsedajícího společné schůze obou sněmoven. Volba prezidenta v roce 2008 je naprosto ilustrativní ukázkou, jak většina společnosti vnímá procedury. Velká vlna kritiky se snesla na obstrukce, které používaly některé strany, přičemž obstrukce do politiky patří, jsou součástí taktiky a strategie (a samozřejmě strana, která je používá, si musí být vědoma rizika, že se volič „naštve“), a také na to, že v pátečním večeru při druhé volbě nakonec předsedající schůzi v 21 hodin ukončil a neumožnil třetí kolo druhé volby. Přitom v případě, že by se třetí kolo dle návrhu ODS konalo, byla by případná úspěšná volba prezidenta z procedurálních důvodů zpochybnitelná, protože by se konala v rozporu s jednacím řádem.

Jinou věcí při prezidentské volbě, která souvisí s etikou a přesahuje otázky etické a dostává se k otázkám právním, je výrazné podezření z toho, co později bývalý poslanec Morava označil za pozitivní či negativní motivaci (tj. uplácení či vydírání). Atmosféra otevřeného nepřátelství pronikala do domácností i přes televizní obrazovky, přítomní novináři i politici většinou potvrdili, že něco takového nezažili. Volání po důstojné volbě bylo pochopitelné, ale zároveň směšovalo dvě věci – právo vystoupit a předložit argumenty pro a proti jednotlivým kandidátům, použít veškeré procedury, které mohou ovlivnit rozhodování (a v tomto smyslu volby v demokracii nejsou na rozdíl od nedemokratických režimů nikdy důstojné) a jednoznačně neetické (např. ná-

¹⁷ Klasickou historickou zkušenost v naší společnosti představuje zkušenost z druhé (pomnichovské) republiky a také vznik Národní fronty a zákaz některých stran po druhé světové válce.

hodně či úmyslně přes mikrofon slyšitelné výroky, které se v médiích většinou nahrazují „pípnutím“) či přímo kriminální vystupování (minimálně výhrůžné SMS, dopisy ap.) ve snaze ovlivnit hlasování poslanců a senátorů. Výrazně neetickou pak byla snaha delegitimovat protivníka, prezentace v demokracii běžného politického soupeření jako otázku bytí a nebytí demokratického systému, což se nám opakovaně objevuje ve všech významnějších volbách. Zde naše politická reprezentace používá metody a způsoby, které ve vyspělých demokratických zemích jsou určeny radikálním či extremistickým proudům, které odmítají základní principy a hodnoty liberální demokracie.

Pokud nedokážeme veřejnosti vysvětlit tyto rozdíly, posilujeme jen frustraci společnosti a vytváříme prostor pro hledání populistických a autoritářských alternativ.

Mýtus druhý: kompromis je nemravný a neetický

Zatímco ve stabilních demokraciích je kompromis s politickým partnerem či dokonce protivníkem vnímán jako doklad výborných schopností politika, u nás je většinou vnímán jako doklad etické a mravní pokleslosti, protože od principů se neustupuje a sliby se mají plnit na 100 %. Samozřejmě není kompromis jako kompromis a hledání konsenzu může mít různé formy. Při hledání kompromisu jde většinou o průnik a modifikaci programů hlavních politických partnerů a v případě menšinových vlád či projednávání dlouhodobých významných reforem (důchodová, zdravotní, daňová, decentralizace, proměny institucí, ap.) jde i o dohodu s opozicí. Tyto dohody, ať již koaliční či s opozicí, mohou mít nejrůznější podobu – logrolling (podpoříte-li návrh, který je klíčový pro naše voliče, my vám podpoříme návrh, který je klíčový pro vaše voliče), rozdělení postů (ministrská křesla, předsedové, místopředsedové sněmoven, výborů atd.) či dohodnutí kompromisního znění zákona, který je víceméně přijatelný pro všechny zúčastněné aktéry. Takovéto dohody nelze považovat za neetické, jsou běžnou součástí politiky, byť nikoli její ozdobou. Pro politickou stranu je pak podstatné, jak toto „kupčení“ (*bargaining*) přijmou její potenciální voliči, co je pro ně ještě přijatelné a co nikoli. Na hraně etiky se pak objevují takové věci jako zvyšování počtu potenciálních postů se speciálními požitky (navyšování počtu místopředsedů sněmoven, nové a „zbytečné“ výbory, které mají svého předsedu, nová ministerstva či ministerské funkce, počty náměstků ap.). Je to hodně problematické, protože samozřejmě se neefektivně vydávají veřejné prostředky, které by se mohly využít vhodněji. Přesto i takováto praxe je v klasických demokraciích poměrně častá a tolerovaná (být zároveň kritizovaná), protože jde mnohdy o vnitřní stabilitu koalic i jednotlivých stran a jejich vedení, které jsou tlačeny k zastoupení jednotlivých stranických frakcí.

Za neetické lze pak již považovat dohody, které jednotlivým aktérům umožňují propojovat ekonomickou a politickou moc (nejrůznější rozdělení správních rad ap.), zeslabení kontrolních mechanismů, které nakonec posilují možnost korupčních jednání a dohody, jejichž cílem je institucionálním způsobem zeslabit či přímo zničit politického protivníka.¹⁸

Kompromis je často kritizován za to, že v takové situaci strany vlastně neplní své sliby. Je ale nutné zdůraznit, že strany ve své volební kampani předkládají svůj maximalistický program – tj. uvádějí, co by dělaly, kdyby ve volbách získaly nadpoloviční většinu křesel a vládly samy. To se u nás nestává a voliči to vědí. Vezmeme-li k tomu v potaz již zmíněnou skutečnost, že strany reprezentují část zájmů ve společnosti, naprosté prosazení některých cílů bez kompromisů může vést ke hře s nulovým součtem – vítězství jedné skupiny se rovná prohře skupiny jiné. To je nebezpečná situace, která může vést k fragmentaci společnosti a někdy i k občanské válce.¹⁹

Je ovšem skutečností, že kompromisní řešení nikoho moc nenadchne. Ten, co „vyhrál“, je zklamán, protože „vyhrát“ mohl více, ten, co „prohrál“ (nebo vyhrál jen málo), si málokdy uvědomuje, co „mu vlastně hrozilo“. Přestože kompromis může být i „nesmyslný“ s vedlejšími efekty, které nikdo nepředpokládal, v zásadě můžeme říci, chvála kompromisu a konsenzu, pokud probíhá transparentně.

¹⁸ Opět poměrně ilustrativní je v tomto smyslu přístup veřejnosti k tzv. opoziční smlouvě, kde se směřují různé negativní i pozitivní rysy. Zatímco dohoda o „postech“ na úrovni sněmoven je v takovéto situaci logická a legitimní, stejně jako umožnění vzniku vlády, která i pak k prosazení jednotlivých zákonů musí hledat spojence, negativně působilo již zeslabení kontrolních mechanismů a rozdělení ekonomických sfér vlivu, což nakonec vedlo k faktické rezignaci na akci „čisté ruce“. Vysloveně neetická byla pak dohoda o novém volebním systému, kdy se projevila snaha omezit politického soupeře a fakticky obejít Ústavu, což nakonec konstatoval i Ústavní soud. Na hraně etického chování bych pak viděla dvě skutečnosti: První je ta, kdy se opoziční strana zavázala, že nevyvolá a nepodpoří hlasování o nedůvěře (což ovšem je částečně dáno tím, že u nás neexistuje konstruktivní hlasování o nedůvěře, které má podobně stabilizační účinky jako toto prohlášení), čímž se vzdala významného kontrolního nástroje. Druhá podstatná skutečnost byl návrh změny Ústavy, který upravoval postavení prezidenta a jeho pravomoci. I když politická motivace zeslabit „protivníka“ (Václava Havla) zde byla přítomna, ten návrh byl v zásadě dobře připraven, a pokud by byl přijat (po doplňovacích volbách do Senátu v roce 1999 ČSSD a ODS ztratily potřebnou ústavní většinu v Senátu), mnohé problémy po volbách 2006 jsme si mohli odpustit.

¹⁹ Toto by mělo být určitě varováním pro ty, kteří požadují institucionální změny, které by umožnily jednobarevné vlády. Britský příklad úspěšného fungování dvoustranického systému se opírá o dlouhou tradici, o jednoznačné etické normy, že některé věci se prostě nedělají bez souhlasu opozice, a dosti odlišnou politickou kulturu.

Mýtus třetí: politickým stranám jde jen o moc

Jde o snad nejpopulárnější výrok v našich médiích, který má možná své omezené oprávnění ve slůvku jen, což by mělo naznačovat případný zájem na zneužívání moci ku svému prospěchu (strany či politika). Ale celkový dopad chápání tohoto okřídleného vyjádření na společnost je velmi negativní. Sama moc je vnímána negativně jako něco, co je vlastně nemravné a oč se nemá usilovat. Ale politická strana je svou podstatou spjata s mocí, protože její základní charakteristikou je usilování o moc či o podíl na politické moci (a dodejme, že politickými prostředky, abychom ji odlišili od nejrůznějších teroristických skupin). Je úplně jedno, jestli se daná organizace nazývá hnutím, sdružením, svazem, jakmile vstoupí do politického klání, stává se politickou stranou. Nevychýtejte politickým stranám to, co je činí stranami. Chce-li strana prosadit svůj volební program či alespoň jeho část, musí k tomu mít moc, legitimní držení moci dává autoritu k přijímání rozhodnutí. Proto zásadní spory u koaličních vlád, jaké bude zastoupení té které strany a které resorty bude kontrolovat a případně je částečně ovlivňovat svými námětky, jsou zcela legitimní a není důvod je kritizovat. Jiná věc je, jak dalece jde při těchto sporech o skutečné úsilí o prosazení maxima ze svého volebního programu a jak dalece je motivací kontrolovat finanční toky a formovat klientelistické vazby ku prospěchu politika či dané politické strany.

Jestliže jsme se na předchozích řádcích snažili vysvětlit, že není dobré, pokud se s vodou z vaničky vylije i dítě, tj. že mnohé věci, které společnost vnímá negativně, mají v transparentní rovině svůj význam, mohli bychom se nyní podívat na to, které eticky velmi problematické věci nechávají převážnou část naší veřejnosti zcela klidnou. Jde přitom často o aktivity, které nejsou právně upraveny (a otázkou je proč) a které přímo vytvářejí prostor pro klientelismus, korupci i propojení s organizovaným zločinem.

Jednou z velmi problematických aktivit na naší politické scéně je lobbying, respektive to, co se lobbyingem nazývá. Lobbying není nic negativního, pokud je transparentní. Vláda či parlament dostávají informace, které jsou pro jejich rozhodování podstatné, a to z nejrůznějších zdrojů – od podnikatelů, nevládních organizací atd. Přitom vědí, že tyto informace předkládá osoba, respektive organizace, které se dané rozhodnutí dotkne a z tohoto hlediska by také k informacím měla kriticky přistupovat.

Na rozdíl od USA není v evropských zemích ani v EU úprava lobbyingu příliš dokonalá, o situaci o nás ani nemluvě. V „ideálním“ případě je lobbista registrován jako lobbista za určitý jasně definovaný zájem, vztahuje se na něj jakýsi kodex (např., že nesmí uvádět nepravdivé informace, nikdo ovšem po něm ale nechce, aby uváděl argumenty svých odpůrců), nepřechází do pozice lobbisty bezprostředně po ukončení politické kariéry či vysoké státní funkce. A „ideální“ politik, který do svých doporučení, která jsou podkladem pro rozhodování, přijme argumenty lobbistů, by měl své jednání s lobbisty zveřejnit a ve své zprávě či vystoupení zvýraznit (*foot-print*), která část je ovlivněna lobbisty ap. A to již nemluvíme o tom, že by neměl přijímat žádné dary či jiné požitky, nemluvíme o procentech z případného zisku. V našich podmínkách pojem lobbying nabývá ovšem zcela jiných rozměrů. Především opět vstupujeme do výrazných inovací politologických teorií v tom smyslu, že u nás politik není jen lobbován (což je běžné), ale politik přímo lobbuje. Alespoň nedávné vyjádření našeho ministra vnitra (*MfD* 25. 9. 2008) přímo vyznělo v tom smyslu, že každý politik za něco lobbuje a je to normální. Není to normální a normální není ani to, že na to nikdo nereaguje, nežádá vysvětlení. Politik disponuje určitou mocí, která je jasně vymezena a lobbování v ní není. Jakmile se politik sám stává lobbistou, vytváří nutně neformální kanály, přes něž se přijímají rozhodnutí, a otevírá tak obrovský prostor pro korupci a pronikání organizovaného zločinu do politiky. Kauza Krakatice, resp. to, co proniklo na veřejnost, tento mechanismus jasně ukazuje – v rozhovorech se zvažuje se, za kým jít, koho uplatit či přemluvit, protože se ví, že tímto způsobem je možné obejít formální procedury. Ještě horší konotace u nás získal pojem lobbista. V našem prostředí mnohdy nejde o osobu, která reprezentuje určitý zájem a poskytuje v tomto smyslu informace parlamentu či vládě, ale fakticky poskytuje službu vládě a vyjednává její podporu a protihodnotou jsou pak zvýhodnění pro určité ekonomické subjekty. Jde tedy o zvláštní postavení „šedých eminencí“, které se v politice pohybují, které vyjednávají důležité dohody a ovlivňují rozhodnutí, ale zůstávají soukromými osobami, na něž se nevztahují žádné kontrolní mechanismy. Ani majetková přiznání, ani střet zájmů, ani odpovědnost. A to je problém, který již silně přesahuje rovinu etickou.

Závěrem

Etiku v politice nezlepšíme tím, že zvolíme jiné a lepší politiky, protože v právně nejasném prostředí ani vlastně nemají moc šanci se prosadit. Pouze tlak na transparentnost, znalost procedur a trvání na jejich dodržování může vytvořit prostor pro etiku v politice. Navíc je nesmírně důležité formalizovat kanály komunikace mezi společností a politikou – nikoli přes síť vyvolených, známých, ale v transparentní rovině.

Zdroj:

Dvořáková, Vladimíra. *Manažerská etika, inspirace pro 21. století*, VI. díl. Praha: Občanské sdružení Etika podnikání a veřejné správy, WAMAK, 2009, 42–48

Zastupitelská demokracie je v krizi. Téměř na vrcholu jejího celosvětového úspěchu vzrůstá kritika jejích nedostatků. Tak například Carnegieho trust shrnuje závěr svého šetření stavu demokracie jako krizi legitimacy a deziluzi ze zastupitelské demokracie. Současně však zdůrazňuje, že demokracie vždy vznikala a rozvíjela se pod tlakem zdola, neboť ti, kteří drží moc, nejsou ochotni se o ni dělit.²⁰

Jedním z projevů této krize, jak je zdůrazněno v citované zprávě, je zneužívání moci a prostředků státu pro soukromé účely poslanců a politiků. Nejzávažnějším projevem této krize je však oprávněný pocit mnoha občanů, že v tomto systému ve skutečnosti nejsou zastupováni a jejich zájmy nemohou být uspokojeny. Fakt, že vlády mohou realizovat rozhodnutí, s nimiž nesouhlasí většina občanů,²¹ prozrazuje podstatu tohoto systému, v němž se nejedná o vládu lidu, ale stále ještě o vládu nad lidem.

Moc je tedy i v zastupitelské demokracii privilegiem, jež dává malé menšině jejích držitelů možnost ovládat většinu občanů. Důsledkem toho je na jedné straně zneužívání moci jejími držiteli pro soukromé účely,²² na druhé straně v hegelovském smyslu odcizení většiny občanů od státu a jejich vlastního společenství. V důsledku tohoto propadají nezájmu o správu společných záležitostí, stejně jako politickým iluzím, včetně moralizátorské antipolitickosti, „jejímž jádrem je podcenění institucí a přecenění velkých osobností“ (Bělohradský).²³

Morální požadavky na politiku a politiky mají v tomto světě deformovanou podobu morálky odcizené, v níž jsou kladeny na politika požadavky osobní morální integrity, jako např. manželské věrnosti, aby nekradl, byl silnou osobností apod. Obávám se, že těmto požadavkům by velmi dobře vyhověl i Adolf Hitler, o jehož oblíbenosti nemůže být v jeho době pochyb.

V neodcizené formě bychom hodnocení politika zakládali především na jeho programu a shody tohoto programu s našimi zájmy. To neznamená, že takový politik může být jinak zcela nemorální, ale osobní morální vlastnosti jsou vedlejším a nespolehlivým ukazatelem toho, jestli bude svůj program uskutečňovat po svém zvolení. Nespolehlivým je tento ukazatel nejméně ze dvou důvodů. Jednak proto, že není možné spolehlivě odlišit zdání, které politik vytváří za účelem svého zvolení, od skutečnosti. Jednak a především proto, že, jak říká známá liberální zásada, každá moc korumpuje. Takže morální vlastnosti politika před jeho zvolením nezaručují jejich přetrvání i po získání moci. Rozhodující proto nejsou sliby, ale systémové nástroje kontroly politiků, držitelů moci, které dává systém do rukou občanů a které konkrétní politik či politická strana prosazují a podporují.

Avšak pokud je společnost rozdělena na skupiny s protikladnými zájmy, politik ani nemůže být morální. Logika politického boje jej nutí, aby se pod hrozbou neúspěchu řídil principem, že není důležité tyto morální vlastnosti mít, ale budít zdání, že je má, přičemž je „krajně nežádoucí, aby se jimi vždycky a za všech okolností řídil“ (Machiavelli, s. 57). Což ovšem neznamená, že bychom se s tímto stavem měli smířit, ale že je možné jej odstranit jen za podmínky zrušení této protikladnosti. Jinak řečeno, morálka zde nevystupuje jako systém určující, ale určený. Abych to blíže vysvětlil, je nutné rozlišit dva společenské subsystémy, které zde uvádíme do vzájemného vztahu, a to politiku a morálku. Začněme tím, co je běžně považováno za významnější, totiž morálkou.

Morálka

Základní, výchozí skutečností při zkoumání lidského společenství je právě toto společenství samotné. Avšak je nutné se vyvarovat té chyby, že bychom fixovali abstrakci společnost proti konkrétním živým lidem. Termín společenství zde proto nevyjadřuje nic jiného než právě společenství lidských individuů. Každý živočišný druh musí totiž v úsilí o svou sebezáchovu splňovat tři úkoly: 1) opatřit si potravu, 2) ochránit se před predátory, 3) zajistit vlastní reprodukci, což konkrétně znamená nejen zplození potomků, ale i jejich zajištění až po okamžik, kdy jsou schopni vlastní reprodukce. Zvláštností lidského druhu, vytvořeného v jeho biologické evoluci, je dáno, že tyto podmínky jsou lidé schopni splnit jen ve vzájemné spolupráci. A to se týká nejen zajištění potravy

²⁰ Kol. *Making good society*, s. 123. Zpráva Komise pro vyšetřování budoucnosti občanské společnosti ve Velké Británii a Irsku z dubna 2010. Dostupné z: <http://www.carnegieuktrust.org.uk/home#democracy>.

²¹ Příkladem pro toto může být kauza amerického radaru na území ČR, kde s postojem vlády nesouhlasilo podle průzkumů veřejného mínění 65 % až 70 % procent občanů. Přesto však vláda využívala státní, tedy společné prostředky, k propagaci jen svého vlastního názoru. Nikoliv tedy k zabezpečení veřejné a vyvážené diskuse, v níž by rovnoprávně mohly diskutovat obě strany. Obdobný princip můžeme pak vidět i na úrovni obecních zastupitelstev, kde vítězná strana chápe obec jako svůj majetek, včetně obecních komunikačních prostředků.

²² Čímž nesmíme rozumět jen zneužití moci jednotlivými politiky pro jejich osobní účely např. v podobě čerpání poslaneckých náhrad na placení soukromých bytů, jak se to stalo ve Velké Británii. Soustředění pozornosti médií a veřejnosti na tyto povrchní a v rámci systému snadno řešitelné případy, odvádí pozornost od jeho podstaty. Ta se projevuje jak v řešení finanční krize v zájmu velkých finančních skupin, a to na úkor běžných občanů v systému „socializace ztrát a privatizace zisků“ (viz k tomu: Bělohradský) velkými bankami a investory, tak v možnosti zahájení války na základě zcela vyhaných argumentů. Jedním z posledních příkladů tohoto postupu je druhá válka proti Iráku a její lživé ospravedlňování ze strany řady vlád, především vlády USA a GB. Právě v těchto případech se projevuje podstata systému, který neslouží obecnému dobru, ale prospěchu vlivných nadnárodních korporací.

²³ Metodologicky nelze s citovaným textem V. Bělohradského souhlasit, neboť místo analýzy příčin diskutovaných jevů upadá sám do moralizátorské kritiky občanů. Přesto obsahuje jeho článek inspirativní myšlenky.

(a ostatních materiálních potřeb) a ochrany před šelmami, ale velmi výrazně i péče o potomky, která je ve srovnání s ostatními živočišnými druhy extrémně náročná jak co do své délky, tak co do své energetické nákladnosti.²⁴

Morální normy vyjadřují pak nutná pravidla vzájemných vztahů vznikající v procesu spolupráce v hranicích daného společenství. Jsou tedy pravidly, umožňujícími tuto spolupráci a podstatně určenými formami této na spolupráci založené rodové sebezáchovné činnosti. V tomto smyslu nejsou určujícími, jak jsem uvedl výše, ale určenými. Zpětně, ve své lidmi reflektované podobě pak vystupují jako normy, tedy vyžadovaná pravidla našeho jednání a takto se jeví jako určující lidské chování.

Proto vše jsou jednak:

a) Rozporné, čímž vyjadřují jednotu v různosti společenství, tvořeného jednotlivci. Tento rozpor se nachází i uvnitř každého jedince tak, jak je jednak sám sebou jako jednatel, jednak a nutně je součástí širšího společenství. Na jedné straně tak usiluje o svůj osobní prospěch i ve sporu s ostatními, ale současně je jeho základním zájmem zachování tohoto společenství, neboť je na něm závislé jeho osobní přežití.

b) Strukturovány stejně, jako je strukturována samotná lidská společnost. S historicky poměrně nedávným vznikem hierarchické struktury tak vznikají i rozdílné morální normy pro lidi nacházející se na různých úrovních společenské hierarchie. Ovšem v přirozeném, původním stavu prvobytně pospolného lidského společenství jsou silně rovnostářské, stejně jako lidé samotní, kteří jsou na této úrovni vývoje „obsesivně rovnostářští“ (Ridley, s. 253). Tato evoluční minulost byla fixována v celé řadě vrozených vzorců chování, především ve vrozené snaze trestat všechny porušovatele této rovnosti v tzv. „altruistickém trestání prvního a druhé stupně“ (Koukolík, s. 25 a 37).

c) Časovány v tom smyslu, že částečně odrážejí minulou podobu této struktury, její současnou formu i již vznikající zárodky formy budoucí, takto vyjadřují přechodnost, dynamičnost lidské společnosti.

Proto, že lidské společenství je, přes všechny rozdíly formy, vždy společenstvím, existuje stále, v čase neměnné jádro tohoto normativního systému. Odtud vzniká iluze o neměnných morálních hodnotách, které však proti zažitě tradici evropského myšlení platí, i když v modifikované podobě, i v hranicích zvířecích společenství.

Tradičně je formulováno šest základních pravidel lidského soužití:

- 1) Cti svého otce i matku
- 2) Nezapomeneš
- 3) Nesesmilníš
- 4) Nepokradeš
- 5) Nevydáš proti svému bližnímu křivé svědectví
- 6) Nebudeš dychtit po domě svého bližního, „ženě, otroku... otrokyni... býku“

Vzhledem k výše uvedenému je ovšem nutno přidat ještě hodnotu rovnosti, z níž je odvozen pojem spravedlnosti, zvláště sociální, hodnotu svobody a lidské solidarity – vzájemné pomoci.²⁵

Tento základ pak slouží jako normativní základ pro kritiku všeho, co je s ním v rozporu. S nutným upřesněním, že příkazání nezabiješ má přesný smysl jako nezavraždíš, tj. nezabiješ nepovoleným způsobem (již v následujících pasážích Bible je totiž uvedena celá řada činů, za něž je trestem trest smrti a bůh sám na mnoha místech Starého zákona přikazuje masové zabíjení). Lze oprávněně předpokládat, že bychom nenašli žádné lidské společenství, v žádné době, žádnou kulturu, která by se těmito normami neřídila.

Avšak toto současně znamená, že oprávněná morální kritika politiků a politických systémů pro jejich nespravedlnost, korupci a omezování lidské svobody je kritikou, která je obranou proti narušení základních pravidel lidského společenství. Nejedná se tedy o plané moralizátorství těch, kteří nejsou dostatečně „schopní“, aby se sami obohacovali na úkor jiných, ale o obranu základní podmínky lidského přežití: spolupracujícího a spravedlivého lidského společenství.

Politika

Pokud by byla politika založena na spolupráci při správě společných záležitostí, generovala by stejné podmínky své možnosti a efektivity, tj. morální normy, jako každá jiná forma spolupráce. Tyto normy by pak spravující se společenství lidí kladlo zpětně na své jednotlivé členy jako požadavek ohledně jejich chování. Jinak řečeno, pokud bychom byli v zásadě všichni zapojeni do politiky, a to v hranicích společenství, založeného na podstatné rovnosti, pak bychom mohli a museli chtít po politicích, aby se chovali v souladu s humanistickou morálkou. Obávám se však, že tomu tak ani zdaleka není.

Ve skutečnosti je tomu právě naopak. Politik, který chce být úspěšný, tj. minimálně zůstat u moci, se touto morálkou ani nemůže řídit.

Proč je tomu tak?

²⁴ Vzhledem k omezenému rozsahu se v celé této části musím omezit jen na stručný výklad problému. Zájemce o bližší informace odkazují na kapitolu „Nástin humanistického pojetí morálky“, In: Valach, s. 310–339.

²⁵ Ne náhodou se tyto tři hodnoty staly ústředními hesly Francouzské revoluce z r. 1789.

Znalec a analytik politického života Niccoló Machiavelli na základě studia velkého množství příkladů, a to od období antického Řecka a Říma až po jeho současnost, odhalil základní příčinu nutné nemorálnosti politiků i politiky samotné v hierarchické společnosti a ve světě rozděleném na skupiny s protikladnými zájmy.

Itálie v jeho době byla rozdělena na jednotlivé městské státy, mezi nimi i stát papežský. Církev usilovala o podmanění Itálie, ale protože na to nebyly její síly dostatečné a nepřála si, aby Itálii sjednotil někdo jiný, snažila se, aby Itálie zůstala roztržštěná (Machiavelli, s. 182). V důsledku toho byla snadnou kořistí pro všechny cizí uchvatitele (tamtéž). Na základě celé řady příkladů ukazuje, že stejně se chovali představitelé i všech ostatních států. Základní příčinou toho je jedna z konstant lidského chování, a to úsilí o moc, druhou takovou konstantou je touha po majetku (c. d. s. 55). Každý z těchto vládců usiluje proto o ovládnutí celé Itálie. Dosažení tohoto cíle jedním vylučuje uspokojení stejného zájmu všech ostatních. Jejich zájmy jsou proto protikladné, antagonistické, čehož důsledkem je vzájemný boj, občanská válka. Ta je sama o sobě z morálního hlediska zlem. Ale nejen to, rozdělení Itálie ji činí snadnou kořistí cizích armád, což jen toto zlo občanské války prohlubuje. Odstranění zla občanské války a rozdělení Itálie je možné jen cestou jejího sjednocení. Ale toho, v důsledku protikladných zájmů jednotlivých italských států, není možné dosáhnout jednáním, pouze bojem. Obecné dobro – sjednocení Itálie vedoucí k ukončení občanských válek a zahraničních intervencí – je možné dosáhnout jen válkou. Avšak žádný z představitelů městských států není natolik silný, aby porazil všechny ostatní v přímém boji. Celá kniha *Vladař* je proto zaměřena na rady, jak kombinovat sílu a lest, lva a lišku (c. d. s. 56), k dosažení tohoto pro Machiavelliho nejvyššího cíle (Dupkala, s. 164). Lest reprezentuje takové metody, jako je podvodné slibování, vraždy spojenců apod., bez nichž není možné sjednocení Itálie dosáhnout. Ale občanská válka a zahraniční intervence také přináší válku, vraždy a všemožná utrpení. Chceme-li obecné dobro sjednocení, odstraňující toto zlo, je nutné používat nemorální metody včetně vražd a válek.

Obecné dobro, morálně žádoucí cíl sjednocení, vylučuje morální jednání v každodenním praktickém jednání. A tomu je tak proto, že sjednocení není cílem toho či onoho panovníka. Tím je jeho osobní moc a prospěch. Jean Jacques Rousseau to o mnoho let později vyjádřil jako tendenci každé soukromé vůle k poskytování přednosti (Rousseau, s. 235), tedy k tomu, že tato soukromá vůle člověka dává na první místo jeho vlastní prospěch, na druhé skupiny, jíž je členem, a až na třetí obecné dobro, které se tak stává nejslabším motivem jednání (c. d., s. 269 a s. 270). Je nutné opět připomenout, že oba zde uvedení autoři dospívají ke svým tvrzením na základě empirických důkazů, tj. praktické zkušenosti. V našem konkrétním příkladě to znamená, že sjednocení Itálie je v zájmu toho či onoho panovníka jen tehdy, když tím sjednotitelem bude právě on. A pokud jím nebude, jen ztratí: moc, případně i život. A to zase proto, že touha po moci, jako konstanta lidského jednání, je všem politikům dobře známá. Vítězný sjednotitel by tak mohl počítat s pokusem o odvetu ze strany poražených. Aby předešel jejich spiknutí, musí je zabít.

Řekněme to ještě jinak, politik ve světě rozděleném antagonistickými zájmy nemůže být morální. V našem případě jím dokonce nemůže být z morálních důvodů.

Obdobnou situaci nachází Machiavelli i uvnitř obce samotné, kde panují antagonistické zájmy mezi bohatými a mocnými, resp. šlechtou na jedné straně a lidem na straně druhé (c. d., s. 40, *Rozpravy o prvních deseti knihách Tita Livia*. In: tamtéž, s. 165 a jinde). O rozhodujícím vlivu těchto mocných skupin na politiku v tzv. zastupitelské demokracii v USA pojednává ve své posledním rozsáhlém článku v *The Nation* i Eric Alterman (Alterman). Lež a manipulace se tedy i dnes stávají a jak z výše uvedeného vyplývá, musejí být základní metodou politikovy práce.

Příčinou tohoto stavu je několik antagonistických rozporů, existujících v současné společnosti.

Jdeme-li od jevové stránky k podstatě jevu, dostávám toto jejich pořadí:

- 1) Rozpor mezi politikem a občany. Po svém zvolení se politik stává nezávislým na občanech, a ti nemají žádnou možnost ovlivňovat konkrétní politické rozhodování. Tento stav vede na straně politiků k pocitu vlastní nadřazenosti, na straně občanů k pocitům osobní neodpovědnosti a k rozhodování na základě povrchních a vnějších dojmů.
- 2) Rozpor mezi jednotlivými sociálními skupinami, v nichž bohatí jsou velmi mocní, chudí pak zase početní. Chce-li být politik zvolen, musí vyhovovat lidem z obou těchto skupin. Vzhledem k jejich protikladným zájmům to je možné jen za cenu klamavých slibů a manipulace občany.
- 3) Základní rozpor je rozpor mezi zaměstnavateli – bohatými a mocnými, a početnými zaměstnanci. Důsledky tohoto podřízení člověka člověku můžeme nalézt jak ve Frommově autoritářském charakteru (Fromm 1993) či životní orientaci na modus mít (Fromm 1992), tak v odcizující formě dělby práce, na jejíž důsledky poukazyval Adorno (Adorno, s. 227 a jinde).

Dostat do souladu principy politiky a morální normy je pak možné jen tak, že budou tyto rozpory minimalizovány, příp. zcela odstraněny. A to není možné bez změny podstaty současného společenského systému, bez nahrazení zastupitelské demokracie demokracií přímou (Valach, s. 353–365) a především bez zrušení vlastnictví jako privilegia nemnohých přechodem vlastnictví firem do rukou jejich zaměstnanců (Bláha, Valach).

Literatura

Adorno, T. W. *Minima Moralia. Reflexe z porušeného života*. Praha: Academia, 2009.

Alterman, E. Kabuki democracy, Why a Progressive Presidency is Impossible, for Now. *The Nation*, 7. 7. 2010. Dostupné z: <http://www.thenation.com/article/37165/kabuki-democracy-why-progressive-presidency-impossible-now>.

Bělohradský, V. Pět poučení z květnových voleb. *Právo*, 3. 7. 2010, s. 10.

Bláha, L. *Spět k Marxovi?* Bratislava: Veda, 2009.

Dupkala, R. Nicolo Machiavelli. In: *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava: Kaligram, 2008, s. 161–170.

Fromm, E. *Mít nebo být?* Praha: Naše vojsko, 1992.

Fromm, E. *Strach ze svobody*. Praha: Naše vojsko, 1993.

Kol. Making good society, s. 123. *Zpráva Komise pro vyšetřování budoucnosti občanské společnosti ve Velké Británii a Irsku z dubna 2010*. Dostupné z: <http://www.carnegieuktrust.org.uk/home#democracy>.

Koukolík, F. *Sociální mozek*. Praha: Karolinum, 2006.

Machiavelli, N. *Úvahy o vládnutí a o vojenství*. Praha: Argo, 2001.

Ridley, M. *Původ ctnosti. O evolučních základech a zákonitostech nesobeckého jednání člověka*. Praha: Portál, 2000.

Rousseau, J. J. *Rozpravy*. Praha: Svoboda, 1989.

Valach, M. *Svět na předělu. O politické a morální krizi kapitalismu*. Všeň: Grimmus, 2009.

Uveřejněno ve sborníku:

GLUCHMAN, Vasil, ed. *Etika a politika*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2011, s. 37–46.

31. 5. 2011.

Je proto zajisté chvályhodné, že diskuse na téma etika politiky se koná i v nejvyšších patrech našeho demokratického systému.

V roce 2005 tehdejší předseda Poslanecké sněmovny Lubomír Zaorálek (ČSSD), pozitivně rozčilen chováním některých poslanců, sepsal Etický kodex poslance.²⁶ Pikantní je, že – jak sám přiznal – mu poměrně dlouho trvalo, než si uvědomil etický rozměr některých zavedených zvyklostí v chování poslanců, například využívání tzv. náhrad jako běžné části platu, nebo dosazování příbuzných do placených funkcí osobních asistentů a poradců či umístování poslaneckých kanceláří do vlastních bytů či domů kvůli proplácení nájmu. Další pikantností je, že sepsaný Etický kodex poslance v první fázi podepsalo jen 6 poslanců. Tehdejší předseda ČSSD musel vybídnout poslance za svou stranu, aby kodex podepsali povinně.

Etický kodex poslance

Autorem textu je předseda Poslanecké sněmovny Lubomír Zaorálek (ČSSD).

4. listopadu 2005

Níže podepsaní poslanci Parlamentu České republiky v návaznosti na ústavní slib poslance, ve kterém se zavázali vykonávat svůj mandát v zájmu všeho lidu a podle svého nejlepšího vědomí a svědomí, v návaznosti na platné právní normy vymezující práva a povinnosti spojené s výkonem svého mandátu a při vědomí odpovědnosti vyplývající z chápání výkonu své funkce jako veřejné služby občanům České republiky se dobrovolně přihlašují k zásadám v tomto kodexu obsaženým, které se zavazují v průběhu výkonu svého mandátu dodržovat:

Čl. 1 Poslanec Parlamentu České republiky vykonává svůj mandát způsobem odpovídajícím důstojnosti a významu této veřejné funkce. Dbá, aby při této jeho činnosti byly zejména dodržovány následující zásady:

a) zásada ochrany veřejného zájmu – poslanec se při výkonu mandátu řídí veřejným zájmem. Zdrží se jakéhokoliv jednání, které by vedlo k upřednostnění osobního prospěchu jeho nebo osob jemu blízkých.

b) zásada otevřenosti – poslanec svůj mandát vykonává pod kontrolou veřejného mínění. Za tím účelem zachovává maximální míru otevřenosti při poskytování informací o své činnosti a oznámí jakýkoliv možný střet zájmů, k němuž při této činnosti může dojít.

c) zásada svědomitosti – poslanec se při výkonu svého mandátu rozhoduje na základě objektivního a kvalifikovaného posouzení projednávané věci.

²⁶ PhDr. Lubomír Zaorálek stál v roce 1990 u zrodu naší Filozofické fakulty i katedry filozofie. Od roku 1990 na katedře vyučoval současnou filozofii, politické myšlení a etiku. S tím, jak postupně přecházel do politiky, nejdřív lokální, pak i celostátní, utlumoval své působení na katedře.

d) zásada dobrého jména Poslanecké sněmovny – poslanec svůj mandát vykonává v odpovědnosti a úctě k dobrému jménu Poslanecké sněmovny. Zdrží se, při plném zachování práva na kultivovanou kritiku, jakéhokoliv jednání, které by mohlo poškodit důstojnost Poslanecké sněmovny, jejích orgánů nebo jiných poslanců.

e) zásada odpovědnosti – poslanec svůj mandát vykonává při vědomí odpovědnosti za tuto veřejnou funkci, která podléhá zejména kontrole veřejnosti vykonávané prostřednictvím orgánů Poslanecké sněmovny. Za tím účelem se podrobí kárnému nebo disciplinárnímu řízení podle zákona nebo podle tohoto kodexu.

Čl. 2 Poslanec Parlamentu České republiky dává souhlas se zveřejněním všech informací, které souvisejí s výkonem jeho mandátu s výjimkou těch, které podle zákona podléhají zvláštní ochraně. Souhlasí též se zveřejněním všech smluv, které v průběhu výkonu svého mandátu a v souvislosti s ním uzavře, pakliže by na základě těchto smluv měly být čerpány finanční prostředky z veřejných rozpočtů. Zejména poslanec souhlasí se zveřejněním výše svého platu, jakož i dalších platových náležitostí spojených s výkonem jeho veřejné funkce.

Čl. 3 Poslanec Parlamentu České republiky se zavazuje nad rámec zákona oznámit jakýkoliv dar, příjem nebo jinou majetkovou výhodu, kterou při výkonu svého mandátu a v souvislosti s ním získá on nebo osoba jemu blízká. Písemné prohlášení o získaném daru nebo jiném příjmu odevzdá poslanec do třiceti dnů od jeho nabytí mandátového a imunitního výboru.

Čl. 4 Poslanec Parlamentu České republiky se zavazuje při výkonu svého mandátu spolupracovat pouze s osobami, které splňují odborné i morální předpoklady pro takovou činnost. Nenavrhne Kanceláři Poslanecké sněmovny, aby uzavřela s jeho rodinnými příslušníky smlouvy, na základě kterých by byli odměňováni za činnost, kterou pro poslance vykonávají.

Čl. 5 Poslanec Parlamentu České republiky se zavazuje na půdě Poslanecké sněmovny setkávat se zástupci pouze těch lobbyistických a jiných zájmových organizací, které se před tím registrovaly podle vnitřního předpisu sněmovny.

Čl. 6 Poslanec Parlamentu České republiky se při vědomí odpovědnosti vůči voličům, kteří jej volili, zavazuje v průběhu jednoho volebního období nezměnit členství v poslaneckém klubu té politické strany nebo hnutí, za které byl do Poslanecké sněmovny zvolen, s výjimkou případu, kdy dojde ke zrušení, sloučení nebo změně názvu této strany.

Čl. 7 Zjistí-li předseda nebo kterýkoliv jiný člen Poslanecké sněmovny, že poslanec porušil některé z ustanovení tohoto kodexu, oznámí to neprodleně mandátovému a imunitnímu výboru. Ten po přezkoumání případu může konstatovat, že poslanec porušil kodex, k jehož dodržování se zavázal. Jako sankci za toto porušení mu uloží povinnost veřejné omluvy na nejbližší schůzi Poslanecké sněmovny. Toto své rozhodnutí výbor zveřejní.

Proti přijetí kodexu se postavila celá řada poslanců s odůvodněním, že za prvé by podobná pravidla měla být stanovena zákonem, a ne jen „pouhou“ etickou normou, a za druhé že mandátový a imunitní výbor není dostatečně kompetentní, aby posuzoval takto sporné případy.

Nicméně pozitivní je, že proces etického uvědomění byl nastartován a od té doby vznikla celá řada iniciativ, které vedly k sepsání dalších etických kodexů. V letech 2011–2013 se postupně zrodila Etická komise Poslanecké sněmovny, která připravila nový Etický kodex poslance. Tento kodex by měl platit od voleb, které proběhly v roce 2014.

Návrh

Etický kodex poslance Parlamentu České republiky

Preambule

My, poslanci Parlamentu České republiky, vědomi si svých závazků plynoucích z důvěry vyslovené nám občany ve volbách a plníce naše povinnosti dané právními předpisy České republiky, chápeme výkon mandátu jako veřejnou službu občanům a zavazujeme se dodržovat následující ustanovení tohoto Kodexu.

Článek 1

Základní ustanovení

Poslanec

a) vykonává svůj mandát osobně, čestně, zodpovědně a s náležitou péčí, v souladu s Ústavou, zákony a dalšími právními předpisy České republiky, jakož i v souladu s dobrými mravy a dále tak, aby nebyla snížena důstojnost výkonu této veřejné funkce,

b) se rozhoduje podle svého nejlepšího vědomí a svědomí a není při tom vázán žádnými příkazy. Poslanec se zdrží jednání, které by ohrozilo důvěryhodnost nebo dobrou pověst Poslanecké sněmovny,

c) neuzavře takovou dohodu, jež by ho zavazovala jednat či hlasovat v soukromém zájmu jiné fyzické nebo právnické osoby a jež by mohla ohrozit jeho svobodu hlasování. Zákaz uzavřít dohodu neplatí v těch případech,

- teré je možno označit jako běžnou parlamentní praxi, např. uzavření koaliční smlouvy nebo dohody o párování,
- d) jedná v zájmu všeho lidu a slouží veřejnému zájmu; v případě střetu mezi zájmem soukromým a veřejným upřednostní zájem veřejný,
 - e) respektuje při výkonu svého mandátu pravomoci jiných státních i samosprávných orgánů,
 - f) se účastní každého jednání Poslanecké sněmovny a jejích orgánů, jejichž je členem; případná nepřítomnost musí být předem omluvena.

Článek 2

Poskytování informací

(1) Poslanec vykonává svůj mandát pod veřejnou kontrolou, a poskytuje proto veřejnosti v souvislosti s výkonem své funkce zejména následující informace:

- a) o výši příjmů spojených s výkonem mandátu,
- b) o jednáních, která uskutečnil v souvislosti s legislativním procesem; současně uvede, zda legislativní návrhy předložil na žádost či doporučení jiné osoby a zda byly konzultovány se zástupcem zájmových a dotčených skupin (tzv. „legislativní stopa“).

(2) Poslanec neposkytuje informace, jejichž utajení stanoví zákon. 2

(3) Poslanec včas a řádně odevzdá oznámení o činnostech, majetku, příjmech, darech a závazcích v souladu se zákonem o střetu zájmů.

Článek 3

Jednání v postavení poslance

(1) Poslanec

a) nezneužije svého postavení, pravomoci nebo informací získaných při výkonu svého mandátu k získání majetkového nebo jiného prospěchu nebo výhody pro sebe nebo jinou osobu; ke střetu zájmů nedochází, pokud získá poslanec výhodu pouze na základě toho, že patří k obyvatelstvu jako celku nebo k nějaké široké kategorii osob,

b) se nebude odvolávat na svou funkci v záležitostech, které souvisejí s jeho osobními zájmy, zejména s jeho povoláním, zaměstnáním nebo podnikáním,

c) nedá za úplatu nebo jinou výhodu svolení k uvedení svého jména nebo vyobrazení ke komerčním reklamním účelům.

(2) Pokud poslanec není schopen střet zájmů vyřešit, oznámí to písemně předsedovi Poslanecké sněmovny nebo pověřenému zástupci. Dále je poslanec povinen oznámit předsedovi Poslanecké sněmovny nebo pověřenému zástupci skutečnosti nasvědčující možnosti získání prospěchu pro sebe nebo pro osobu blízkou nebo další skutečnosti, jež by mohly ovlivnit jeho rozhodování, a to bezprostředně poté, co se o nich dozví.

(3) Předseda Poslanecké sněmovny nebo jím pověřený zástupce v přiměřené lhůtě zhodnotí, zda uvedené skutečnosti mohou ovlivnit poslancovo rozhodování. Usoudí-li předseda Poslanecké sněmovny nebo jím pověřený zástupce, že podezření o střetu zájmů je důvodné, zaznamená se tato skutečnost v zápisu z jednání příslušného orgánu.

(4) V případě, že má poslanec osobní či soukromý zájem na věcech, které jsou projednávány v Poslanecké sněmovně nebo v jejích orgánech, oznámí tuto skutečnost příslušnému orgánu před projednáním věci. Pokud není možné střet zájmu odstranit, je povinen se rozhodování a ovlivňování jiných v případech, ve kterých existuje potenciální prospěch pro něj nebo osobu blízkou, zdržet.

(5) Chování poslanců je založeno na vzájemné úctě a nesmí snižovat důstojnost Poslanecké sněmovny nebo ohrozit řádný chod parlamentní činnosti ani narušovat klidné prostředí v prostorách Poslanecké sněmovny.

Článek 4

Dary a jiné výhody

Poslanec

a) nesmí při výkonu svých práv a povinností vyžadovat ani přijímat dary, protislužby ani žádná jiná zvýhodnění, která by mohla narušit nestranný přístup,

b) nesmí při výkonu svých povinností přijmout žádné dary ani obdobné požitky, ledaže jejich hodnota je nižší než 5 000 Kč a jsou projevem zdvořilosti,

c) jedná takovým způsobem, aby nevzbuzoval dojem, že učinil nabídku představující korupční výzvu.

Článek 5

Využití veřejných prostředků

Poslanec

- a) užívá veřejné prostředky určené k výkonu mandátu výhradně k naplnění tohoto účelu; s těmito prostředky nakládá efektivně a hospodárně,
- b) nepobírá žádnou odměnu za činnost, při níž zastupuje stát v řídicích, dozorcích nebo kontrolních orgánech podnikající právnické osoby s přímým či nepřímým vlivem státu.

Článek 6

Kontrola dodržování Etického kodexu poslance

- (1) Případné porušení ustanovení Kodexu prověří Etická komise.
- (2) Etická komise vydá po prověření případu usnesení, v němž uvede, zda poslanec porušil nebo neporušil tento kodex, a toto usnesení zveřejní způsobem umožňujícím dálkový přístup; tím není dotčeno ukládání sankcí podle zvláštních právních předpisů.
- (3) Činnost Etické komise upravuje Jednací řád Etické komise přijatý usnesením Poslanecké sněmovny.

Článek 7

Závěrečná ustanovení

Poslanec se ztotožňuje s principy tohoto Kodexu. Chápe jej jako svůj vlastní závazek a zavazuje se řídit jeho obsahem při výkonu svého mandátu.

Své vlastní etické kodexy mezitím přijaly i jednotlivé parlamentní strany. Na etičnost politiků dohlíží celá řada nezávislých organizací, zejména různých iniciativ brojících proti korupci. Jedna z nich – Naši politici – sestavila svůj vlastní etický kodex, který nechává politikům podepsat a seznam signatářů pak uveřejňuje na svém serveru nasipolitici.cz.

Etický kodex politika

Preambule

Politik zastávající/kandidující na volený mandát respektuje principy Kodexu a při výkonu svého mandátu se řídí jeho ustanoveními.

Články

- I. Politik bude jednat v souladu se zájmy obyvatel České republiky.
- II. Politik nebude dávat sliby, o kterých dopředu ví, že nemohou být dodrženy.
- III. Politik bude veřejnost pravdivě a přesně informovat o svém vzdělání, schopnostech a zkušenostech, které jsou relevantní pro výkon jeho voleného mandátu.
- IV. Politik respektuje představitele jiných politických uskupení, jejichž názory a projevy sice nesdílí, ale vnímá je jako jedny z jejich základních práv a svobod. Politik nepovede neetickou předvolební ani jakoukoli jinou kampaň.
- V. Zvolený politik nebude bezdůvodně zpožďovat, přerušovat či jinak obstruovat jednání Parlamentu ani jiného zastupitelského orgánu, do něhož byl občanem zvolen. Zdrží se zejména jakéhokoli jednání, které by bylo v rozporu s vnitřními pravidly dané instituce či dobrými mravy.
- VI. Politik přijímá plnou odpovědnost za volební program a stranu, na jejíž kandidátce se uchází o volený mandát. Politik prohlašuje, že bude předvolební politické postoje hájit i po svém zvolení a nezpronevří se tomuto slibu pravidelnou podporou jiného politického uskupení zastávajícího konkurenční politický program.
- VII. Zvolený politik nebude figurovat v žádném prokazatelném střetu zájmů. V případě, že by u něj střet zájmů nastal, musí být ukončen co nejdříve, bez ohledu na osobní zájmy zvoleného politika či politické strany, jejíž zájmy reprezentuje.
- VIII. Politik jde v boji proti korupci a klientelismu příkladem tak, že veřejně odmítá výhody a privilegia, jež mu jsou v souvislosti s jeho postavením a vlivem nabízeny. Politik nezneužívá informace získané při výkonu funkce pro svůj soukromý zájem ani pro zájem třetích osob, s nimiž je ve spojení.
- IX. V případě přestupkového řízení či trestního stíhání proti své osobě, politik nebude využívat poslaneckou/senátorskou imunitu a požádá příslušný parlamentní výbor, aby neprodleně navrhl jeho vydání. Jedinou výjimkou v tomto ohledu tvoří případné stíhání za politické projevy pronesené na půdě Parlamentu ČR.
- X. Politik poskytne veřejnosti veškeré požadované informace související s výkonem jeho volené funkce i všech dalších funkcí ve veřejném i soukromém sektoru, v nichž figuruje, s výjimkou těch, jejichž utajení stanoví zákon.

Hodně stručný, obecný a idealistický kodex sestavili studenti oboru Veřejná a sociální politika Fakulty sociálních věd UK Praha v rámci svého předmětu Politická etika v roce 2002:

Desatero politika

1. Svoboda, mír a demokracie jsou nejvyššími hodnotami, o které ve své politické činnosti usiluji.
2. Ve svém rozhodování a jeho důsledcích jsem si vědom odpovědnosti vůči občanovi.
3. Ve své politické činnosti upřednostňuji veřejné zájmy před osobními – s ohledem na minulost, přítomnost a budoucnost země.
4. Čestnost a poctivost jsou pro mě důležitější než vlastní obohacování.
5. Respektuji právo občana na včasné a vyčerpávající informace, které zdůvodňují má politická rozhodnutí.
6. Lež a dezinformace považuji v politice za nepřipustné.
7. Neslibuji nesplnitelné.
8. Podle svého nejlepšího vědomí a svědomí usiluji o řešení, která přinášejí občanům co možná největší výhody.
9. Jsem otevřený názorů druhých a hledám konsenzus, pokud je to v zájmu společnosti.
10. Podporuji rozvoj organizací a institucí tak, aby napomáhaly rozvoji nových myšlenek a postupů.

Kromě už zmíněných nešvarů se jako citlivé body jeví zejména střet zájmů, jednání s lobbisty a tzv. klientelismus, párování poslanců (za nemocného nebo z vážných důvodů chybějícího poslance se poslanec z opozičního tábora zdrží hlasování, aby dojednaná proporce mezi koalicí a opozicí zůstala zachována) a přestup z jedné strany do druhé v průběhu mandátu.

26. ledna 2015 se na půdě Poslanecké sněmovny konal seminář Dodržování etických pravidel politiky a úředníky. Podíleli se na něm právníci, ale i aktivisté hnutí Transparency International a vystoupil na něm i nejznámější český whistleblower senátor Libor Michálek.

Nejde ale jen o poslance a vrcholné politiky, nýbrž i o regiony a místní samosprávy. S etikou politiky těsně souvisí i etika úředníků státní správy i místních samospráv, tedy celá tzv. veřejná politika, veřejná správa (*policy, governance*).

Ihned po roce 1989 vzrostl zájem veřejnosti o politiku a profese politika nebo třeba ministra (vysokého státního úředníka) začala být velmi vážená. Důvěra veřejnosti v politiky ochabla v roce 1998 poté, co jako důsledek patových voleb vznikla tzv. opoziční smlouva mezi ODS (Václav Klaus) a sociální demokracií (Miloš Zeman). Politici a ministři se na žebříčku prestižních povolání propadli až na poslední místa.

Zájem o věci veřejné opět vzrostl v souvislosti s naším vstupem do Evropské unie v roce 2003. Od té doby ale trvale upadá. Nedůvěra v politiky a odklon od politiky se ale projevuje ve všech vyspělých západních zemích. Mluví se o únavě z politiky (Václav Havel situaci nazval „blbá nálada“), o době postpolitické, o krizi demokracie, o konci stran apod. Novým prvkem na politické scéně se stávají neobvyklá hnutí (protestní strany), populisté i charismatické autoritativní osobnosti či oligarchové s pragmatickými programy. Možná je v této situaci načase, aby se veřejnost – tváří v tvář oslabování někdejších národních států – začala více angažovanost v lokálních politikách, v nichž nejde tolik o klasické ideologie, jako spíše o veřejně prospěšné dílčí aktivity.

Nic člověka nepotěší tolik, jako když slyší o cizím neštěstí. Může nám proto být útěchou, že nejsme sami, kdo je na tom tak špatně. Zde jeden pohled do zákulisí europarlamentu: <http://dotsub.com/view/01ad2718-073c-474a-ac40-c7a72e199d55>

Doporučená studijní literatura:

SUTOR, Bernard. *Politická etika*. Praha: Oikúmené, 1996.

GLUCHMAN, Vasil (ed.). *Etika a politika*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2011.

VAŠKOVÁ, Veronika. Vzt'ah politiky a etiky v tvorbe Aristotela [online]. *E-polis.cz*, 15. duben 2012. [cit. 2015-03-03]. Dostupné z:

<http://www.e-polis.cz/clanek/vztah-politiky-a-etiky-v-tvorbe-aristotela.html>.

WAISOVÁ, Šárka; CABADA, Ladislav. *Etika a mezinárodní politika*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009.

WEBER, Max. *Politika jako povolání* (1919). In WEBER, Max. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikúmené, 1998, s. 246–296.

Naši politici: nasipolitici.cz

Transparency International: transparency.cz.

Otevřete.cz: otevrete.cz otevrenaspolecnost.cz

Paní učitelka vykládá dětem o profesích, líčí výhody některých povolání, zmiňuje jejich prestiž. A ptá se dětí, čím jsou jejich tatínci. Maruška se hlásí: Můj tatínek je pekař. No to je krásné povolání, já sá paní učitelka, pekař peče chleba, který všichni potřebujeme a máme rádi. Můj tatínek je hodinář, hlásí se Boženka. To je taky krásné povolání, praví paní učitelka, všichni přece občas potřebujeme opravit hodinky nebo hodiny. Pepíček se nehlásí. Paní učitelka se ho tedy zeptá: A co dělá tvůj tatínek, Pepíčku? Pepíček pomalu a neochotně odpovídá: Můj tatínek tancuje nahý, u tyče, v gay klubu... Paní učitelka zalapá po dechu – ale vzápětí to statečně vybere a pokouší se o korektnost: No, když se to tak vezme, tak i něco takového je taky potřeba... Po hodině si ale Pepíčka vezme stranou a ptá se ho: Pepíčku, tvůj tatínek fakt tancuje nahý u tyče v gay klubu? A Pepíček tajuplně šeptá: Né, to jsem si vymyslel. On je poslanec, ale my se doma za něho stydíme...

Korupce

Dary

Francouzský sociolog Marcel Mauss napsal Esej o daru. Vědecky popsal jev, který všichni dobře známe, ale neznáme jeho vnitřní logiku: Chcete-li si někoho naklonit, nechoďte k němu s prázdnýma rukama. Nebo: Dáte-li dar, nebude vás moci tak snadno odmítnout. Dary, i když jsou nepochybně materiální povahy, mají ve skutečnosti význam spíše symbolický – slouží složitým mechanismům sociální komunikace. To vědí dobře i zvířata. Dávání se formálně ritualizovalo a stalo se součástí jak rodinných zvyků, tak třeba i dvorského protokolu a státnických návštěv. Ostatně i Tři králové (mudrci z Východu) přinesli malému Ježíškovi dary.

Slovo korupce pochází z latinského *corruptio*, což znamená porušení, narušení, zkažení, zlomení. Nejde tedy primárně o dávání nebo přijímání darů, ale jde o to, že ten, kdo měl být dobrý, se pokazil. Latinské přísloví říká *corruptio optimi pesima* – volně přeloženo: nejhorší je, když se pokazí ten nejlepší.

Z toho je vidět, že korupce je jev mnohem komplexnější, než jak ho běžně vnímáme. Jde o charakterovou vadu, která se jen obtížně dá na člověku spatřit, objektivně změřit a následně napravit. Nejde jen o úplatky, jde o jakoukoli nemorálnost, jíž se dopouští člověk stojící v důležité pozici veřejného života. Korupční chování vychází z konfliktu zájmů – kdy zájem osobní, soukromě ziskový, převládá nad zájmem, který měl daný člověk ve své společenské pozici hájit.

Korupce, jak ji běžně chápeme, je jev svrchovaně politický a ekonomický. Podstatně souvisí se státním zřízením, veřejným sektorem, ale projevuje se i v obchodě, včetně soukromého sektoru, a má následný dopad na celek ekonomiky a nepochybně na stav politické kultury. Týká se všech zemí na světě, i když každé v jiné míře.

Právě rozdíly mezi jednotlivými zeměmi zajímají sociology a ekonomy, kteří se pokoušejí korupci zkoumat a měřit. Korupci si rozdělili do několika typů, načrtli její proměny a vývojové fáze. Ukazuje se,

že korupce je součástí života celých společností, souvisí s mnoha dalšími oblastmi společenského života, od nichž je v podstatě neoddělitelná. Na druhé straně má ale také své vlastní vnitřní zákonitosti, žije si jakoby svým vlastním životem a ve svém vývojovém cyklu se může dokonce zvrátit ve svůj opak, tedy zdánlivě jakoby vyhasnout a dát vzniknout řádu (protože korupce je vlastně porušením řádného chodu věcí).

Odborný výzkum korupce přišel s konkrétními údaji, zejména statistickými a ekonomickými, které vydělaly politiky. Korupcí se proto dnes nezabývají jen někteří starostliví politici a národohospodáři jednotlivých zemí, ale i celosvětové organizace, jako OSN, Evropská unie, Mezinárodní měnový fond, Světová banka a jiné.

Na korupci si začali stěžovat i občané, i když přirozeně na ní nesou stejný díl viny. Vznikají proto další a další občanské iniciativy, projekty a programy, které se zaměřují na monitorování korupce a navrhování protikorupčních opatření.

Korupce se totiž projevuje i ve zdravotnictví, školství, a dokonce i ve sportu.

Nezávislá média, zejména komerční, mají v tématu korupce vděčné a věčné téma, které mediální konzumenty vždy – ovšem vždy jen krátce – velmi zajímá. Případy odhalených nepoctivců z řad politiků, úředníků, byznysmenů, učitelů, lékařů... až třeba po fotbalové rozhodčí proto plní první stránky novin už mnoho desetiletí.

Přemýšlení o korupci jsme začali zamyšlením nad darem. Uzavřít ji můžeme úvahou o bohatství a přepychu jako hybateli pokroku. Nejenom dávání, ale zřejmě i plýtvání patří už od přírody k naší přirozené výbavě. Není snad na světě náboženství a filozofická či etická teorie, která by nevybízela ke skromnosti. Přepych, zejména okázale stavěný na odiv, budí rozhořčení všech „slušných lidí“, „spořádaných občanů“ a „opravdových intelektuálů“. Jenomže rozhazovačný luxus byl odjakživa neklamným poznávacím znamením společenské nobility, čili vyšších vrstev. A je všeobecně známo, že bez elit by nebylo společenského pokroku. Filozofové v 18. století a po nich i sociologové ve století 19. tvrdili, že moderní ekonomika a s ní i všechny vymoženosti naší civilizace se zrodila z ducha plýtvání. Luxus – a závist, jako jeho logický následek, jsou hnacím motorem vývoje. Chamtivost (*greed*), nesmyslná touha po nadbytku, je samozřejmě nerozumná, ale jako tolik jiných iracionalit se i ona přičinila o rozvoj lidstva.

To, že se bude někdo snažit využít své jakkoliv výhodné společenské pozice k osobnímu obohacení, a to za každou cenu, i za cenu neférových kroků, je možná nemorální, ale bohužel zcela zákonité a přirozené. Touha po mimořádných výhodách a nelegitimním prospěchu – u všech lidí, nejen u těch výše postavených – je zdrojem korupčního prostředí. Ale tak nějak patří k našemu lidství a spoluutváří naši kulturu.

Tematické okruhy k diskusi:

- Průzkumy a měření korupce
- Měření vnímání korupce
- Korupční klima
- Protikorupční klima
- Antikorupční strategie
- Testy mravní integrity

Otázky a podněty k přemýšlení:

- Je korupčním faktorem nízký plat? Pomůže zvýšení platů?
- Vyřeší něco represe a exemplární tresty?
- Makrokorupce pohoršuje, ale s mikrokorupcí souhlasí většina lidí
- Spasí nás kladné příklady morálních lidí?
- Pomůže ochrana whistleblowerů?
- Co takhle nasadit agenty provokatéry?
- Proč se novináři nevěnují déle a intenzivněji některým kauzám?

- Speciální linka pro oznamování korupce – 199 (fungovala jen v letech 2011–2012, pak byla zrušena)

Boj proti korupci si do politického programu píšou snad všechny strany. Ihned po volbách na něj ale zapomínají. Proto filozof Václav Bělohradský v roce 2011 vyslovil provokativní tezi, že diskuse o korupci je politický kýč. Teze vyvolala jednak bouři odporu u některých intelektuálů, ale na druhé straně zřejmě zklidnila vznícenou atmosféru politické hysterie v předvolebních kampaních – a diskusi o korupci zavedla na hlubinu spíše akademického diskursu.

Minimalizace korupce je jedna z podmínek, kterou musí splnit země před vstupem do Evropské unie. Organizace Transparency International každoročně měří téměř ve všech zemích světa místní vnímání korupce, tedy mínění obyvatel o korupčním klimatu ve své vlastní zemi (Index vnímání korupce – CPI). V těchto žebříčcích se Česká republika tradičně umísťovala na velmi nelichotivých pozicích kolem 55. místa. V posledních letech si ale nápadně o několik míst polepšila. Ve skutečnosti to nemusí znamenat vůbec nic – jen se veřejnosti zdá, že poté co bylo zatčeno několik výrazných korupčníků, nastal v naší zemi pozitivní obrat. Odvážní státní zástupci a policisté se konečně pustili do vyšších pater politiky – a veřejnost jim tleská. Z druhé strany se zase jako účinná jeví strategie nikoli represe, ale pozitivní motivace: Nadační fond proti korupci, jehož iniciátory byla čtveřice známých osobností – miliardář Karel Janeček, pivovarník Stanislav Bernard, soukromý dopravce Radim Jančura, herec Jan Kraus a bývalý zpravodajec Karel Randák, vyhlašuje Cenu za odvalu pro občany, kteří se nebojí na korupci upozornit. Oceněným oznamovatelům (whistleblowerům) předává štědré finanční odměny.

V roce 2016 bylo oznámeno, že podle průzkumů organizace Transparency International se vnímání korupce v České republice výrazně zlepšilo. Posunuli jsme se na 37. příčku ze 168 zkoumaných zemí, což znamená posun o 16 míst nahoru oproti předchozímu roku. Zdá se, že veřejnost se nechala uklidnit aktivitami našich státních zastupitelství a soudů, které v uplynulých letech řešily (ale většinou nedořešily!) významné kauzy vysoce postavených politiků a lobbistů.

Doporučená studijní literatura:

Diskuse vyvolaná Václavem Bělohradským, řada kratších textů, starších i novějších novinových článků, jakož i vydařené studentské práce na téma korupce – to vše je ve složce Korupce na T-disku.

Nikolaj Vasiljevič Gogol: Revizor

FRIČ, Pavol. *Korupce na český způsob*. Praha: G plus G, 1999.

ROUDNÝ, Radim; ZILVAR, Jpsef a kol. *Korupce: Boj proti korupci ve veřejné správě*. Praha, 2001.

KELLER, Jan; GÁL, Fedor; FRIČ, Pavol. *Hodnoty pro budoucnost*. Praha: G plus G, 1996.

LOMBARD, Paul. *Neřest a ctnost. Portréty z dějin korupce*. Praha: Themis, 2001.

CHMELÍK, Jan. *Pozornost, úplatek a korupce*. Praha: Linde, 2003.

CHMELÍK, Jan; TOMICA, Zdeněk. *Korupce a úplatkářství*. Praha: Linde, 2011.

ŠIMÍČEK, Vojtěch; HLOUŠEK, Vít; DANČÁK, Břetislav. *Korupce. Projevy a potírání v České republice a Evropské unii*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2006.

DAVID, Vladislav; NETT, Alexandr. *Korupce v právu mezinárodním, evropském a českém*. Praha: C. H. Beck, 2007.

DUFKOVÁ, Ivana; ZLÁMAL, Jiří. *Korupce*. Praha: Agis, 2005.

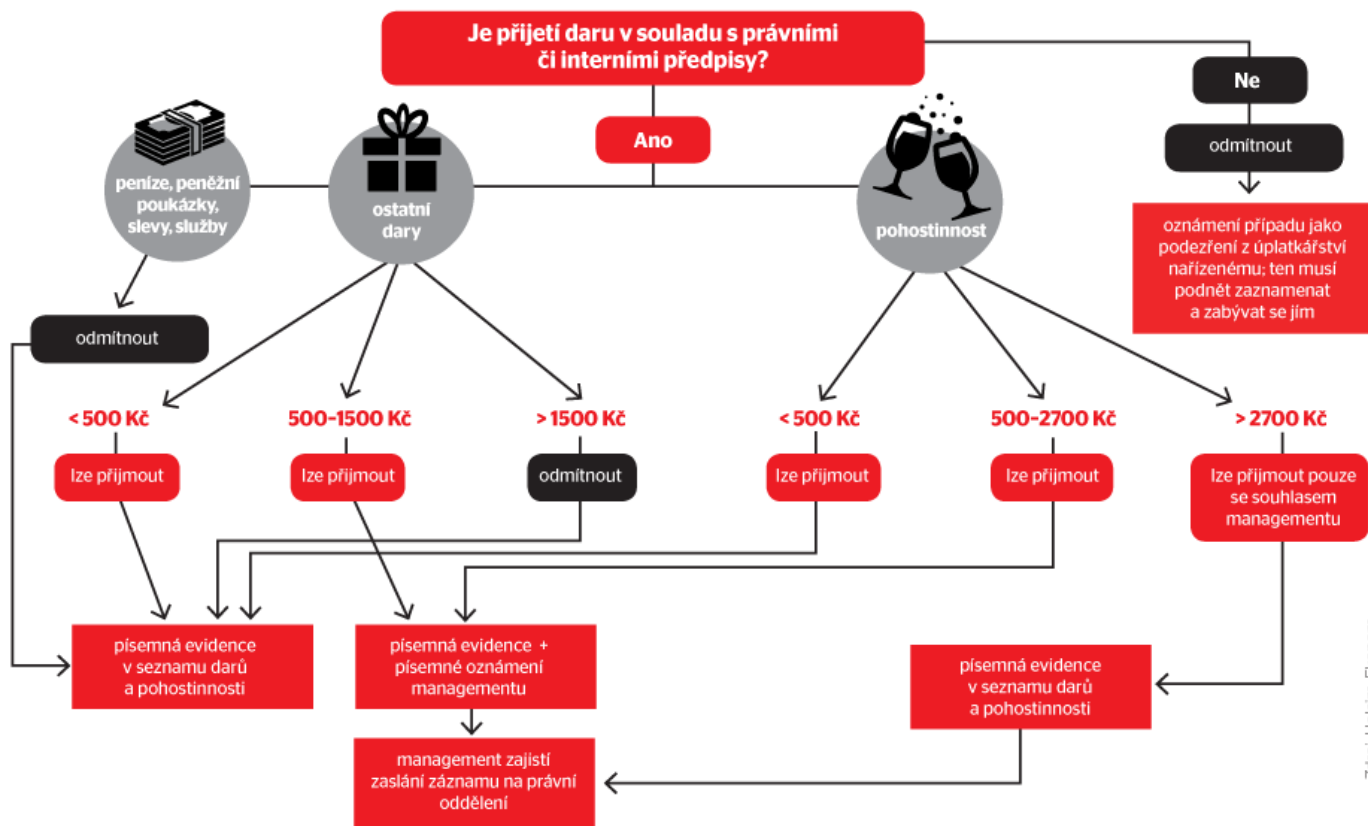
Korupce a protikorupční politika ve veřejné správě. Praha: Transparency International Česká republika, Dostupné z: http://www.transparency.cz/pdf/publikace/vzdelavani_skripta2008.pdf

VOLEJNÍKOVÁ, Jolana. *Korupce v ekonomické teorii a praxi*. Praha: Profess Consulting, 2008.

SMITH, Michael L. *Vnímání a realita korupce v České republice: nové výzkumy, metody a postupy*. Praha: ISEA – Institut pro sociální a ekonomické analýzy, 2008.

SMITH, Michael L. „Trendy a příčiny korupce v České republice. Krátká inventura empirických důkazů.“ In Maříková, H., Kostecký, T., Lebeda, T., Škodová, M. (eds.). *Jaká je naše společnost? Otázky, které si často klademe*. Praha: SLON, 2010, s. 114–130.

Transparency International: www.transparency.cz.
 Rada vlády pro koordinaci boje s korupcí: <http://www.korupce.cz/>.
 Růžový panter: www.ruzovypanter.cz.
 Občanské sdružení Oživení: www.bezkorupce.cz.
 Nadační fond proti korupci: <http://www.nfpk.cz/>.

Zdroj: Holcim, Ekonom

8 Jazyk mezi etiketou a etikou

Jazyková kultura – pravopis, gramatika, spisovnost

Je možno hřešit proti mateřtině? Je jazykové barbarství prohřeškem proti vlasti? Je vůbec vlastenectví ctnost? Jevy jako „hanobení národa“ či „prznění mateřštiny“ jsou někde pokládány za natolik mravně zavrženíhodné, že jsou dokonce právně sankcionovány. Zákony o čistotě jazyka má např. Polsko, Slovensko, Francie. U nás se o přijetí takového zákona pokusila v roce 2004 poslankyně KSČM Ivana Levá.

Platí obecně, že kdo neumí nebo nechce umět pořádně mateřský jazyk, pravděpodobně nebude umět nebo chtít dělat pořádně ani jinou důležitou práci? Anebo je formální zvládnutí vyspělé úrovně jazykové kultury povinností jen intelektuálů a jazykových profesionálů?

Mluví se o úpadku gramotnosti – a vzniku gramotnosti nové či různých podob gramotnosti. Je to součást údajně už dlouho probíhající zrady vzdělanců či selhání elit?

Jazykový profesionál musí odvádět práci ve stoprocentní kvalitě, jinak hřeší nejen proti jazyku, ale i proti své profesi a dělá ostudu celému svému stavu. Vlažným přístupem k jazykové kultuře vysílá signál ostatním, že mohou rovněž polevit. Zejména ti, kdo stojí v čele nebo jsou všem na očích (politici, umělci, žurnalisté, učitelé), působí pedagogicky, ať chtějí nebo ne. Drobná nepozornost či jen formální chyba může mít někdy velké následky, jak o tom svědčí případy z dějin žurnalistické etiky. Pečlivost, přesnost, korektnost – a hlavně důsledná kontrola textů a projevů, to jsou profesně etické ctnosti intelektuálů.

EISNER, Pavel. *Chrám i tvrz*. 1. vyd. Praha: Jaroslav Podroužek, 1946. Nejnovější vydání: Praha: XYZ, 2010.

SVOZILOVÁ, Nad'a. *Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině*. Jinočany: H&H, 2000.

HLAVSOVÁ, Jaroslava. *Opravník omylů v jazyce českém*. Praha: Víkend, 2000.

BEHÚN, Dalibor; BEHÚN, Petr. *Pište správně česky*. Brno: Zoner Press, 2009.

JUST, Vladimír. *Slovník floskulí. Malá encyklopedie polistopadového newspeaku: klišé, slogany, hantýrky, tíky, partiové metafory, slovní smogy*. Praha: Academia, 2003.

Časopis *Naše řeč*.

Pronikání cizích výrazů do mateřštiny. Snahy o očistu jazyka od cizích, rozuměj nepřátelských, výrazů projevovali už Mistr Jan Hus, národní buditelé, ale i nacistické Německo. Za protektorátu platila svérázná pravidla pro užívání německých názvů zemí a měst. Nesmělo se počešťovat. Od jazykového čištění není daleko k etnickým čistkám. (Hrozí to dnes například Francii nebo Slovensku?). Vzpomeňme na spory o název naší republiky: Česko-Slovenská – nebo Česká a Slovenská – nebo Česko – Slovenská. Začne to sporem o pomlčku, a skončí to rozdělením země (Rakousko-Uhersko)

Problematika odborné terminologie. Experti jsou novodobí šamani mluvící tajnými jazyky. (Škrabopis lékařů dovedli rozluštit jedině lékárníci.) Jde o esoterismus tajnosnubného společenství? Snaha zabránit nezasvěceným ve vstupu do elitního klubu vyvolených. Odborná mluva, plná cizojazyčných termínů, je sémanticky kondenzovaná a usnadňuje a urychluje komunikaci. Na druhé straně vědci, odborníci, zejména je-li jejich povinností nějaká služba veřejnosti, nebo jsou-li placeni z veřejných zdrojů, mají morální povinnost popularizovat své badatelské výsledky, vystavovat své odborné počínání veřejné kontrole. Moudrý od-

borník se umí vyjádřit i srozumitelně, hezky česky, i bez přemíry cizojazyčných výrazů. Je to ovšem umění, k jakému je třeba talentu.

Etiketa

Slušnost, zdvořilost, etiketa ještě není etikou, ale je její předsíní. Někdy je zapomenutou etikou, mírně zkostnatělou, formalizovanou do rituálních zkratek. „Vybrané“ způsoby, „vybraná“ mluva, to znamená vyšlechtěné, ušlechtilé, aristokratické, tedy noblesní, vznešené, a proto elitní, vzácné. Kultivované užívání jazyka (zpravidla několika jazyků) je známkou aristokracie ducha. Kultivovaný jazyk je distinkce, statusový symbol. (Viz My Fair Lady.)

Odvěká otázka: Je „pouhá“ kultivovanost předstupněm mravnosti? Je tu nějaká vazba, plynulý přechod, vztah základny a nadstavby nebo obsahu a prostředí? Známe výrazy: slušný zloděj, kultivovaný padouch, elegantní bídač, zločin v rukavičkách. Ale taky: drsný, ale poctivec; bručoun, ale dobrák od kosti; hrozivého vzhledu, ale kuřeti by neublížil.

Další odvěký spor: Dá se opravou formy napravit obsah? Tím, že se přinutíme k formální slušnosti, naučíme se opravdu morálnímu jednání a získáme skutečně mravní city? Platí, že když je někdo nepořádný (bordelář), že bude neukázněný i ve vztazích? Většina lidí se domnívá, že ano. A změníme ho tím, že ho přinutíme, aby si kolem sebe uklízel?

Vulgarismy, nadávky, urážky, kletby. Je možno ublížit jazykem? Slovo je někdy zbraň. (Pro hubu na hubu.) Ironie a karikatury, jak jsme byli svědky, nejsou nevinné vtípky. Za protistátní vtípy se v nacistickém Německu střílelo, v komunistických režimech zavíralo. Říká se: Co na srdci, to na jazyku. Biblické rčení zní: Čím srdce přetéká, to ústa mluví. Ale platí to i naopak? Budeme-li držet jazyk na uzdě, udržíme tím i směr, strategickou rozvahu? Kletba je slovní magie. Slovo působí přímo, bezprostředně, i bez ohledu na svůj sémantický obsah a proces. Čarodějné knihy a nápisy – vlastně ani ne slova, někdy jen čáry – jsou příkladem, jak pracovala černá magie. Modlitební mlýnky, mantry, zaklínadla údajně fungují i bez intence, vědomé účasti. Z bílé magie, žehnání, nám dodnes zůstaly pozdravy, přání, blahopřání.

Manipulace prostřednictvím jazyka

Sofistika, rétorika, persvaze, propaganda. Je možno něco udělat slovy? (Austin) Je možno hřešit jazykem? Projevy politiků, misijní agitace náboženských náborářů či počínání marketérů a reklamních stratégů jsou přesvědčivým důkazem, že i „pouhé“ jazykové akty jsou často účinnější než hrubá síla či metoda cukru a biče.

AUSTIN, John L. *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia, 2000.

SRPOVÁ, Hana (et al.). *Od informace k reklamě*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2007.

SRPOVÁ, Hana. *Knížka o reklamě*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008.

Kontaminovaný jazyk

Deformace v pohledu (názoru) a vztazích se projeví i v deformaci jazyka. Stereotypy, klišé, předsudky vstupují do jazykových forem. Jazykové figury a řečové akty odrážející nespravedlnost a nemorálnost fungují podvědomě a jejich bezděčným užíváním dál šíříme křivdy. Jazyk a moc. Metafory, které zabíjejí (Lakoff).

Erazim Kohák v rámci své ekologické etiky říká: Neříkejte masokombinát. Říkejte pěkně jatka. Ať je vidět, oč tam jde. Výroba masa, mléka. Výroba vajec! Neříkejte těžba dříví. Ale po pravdě: Kácení stromů. Za termínem „přibližování dřevní hmoty“ se skrývá brutální svázení oholených a z kůry sedřených stromů traktory z kopce dolů. Nacisté taky používali eufemistická označení jako slovní masku, aby zakryli, co vlastně dělají – *Konzentrationslager* – soustředovací tábor. Nebo pracovní tábor. A přitom je to vyhlazovací tábor. Napíší tam *Arbeit macht frei*. A díky těmto slovním maskám se jim podařilo zatajit před celým světem, a dokonce i před vlastními lidmi, co tam fakticky dělají.

Podobně maskují myslivci svůj atavistický lovecký pud a brutalitu svého koníčka tím, že namísto oči říkají světla, krev je „jen“ barva, srdce je komora, kůže je deka atd.

Podobně říká Kohák: Na severní Moravě se říká místo lhát cigánit. Proto doporučuje: Už neříkejte – necigaň mi tady. Protože tím hážete ty lidi všechny do jednoho pytle a už předem je odsuzujete.

Vzpomeňme, jak po roce 1989 nahrazoval soudruha pán a soudružku paní. Ta slova vyjadřovala jiné vztahy – a současně ony jiné vztahy modelovala.

FARKAS, Viktor. *Lži za války a v míru*. Praha: Mladá fronta, 2006.

FIDELIUS, Petr. *Jazyk komunistické moci*. Praha: Triáda, 1998.

OUŘEDNÍK, Patrik. *Hledání ztraceného jazyka*. Středokluky: FF UK, 1997.

KLEMPERER, Viktor. *Jazyk třetí říše – LTI: poznámky filologovy*. Jinočany: H&H, 2003

LAKOFF, George, JOHNSON, Mark. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002.

SONTAGOVÁ, Susan. *Nemoc jako metafora, AIDS a jeho metafory*. Praha: Mladá fronta, 1997.

Politicky korektní mluva (*political correctness – PC*)

Je to pokus obrátit kauzalitu vyjádřenou příslovím Co na srdci, to na jazyku.

V podstatě to známe i z běžného jazyka a mezilidských vztahů. Říct něco zaobaleně; obchodník se vyjadřuje kulantně; řekl to diplomaticky; mluva britských lordů a gentlemanů.

V demokratické společnosti je třeba hlídat mocenské instituce (policii, armádu, soudy, parlament), aby neomezovaly práva občanů nebo skupin (menšin). Takovou institucí je ale i jazyk, zejména je-li užíván oficiálně a na veřejnosti. Měli bychom jej střežit a odstraňovat z užívání slova a spojení, která se dotýkají hrdosti, důstojnosti či práv osob, menšin, nebo je zlehčují.

Výraz je nešťastný. *Political* znamená ne jednoduše politický, ale spíše společenský, veřejný. A korektnost my si spojujeme spíše s pravopisem. Angličtina má ovšem na mysli spíše než správnost slušnost, zdvořilost, spravedlivou přiměřenost. Český ekvivalent „společensky vhodná mluva“, nebo „společensky nezávadná mluva“ ale taky není nejšťastnější a dosud se v běžném jazyce ani jako odborný výraz nevžil.

Politicky korektní mluva se objevuje po 2. světové válce, zejména ale na přelomu 50. a 60. let v USA v souvislosti s bojem černochoů za zrovnoprávnění. Podstatně souvisí s pozitivní diskriminací, afirmativní akcí, multikulturalismem apod. Je to společensky nezávadná mluva, oproštěná od výrazů a jazykových prostředků, které by urážely nebo ponižovaly příslušníky menšin či znevýhodněných skupin obyvatel. Tyto výrazy jsou nahrazeny vhodnějšími, které nebudou přispívat k prohlubování nespravedlivých rozdílů mezi různými skupinami občanů.

První přišlo na řadu slovo *negro* nebo hanlivější *nigger* – tedy negr. Toto slovo bylo oficiálně označeno za urážlivou nadávku a za jeho užití na veřejnosti se dávala pokuta. Místo toho se muselo říkat

blackman, tedy černocho, případně *coloured people, people of colour*, tedy barevní. Později ovšem i toto černouškům připadalo diskriminující, protože přece jenom si černou barvu spojujeme s negativními konotacemi, a proto se jako oficiální politicky korektní výraz prosadil *Afro-American*, Afro-Američan. Ale ani to nebylo dost, dnes zastánci PC požadují *African-American*, aby ani ta Afrika nepřišla zkrátka. Slovo *nigger* je dnes v Americe pokládáno za natolik sprosté, že se je noviny neodvážejí napsat ani v souvislostech lingvistických, a to ani v uvozovkách. Když už musí, vytečkují je: n****.

Sama o sobě je tato snaha o slušnou (správnou), nikoho nediskriminující mluvu eticky ambivalentní, může být za určitých okolností šlechetná, ale může také znamenat omezení svobody slova a cenzuru. Politicky a eticky zaobalená mluva má četné příznivce zejména mezi levičáky a různými aktivisty angažujícími se ve prospěch ukřivděných menšin. Má ale stejně radikální odpůrce, a to nejen z řad pravice, která tradičně solidaritu s menšinami necítí. Politické korektnosti se nejčastěji vytýká, že kastruje jazyk, ochuzuje možnost skutečné politické rozpravy a bere člověku jeho přirozenost, k níž předsudky a animozity vůči různým skupinám lidí odjakživa patří.

U nás jsme učinili podobnou zkušenost s Romy. Ještě za první republiky, v jinak docela občansky vyspělé solidní demokratické společnosti, byli cikáni pokládáni nikoli za etnikum, ale za sociálně patologický jev, asi na úrovni tuláků, drobných zlodějíčků, žebráků a příživníků, zkrátka společenské spodiny, kterou je potřeba buď represemi přinutit k řádné socializaci, nebo ji izolovat za mříže. Četnictvo pokládalo cikány za lovnou zvěř. Tak se na ně ostatně díval i nacistický režim. A za komunistů tomu nebylo jinak. Teprve kolem roku 1968 se v západní Evropě vytvořil konsensus mezi jednotlivými skupinami těchto kočovníků a většinovou společností, že označení Roma nebo Sinti by mohlo být společným jmenovatelem rozmanitých komunit. Po roce 1989 se u nás prosazuje doporučení označovat „politicky korektně“ příslušníky těchto komunit jako etnikum s názvem Romové. Pikantní je, že my sami jako Češi jsme byli – a dosud částečně stále jsme – částí západní společnosti vnímání za identické s cikány (bohemian).

Zdá se, že i my jsme postoupili v politické korektnosti o krok dál. Výraz Rom už začíná být nebezpečný. Ve zpravodajství ČT1 se v kauze Šluknovského výběžku s úzkostlivou obezřetností říkalo „nepřízřivobiví“, zatímco televize Nova říkala natvrdo „Romové“. Jistě by stálo za analýzu, koho se vlastně redaktoři bojí a komu se naopak chtějí zalíbit. Nebo že by tím něco sledovali? Politicky, výchovně?

Jazyk odráží mocenské uspořádání společnosti. Zpravidla se v něm zakonzervuje většinové mínění. Ted' jde o to, jestli nápravou jazyka můžeme změnit svět a společnost a lidi. Výraz „teplouš“, „buzerant“ byl vždycky hanlivým označením menšiny, kterou většina pokládala za zvrhlou. Výraz „gay“ znamená v angličtině totéž. Ale v našem kontextu se vžil jako politicky korektní varianta, která neobsahuje urážlivý odsudek. Termín homosexuál je, zdá se, dostatečně neutrální. Ale například příslušnice lesbické komunity nechtějí, aby se jim říkalo „lesbička“, nýbrž „lesba“, protože mají pocit, že lesbička je zdobnělina a ony si nepřipadají nijak titěrné a nechtějí, aby se k nim někdo skláněl se soucítnou shovívavostí. Právě na těchto minoritách můžeme demonstrovat, jak se v historicky velmi krátké době 50–60 let změnil vztah většiny k menšině. Homosexualita byla ještě nedávno zločin, pak už jen nemoc, záhy tolerovatelná alternativa, nejnověji dokonce zrovnoprávněná s většinou.

Požadavek politicky korektní mluvy se záhy rozšířil i na jiné menšiny. Tak v Americe už nemají Indiány, ale Native Americans, tedy původní, domorodé Američany. (Paradoxní je, že ti, co se v Americe narodili a jejich předci tam žili 200 let, asi domorodí Američané nejsou.)

Další na řadě byli postižení. Po první světové válce se běžně říkalo mrzák, kripl (z němčiny). Pak mrzáka nahradil invalida (latinsky doslova nehodnotný, méněcenný). Angličtina užívala *disable* – neschopný. Z invalidy jsme udělali postiženého (tělesně, zdravotně). Ted' máme pocit, že i to by mohlo někoho urážet nebo ponižovat, a proto říkáme „člověk se specifickými potřebami“. V Americe se v této souvislosti hojně používají výrazy *inconvenienced* (znevýhodněný, vystavený nějakému nepohodlí, nepříjemnosti) nebo *challenged* (čelící nějaké výzvě, vystavený něčemu). Invalida je v Americe zakázané slovo, ale namísto *disable* (neschopný) se už musí říkat *differently abled* (jinak schopný). U nás se v poslední době šíří jako politicky nejkorektnější varianta „člověk se specifickými potřebami“. Ostatně ve zdravotnictví se stal z pacienta klient. Pacient znamená v latině trpící, ale taky trpný, rozuměj pasivní, už ne ani subjekt, ale bezduchý předmět, s nímž je manipulováno, smýkáno. Klient je partnerem v rovnocenném vztahu. Ale zase nám začíná vadit, že klient je ten, co jenom platí. V sociálních službách to vyřešili tak, že klienta nahradil „člověk užívající sociálních služeb“, zkráceně „uživatel“.

V Americe už se nesmí ani říkat *illiterate* (analfabet), ale *alternatively schooled* (jinak vzdělaný). Podobně jako *Dark continent* – černý kontinent (černá Afrika). V roce 1992 v souvislosti s výročí objevení/dobytí Ameriky se hojně diskutovalo o tom, zda vůbec, a kdo, a koho vlastně objevil. Původní domorodí obyvatelé se na takové objevení nedívali jako na nějaký zvlášť záslužný čin. Nehledě k tomu, že nemají ani pocit, že by teprve tehdy byli objeveni. Takže mluvit o Americe jako o Novém světě je nejen nesmysl, ale vlastně škodlivé zlo. Dvořákova Novosvětská se bude muset přejmenovat.

Politicky korektní mluvu si chtě nechtě museli osvojit politici, ale i pracovníci médií všeho druhu, stejně jako úředníci a různí veřejní činovníci, jako např. učitelé a vědci, včetně širšího občanského intelektuálního pole. Mají totiž strach z právníků a soudců, kteří by mohli nevhodné výrazivo obvinít z rasismu, xenofobie apod. Ale mají strach i z mediální kritiky ze strany ideových a politických odpůrců, kteří by jim vyčetli předpojatost a diskriminační jednání.

Political correctness – zkratka PC – se stala noční můrou zejména médií. V redakcích dnes existují seznamy stovek „citlivých“ slov, jimž by se autoři měli vyhnout nebo je nahradit. Redaktoři žijí ve strachu, že zejména v živém vysílání někomu uklouzne nějaký ten nekorektní výraz a bude malér.

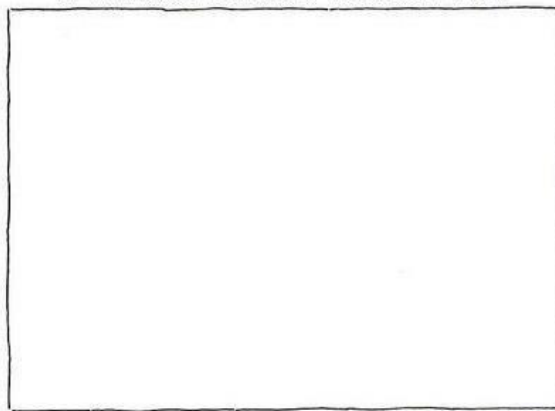
Pokud jde o muslimy, přesvědčili jsme se, že obava médií je na místě. Horliví vyznavači čehokoli mívají jen velmi málo smyslu pro humor – ironie, sarkasmus, karikatury na ně působí jako rudý hadr na býka. Nejenže nemůžeme uveřejňovat kreslené vtipy dotýkající se jakkoli islámu a muslimů, ale my musíme krotit i své výrazivo. „Radikální islamističtí výrostci zapalovali auta a rabovali obchody.“ Přeloženo do politicky korektní mluvy – „Frustrovaní mladíci prováděli výtržnosti.“ Teroristy jsme kosmeticky vylepšili na rebely, z útoků se stávají nepokoje. V Americe už například nemají *illegal imigrants* (nelegální přistěhovalce), ale jen pouhé *undocumented aliens* (cizince bez dokladů).

Korektní vyjadřování je možná jen rutinní šikana, behaviorální trénink, který ale v praxi vcelku funguje. Asi jako zpomalovací příčné prahy v obytné zóně postupně zvýší ostražitost řidiče a nadlehčí nohu na plynu.

Politická korektnost je verbální změkčovadlo – tlumí tvrdý dopad ran osudu na otloukánky. Z pobudy, opilce, vandráka se stal nebohý bezdomovec.

Abych ale uvedl věci na pravou míru – poněvadž při referování o politické korektnosti je obtížné ubránit se ironickým úškľebkům či shovívavým úsměvům. Přečteme-li si následující pokyny z jedné nejmenované redakce, rázem pochopíme, jak vážná taky umí společensky vhodná mluva být.

TOTO JE KULTURNĚ, ETNICKY, NÁBOŽENSKY
A POLITICKY KOREKTNÍ KRESLENÝ VTIP.

NewYorker.com SHAW

JAK PSÁT A MLUVIT O LIDECH S POSTIŽENÍM

To, jak mluvíme o lidech s postižením, vytváří pro ostatní představu o tom, jací jsou. Zvažte prosím při zpracování reportáží následující terminologii a způsoby, jak mluvit či psát o lidech s postižením.

Pro skupiny lidí s postižením **nepoužívejte zobecňující nálepky** jako např. „postižení“, „retardování“, „neslyšící“. Zdůrazňujte lidi, nikoliv nálepky, které rozdělují lidi do skupin a potvrzují staré předsudky a obavy. Zkuste mluvit o lidech s mentálním postižením nebo o lidech, kteří jsou neslyšící.

Na prvním místě jsou lidé, nikoliv jejich postižení. Mluvte o dětech, které mají postižení, o ženě s autismem (ne o „postižené autismem“ či „autistce“). Tím kladete důraz na osobnost jednotlivce a nikoliv na jeho funkční omezení.

Zdůrazňujte dovednosti, nikoliv omezení. Např.: používá vozík nebo chodí o berlích raději, než je odkázán na vozík nebo je invalidní. Používáte-li citově zabarvená slova jako nešťastný, politováníhodný atd., ujistěte se prosím, zda to odpovídá skutečnosti.

Pokud to není pro příběh (zprávu) zásadní, **nezaměřujte se na postižení**. Vyvarujte se srdceryvných příběhů o nevyčísitelných chorobách, vrozených vadách či těžkých zraněních. Soustřeďte se více na důsledky ovlivňující kvalitu života těchto lidí, jako je např. přístupnost dopravních prostředků, bydlení, dostupná zdravotní péče, nabídka zaměstnání či diskriminace.

Nepopisujte úspěchy lidí s postižením jako nadlidské. I když společnost úspěšné hrdiny obdivuje, nepředstavujte lidi s postižením jako superhvězdy. Vytváříte klamná očekávání, že všichni lidé s postižením mohou této úrovně dosáhnout.

Mluvíte-li o postiženích v důsledku onemocnění, **nepředstavujte jednotlivce jako nemocné**. Lidé, kteří měli dětskou obrnu a následkem toho mají postižení, nejsou aktuálně nemocní. Odkazy k onemocněním v souvislosti s postižením používejte pouze u chronických chorob, jako je artritida, Parkinsonova nemoc či roztroušená skleróza. Pokud se nehovoří o vztahu k lékaři, lidé s postižením by nikdy neměli být považováni za pacienty.

Mluvíte-li o lidech bez postižení, **mluvte o lidech bez postižení**, spíše než o normálních nebo zdravých lidech.

Handicap není synonymem postižení. Označuje znevýhodnění vytvářené společností, prostředím či jednotlivci. Pro člověka na vozíku není v bariérové budově handicapem jeho fyzické postižení, ale schody.

Představujte lidi s postižením jako aktivní členy společnosti. Hovoříme-li o tom, co lidé s postižením mohou dělat (spíše než o tom, co dělat nemohou), pomáháme ostatním pochopit, že lidé s postižením se vyvíjejí, bouráme staré předsudky a otevíráme dialog.

Děkujeme Vám.

MOTTO: Milovat to, co je krásné, není těžké. Přilnout však k jedincům, kterým osud vtiskl odlišnosti, vyžaduje znak lidí celých – lidí se šlechetným srdcem.

Kritiku politické korektnosti je možno najít např. na webu Oty Ulče (otaulc.com), na portálu Euportal (euportal.cz) a občas i u Jana Čulíka v Britských listech (blistry.cz).

BROWNE, Anthony. *Úprk rozumu. Politická korektnost a smrt veřejné rozpravy v moderní Británii*. Praha: Dokořán, 2009.

HOLDER, R. W. *How Not To Say What You Mean: A Dictionary of Euphemisms*. Oxford University Press, 2002.

Genderově korektní mluva

Feministky přišly na to, že mluva, která zvýrazňuje dominantní postavení mužů a znevýhodněné pozice žen ve společnosti, je nesprávná a navíc dále šíří a utvrzuje ony křivdy. Říkají tomu sexismus. Zdůrazňování nerovnosti a odlišného postavení na základě pohlaví.

Rovněž jim vadí generické maskulinum, tedy užití mužského rodu jako zástupce pro obě pohlaví. Řekneme: „Žáci poslouchali své učitele.“ A to i tehdy, když jde o žákyně a učitelky. „Autoři Pěkný a Pilná“ – jde o muže a ženu, ale dohromady je označíme za autory – muže. Naopak to neuděláme – „Autorky Pěkný a Silná“. V prvním případě to můžeme vyřešit takto: „Žáci a žákyně poslouchali své učitele a učitelky.“ Případně šalamounsky neutrálním způsobem: „Žactvo poslouchalo své učitelstvo.“ Nebo: „Studující poslouchali své vyučující.“ S profesemi to někdy jde, jindy ne. Máme ministry a ministryně, prezidenty a prezidentky. Výraz *Kanzlerin* zavedla Angela Merkelová a Němci si zvykli. Petra Buzková však o sobě důsledně říkala: „Já jako ministr školství...“ Pamatujeme, jak se kdysi říkávalo lékařce – paní doktor. Feministky tvrdí, že jednou si zvykneme i na chirurgyni, stejně jako na host a hostka. Musíme se odnaučit nadužívat nebo zneužívat generické maskulinum – český divák, obyvatele České republiky.

Člověk = muž. Další problém je s anglickým man nebo německým Mann. Vypadá to tak, jako by převládalo mínění, že člověk je v podstatě muž, žena je jeho klon, méněcenná odvozenina. Pokud si to už dnes nemyslíme a zastáváme tezi o rovnosti pohlaví, pak je otázka zda bychom neměli napravit i nerovnost v jazykovém chování. Ale jak? Anglické genderové lingvistky nahrazují slovní kořen man výrazem person nebo human. *Fireman* je hasič, *firewoman* hasička a *fireperson* jakákoli hasící osoba. Šéf se řekne *chairman*, přičemž *chair* je židle, křeslo, man člověk, ale vlastně muž. Je možno říkat šéfce *chairwoman*, ale nejbezpečnější je *chairperson*. Ota Ulč říká, že u nich v Americe se na katedře říká šéfovi pro jistotu jenom *chair* – tj. židle! Radikálnější feministky tvrdí, že muži se nacpou všude – i do žen: *woman, women*. Proto vymýšlejí novotvary: *wofem, womon, womyn, wymyn*. Němčina užívá slovní částici *man* – např. *man sagt etwas* – říká se. Radikální feministky užívají – *frau sagt etwas*.

Českým specifíkem (ale zdaleka ne jen českým) je přechylování ženských příjmení. Genderové lingvistky tvrdí, že přechýlení vyjadřuje, jak si muž ženu přivlastňuje, a proto se tomu brání. Doporučuji Jana Novák, Martina Novotný. Poněkud nepochopitelně tak sklouznou k maskulinu. Pravda, s koncovkou –ová je kříž, zejména v cizině a s cizími jmény. Otec slavné sportovkyně byl v Americe

oslovován Mistr Kvitova. Liz Taylorová či Brigitte Bardotová se mohou cítit dotčené, že jim prodlužujeme jméno. Ale například u Agathy Christie by nás ani nenapadlo říkat Christiová. Jenomže ono nejde jen o přechylování, ale i o pádové přípony. Je-li na knížce napsáno S. Livingstone, jak mám říct – chci toho Livingstona, nebo Livingstonovou?

V roce 2010 překvapilo ministerstvo školství veřejnost tím, že přepsalo celé své oficiální webové stránky do genderově korektní mluvy. Ze studentů se stali studující, ze sportovců sportující, místo vědců se ocitla věda. A ihned byla k dispozici přiložená i Příručka genderově vyváženého vyjadřování.

VALDROVÁ, Jana; KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka; PACLÍKOVÁ, Pavla. *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*. Jak koncipovat promluvy a texty? Na co dbát v češtině a v cizím jazyce? Jak lépe zviditelnit odborný přínos žen? Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2010.

Jana Valdřová: valdrova.cz.

Fórum 50 %: padesaprocent.cz.

Gender, rovné příležitosti, Sociologický ústav AV: genderonline.cz.

Etika nakladatelů

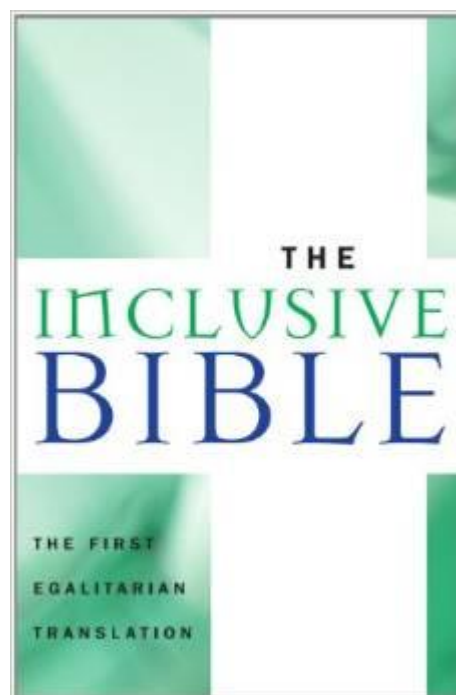
Co si počneme s politickou a genderovou korektností v případě starších literárních děl? Politicky korektní verze Bible, lidových pohádek, ale i klasických dramát působí na jedné straně komicky, ale na druhé straně vedou k vážným úvahám.

Zažili jsme vášnivou diskusi o úpravách textu Honzíkovy cesty. Na obranu Ladova kocoura Mikeše, který měl být vyškrtnut z čítanek, protože se ocitl v pytli na cikánském voze, povstala celorepubliková iniciativa. A co teprve cikáni u Máchy a v Babičce! O proradných židech u Shakespeara ani nemluvě. Přitom si neuvědomujeme, že podobné drastické předkladatelské, ediční a redakční zásahy se běžně děly s klasickými pohádkami, Robinsonem Crusoeem či Karafiátovými Broučky.

Mimochodem – politicky a genderově korektní verze Bible už vyšla v angličtině i němčině:

The Inclusive Bible: The First Egalitarian Translation

Bibel in gerechter Sprache: <http://www.bibel-in-gerechter-sprache.de/>

17 důkazů, že jste gramatický nácek

Lidi vás nenávidí a vy nenávidíte lidi. Proč? Protože jsou blbí. A hlavně przní češtinu. Ale vy nejste zlí, vy jen máte rádi gramatiku. Čtete, jak poznat jazykového nácka.

1. Píšete mezery za tečkou a čárkou i v SMSkách. Vůbec píšete tečky a čárky i v SMSkách. A po tečkách velká písmena.
2. Do osobních mejlů píšete Vy s velkým V a do hromadných s malým.
3. S gustem opravujete lidem češtinu na Facebooku. Debilům.
4. Upozornění na blbou gramatiku je pro vás argument v diskusi.
5. Když sami pošlete post s chybou, může vás z toho švihnout.
6. Lajkujete skupiny jako „Dobrá čeština“ a „Gramatické omyly“.
7. Víte, že genitiv není urážka. Ale občas ho tak používáte.
8. Nikdy byste nenapsali „respektivě“.
9. Jste hluboce přesvědčeni, že kdokoliv se základním vzděláním musí ovládat shodu podmětu s přísudkem.
10. Inženýr vám nepřipadá jako vysokoškolský titul, protože inženýři obvykle píšou jako děti ze zvláštní.
11. Víte, kde je na klávesnici středník.
12. Máte radši staré knížky než nové, protože dřív se na redakční práci dbalo víc.
13. Rozesměje vás rozdíl mezi „podrž mě“ a „podrž mně“.
14. Lidi se vás často ptají, jak se co píše.
15. Štvou vás špatně napsané vývěsní štíty, billboardy s chybami a špatný styl v novinách.
16. Místo www.pravidla.cz používáte Internetovou jazykovou příručku ÚJČ AV ČR.
17. To, že jste fašoun přes gramatiku, vám vlastně nevadí. Sami to o sobě s pýchou tvrdíte.

Otakar Kárek

<http://cilichili.cz/blog/17-priznaku-toho-ze-jste-jazykovy-nacek/>

Cvičný jazykový test

Doplňte:

Hudba, j . ž nabízí tato deska.

Zboží, j . ž nabízí tento obchod.

Obchodník, j . ž nabízí zboží.

Vlasy, j . ž si upravila.

Lid, j . ž si sám vládne.

Ti, j . ž jsme viděli.

Doplňte zájmeno ona v příslušném tvaru:

Sním jen o

Houska je čerstvá, sním

Zaspívám ... její oblíbenou píseň.

Vysíláme na nové vlně, nalad'te si na

Učitel si na ... zasedl.

Až přijde, vezmi ... s sebou.

Mluvila pravdu, věřím

Je to dobrá myšlenka, věřím v

Ona tě přijme, běž za

Opravte všechny chyby:

Biskubský chlebiček, svadební koláče, měký salám, krájená šumka, plnotučná a kremžská hořtice, jemnozrný salám, plnozrný nebo-li celozrný chléb.

Najde se politická strana, která je odhodlána tento problém řešit? Pokud ano rádi ji poskytneme zdarma prostor.

Poznávací zájezd je spojen s návštěvou 6. měst.

Sebou pohodlné oblečení, ústřižek složenky jako doklad o zaplacení, občerstvení. K prezentaci přistupujte s přihláškou, pokud jste přihlášku odeslali, vyzvedněte si ji u vstupu, pokud jste neodeslali přineste ji sebou.

Doplňte:

Žena, o n . ž sním.

Ta, na n . ž si vzpomínám.

Žádost, s n . ž se na vás obracím.

Ta, vedle n . ž sedím.

Ta, o n . ž se zajímám.

Doplňte:

Sázím na to svoj . čest.

Slyšel o moj . mamince.

Výdělek dle vaš . ch schopností.

Pozor na chytáky v českém pravopisu (připravili studenti češtiny)

1. S hranolky

Že jste se právě v jídelním lístku dočetli o smaženém sýru s hranolkami? Vyndejte červenou tužku a omyl napravte. Je to divné, ale hranolek je mužského neživotného rodu. Skloňujeme s hranolky (s hrady).

2. Žádné by jsme, ale bychom

Slova bychom a byste (abychom, abyste, kdybychom, kdybyste) jsou často nahrazována nesprávnými by jsme resp. by jste. Někteří historici zastávají názor, že nespisovné tvary jsou ve skutečnosti správné a že se současnými přišli až lingvisté, ale vykládejte to vašemu češtináři...

3. Slovo viz

Viz je v mnoha případech uváděno s tečkou (viz.). K tečce však nemáme žádný důvod, protože se o žádnou zkratku nejedná. Viz je totiž tvarem pro rozkaz od slova vidět! Kdo má uši k slyšení, slyš, kdo má oči k vidění, viz!

4. Standartní x standardní?

Slovo standardní (standardní služby) je často zaměňováno nesprávným slovem standartní. Proč tomu tak je? Přídatné jméno standardní je totiž odvozeno od slova standard. Standart je něco úplně jiného – standarty jsou vlajky.

5. Tipujete, nebo typujete?

Tip a typ jsou dvě zcela odlišná podstatná jména. Tipovat znamená odhadovat (výsledek). Typem zase označujeme určitou skupinu (lidí, věcí).

6. Zhlédl film

Právě jste si v oblíbeném časopisu přečetli recenzi, ve které autor píše, že shlédl film? Byl to patrně film nespisovný. Raději proto film zhlédněte. Předponou s totiž vyjadřujeme směr shora dolů, či z povrchu pryč. Nic z toho však ve slovech zhlédnout film nemáme.

7. Alibi

Slovo alibi jistě každý z vás někdy slyšel v nejrůznějších detektivkách. Mnozí však dělají chybu v jeho pravopise a píšou aliby. Toto slovo však pochází z latiny a nemáme důvod na něm cokoli měnit. Proto píšeme vždy obě i měkká.

8. Věci

Možná vám to přijde směšné, ale věci ještě nevymřely. Věc je rodu ženského (bez věci – bez kosti, měkké i). Určitě někoho s tvrdými věcmi kolem sebe máte, tak mu tuto jednoduchou věc vysvětlete.

9. Dvěma, oběma

Číslovky dva a oba máme ve 3. a 7. pádu tendenci skloňovat jako dvěma a oběmi. Správně je ale dvěma a oběma. Nespisovné je i například: Do výše dvou tisíc korun. Správně musíme napsat: Do výše dvou tisíc korun.

10. Kdo s koho

Kdo z koho je špatně. Existuje jen kdo s koho. Proč? Protože jde o starobylý čtvrtý pád (např. být s to).

11. Dennodenně

Zní to sice divně, ale je to tak. Stejně jako raný salát, ale šestiranný revolver, ranní noviny, ale deník.

12. Je-li to jelito

Neboli, čili, ačli, zdali, jestli, neřkuli, pakliže – ale: vidím-li, není-li, mnoho-li...

9 Etika médií. Informační etika. Žurnalistická etika

Etika médií

Etika médií (mediální etika) by mohla být obecným pojmem široce zastřešujícím i informační etiku, komunikační etiku, žurnalistickou etiku (novinářskou etiku, etiku v žurnalistice), kyberetiku (etiku v kyberprostoru – *cyberethics*) apod.

Mohla by ale také být speciálním označením pro sociální etiku stanovující pravidla pro fungování médií ve společnosti, tedy něco jako obdoba hospodářské etiky pro ekonomiku. Taková pravidla se skutečně hledají a ustavují. Například je třeba rozdělit vysílací frekvence, jichž je k dispozici omezený počet, mezi účastníky mediálního trhu. Nebo je nutno zajistit, aby území a obyvatelstvo bylo dostatečně a spravedlivě pokryto všemi signály. Na to obvykle dohlíží státní regulátor, jímž je u nás Český telekomunikační úřad a v celosvětovém měřítku Mezinárodní telekomunikační unie. Tyto úřady mohou zasahovat do konkurenční soutěže subjektů podnikajících v médiích, regulovat ceny, podmiňovat podnikání v mediální branži povinnostmi vykonávat pro společnost různé veřejně prospěšné služby apod. Média jsou zkrátka příliš citlivou oblastí, než aby je bylo možno nechat živelně působit podle zákonů trhu, a proto je státy a veřejné instituce kontrolují jako každou jinou dominantní moc ve společnosti (například armádu, policii nebo třeba vědu či medicínu).

V ještě užším smyslu by výraz etika médií, mediální etika mohl označovat podnikatelskou etiku jednotlivých subjektů podnikajících v mediální oblasti. Médium, jakým je například televizní nebo rozhlasová stanice, deník či týdeník, potřebuje reflektovat a formulovat pravidla svého morálního chování jak uvnitř své instituce (podniková etika, etika v podniku), tak navenek – jednak vůči klientům (jimiž mohou být recipienti, ale i zadavatelé inzerce a reklamy), a jednak vůči konkurujícím mediálním subjektům či dohlížejícím státním orgánům.

Zjednodušeně bychom mohli obory rozdělit takto:

- Etika médií – sociální etika, etika podnikání, podnikatelská etika.
- Informační etika – zcela nový, samostatný obor. V jeho pozadí je sice stará dobrá sofistika, eristika, rétorika, a dokonce i odvěká otázka svobody projevu a její regulace ve veřejném zájmu, ale hlavní náplní je dnes problematika duševního vlastnictví a autorského práva (práva patentového, ochrany průmyslových vzorů), v popředí, na aktuálním povrchu pak se objevuje problematika ICT technologií, internetu a sociálních sítí. (V užším a speciálním smyslu si tento název přivlastňují informatici – knihovníci jako svou profesní etiku.)
- Žurnalistická etika – profesní etika.
- Komplementárním protipólem těchto tří by pak měla být nějaká obdoba spotřebitelské etiky – etika diváka, publika, příjemce, recipienta médií.

Už samotné potíže s nejednoznačným užitím pojmu či výrazu „etika médií“, „mediální etika“ naznačují, že celá oblast bude značně diskutabilní a proměnlivá v kontextu času a místa. Možná je taková neuchopitelnost, vágnost, fluidita lepší než zapouzdřená fixace. Nutí nás alespoň o věci neustále přemýšlet a mluvit. Média se stále vyvíjejí, a proto i etika, která chce reflektovat a snad i normovat jejich chování, by měla být procesuální, komunikativní, dialogická, diskursivní.

Problematický je ostatně už sám pojem média, médium. Podobně jako blízký pojem komunikace. Komunikace je třeba silnice nebo chodník – ale taky rozhovor, který spolu lidé vedou, když po oné komunikaci jdou. Médium je prostředí – ale i prostředník, zprostředkovatel, tedy jak rozhlasové vlny, tak redakce rozhlasové stanice. Je médiem kniha, papír, písmo? Postupně se nám takto zproblematizoval i pojem informace. Původně se jím mínil formující vliv, třeba výchova, cvičení nebo vlití obsahu do mysli božskou inspirací. Od nástupu kybernetiky v polovině 20. století se ale pojem informace zúžil na v podstatě jakýkoli signál vstupující někam, aby způsobil reakci (tedy podnět). Informace se stala

kvantitativně měřitelnou veličinou – bez ohledu na to, má-li či nemá kvalitativně odlišný obsah (význam, sdělení, smysl).

Není divu, že tyto potíže daly vzniknout osamostatňujícím se oborům, jako je filozofie médií, teorie informace nebo masová (sociální) komunikace.

Z našeho hlediska a pro naši potřebu stačí vědět, že etikou médií se dnes akademicky zabývají kromě klasických žurnalistických oborů také nově ustavené studijní obory mediálních studií a komunikačních studií. Informační etikou v užších speciálních smyslech se pak zabývají buď informatici z oblasti IT či ICT, nebo informatici – knihovníci.

Katedry žurnalistiky, rozšiřované často o oblasti nazývané mediální studia, studium a teorie médií, studium a teorie masové komunikace, existují u nás na více vysokých školách. Tradici mají na UK Praha, MU Brno, UP Olomouc. O problematiku se samozřejmě zajímají i obory jako ekonomie, politologie, sociologie, právo, ale i kulturní antropologie, filologie či literární věda. Pozoruhodné je, že nejen v etice, ale i ve studiu médií se jako velmoc ve srovnání s námi jeví Slovensko. Na Slovensku je nejen více podobných kateder, ale mají tam i celé fakulty věnované mediálním studiím.

Terminologicky se téma rovněž stále vyvíjí. Dnes převládá výraz **média**. Donedávna se ale u nás i ve světě říkalo **masmédia** (*mass media*). Před rokem 1989 se komunistický režim snažil bránit průniku cizojazyčných výrazů, zejména z angličtiny, a proto zaváděl důsledné české ekvivalenty: **sdělovací prostředky, hromadné sdělovací prostředky**.

Rozlišujeme **média tištěná (printová)** a **elektronická** (poněkud nepatřičně, protože i tištěná média se dnes zpracovávají elektronicky). Užíváme označení **nová média**, i když ani odborníci, kteří se na ně zaměřují, se neshodují, co daným výrazem konkrétně míní. Na obzoru jsou **hybridní média** (HbbTV – *Hybrid broadcast broadband TV*), kombinace klasické televize (pasivní příjem) a internetového připojení (aktivní vyhledávání obsahu). Co do funkce rozlišujeme **média veřejné služby** (veřejnoprávní, dříve státní) a **média komerční, média bulvární** (tabloidní, yellow press). U nás máme **duální systém**: média veřejnoprávní a komerční. Třetí pilíř – **média komunitní** (zájmová, nezisková, sloužící malým skupinám či regionům) – se u nás zatím nerozvinul, ale třeba ve Spojených státech je významným segmentem mediální scény.

Etiku médií, podobně jako i mnohá jiná témata, postihl proces zakademičtění. Zpočátku se nový výraz, pojem začne častěji vyskytovat v intelektuálských diskusích. Záhy se o něm vyrojí několik článků. Téma se ale nakonec ukáže natolik nosné, že je mu věnováno několik monotematických čísel speciálních časopisů a pak i sborníků. Skutečně klasickým se stane, jakmile se dostane jako heslo do renomovaných encyklopedií. Ale z hesla zcela zákonitě zbudí do podoby monografií, čítajících stovky stran. V tuto chvíli už je náš pojem zralý na založení specializovaného časopisu či webu. A analogicky na fakultách vzniknou jednosemestrální předměty. Z nich se do několika let partenogenezí zrodí samostatný studijní obor. A jakmile vzniknou katedry, akademické ústavy, je náš nový obor konečně etablovaný – ale možná taky dokonale mrtvý. Akademičtí psavci pak vyprodukují několikaskvazkovou encyklopedii věnovanou tomu, na co nedávno stačilo jednostránkové heslo, a vydají ji v nějakém prestižním globálním nakladatelství typu Routledge, Blackwell nebo Oxford University Press. Pomník je hotov. Tento postřeh, platný ovšem obecně, učinil i Radim Brázda ve své učebnici *Ethicum* v kapitole Rostoucí specializace (s. 177–180).

Typickým problémem, který by měla řešit etika médií jako sociální etika, je otázka tzv. **dvourychlostního internetu**, která se v posledních letech vášnivě projednává na mezinárodních úrovních. Někteří poskytovatelé obsahu, majitelé páteřních sítí a provideři se domluvili na zvýhodnění svých preferenčních toků stávajícími přenosovými soustavami, které už začínají být přetížené. Říkají tomu eufemisticky rychlý dálniční pruh. Ve skutečnosti jde o to, že některé placené televizní stanice, mobilní operátoři a telekomunikační giganti si chtějí předplatit zaručené právo na nerušené toky značných objemů dat. Náklady by pochopitelně přenesli do koncové ceny pro zákazníky. Ostatní uživatelé, kteří za přenos dat platí jako dosud, by v přetíženém provozu museli počítat s výpadky nebo pomalejším přenosem. Vyšším mravním principem je v tomto případě tzv. **síťová neutralita** – internet by měl být

ve veřejném zájmu otevřeným médiem, jehož užívání by nikomu nemělo být odpíráno ani znesnadňováno. Ekonomicky silní mediální hráči však mají vliv na politiky a regulátory (telekomunikační úřady) a ti orwellovsky rozhodnou, že jsou si sice všichni rovni, ale někteří jsou si rovnější. Ožehavost tématu si uvědomuje nejen zainteresovaná odborná veřejnost, ale i uživatelé – občané, takže už došlo i na petice a pouliční protesty.

Konkrétní dílčí témata, která se pod souhrnným označením etika médií (mediální etika) objevují, bychom mohli zaznamenat třeba pomocí cvičného brainstormingu. Není náhodou, že právě takto se často jmenují i kapitoly ve zmíněných encyklopediích nebo odborných kompendiích.

- Regulace mediálních obsahů (cenzura, autocenzura)
- Právo na soukromí (ochranu osobních údajů) x právo na informace
- Bulvár, bulvarizace, vulgarizace
- Stereotypy v médiích, předsudky, klišé
- Konstruování reality, virtuální realita
- *Agenda setting* – konstruování hierarchie důležitosti
- Násilí z obrazovky
- Pornografie
- Skrytá kamera, mikrofon
- Novinářská řízená provokace
- Ověřování zpráv
- Manipulace, persuade, propaganda
- Manipulace fotografií
- Střet zájmů
- Kopírování, stahování, sdílení
- Plagiáty
- Etiketa a etika elektronické komunikace
- Pravda, objektivita, neutralita, vyváženost
- Veřejný zájem, obecné dobro
- Novináři (médiá) jako strážní psi demokracie
- Slovo jako zbraň
- Svoboda slova
- Oligarchizace médií
- Válčné zpravodajství
- Feministická etika médií
- Mediální výchova, mediální gramotnost

Studenti oboru ZSV mají ve svých bakalářských státnicových otázkách Průřezová témata č. 11 (*Etika médií a informační etika*) a č. 25 (*Masová média a jejich vliv na utváření stereotypů*). Zkušenosti ukazují, že studenti přípravu často trestuhodně podcení – v domnění, že téma je snadné a dá se zvládnout s běžnými znalostmi a banálními pravdami. Komise však očekává odpovědi odborně poučené a prezentované na adekvátní intelektuální úrovni. Materiály ke státnicovým otázkám jsou v mém T-disku – Nástěnka.

Informační etika

Pojem informační etika se někdy používá podobně široce jako etika médií (mediální etika). V každém případě se obory značně překrývají jak vzájemně, tak i s žurnalistickou etikou. V užším a speciálním smyslu slova se však toto označení používá především pro oblast elektronické komunikace (ICT) a knihovnictví.

O **informační společnosti** a **informační revoluci** se hovoří už od poloviny 20. století. Myslí se tím epochální společenská proměna spočívající v tom, že informace začínají být důležitější než zboží, data důležitější než věci, bity než atomy. Podobně to vystihuje výraz postindustriální éra, společnost. V nové době hrají prim už nikoli zemědělství a průmysl, ale služby, terciární sféra. Teoretické základy informační revoluci položili otec kybernetiky, vědy o řízení uzavřených systémů pomocí informačních povelů, Norbert Wiener, a tvůrce teorie informace Claude Shannon společně s Warenem Weaverem těsně po druhé světové válce. Cesta k budování vyspělých počítačů byla otevřena. S teorií médií to vše propojil až Marshal McLuhan v 60. letech. V té době už sociologové, jako například slavný a vlivný Daniel Bell, reflektovali proměny postindustriální a informační společnosti.

Žurnalistická etika, postupně vznikající už v první půli 20. století, se od 60. let etablovala jako samostatná disciplína. Ale informační etika se zrodila až z problémů, které lidem přinesly počítače a digitální zpracování informací. Za zakladatele informační etiky jako speciálního oboru je pokládán **Rafael Capurro**, který přišel na sklonku 80. let s poměrně převratnými myšlenkami, kdy propojoval filozofii, teologii, hermeneutiku a etiku s knihovnickou vědou. První publikace speciálně o informační etice ale vyšly až v polovině 90. let.

V roce 2009 přijel Rafael Capurro do České republiky a při přednášce v Brně řekl mimo jiné toto:

„Když jsem zkoumal moderní použití informace během psaní své disertační práce, ptal jsem se sám sebe, jak by mohl být pojem používán ve starověkém Řecku a Římě. Weizsäcker mě přivedl na stopu ‘eidos’, ‘idea’ a ‘morfé’, které jsou klíčovými pojmy Platónovy a Aristotelovy filozofie a následujících dějin myšlení. Na této cestě jsem dospěl k římskému pojmu ‘informatio’, který se ukázal velice významným pro autory jako Cicero, Augustin či Tomáš Akvinský. Stále jsem však nebyl spokojený s výsledkem. Pojem ‘logos’ (jazyk, rozum) se mi zdál příliš široký. Nemohu si přesně vzpomenout, jak a proč jsem se začal zabývat konceptem zprávy (řecky: ‘angelia’) a posla (řecky ‘angelos’) a napsal o nich krátkou poznámku ve své disertaci.

Později začal být rozdíl mezi informací a zprávou stále více zřejmý, zejména když jsem se pokoušel porozumět Shannonově teorii přenosu zpráv (!) a také značnému účinku digitálních zpráv od počátku internetu. Jeden důležitý rozdíl mezi oběma pojmy spočívá v tom, že informace je ‘horizontální’ pojem založený na autonomii subjektu, který se po ní ptá. Zpráva je něco, co přichází od ostatních: zprávu dostanu, ale nemohu se jí dožadovat, i tehdy, když říkám: ‘prosím, pošlete mi zprávu’, jsou to ti druzí, kteří se rozhodnou udělat to nebo ne. Zpráva je ‘vertikální’ či ‘heteronomní’ pojem. Dalším důležitým aspektem je rozdíl mezi ‘nosičem’ a ‘poslem’. Oba jsou souvisejícími pojmy. Je však zapotřebí jemné analýzy, aby byly nalezeny odlišnosti.

Poté, když jsem roku 1995 publikoval svou knihu Život v informační době (Leben im Informationszeitalter), jsem psal příspěvky k teorii zpráv neboli ‘angeletice’, které si můžete přečíst [zde](#). Tato teorie také ovlivnila některé obory a autory, včetně informační vědy a knihovnictví, na které se můžete podívat [zde](#).“

U nás se pokusili informační etiku – zpočátku tápavě – provozovat a propagovat Karel Janoš (1993) a Jan Činčera (2002).

Informatici si etickou problematiku rozdělují na tři fáze a současně subjekty – **tvůrce zprávy**, **prostředkovatel zprávy** a **příjemce zprávy (uživatel)**. Každý má jinou odpovědnost. Posuzuje se také, jaká je role těch, kdo jsou v situaci **moral agents** (morálních aktérů, činitelů, aktivně jednajících subjektů) a kdo v situaci **moral patients** (těch, kdo v procesu jsou pasivní, s nimiž je jednáno, kdo trpně nesou důsledky jednání druhých). V dalším rozpracování pak rozlišují i dílčí a detailní problematiku zpracování informací, jejich ukládání, distribuce, organizace apod. Oproti klasické žurnalistice a dosavadním mediálním technologiím však v digitální éře přibyly nové problémy. Například snadnost

pořizování kopií, rychlost distribuce, velké objemy dat, snižování ceny uchovávání a přenosu dat znamenají dosud netušené možnosti. V té souvislosti opět s novou naléhavostí vyvstaly známé problémy s autorskými právy a duševním vlastnictvím, plagiátorstvím a pirátstvím.²⁷ Naproti tomu se nově naskytla možnost demokratizace kulturních hodnot a digitalizovatelných duševních statků – řada produktů má díky marginálním transakčním nákladům tak nízkou cenu, že může být dána k dispozici zdarma (freeware, free acces, open source, commons apod.).

Konkrétní témata, jež se v informační etice projednávají, můžeme opět vyznačit brainstormingem.

- Počítačová etika (computer ethics)
- Cenzura
- Kyberzločin, kyberválka, kyberšikana
- Terorismus v síti
- Reklama na síti
- Ohrožené děti
- Gambling, počítačové hry
- Virtuální realita
- Free acces, open source, creative commons
- Digital divide – férovost přístupu k vymoženostem digitálních technologií
- Veřejný zájem – státní kontrola
- Genderové a interkulturní aspekty
- Svoboda slova, svoboda projevu
- Etika diváka, recipienta
- Digitální demokracie
- Hacking
- Právo na informace
- Právo na soukromí, anonymitu
- Umělá inteligence
- Trolling, hoaxing

Rafael Capurro v brněnské přednášce ale zmínil i nové oblasti, o něž se informační etika zajímá:

„Má brněnská přednáška měla v plánu podat přehled o současném výzkumu a o budoucích trendech informační etiky. Zdůraznil jsem některá ohlášená témata jako robotiku, elektrodpad (e-waste), 'všudypřítomné počítače' (ubiquitous computing), 'společnost pod dohledem' (surveillance society), konvergentní technologie (convergent technologies) a ICT implantáty a vylepšení (ICT-Implants and enhancements). Všechny tyto technologie se explicitně či implicitně zabývají hodnotami, postoji, zálibami, sociálními konflikty, sny a úzkostmi, které jsou v některých případech obvyklé u každého z nás, ale současně jsou zvláštní či specifické, jelikož lidská společenstva mají různé historické zkušenosti, plány, geografic-

²⁷ Tato problematika je ale natolik rozsáhlá, že se vymyká možnostem nejen této lekce, ale i celého našeho kurzu. Zájemce o stručný úvod do tématu odkazují na lekci, kterou jsem měl v předmětu Etické problémy dneška (ETPD) pro studenty oboru Filozofie 2. 3. 2015. Teze a další studijní materiály jsou v T-disku ETPD → ETPD 2015 → ETPD 020315. Etické aspekty tématu jsou obsahem jedné státnicové otázky bakalářského studia Filozofie (3. okruh – 11: *Autorská práva a duševní vlastnictví v digitálním věku. Staré právní pojetí tváří v tvář novým technologickým vymoženostem: problém vymahatelnosti a smyslu. Kdo má pravdu? Co je fér? Je možno regulacemi a sankcemi zastavit vývoj? Problém šíření digitálních děl a internetové pirátství. Jak spravedlivě odměnit autory? Crowdfunding a mikroplatby. Jak funguje otevřená věda?*) a na ještě abstraktnější filozofické rovině i jedné státnicové otázky navazujícího magisterského studia Filozofie (2. okruh – 9: *Dílo, jeho autor a jeho význam. Obraz, text, slovo, sémiotika; originál, kopie, plagiát, padělek... Dílo a jeho reprodukce... Duševní vlastnictví, autorská práva. Walter Benjamin, dílo ve věku technologické reprodukce.*). Materiály ke státnicovým otázkám jsou rovněž v mém T-disku ve složce Nástěnka.

kou polohu atd. A navíc také interpretace našeho samotného bytí-na-světě byla obohacena během dlouhé kulturní evoluce různými názory na svět a nás samé.“

<http://www.ikaros.cz/nad-informacni-etikou-a-vyzvami-informacni-spolecnosti-s-rafaelem-capurrem>

Obecně vzato informační etika za svůj kategorický imperativ pokládá snahu **čelit entropii**. V současné době zřejmě nejvýznamnější globální odborník na informační etiku, **Luciano Floridi**, buduje její systém podle vzoru bioetiky nebo ekologické etiky v celostním záběru – za nejvyšší kontext pokládá infosféru, zahrnující jak živý, tak neživý svět, a obdobně jako v ekologické etice rozlišuje přístupy biocentrický (infocentrický), antropocentrický a ekocentrický.

Zcela zvláštním případem je tzv. **netiketa** (netiquette). Etiketa je specifický způsob chování poměrně malé a vyhraněné skupiny lidí nebo společenského či kulturního prostředí. Jde o soustavu vzorců chování, jehož smysl se často už vytratil, ale jeho ritualizovaná forma přežívá dál. Tak mluvíme o etiketě dvorské, šlechtické, diplomatické, vojenské apod. Jde o tzv. společenské chování – s tím, že toto chování může mít v každé pospolitosti jiné zásady. Etiketa je předstupněm etiky. Tzv. slušné chování obvykle nepokládáme automaticky za už etické. Například etiketa prodeje znamená, že prodejce se má usmívat, být zdvořilý, slušně oblečený. Etika prodeje znamená, že prodejce nesmí zákazníka ošidit, musí ho poctivě informovat apod. Etika a etiketa nemusí jít vždy ruku v ruce.

V počátcích internetového provozu – ale třeba i mobilního telefonování – se vlastně nejdříve rodila etiketa jako spontánně ustavovaná pravidla společenského chování v daném prostředí. Tyto konvence ale záhy přerůstaly do širší a hlubší problematiky etické.

Takto vypadala zpočátku pravidla netikety:

<p>DESATERO NETIKETY:</p> <p>I. Chovejte se tak, abyste nepoškozovali ostatní uživateli.</p> <p>II. Neomezujte ostatní při jejich vlastní práci na síti.</p> <p>III. Nenahližte do souborů ostatních uživatelů.</p> <p>IV. Nevyužívejte počítače ke krádežím.</p> <p>V. Nevyužívejte síť ke zveřejnění falešných údajů, falešného svědectví.</p> <p>VI. Nevyužívejte ani si nekopírujte software, za který jste nezaplátíli.</p> <p>VII. Nevyužívejte zdroje ostatních uživatelé bez autorizace.</p> <p>VIII. Nepřisvojujte si duševní bohatství ostatních.</p> <p>IX. Uvažujte o společných důsledcích programu, který tvoříte.</p> <p>X. Používejte počítač s úctou, s respektem a ohleduplně.</p>	<p>Netiketa</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Nezapomínej, že na druhém konci jsou lidé a ne počítač. To, co napíšeš do počítače, bys možná do očí nikdy nikomu neřekl. 2. Běžná pravidla slušnosti z běžného života platí i na internetu. Co je nevhodné v obvyklém životě, je samozřejmě nevhodné i na internetu. 3. Když si píšeš s nějakým cizincem, snaž se taktně zjistit, s kým mluvíš. Na internetu můžeš potkat lidi z celého světa, a v každé zemi platí trochu jiná morálka. Co je dovolené na americkém chatu, se nemusí tolerovat na arabském internetu, a to platí o všech podobných skupinách. O politice, náboženství, intimních věcech a o podobných delikátních záležitostech proto diskutuj opatrně a v mezích slušnosti. Snadno bys mohl někoho urazit. 4. Ber ohled na druhé. Ne každý má tak dobré internetové připojení jako ty. Někteří se připojují z domu přes vytáčené připojení a draze za to platí. Neposílej proto zbytečně velké e-mailové zprávy a přílohy se snaž komprimovat. Při posílání velkých obrázků např. na diskusní server využívej funkci náhledu obrázku. 5. I když píšeš bez diakritiky, snaž se psát srozumitelně. Ať ten, komu píšeš, ví, že ti na něm záleží. 6. Nebuď grobián, nerozesílej žádné lži ani polopravdy nebo soukromé informace o někom druhém. 7. V diskusi pomáhej. Když má někdo v diskusi nějaký problém, odpověz mu, pokud znáš odpověď. Příště zase někdo jiný pomůže tobě. Platí zásada: „Napřed poslouchej, pak piš.“ 8. Respektuj soukromí jiných. Pokud ti omylem přišla zpráva, která ti nepatří, smaž ji a odesílatele slušně upozorni na chybu. 9. Nezneužívej svou moc nebo své vědomosti. Pokud jsi správce serveru, máš sice přístup k poště ostatních, ale nemusíš ji neustále kontrolovat jenom tak z nudy, když umíš hackovat, nemusíš to pořád zkoušet. 10. Odpouštěj ostatním chyby. I ty je děláš. Nevysmívej se jim a nenadávej na ně. 11. Nešíř hoaxy. Zahlcují internet. Pokud ti přijde hoax, slušně upozorni jeho odesílatele, že takové chování je nevhodné. 12. Nerozesílej spam a reklamu. 13. Neporušuj autorská práva.
---	--

Takto se rodila pravidla etiky:

<p>Jan Činčera v roce 2002 uváděl následujících pět principů informační etiky:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Informace by měly být volně šířeny.2. Šíření informací by nemělo znamenat pro nikoho újmu.3. Nepravdivé informace by neměly být šířeny.4. Generovat nové informace je žádoucí.5. Každý je odpovědný za důsledky svého jednání v informační oblasti.	<p>Vznikala různá desatera počítačové etiky. Zde jedno z nich:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Nepoužiješ počítače k tomu, abys poškodil druhé lidi.2. Tvojí aktivitou na počítači nebudeš rušit práci jiných lidí na počítači.3. Nenarušíš soukromí počítačových souborů jiných lidí.4. Nepoužiješ počítače ke krádeži.5. Nepoužiješ počítače k falešnému svědectví.6. Nebudeš kopírovat ani používat cizí software, za který jsi nezaplatil.7. Nebudeš používat počítačové zdroje jiných lidí bez jejich souhlasu anebo vhodné kompenzace.8. Nebudeš si přisvojovat intelektuální výstupy jiných lidí.9. Budeš přemýšlet o sociálních konsekvencích programu, který píšeš, anebo systému, který navrhuješ.10. Vždy budeš používat počítač takovým způsobem, který zabezpečuje úctu a respekt tvým bližním.
---	--

Knihovníci si ale svou informační etiku budovali po vlastní linii – spíše jako profesní etiku. Zde je jeden z plodů stavovské diskuse, kodex s devaterem bodů:

Kodex etiky českých knihovníků <http://www.skipcr.cz/co-je-skip/kodex-etiky>

Knihovny jsou veřejné, demokratické instituce, které shromažďují, uchovávají a poskytují informace všem členům společnosti. Zajišťováním a zpřístupňováním dokumentů a informací ve prospěch vzdělávání, výzkumu a kulturní úrovně obyvatel podporují ekonomický a sociální rozvoj společnosti, jsou službou pro místní komunity i důležitým kulturním a vzdělávacím centrem města, obce či regionu, kde působí. Pomáhají rozvíjet a obohacovat život jedince i celé společnosti.

Knihovník

1. vždy hájí základní právo jedince na informaci. Poskytuje neomezený, rovný a svobodný přístup k informacím a informačním zdrojům, které jsou obsaženy ve fondech knihoven. Činí tak bez ohledu na politická, ideologická a náboženská hlediska a bez jakékoliv cenzury, s výjimkami uvedenými v zákonných předpisech. Nenese však odpovědnost za následky užití informací získaných z dokumentů nebo v knihovně;
2. usiluje o všestrannou dostupnost informací uložených v dokumentech bez ohledu na místo jejich uložení;
3. poskytuje své služby uživatelům bez ohledu na jejich národnost, rasu, náboženství, pohlaví a sociální status;
4. respektuje práva autorů a nakládá s jejich intelektuálním vlastnictvím v souladu se zákonnými předpisy;
5. respektuje práva uživatelů na soukromí a anonymitu, vztahy s nimi zakládá na respektu k jejich osobnostem a informačním potřebám. Chrání jejich osobní údaje a uživatelské aktivity;
6. svým profesionálním jednáním a loajálním chováním přispívá k dobré pověsti knihovny na veřejnosti. Formuje pozitivní obraz knihovny i profese ve společnosti;
7. je si vědom své příslušnosti k profesnímu celku, respektuje kolegy z různých typů knihoven, udržuje s nimi úzké kontakty a spolupracuje s kolegy, kteří patří do širší sítě paměťových institucí;
8. sleduje aktuální problematiku své profese a usiluje o celoživotní vzdělávání a profesní zdokonalování;
9. slovy a činy podporuje kolegy a kolegyně, kteří se ocitli v nesnázích proto, že respektovali zásady tohoto etického kodexu.

svých služeb.

Podobně kontroverzní je i postava Rudolfa Elmera, švýcarského bankéře, který se v pobočce na Kajmanských ostrovech detailně seznámil s tím, jak fungují daňové úniky. Když zjistil, že úřady jednotlivých zemí, které na nelegální praktiky jejich občanů upozorňoval, věci neřeší, poslal seznamy tajných kont v roce 2008 Assangovi na WikiLeaks. Někteří jeho čin hodnotí jako boj statečného whistle-blowera proti zlým boháčům. Mateřská banka však nechala svého neloajálního zaměstnance odsoudit k vězení a pokutě.

Ekvivalentem těchto eticky kontroverzních kauz jsou u nás tzv. Cibulkovy seznamy. Petr Cibulka byl po roce 1989 známý nekonformní politický aktivista, který v roce 1992 zveřejnil v tisku a později na internetu seznamy lidí, kteří byli před rokem 1989 spolupracovníky StB. Seznam vyvolal mnoho osobních tragédií i soudních sporů. Etické řešení dilematu, zda takové údaje zveřejnit, nebo nezveřejnit, není snadné a bude vždy význačné.

Širokou rozpravu vyvolalo u nás i zveřejnění členství v KSČ u soudců (2011). Veřejnost se domnívá, že na takové informace má právo. Mnozí soudci pak ale úspěšně hájili své právo na utajování osobních údajů.

Žurnalistická etika

Žurnalistická etika (někdy zaměňovaná s obecnější etikou médií) existuje ve světě běžně jako samostatný předmět univerzitního studia i odborného bádání. Tomuto speciálnímu oboru se věnují řádově dnes už nepochybně stovky odborníků, kteří za přibližně padesát let, co je daný obor rozvíjen, vyprodukovali tisíce titulů monografií, studií a článků. Z toho, co už bylo řečeno, vyplývá, že bychom mohli obě oblasti oddělit a pěstovat samostatně: žurnalistická etika by pak byla spíše individuální etika specifické profese (s podoborými dalšími profesemi, jako jsou například píšící novináři, kameramani, moderátoři, korektoři atd.), zatímco mediální etika by byla spíše širší disciplína sociální etiky pojednávající zejména o společenských systémech a vztazích mezi institucemi.

Žurnalistická etika či etika médií je samozřejmě přirozenou součástí teorií masové komunikace, mediálních studií a jiných oborů zaměřujících se na média a žurnalistiku. Etická problematika je natolik logickou součástí těchto oborů, že je třeba se tázat, zda je možno a nutno ji z tohoto kontextu vůbec vyčleňovat a pojednávat samostatně.

Na druhé straně je ale také třeba říct, že všechny tyto obory a jejich teorie a metody mají celou řadu etických aspektů a dimenzí, které jejich odborníci ne vždy uplatňují a využívají, nebo si je vůbec uvědomují – třeba proto, že si o sobě myslí, že jsou „právě a jen“ sociologové, psychologové, lingvisté atd.

Proto bude asi vždy existovat obojí – etika se sice bude dál vydělovat jako samostatná disciplína, ale na druhé straně i jiní odborníci než specialisté na etiku budou i nadále ve svých publikacích vždy alespoň jednu kapitolu vyhrazovat specifickým etickým aspektům svého předmětu studia.

Nejde ovšem jen o etiku, jde také o filozofii v širším slova smyslu, jíž je etika součástí. Mluvíme-li v dnešní době o médiích, dotýkáme se vždy podstatných, tedy svrchovaně filozofických problémů a aspektů života moderní společnosti, člověka, humanity, kultury, vědy, techniky, politiky atd. Na zásadní, tedy filozofické otázky a problémy zde narážíme na každém kroku, vždy když v jakémkoli bodě začneme jít jen trochu do hloubky.

U nás je tento obor zatím v plenkách. Speciálně se mu věnuje jen Ph.D. Svatava Navrátilová na katedře mediálních studií a žurnalistiky FSS MU v Brně, která také vyučuje předměty Úvod do žurnalistické etiky nebo Mediální etika.

V Praze na katedře mediálních studií a žurnalistiky FSV UK vyučuje předmět Úvod do etiky žurnalistické práce PhDr. Václav Moravec.

Pravidelně se u nás k problematice mediální a žurnalistické etiky vyjadřují například tyto odborníci:

Jaromír Volek, Jan Jirák, Barbora Osvaldová, Barbora Köpplová, Josef Musil, Irena Reifová, Jaroslav Bartošek, Petr Příhoda, Milan Šmíd, Květoslava Neradová

Mezi novináři je celá řada takových, kteří se ve věci žurnalistické etiky výrazně angažují:

Jan Čulík, Benjamin Kuras, Karel Hvížďala, Jan Štern, Jan Potůček, Petr Žantovský, Petr Bílek, Adam Černý, Ondřej Neff, Irena Válková, Petr Šabata

Zmíněné osobnosti se často vyjadřují na stránkách časopisů, které se speciálně věnují médiím, např.:

Media Studies

Mediažurnál

Strategie

Revue pro média

Marketing & Média

KMIT

Speciální přílohy MF Dnes a Lidových novin (dnes už nevycházejí)

Speciální pořady ČRo6, např. Média v postmoderním světě –

http://www2.rozhlas.cz/podcast/podcast_porady.php?p_po=820

Stanice ČRo6 byla od 1. 4. 2013 nahrazena novou stanicí Český rozhlas Plus.

Mediář – www.mediar.cz

Česká média – www.ceskamedia.cz

Mediaguru – www.mediaguru.cz

Milan Šmíd – www.louc.cz

Kontrola a regulace

I v žurnalistice a v médiích obecně platí to, co funguje i v jiných profesích nebo živnostech. Výkon tohoto povolání a podnikání v dané oblasti kontroluje a reguluje shora stát svým zákonným a institučním dohledem, např. prostřednictvím Telekomunikačního úřadu, Rady pro rozhlasové a televizní vysílání (tzv. velké mediální rady) apod. Zdola provádí v liberální tržní společnosti regulaci svobodný trh, tedy zákazníci, klienti, svou volbou. (Média bedlivě sledují to, jak je zákazníci sledují.) A horizontálně funguje profesní autoregulace prostřednictvím stavovských organizací a vnitropodnikových (redakčních) předpisů v rámci jejich tzv. podnikové kultury. Zde se uplatní psané i nepsané standardy, kodexy, etické komise a rady, redakční ombudsmani apod.

Při podrobnějším pohledu bychom mohli ještě rozlišit kontrolu prováděnou experty – prostřednictvím např. odborných časopisů, konferencí, expertních rad apod.

A konečně kontrolu širším intelektuálním polem, pokud ovšem bude profesní komunita ochotna a schopna v přiměřené míře své problémy popularizovat – přeložit do jazyka a obzoru srozumitelného odborné či tzv. poučené veřejnosti i jiným oborům.

Můžeme také rozlišovat kontrolu či regulaci vnější a vnitřní, nebo formální a neformální, psanou či nepsanou.

Samozřejmě že od médií veřejné služby je třeba odlišit média komerční, soukromé podnikatelské subjekty uspokojující „pouhou“ poptávku a sloužící „nepokrytému“ zisku. Zde zdánlivě žádná regulace ani kontrola nemá místo. Ale i v liberální ekonomice je třeba trh regulovat, a to i trh mediální. A i toto podnikatelské prostředí si nakonec jistou regulaci a kontrolu vynutí samo anebo ji bude samo uvnitř sebe vykonávat.

Hodnoty, principy, zásady

To, co bývá zpočátku jen předmětem filozofických a etických, případně i náboženských úvah, a co poté existuje třeba jen v podobě akademických teorií nebo naopak politických ideologií či utopických vizí, je zpravidla následně – až proběhne širší společenská diskuse a je dosaženo obecného konsenzu obyvatelstva – vtěleno do zákonů, ústavy a jiných normativních dokumentů a na nich založených společenských institucí. Filozofie, etika nebo náboženská víra a tzv. obecné dobré mravy jsou tedy širším kontextem, z něhož teprve vychází a jímž se legitimizuje právo. Zákony i soudci se proto za určitých okolností, vlastně vždycky, když jde o zásadní, tedy první, nejhlubší záležitosti, anebo naopak jejich poslední důsledky, tedy nejzazší, nejobecnější horizonty, odvolávají právě na ony v dané kultuře a po-spolitosti sdílené obecné hodnoty, principy či zásady.

Takzvaná kontrola shora nebo vnější kontrola, tedy regulace prováděná státem či veřejnými institucemi, využívá právních nástrojů a sankcionuje jednání, které je v rozporu s uznávanými hodnotami, principy či zásadami, zákonem a materiálními stimuly.

Kontrolu zdola, rovněž vnější, provádějí v tržním prostředí sami spotřebitelé mediálních produktů a služeb svými preferencemi nebo bojkotem, tzn. tržní, materiální stimulací. Otázkou ovšem je, zda spotřebitelé takto reagují vždy na nějaké porušení etických hodnot, principů či zásad. Spíše se zdá, že právě veřejnost někdy z těchto vznešených norem slevuje a od médií očekává uspokojování nízkých a sobeckých potřeb.

Oblast profesní nebo podnikatelské (vnitropodnikové) etické samoregulace ovšem předchází právu, a proto by porušení etiky v této oblasti nemělo být sankcionováno zákonem, ale vlastně vůbec by nemělo být sankcionováno materiálně, nýbrž především morálně.

Budeme-li tedy uvažovat o médiích jako takových – budou hodnoty, principy a zásady například takové:

- Úcta k lidským právům a svobodám, respekt vůči člověku jako osobě, individu, vůči humanismu atd.
- Svoboda slova (projevu, tisku), nezávislost médií, omezení možností cenzury, zamezení možnostem manipulace.
- Právo na informace (rovný přístup k informacím).
- Právo na soukromí, na ochranu osobních údajů.
- Ochrana osobní cti a dobré pověsti, ochrana před nactiutrháním, pomluvou, hanobením.
- Výchova, vzdělávání a osvěta.
- Služba demokracii, pluralitě (dnes např. také multikulturalitě).
- Ochrana dětí a mladistvých, žen, menšin.

Tyto hodnoty a zásady budou ve společnosti vyhlašovány a uplatňovány jak na veřejnoprávní, tak na soukromá komerční média.

Budeme-li uvažovat o žurnalistické profesi, pak budou hodnoty, principy či zásady zhruba takové:

- Služba veřejnosti.
- Společenská odpovědnost.
- Pravdivost, objektivita, nestrannost, vyváženost.
- Informační spolehlivost, věrohodnost, prověřování pravdivosti informací.

- Právo na ochranu zdrojů.
- Hrdost na profesi a loajalita vůči zaměstnavateli.

Tyto hodnoty, zdá se, budou vyznávat jen tzv. „lepší“ a „slušní“ novináři. Je možno ale očekávat, že i bulvár má svérázný étos a může být, že i v tomto „neřádu“ se paradoxně začne utvářet nějaký řád. I pokleslí novináři tedy mají jakési ctnosti, které respektují, a zásady, které pokládají za nepřekročitelné. (Např. deník Blesk chce být považován za serióznější než prvoplánově bulvární Šíp, Aha, Extra apod. Podobně televize Nova ustoupila od dosud běžného užívání atraktivní skryté kamery ve zpravodajství, protože si uvědomila, že by pak nedokázala diváky upozornit na vskutku závažné případy, které není možno odhalit jinak než skrytou kamerou.)

Problémy, konflikty, dilemata

Mnohdy jsou proklamované cílové hodnoty utopické, prakticky nesplnitelné. Například požadavek pravdivosti, objektivita a nestrannosti. (V elektronických přílohách je možno si přečíst pozoruhodnou bakalářskou práci Jana Táborského o problematice významu pojmu objektivita.) Filozofická hermeneutika přesvědčivě dokazuje, že každá interpretace je zkreslená osobním zaujetím. Filozofie vědy hovoří o tzv. vědeckých paradigmatech, jakýchsi dogmatických předsudcích, jimž ale musí každý vědec a každý odborník věřit, aby vůbec mohl danou disciplínou vykonávat. K tomu přistupují i tzv. *bias*, tedy osobní sklony a předběžné víry, většinou nevědomé, jež ale také zkreslují výsledek vědecké či profesní práce.

Jak v médiích obecně, tak v žurnalistické profesi nastávají eticky vypjaté situace, kdy dojde ke střetu různých hodnot nebo principů. Takové případy většinou nemají ideální řešení, člověk musí zpravidla volit mezi dvěma zly. Například právo občanů na informace velí zveřejnit podrobnosti o právě probíhajícím teroristickém útoku. Ale odpovědnost vůči bezpečí občanů vede k tomu, že je třeba se zveřejněním počkat, až zásahová jednotka zdárně dokončí likvidaci teroristů.

Každý čin může být také hodnocen různými etickými kritérii. Jinak bude vypadat úsudek podle etiky činu, jinak podle etiky smýšlení (a v ní ještě odlišně podle motivace a intence), jinak podle etiky následků, jinak podle odpovědnosti, etiky dialogické, komunikativní atd.

Ožehavá témata a citlivé body jsou například:

- Střet zájmů (střet zájmu profesního a soukromého).
- Porušení práva na soukromí a ochranu osobních údajů.
- Právo na ochranu informačních zdrojů.
- Poskytnutí práva na odpověď také druhé straně sporu.
- Úplatky, korupce.
- Plagiátorství.
- Podvody, nepravdy, lži, manipulace, klamání, výmysly.
- Jednostrannost, zkreslení, deformace.

Jsou ale i témata, o kterých se v etických kodexech moc nemluví, i když se s nimi v žurnalistické praxi setkáváme a v jiných profesích se o nich diskutuje. Například:

- Novinářská řízená provokace. Jde o navození inscenované situace, v níž jde o to přistihnout někoho, zejména veřejně činnou osobu, při neetickém jednání, zejména korupci.
- Whistleblowing – tedy tzv. udavačství. Zaměstnanec, který nesouhlasí s neetickým počínáním, do něhož jej nutí management jeho organizace, celou kauzu zveřejní, čímž sice na jedné straně poukazuje na určité zlo, ale na druhé straně se sám dopouští přinejmenším nekolegiality.

Etické kodexy

Mezinárodní federace žurnalistů (IFJ) přijala novinářský etický kodex už v roce 1954. Jeho znění je průběžně inovováno.

International Federation of Journalists
Declaration of Principles on the Conduct of Journalists

This international declaration is proclaimed as a standard of professional conduct for journalists engaged in gathering, transmitting, disseminating and commenting on news and information in describing events.

1. Respect for truth and for the right of the public to truth is the first duty of the journalist
2. In pursuance of this duty, the journalist shall at all times defend the principles of freedom in the honest collection and publication of news, and of the right to fair comment and criticism.
3. The journalist shall report only in accordance with facts of which he/she knows the origin. The journalist shall not suppress essential information or falsify documents.
4. The journalist shall only use fair methods to obtain news, photographs and documents.
5. The journalist shall do the utmost to rectify any published information which is found to be harmfully inaccurate.
6. The journalist shall observe professional secrecy regarding the source of information obtained in confidence.
7. The journalist shall be alert to the danger of discrimination being furthered by media, and shall do the utmost to avoid facilitating such discriminations based on, among other things, race, sex, sexual orientation, language, religion, political or other opinions, and national and social origins.
8. The journalist shall regard as grave professional offenses the following: plagiarism; malicious misinterpretation; calumny; libel; slander; unfounded accusations; acceptance of a bribe in any form in consideration of either publication or suppression.
9. Journalists worthy of the name shall deem it their duty to observe faithfully the principles stated above. Within the general law of each country the journalist shall recognize in matters of professional matters the jurisdiction of colleagues only, to the exclusion of any kind of interference by governments or others.

Adopted by 1954 World Congress of the IFJ. Amended by the 1986 World Congress

Český překlad se někdy nepatrně liší, což ovšem u textů tohoto typu může být důležité:

1. Úcta k pravdě a k právu veřejnosti na pravdu je první povinností žurnalisty.
2. Při plnění této povinnosti žurnalista vždy hájí zásady svobody při čestném shromažďování a zveřejňování zpráv a právo na poctivý komentář a kritický postoj.
3. Žurnalista podává zprávy pouze v souladu se skutečnostmi, jejichž původ zná. Žurnalista nezamlčuje podstatné informace a nefalšuje dokumenty.
4. K získávání zpráv, fotografií a dokumentů žurnalista používá pouze poctivých metod.
5. Žurnalista učiní vše, co je v jeho silách, aby opravil jakoukoli zveřejněnou informaci, která byla shledána škodlivě nepřesnou.
6. Žurnalista zachovává profesionální tajemství ve vztahu ke zdroji důvěrně získaných informací.
7. Žurnalista si je vědom nebezpečí diskriminace umocněné médií a učiní vše, co je v jeho silách, aby se vyhnul umožnění takové diskriminace založené – mimo jiné – na rase, pohlaví, sexuální orientaci, jazyku, náboženství, politických či jiných názorech a na národním či rasovém původu.
8. Žurnalista pokládá za vážné profesionální provinění:
 - plagiátorství,
 - zlovolné zpodobnění,
 - osočení, pomluvu, nactiutrhání, nepodložená obvinění,
 - přijetí úplatku v jakékoli formě ve vztahu jak ke zveřejnění, tak k zamlčení informace.
9. Žurnalista, který je hoděn tohoto označení, považuje za svou povinnost svědomitě zachovávat výše uvedené zásady. V rámci obecně platných zákonů každé země uznává žurnalista ve věci profesionálních záležitostí pouze jurisdikci svých kolegů na úkor jakýchkoli vládních či jiných zásahů.

DEKLARACE PRINCIPŮ NOVINÁŘSKÉHO CHOVÁNÍ

2. světový kongres Mezinárodní federace novinářů, konaný v Bordeaux (Francie, 25.–28. dubna 1954), schválil tuto deklaraci, která byla upravena 18. světovým kongresem MFN, konaným v Helsinkách (Dánsko, 2.–6. června 1986).

Tato mezinárodní deklarace se vyhláší jako norma profesionálního chování novinářů, kteří se věnují sbírání, předávání, rozšiřování a komentování zpráv a informací a popisováním událostí.

1. Respektování pravdy a práva veřejnosti na pravdu je první povinností novináře. Při plnění této povinnosti budou novináři vždycky hájit principy svobody při čestném sbírání a vydávání zpráv i právo na upřímný komentář a kritiku.
2. Novinář bude přinášet zprávy pouze v souladu s fakty, jejichž původ je mu znám. Novinář nebude potlačovat základní informace ani falšovat dokumenty.
3. Novinář bude používat pouze čestné metody pro získávání zpráv, fotografií a dokumentů.
4. Novinář udělá vše pro to, aby upřesnil každou vydanou informaci, o které zjistí, že je škodlivě nepřesná.
5. Novinář bude dodržovat profesionální tajemství s ohledem na zdroj informace získané důvěrně.
6. Novinář si bude vědom nebezpečí diskriminace, kterou podpoří sdělovací prostředky, a udělá vše pro to, aby se vyhnul usnadnění takové diskriminace, která bude mít, mezi jiným, ve svém základě rasové, sexuální, sexuálně orientační, jazykové, náboženské, politické nebo důvody a národnostní či sociální původ.
7. Novinář bude považovat za vážný profesionální přestupek: plagiátorství, zlovolné zkreslení skutečnosti, pomluvu, urážku na cti, křivé obvinění, nepodložené obvinění, přijetí jakékoli formy úplatku s ohledem na publikování nebo potlačení zpráv a informací.
8. Novináři hodní tohoto jména budou považovat za svou povinnost věrně dodržovat výše uvedené principy. Podle obecného zákonodárství každé země bude novinář v profesionálních záležitostech uznávat pouze jurisdikci kolegů s vyloučením jakéhokoli vměšování vlády či jiných.

Od roku 1994 se z různých grémií Evropské unie ozývají doporučení, aby na národní úrovni vznikaly etické kodexy pro média i žurnalisty.

Po tomto podnětu se rozeběhla i u nás diskuse o vlastním etickém kodexu. Po dvou letech příprav byl roku 1998 přijat Etický kodex Syndikátu novinářů. Kodex má být přijat dobrovolně, ale předpokládá se, že pro členy Syndikátu by měl být závazný, protože formuluje povinnosti, práva i svobody novinářů, obecně přijímané ve světě, a definuje kvalitativní standard výkonu novinářského povolání. Tento kodex může být dále aktualizován a inovován.

Etický kodex novináře Syndikátu novinářů ČR

1. Právo občanů na včasné, pravdivé a nezkrácené informace

Občané demokratického státu bez rozdílu svého společenského postavení mají nezadatelné právo na informace, jak jim je zajišťuje čl. 17 Listiny práv a svobod, jež je součástí Ústavy České republiky. Novináři toto občanské právo realizují svou činností. Nezbytně proto přejímají plnou odpovědnost za to, že informace, které předávají veřejnosti, jsou včasné, úplné, pravdivé a nezkrácené. Občan má právo na objektivní obraz skutečnosti. Novinář je proto povinen:

- a) zveřejňovat jen informace, jejichž původ je znám, nebo v opačném případě je doprovodit nezbytnými výhradami,
- b) respektovat pravdu bez ohledu na důsledky, které to pro něj může mít, vyhledávat informace, které slouží všeobecnému zájmu i přes překážky,
- c) dbát na rozlišování faktů od osobních názorů,
- d) hájit svobodu tisku i svobodu jiných medií,
- e) neodchylovat se věcně od pravdy ani v komentáři z důvodu zaujatosti,
- f) nepřipustit, aby domněnka byla vydávána za ověřený fakt a zprávy byly deformovány zamlčením důležitých dat,
- g) odmítat jakýkoli nátlak na zveřejnění nepravdivé, nebo jen částečně pravdivé informace,
- h) odmítat jakékoli zásahy státních orgánů, jež by mohly ovlivnit pravdivost sdělení,
- i) přijímat pouze úkoly srovnatelné s jeho profesionální důstojností,
- j) nepoužívat nepoctivé prostředky k získání informace, fotografie nebo dokumentu nebo využívat k tomu dobré víry kohokoliv. Nepoctivost prostředků je při tom třeba posuzovat v souvislosti s veřejným zájmem na publikování příslušné informace.

2. Požadavky na vysokou profesionalitu v žurnalistice

Povahou novinářské profese je odpovědnost k veřejnosti. Proto je základním předpokladem pro tuto činnost vysoká profesionalita. Z tohoto hlediska je novinář povinen:

- a) nést osobní odpovědnost za všechny své uveřejněné materiály,
- b) vyloučit všechny činnosti, které by jej mohly kompromitovat nebo vést ke konfliktu zájmů,
- c) nepřijímat žádné hodnotné dary nebo výhody, které by měly souvislost s jeho novinářskou činností, zvláště pak z důvodů zveřejnění nebo zatajení nějaké informace,

- d) nezneužívat povolání novináře k činnosti reklamního pracovníka a nepřijímat žádnou odměnu přímou nebo nepřímou od zájemců o reklamu, odmítnout podílet se na publikování skryté reklamy,
- e) nepodepisovat svým jménem obchodní ani finanční reklamy,
- f) nepřijímat peníze ve veřejné službě nebo v soukromém podniku tam, kde jeho postavení novináře a jeho vliv by mohly být zneužity,
- g) nezneužívat výsad, plynoucích z povolání novináře, k prezentování svých osobních postojů, nezneužívat možných výhod, plynoucích z členství v Syndikátu novinářů, k uspokojování soukromých potřeb.

3. Důvěryhodnost, slušnost a serióznost zvyšují autoritu médií

Z tohoto hlediska je novinář povinen řídit se těmito požadavky:

- a) nic neomlouvá nepřesnost nebo neprověření informace, každá uveřejněná informace, která se ukáže jako nepřesná, musí být neprodleně opravena,
- b) jestliže si zdroj informací přeje zůstat utajen, novinář je povinen zachovávat profesionální tajemství, i kdyby mu z toho měly vzniknout potíže,
- c) respektovat soukromí osob, zejména dětí a osob, které nejsou schopny pochopit následky svých výpovědí,
- d) dodržovat přísně zásadu presumpce nevinny a neidentifikovat příbuzné obětí nebo delikventů bez jejich jasného svolení,
- e) považovat pomluvu, neprokázané obvinění, překroucení dokumentů, faktů a lži za nejzávažnější profesionální chyby,
- f) kromě nesporných důvodů veřejného zájmu nesmí novinář svou činností dostat dotčené osoby do nesnází nebo osobní tísně,
- g) novinář nesmí využívat ve svůj prospěch informace získané při výkonu svého povolání dříve, než budou tyto informace zveřejněny,
- h) nesmí vytvářet ani ztvárňovat námět, který by podněcoval diskriminaci rasy, barvy pleti, náboženství, pohlaví nebo sexuální orientace,
- i) při reprodukci jakéhokoli textu musí být uveden jeho autor formou adekvátní k rozsahu přetištěného materiálu,
- j) plagiát se zásadně zakazuje.

Etický kodex novináře přijala jako otevřený dokument valná hromada Syndikátu novinářů ČR dne 18. 6. 1998 a na návrh Komise pro etiku při Syndikátu novinářů jej aktualizovala správní rada dne 25. 11. 1999.

Pro srovnání je možno si v elektronických přílohách přečíst i jiné etické kodexy: Etické kodexy v žurnalistice, 12 str., Etický kodex České televize, 2 str., Kodex České televize, 48 str., Kodex TV Nova, 2 str., Produkční směrnice BBC, 67 str. (neveřejný interní etický kodex).

Příklad

Dvanáctero přikázání pro dobré novinářství

CAMILO JOSÉ CELA, nositel Nobelovy ceny za literaturu 1989

Existuje řada předpokladů, z nichž musejí novináři vyjít, mají-li svou profesi dělat dobře. Domnívám se, že mohou být shrnuty do dvanácti přikázání:

1. Novináři mají říkat, co se děje, nikoli co by chtěli, aby se dělo, nebo co si představují, že se děje.
2. Mají říkat pravdu a klást tento úkol před každou jinou úvahu, a stále mít na paměti, že lži nejsou zprávy.
3. Mají být tak objektivní jako ploché zrcadlo. V novinářství není nikdy prostor pro manipulaci, ani kdyby se i po zralé úvaze obraz nebo myšlenka vyjádřeny slovem zdály být hrozné.
4. Mají raději mlčet než něco zkreslit. Žurnalismus není ani karneval, ani komnata hrůzy v muzeu voskových figur.
5. Mají být nezávislí ve svých kritériích a nevstupovat bezprostředně do politické hry.
6. Mají usilovat o pochopení intelektem a nikoli o výstrahu vnitřností před událostmi a ději.
7. Mají konat v souladu s vydavatelskou linií svého podniku. Noviny mají být jednotou chování a výrazu, nikoli souhrnem náklonností. Pamatujte, že místem pro celý rozsah možných hledisek je podepsaný komentář.
8. Mají odolávat všem formám nátlaku: morálnímu, sociálnímu, náboženskému, politickému, ekonomickému, odborů atd. – včetně nátlaku uvnitř podniku samotného.
9. Musejí neustále pamatovat, že novináři nejsou středem ničeho, ale spíše ozvěnou všeho.

10. Musejí utíkat před vlastními výrazy a psát s maximálně možnou jednoduchostí a přesností, s absolutním respektem k jazyku. Je-li směšné poslouchat básníka v extázi, co říct o novináři, který si vymýšlí slovník?
11. Mají udržet za každou cenu co nejpevněji a nejčestněji svou profesionální hrdost a při dodržování všeho náležitěho respektu, neohýbat se před nikým.
12. Konečně nemají nikdy denuncovat, živit klevety ani praktikovat patolízalství. Žalobník je placen pohrdáním a drobnými. Klevetníkův jazyk případně odpadne a pochlebníku se dostane odplaty pohrdavým poklepáním po zádech.

Respekt k pravdě má vést každý novinářův krok. Jinak si zaslouží pokárání, které Graham Green adresoval Anthony Burgesovi: „Bud' jste špatně informován, nebo trpíte neohrabanou nemocí žurnalismu, kterou je drammatizovat události ke škodě pravdy.“

Věřím, že to jsou novináři a nikdo jiný, kdo dělají noviny. Patřím k těm, kdož věří, že televize nesebere čtenáře knihám nebo novinám tím, že hypnotizovaní obrazovkou nebudou vůbec číst, ale pohřbí se do jiné formy hypnózy.

Obecně je ke čtení špatný tisk – ale nebylo by tomu tak, kdyby novináři psali prostě, přesně a respektovali gramatiku.

Nikdy se nesmí zapomenout, že jsou zprávy, které zajímají spotřebitele.

Co se rádo čte, jsou zprávy. Musíte statečně bránit zprávy. Všechno může být zprávou – nejen to, že dítě pokousalo psa.

Musíme číst bez klapek na očích a pamatujme, že pravda je létavice, která se pohybuje po neznámé dráze, jež se stále mění. Nikdo nemusí povstat a nárokovat si, že bude mluvčím pravdy – nakonec novinář není ničím než mluvčím tisíce pravd.

Ani si nemusí nikdo nárokovat, že bude soudcem sociálního chování – nakonec novinář není ničím než ozvěnou zvuků světa.

(P. S. Autor je 50 let nositelem novinářského průkazu).

Mediažurnál, 10, 1997, s. 4

Etické komise

V odborných kruzích se diskutuje o tom, zda je lepší kontrola a regulace pomocí psaných norem, nebo spíše prostřednictvím etických komisí. Obojí má své výhody i nevýhody.

V některých zemích tak vznikají například tiskové rady pozoruhodné tím, že sdružují odborníky z různých oborů a zástupce různých typů médií, včetně majitelů médií, tedy podnikatelů, ale dokonce i soudce a politiky. Tiskové rady mají za úkol sledovat dodržování různých kodexů a slouží jako odvolací či smírní instituce ve sporných případech. Mohou případně i uplatňovat sankce.

U nás funguje etická komise například právě při Syndikátu novinářů. V ní se angažují zejména Barbora Osvaldová, Petr Bílek, Adam Černý, Jan Jůn, Milan Kruml, Jan Lipold, Zdeněk Velíšek, Milan Šíma a další. (Více zde: <http://m.syndikat-novinaru.cz/etika/slozeni-a-stanovy/>)

Zmíněné rady a komise však fungují jako etické poradní orgány. Nezaměňujme je s jinými orgány, jimž se u nás říká velká mediální rada a malé mediální rady.

Rada pro rozhlasové a televizní vysílání je orgán státní správy a kontroly nad všemi vysílajícími subjekty, médií veřejné služby i těmi soukromými. Může udělovat nebo odnímat licence k vysílání a dohlíží i nad obsahem. Je to velmi mocný úřad. V každém veřejnoprávním médiu pak funguje malá mediální rada – Rada Českého rozhlasu, Rada České televize a Rada České tiskové kanceláře. Tyto rady dohlížejí speciálně na to, jak dané médium plní svou roli veřejnoprávního média, média veřejné služby. Volí ředitele stanic a rozhodují o odměnách managementu.

Vedle těchto nástrojů veřejné kontroly mohou v redakcích existovat ještě další grémia, která mohou mít čistě poradní funkci. Tak například ředitel České televize si jmenuje Etický panel, se kterým se radí ve sporných etických otázkách.

Dobrá zpráva lorda Levesona

Británie je jednou z kolébek demokracie. Tamní občané mají vyspělou politickou kulturu a notnou dávku občanské kuráže. Je to ale také země s nejlepšími tradicemi žurnalistické profesionality. Stanice BBC je už téměř sto let etalonem kvality a objektivity. Londýnské Timesy jsou takovým vzorem už víc než 200 let. Ale i britští čtenáři, posluchači a diváci jsou známí tím, že si dovedou vybírat a důrazně požadují za své peníze odpovídající standardy mediálních produktů. V roce 1981 koupil australský miliardář Rupert Murdoch londýnské Timesy, a to v jednom balíku s dalšími deníky, včetně bulvárních. Pro konzervativní Brity to byla zpočátku těžká rána, ale postupně si zvykli.

Jenomže v roce 2011 vypluly na povrch různé skandály z pozadí fungování bulvárního deníku News of the World. I Britové mají rádi bulvár. Ale ne za každou cenu. Nakukují klíčovou dírkou, šmírují, pasou se na cizím neštěstí – ale vždy v jistých mezích slušnosti. Když se ukázalo, že Murdochovi bulvární novináři v honbě za senzacími a ziskem odposlouchávají telefony tisíců celebrit, ale i politiků a veřejných činitelů, včetně osob z královského paláce, a nezastaví se ani před odposlechy telefonu unesené dívky, jež byla mezitím zavražděna, míra trpělivosti britské veřejnosti přetekla. Hněv se vylil na bulvární časopis, ale i na příslušné státní orgány a politiky, jejichž kontrolní funkce zjevně selhala. Výsledkem bylo, že News of the World byl zakázán. 50 lidí bylo zatčeno, řada vrcholných manažerů Murdochova impéria rezignovala. Murdoch přišel o obrovské sumy peněz. Kauza se ale zpolitizovala, protože vyšlo najevo, že bulvární novináři měli krytí z nejvyšších vládních kruhů a že mezi pisálky a stranickými šíbry fungovaly nadstandardní vztahy. Musel zasáhnout parlament. Pověřil svého člena, lorda Levesona, aby sestavil vyšetřovací komisi a navrhl řešení, které by zabránilo opakování podobných situací. Komise po několikaměsíčním vyšetřování, během něhož vyslechla tisíce

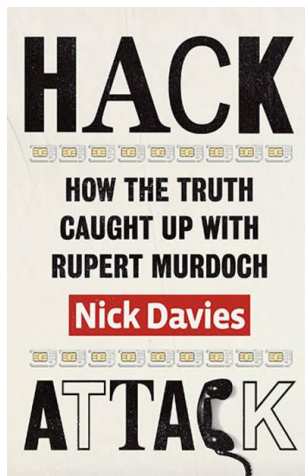

svědků, předložila parlamentu zprávu čítající dva tisíce stran, svázanou do čtyř svazků. Pravda byla horší, než si kdokoli myslel. Vedení země muselo rázně zasáhnout. Ale jak – aby nebyla narušena Brity tak ctěná svoboda slova? Šlo o zásadní otázku demokracie. Řešením byl samozřejmě kompromis – ale překvapivý. Ukázalo se totiž, že selhala nejen kontrolní funkce státu, ale selhala i profesně etická samoregulace médií a novinářů. V liberální Británii se tedy konzervativně přitvrdilo – zákonodárství dostalo na mediální scéně víc pravomocí, a profesní etika, dosud považovaná za příliš měkkou a bezzubou, dostala ze zákona, tedy povinně, větší váhu.

Britské řešení vyvolalo ve světě značný rozruch a plodnou diskusi. Jestliže si něco takového dovolí tradičně konzervativní, a přitom současně liberální Británie, proč by podobný model nemohly převzít i jiné země, v nichž politická a mediální kultura není tak vyspělá a ustálená?

Pro naše téma z toho plyne závěr: Etika, profesní etika, mediální etika, dělá-li se dobře, nemusí být ve srovnání s právem zase tak bezmocná.

Mimochodem: O aféře vyšla v roce 2014 kniha, (Hack Attack – Hackerský útok) – a George Clooney o ní točí film...

Doporučená studijní literatura:

- Další studijní materiály i odborné publikace v angličtině jsou k dispozici ve složce příloh v T-disku.
- REMIŠOVÁ, Anna. *Etika médií*. Bratislava: Kalligram, 2012.
- KUNCZIK, Michael. *Základy masové komunikace*. Praha: Karolinum, 1995, zejména str. 63–105.
- MCNAIR, Brian. *Sociologie žurnalistiky*. Praha: Portál, 2004, zejména s. 64–83
- MUSIL, Josef. *Elektronická média v informační společnosti*. Praha: Votobia, 2003.
- MUSIL, Josef. *Komunikace v informační společnosti*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2007.
- VYBÍRAL, Zbyněk. *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*. Praha: Portál, 2003.
- BEZDÍČEK, Viktor; ŽANTOVSKÝ, Petr. *Média a moc*. Praha: Votobia, 2000.
- VIRILIO, Paul. *Informatická bomba*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2004.
- RAMONET, Ignatio. *Tyranie médií*. Praha: Mladá fronta, 2003.
- ROTH, Jiří. *Mediální výchova v Čechách. Tištěná média v konfrontaci s internetem, rozhlasem a televizí*. Praha: Tutor, 2005.
- JANOŠ, Karel. *Informační etika*. Praha: UK, 1993.
- ČINČERA, Jan. *Informační etika*. Brno: MU, 2002.
- PETERKA, Jiří. *Informační ekologie*. 1999. Dostupné z: <http://www.inforum.cz/archiv/inforum1999/peterka/sld001.htm>.
- SHEA, Virginia. *The core rules of netiquette* [online]. Dostupné z: <http://www.albion.com/netiquette/introduction.html>

10 Etika tlumočení a překladu

Tlumočení a překlad je náš úděl – požehnání i prokletí. Všechno to začíná, když naše právě spojená DNA se v zygote prostřednictvím RNA začíná číst, dekodovat a interpretovat do tvorby a skladby proteinů v embryu. To není jednoduché mechanické dešifrování, to je tázání se po významu – a v každé interpretační aplikaci se právě aktualizuje život, nikoli realizuje program. V procesu semiózy se odehrává **hermeneutika živého**.²⁸

Všechno to hledání významu, dopátrávání se smyslu, jež se děje všude kolem nás a jehož jsme účastní, je provázáno vzájemnou odpovědností. Život, svět, zkušenosti, horizonty – vše je v procesu vzájemného sdělování a sdílení. Rozumění, srozumění, porozumění, dorozumění, nedorozumění je tak naším potěšením i neštěstím.

Nejhorší je, že nejen tupci a ignoranti, ale i hodně vzdělaní lidé trpí někdy pocitem, že jazyk, který užívají k formulování a vyjadřování mentálních konceptů (pojmu), je neproblematický a nepochybnitelný komunikační nástroj, a že to, jak oni rozumějí slovům, výrazům, je jednoznačné a všem stejně jasné a srozumitelné. Tato dogmatická zabeđenost je nebezpečnější než bláznovství. A přitom třeba ovládají i víc jazyků! Vystačí si ale s lexikálním přiřazováním, pouhým mechanickým dekodováním podle tabulek. Snad je to pozůstatek doby, kdy za lingua franca platila latina, která skutečně byla poměrně jednoduchá, jasná, neproblematická a nepochybná. Dlouho sloužila jako nekomplikovaný dorozumívací nástroj intelektuálních komunit. Dnes možná tuto funkci plní angličtina, vědecká basic english.

Ale my, co se trápíme překládáním a tlumočením – a to i tehdy, když moc neovládáme žádný cizí jazyk – trpíme ustavičnou nejistotou, zda jsme se vyjádřili přesně a jasně (protože víme, že vyjádřit se *clare et distincte* je vlastně nemožné, alespoň ne jednou provždy) a zda nám bylo rozuměno, jak jsme mysleli a chtěli. My totiž víme, že i lidé hovořící jedním jazykem, užívají ve skutečnosti různé jazyky, panující v rozličných komunitách. Převody, vysvětlování, dohadování se o významu a dopátrávání se smyslu ve snaze dosáhnout optimálního dorozumění je celoživotní úkol nás všech – ne jen profesionálních překladatelů a tlumočnicků.

A tak s vědomím výše zmíněného se vydejme do jedné úzké oblasti aplikované etiky, totiž **profesní etiky tlumočnicků a překladatelů**.

Expertům na jazyky se za posledních téměř 200 let podařilo popsat všechny dosažitelné jazyky, živé i mrtvé. Dokonce jsou detailně popsány procesy jejich zániku či splývání – ale záhadou zůstává, jak nové jazyky vznikají či jak vznikaly ty první.

Čeština měla na sklonku 18. století také namále. Ale pak ji nepočtená skupinka jazykových nadšenců a politických vlastenců vzkřísila a podporovala tak dlouho, až se – podporována demografickým růstem česky hovořícího obyvatelstva – etablovala jako jazyk moderního kulturního a politicky emancipovaného národa, nárokujícího si svůj vlastní stát.

Dnes má čeština opět svým způsobem namále. V globalizujícím se prostředí je tísněna jinými jazyky, zejména angličtinou. A v nepodnětném prostředí asociální individuace a přesunu mluvčích do privátních nik kyberprostoru strádá její teprve nedávno kultivovaná podoba.

Přežili jsme sice dobu, kdy česká komunita čítala 2 miliony lidí, přežívají jazyky s pouhými stovkami tisíc nebo desítkami tisíc mluvčích – ale k tomu, aby se jazyk mohl zdárně rozvíjet a obohacovat, je třeba určitý provoz, kulturní i ekonomický. S deseti miliony mluvčích (nápadné je, že čeští exulanti v cizině podléhají asimilaci rychleji než jiné etnické a jazykové menšiny v exilu, třeba Rusové či Poláci) jsme na tom sice podobně jako jiné evropské národy (třeba Řekové, Švédové) – a lépe než ty drama-

²⁸ Jak tvrdí třeba Zdeněk Neubauer, Zdeněk Kratochvíl, Stanislav Komárek či Anton Markoš – abychom jmenovali jen ty nemnohé české biology, kteří nepropadli fyzikalistickému (mechanistickému) dogmatismu, jaký zastává většina dnešních biologů, když se domnívají, že vše, živé i neživé, je vysvětlitelné redukcionistickým odvozením z toho, co bylo (někdy, někde, neznámo kým) dáno. Hermeneutika živého nehlasá žádný kreacionismus ani inteligentní design, jen důsledně pokračuje v původních intencích Darwinova učení o nedeterministické povaze evoluce a věří, že organismy se tážou po významu a hledají smysl.

ticky malé (například Estonci, Slovinci) –, ale to nic nemění na faktu, že jsme silně odkázáni na překlady.

Nemá-li malý národ vyhynout a jeho národní stát zmizet z mapy – musí se obyvatelstvo buď masově naučit užívat také minimálně další jazyk, který mu usnadní soužití v širším světovém či lokálním společenství, anebo musí notně investovat do překladatelů a tlumočnicků. Překladatelé patří v Čechách k nejhůře placeným intelektuálům. Asi nám je slabou útěchou, že v Litvě jsou na tom ještě hůř.

Pomůže zvýšit prestiž profese vznik **cechu** – jak se to dělo ve středověku a raném novověku? Cechy, profesní svazy a asociace, mohou pečovat o kvalitu vzdělávání svého dorostu, mohou samoregulací zvyšovat kvalifikační standardy svých členů a tím zvyšovat jejich společenskou reputaci – a mohou také za své zájmy lobovat na vyšších místech, či dokonce mírně vyděračskými taktikami zajistit své komunitě výsady, jdoucí nad rámec přirozeného prostředí tržní konkurence.

Cechy máme. Dokonce se v profesi prosadila stratifikace podle míry odborného vzdělání a profesní zkušenosti. **Tlumočnictví** je starší než **překladatelství**, a vzhledem k uplatnění v exponovaných situacích taky více vážené a placené. Je paradoxní, že tlumočnickou a překladatelskou činnost u nás podle aktuálního živnostenského zákona může vykonávat v podstatě kdekdo, patří totiž mezi tzv. **volné živnosti**. K jejímu komerčnímu výkonu není zapotřebí ani certifikované vzdělání, ani licence od profesní asociace. Kvalita se však prosadí sama a trh sám přijde na to, že za málo peněz budou jen málo zaručené výsledky. Praxí se tedy ustálila tato hierarchie profesních specializací, jež se sdružily do samostatných cechů:

- Jednota tlumočnicků a překladatelů (JTP) <http://www.jtpunion.org/spip/>
- Obec překladatelů (literárních, divadelních, filmových) www.obecprekladatelu.cz
- Soudní (úřední) překladatelé (nemají sice asociaci, ale existují jejich registry, jsou totiž certifikováni – dělají překlady „s kulatým razítkem“)
- Česká komora tlumočnicků znakového jazyka <http://www.cktzj.com>
- Asociace českých překladatelských agentur (ACTA) (je spíše živnostenskou než profesní asociací) <http://www.acta-cz.org/>
- Asociace konferenčních tlumočnicků (ASKOT) <http://www.askot.cz/>
- Komora soudních tlumočnicků (KST) <http://www.kstcr.cz/profesni-informace>

Podobné asociace a profesní grémia existují i na mezinárodní úrovni.

Profesně etickou samoregulaci a kultivaci kvalitativních a etických standardů pomáhají zajišťovat jednak interní orgány těchto asociací, a jednak různá expertní grémia, často státní, akademická či jinak nezávislá.

Jednota tlumočnicků a překladatelů vydává časopis TOP. Existuje Česká rada pro překlad a tlumočení (ČERAPT), složená ze zástupců profesních a živnostenských asociací a akademických pracovišť. Nejprestižnějším akademickým pracovištěm pak je Ústav translologie na UK Praha.²⁹ Jazykovědci ve výzkumných ústavech a na univerzitách publikují ve specializovaných časopisech a edičních řadách, čímž kromě jiného ustavují konsenzus expertního mínění, který zpětně slouží k regulaci kvality a etiky výkonu profese tlumočnicka a překladatele.

Typickými nástroji, jimiž se etika implementuje do života organizací, zejména právě těchto stavovských, jsou **etický kodex** a **etická komise**.

Je překvapivé, že naše profesní asociace nevyprodukovaly přesvědčivější a funkční podoby těchto nástrojů. Jediný oficiálně se tvářící etický kodex tlumočnicka a překladatele v naší zemi je nápadně stručný, má poněkud nezaokrouhlené devatero bodů.

²⁹ <http://utrl.ff.cuni.cz/UTRLFF-142.html>

ETICKÝ KODEX TLUMOČNÍKA A PŘEKLADATELE

§1 Ve smyslu tohoto etického kodexu je profesionální tlumočnická osoba, která za úplatu převádí nezaměnitelnými prostředky smysl výpovědi mluvího z výchozího jazyka do jazyka cílového. Výsledek tvůrčí práce tlumočnicka je novou hodnotou, která má povahu duševního vlastnictví.

§2 Ve smyslu tohoto etického kodexu je profesionální překladatel osoba, která za úplatu převádí nezaměnitelnými prostředky smysl písemné výpovědi mluvího z výchozího jazyka do jazyka cílového v písemné podobě. Výsledek tvůrčí práce překladatele je novou hodnotou, která má povahu duševního vlastnictví.

§3 Tlumočnicka a překladatel je vždy a v plné míře vázán služebním tajemstvím, které nesmí vyrazit nikomu a které se týká všeho, co se tlumočnicka a překladatel dozví při své činnosti u neveřejných jednání a překladů.

§4 Tlumočnicka a překladatel důvěrné informace nikdy nezneužívá.

§5 Tlumočnicka a překladatel zásadně přijímá pouze ty závazky, které odpovídají jeho schopnostem a přípravě. Za výsledek své práce nese plnou morální odpovědnost.

§6 Tlumočnicka a překladatel odmítne vykonávat takovou činnost a zdrží se takového jednání, které by mohlo poškodit důstojnost jeho povolání.

§7 Tlumočnicka a překladatel zásadně projevuje solidaritu se svými kolegy.

§8 Tlumočnicka a překladatel zprostředkuje jinému tlumočnickovi nebo překladateli tlumočení nebo překlad vždy bezplatně.

§9 Výkon povolání nezkracuje tlumočnicka a překladatele na jeho osobních lidských a občanských právech a nesmí být na újmu jeho důstojnosti.

Jiný kodex se zmožil na pouhé šestero. O to častěji se ale zmiňuje o penězích.

HEXALOG ANEB KODEX DOBRÉ PRAXE

(Převzato ze Zpráv Obce překladatelů www.obecprekladatelu.cz)

Pod tímto názvem uveřejnila koncem uplynulého roku Evropská rada asociací literárních překladatelů (CEATL) seznam základních pravidel, jež by měla být dodržována jak ve vztahu mezi literárním překladatelem a nakladatelem, tak i ve vztahu k veřejnosti. CEATL na základě zkušeností svých 32 členských asociací s politováním konstatuje, že situace evropských literárních překladatelů je velice svízelná. Je to nejen nízká úroveň honorářů, ale i malý respekt k překladatelské tvůrčí práci, diktát smluvních podmínek ze strany nakladatele a nedodržování autorských práv. Ačkoli všechny evropské země podepsaly Bernskou úmluvu o ochraně literárních děl, která v článku 2 přiznává překladateli díla stejnou ochranu jako autoru díla původního, ve skutečnosti to bohužel nebývá pravidlem. Obzvláště alarmující je fakt, že jméno překladatele je v rozporu s autorským zákonem často opomíjeno v tisku, rozhlase, televizi, bibliografických údajích, anotacích, dokonce i v odborných recenzích, kritikách a při veřejných čteních, a v některých případech skandálně přímo v tištěném vydání překladu.

Ve snaze přispět k nápravě těchto nešvarů se literárněpřekladatelské obce sdružené v CEATLu rozhodly zveřejnit **Hexalog aneb kodex dobré praxe** obsahující šest pravidel, která by měly dodržovat všechny strany, jichž se literární překlad týká, tj. překladatelé, nakladatelé, organizátoři literárních pořadů i literární kritici.

Hexalog aneb kodex dobré praxe

1. Licence (poskytnutí práv)

Licence na užití přeloženého díla musí být časově omezena na dobu maximálně pěti let a vztahují se na ni i omezení licenčních práv k původnímu dílu. Každé poskytnuté právo musí být uvedeno ve smlouvě zvlášť.

2. Odměna za dílo vytvořené na zakázku musí být spravedlivá, tak aby překladateli umožnila důstojný život a zajištění vysoké literární kvality překladu.

3. Vyplacení odměny

Při podpisu smlouvy překladatel obdrží zálohu ve výši nejméně jedné třetiny celkové odměny. Zbytek honoráře bude vyplacen nejpozději po odevzdání rukopisu.

4. Povinnost vydání

Nakladatel vydá překlad ve lhůtě stanovené ve smlouvě, nejpozději do dvou let po odevzdání rukopisu.

5. Podíl na zisku

Překladatel obdrží spravedlivý podíl ze zisku za veškerá užití jeho práce, a to již od prvního výtisku/rozmnoženiny.

6. Jméno překladatele

Překladatel jako autor překladu bude vždy zmiňován spolu se jménem autora původního díla.

Původní znění hexalogu v angličtině a francouzštině viz

<http://www.ceatl.eu/translators-rights/hexalogue-or-code-of-good-practice>

a

<http://www.ceatl.eu/droits-du-traducteur/hexalogue-ou-code-des-bons-usages?lang=fr>.

Výbor OP zveřejnění těchto pravidel samozřejmě vítá a důrazně žádá jejich dodržování.

Alena Lhotová

Etický kodex soudních tlumočnicků už je o poznání detailnější. Jen je otázka, zda do etického kodexu patří i ustanovení o etiketě (oddíl 10).

Etický kodex | KST ČR

Preambule

Tento etický kodex shrnuje nejvýznamnější povinnosti a práva soudního tlumočnicka – člena KST ČR.

Postavení soudního tlumočnicka se vyznačuje zvýšenou společenskou, právní a morální odpovědností. Připojením úřední pečeti ke svému úkonu se soudní tlumočnick přímo podílí na odpovědnosti v souvislosti s prováděním úředních úkonů včetně vystavování veřejných listin. Soudní tlumočnick se dále závazným způsobem podílí na právních úkonech fyzických a právnických osob. S ohledem na tyto skutečnosti soudní tlumočnick – člen KST ČR – důsledně dodržuje platné zákony a nařízení a zavazuje se dodržovat i zásady uvedené v tomto kodexu.

Definice

Níže uvedené pojmy mají v tomto etickém kodexu následující význam:

Soudním tlumočnickem se rozumí tlumočnick/překladatel jmenovaný rozhodnutím příslušného krajského soudu, případně ministrem spravedlnosti, pro určitý jazyk (případně jazyky) a řádně zapsaný v centrálním seznamu tlumočnicků.

Zadavatelem se rozumí policejní orgán, státní zástupce, soudce, orgán veřejné moci, notář, advokát, agentura nebo jiná právnická či fyzická osoba.

1.

Soudní tlumočnick je povinen dbát na **úměrnost** jím převzatých závazků z hlediska odborných znalostí, rozsahu a termínů, aby je byl schopen splnit podle svého nejlepšího vědomí a svědomí. Pokud soudní tlumočnick není schopen požadovaný termín splnit v plné kvalitě a rozsahu, neprodleně na tuto skutečnost upozorní zadavatele a dohodne s ním přijatelnější termín. Pozdější odmítnutí úkonu je možné pouze ze závažných důvodů (nemoc, úraz apod.). V takovém případě se tlumočnick neprodleně omluví, popř. zajistí za sebe náhradního soudního tlumočnicka, ale pouze se souhlasem zadavatele.

2.

Požadovaný úkon je soudní tlumočnick povinen provést **osobně** a jeho zadání dalším tlumočnickům, ať již z jakéhokoliv důvodu, je nepřijatelné. Od toho je třeba odlišit případ, kdy soudní tlumočnick provede na požádání revizi překladu provedeného jiným tlumočnickem (soudním či nesoudním).

3.

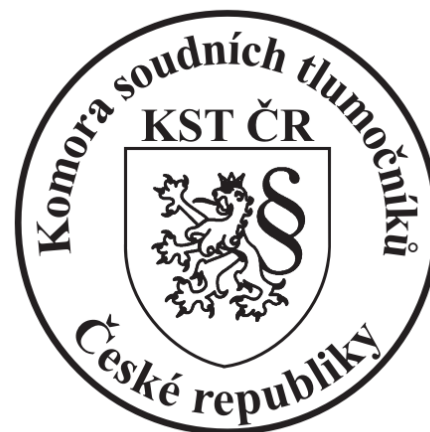
Soudní tlumočnick provádí úkon v nejvyšší možné **kvalitě**, a to jak z hlediska odborného, tak jazykového. Tlumočnický úkon, ať již se jedná o překlad či tlumočení, musí být funkčním ekvivalentem tlumočeného projevu či výchozího textu a přesně mu odpovídat. Není přípustné cokoli vynechávat či doplňovat (s výjimkou tzv. poznámek překladatele, připojených v závorce nebo jinak graficky odlišených, které jsou nutné pro správné pochopení významu překládaného textu).

4.

Soudní tlumočnick je povinen dodržovat dohodnuté **termíny** a být dochvilný. Na místo jednání se dostaví s dostatečným předstihem.

5.

Převzetí a provedení úkonů, ke kterým není soudní tlumočnick oprávněn (úkon do jazyka či z jazyka, pro který není soudní tlumočnick zapsán u příslušného soudu, ověření kopie listiny či podpisu atd.) nebo které jsou

v rozporu se zákonem, nebo úkonů, v nichž se soudní tlumočnický výkon cítí být podjatý, je **nepřípustné**.

6.

K zajištění kvality tlumočnického výkonu či překladu je nutná řádná **příprava** soudního tlumočnicka, která spočívá v nahlédnutí do spisů či v získání informací o projednávané věci, v prostudování podkladů k jednání, obstarání přehledu odborných výrazů po případné konzultaci s odborníkem atd.

7.

Ústní projev soudního tlumočnicka v cílové řeči je srozumitelný, věrně reprodukuje obsah i výrazové prostředky projevu, který tlumočí.

8.

Tlumočnický výkon se v průběhu tlumočení průběžně přesvědčuje, zda osoba, které tlumočí, rozumí tomu, co je jí tlumočeno. Je-li zjevné, že osoba, které tlumočí, nerozumí obsahu tlumočené promluvy, je na tlumočnickovi, aby zadavatele na tuto okolnost upozornil. V zájmu zajištění kvality výkonu je, aby zadavatel nejasnosti vysvětlil.

9.

Soudní tlumočnický výkon dodržuje zásadu **nezávislosti a nestrannosti** a nepřipustí, aby mu někdo určoval, jakým způsobem má přednesený výrok tlumočit či překládat. Soudní tlumočnický výkon se zdrží jakéhokoliv kontaktu se stranami řízení kromě vlastního provedení výkonu. Toto platí zejména v případě soudního řízení, přípravného řízení apod.

10.

K **důstojnému vystupování** při tlumočnickém výkonu patří vhodné oblečení a upravený zevnějšek. Jakékoliv výstřednosti jak v projevu, tak i v zevnějšku a oblečení jsou nepřípustné. Stejně nepřípustné je zasahovat do jednání vlastními myšlenkami či skákáním do řeči. Při konsektivním tlumočení má však tlumočnický výkon právo požadovat, aby mu byla dána možnost tlumočit po kratších úsecích předneseného projevu.

11.

Soudní tlumočnický výkon dodržuje zásadu **diskrétnosti a mlčenlivosti**. O průběhu a obsahu jednání nesmí soudní tlumočnický výkon nikoho informovat a nesmí využít ve svůj prospěch informace, které při tlumočení získá.

12.

Soudní tlumočnický výkon věnuje zvýšenou péči **ochraně dokumentů**, které mu byly svěřeny k provedení ověřeného překladu, zvláště předchází jejich ztrátě, resp. poškození. Dále dbá, aby se tyto dokumenty nedostaly do cizích rukou a nebyly jakýmkoliv způsobem zneužity.

13.

Písemný projev soudního tlumočnicka má **vzornou úpravu** pokud možno odpovídající úpravě překládaného dokumentu, nejsou v něm překlady ani gramatické chyby, použité výrazové prostředky odpovídají terminologii cílového jazyka, jsou obecně srozumitelné a logické v mezích výchozího textu.

14.

Na chyby a **nedostatky ve výchozím textu** – zejména úředního charakteru – upozorní soudní tlumočnický výkon zadavatele a nebude je sám opravovat.

15.

Soudní tlumočnický výkon je **kolegiální vůči ostatním soudním tlumočnickům**. Vůči kolegům soudní tlumočnický výkon nepoužívá nekalé soutěže, např. nabízením výkonů za neúměrně nízké honoráře za účelem získání klientely.

16.

Při **stanovení smluvní odměny** postupuje tlumočnický výkon na základě sazeb obvyklých v místě a čase. Při účtování odměny dle zákona o znalcích a tlumočnických postupuje soudní tlumočnický výkon v souladu s příslušnými ustanoveními zákona o znalcích a tlumočnických a příslušné prováděcí vyhlášky. Soudní tlumočnický výkon má rovněž možnost opřít své vyúčtování o existující relevantní rozsudky vyšších soudů a příp. judikáty, k nimž mu KST ČR v rámci svých možností umožní přístup.

17.

Soudní tlumočnický výkon je povinen neustále zvyšovat svou **kvalifikaci**, a to nejen v příslušné jazykové oblasti, ale i v souvisejících oblastech odbornosti, jako je např. znalost právního prostředí jazykových oblastí, v jejichž jazycích překládá a/nebo tlumočí. Samozřejmostí je udržování vysoké informovanosti a rozhledu. Jen vysoce vzdělaný a dobře informovaný soudní tlumočnický výkon může podat kvalitní tlumočnický či překladatelský výkon.

18.

Řešení stížností na soudní tlumočnický výkon

Účelem řešení stížností není potrestání soudního tlumočnicka, ale upozornění na nevhodnost jednání a motivace k nápravě. KST ČR se zabývá pouze stížnostmi na soudní tlumočnický výkon, kteří jsou členy KST ČR. V případě stížností na tlumočnický výkon, kteří nejsou členy KST ČR, je stížnost postoupena krajskému soudu, v jehož obvodu je tlumočnický výkon zapsán. Stížnosti mohou být jazykového i neязыkového charakteru (např. porušení zásady nestrannosti či mlčenlivosti) a mohou být podány jak třetími osobami, tak i jinými soudními tlumočnickými.

Stížnosti budou řešeny tříčlennou disciplinární komisí (jmenovanou ad hoc z členů představenstva a dozorčí rady), která bude postupovat neutrálně a s maximální důvěrností.

Soudnímu tlumočnickovi – členovi KST ČR musí být umožněno se ke stížnosti vyjádřit písemně, popř. též ústně před disciplinární komisí. V případě stížnosti jazykového charakteru, které nebudou moci členové komise posoudit, bude požádán o vyjádření konzultant, tedy instituce či osoba s příslušnou jazykovou odborností. Výsledek posouzení bude sdělen jak osobě, proti níž stížnost směřovala, tak osobě, která stížnost podala. V případě konstatovaného porušení povinností bude postupováno v souladu se stanovami KST ČR.

19.

Práva soudního tlumočnicka

1. Soudní tlumočnick má právo žádat o vytvoření podmínek potřebných k řádnému výkonu své činnosti (např. možnost seznámit se se spisy či skutečnostmi, kterých se úkon týká; rozumná lhůta pro vyhotovení překladu apod.).
2. Soudní tlumočnick má při splnění stanovených podmínek a se souhlasem zadavatele právo požádat o přidělení konzultanta, pokud určitá část zadaného úkonu přesahuje jeho znalosti či kompetence v dané odbornosti (např. z důvodu úzké specializace), viz § 10 zákona o znalcích a tlumočnících.
3. Pokud jeho žádosti není zadavatelem vyhověno, má právo odmítnout provedení úkonu.
4. Soudní tlumočnick má právo na důstojnou a včas uhrazenou odměnu, přičemž vyplácení tlumočnického v případě úkonů pro státní orgány se řídí soudním řádem procesním.

Schváleno na XXI. valné hromadě KST ČR v Praze dne 28. února 2015

<http://www.kstcr.cz/cz/kst-cr-eticky-kodex>

Zato tlumočnicki znakového jazyka mají dva paralelní kodexy.

Etický kodex České komory tlumočnicků znakového jazyka

Česká komora tlumočnicků znakového jazyka stanovila tyto základní principy etického chování tlumočnicků při výkonu jejich profese:

- Tlumočnick je osoba, která v rámci své profese převádí za úplatu smysl sdělení z výchozího jazyka do jazyka cílového. Je prostředníkem mezi dvěma osobami, které by se bez něj nedorozuměly. Tlumočnick se nesnaží být aktivním účastníkem komunikace.
- Tlumočnick přijímá zásadně jen takové závazky, které odpovídají jeho schopnostem a kvalifikaci. Tlumočnick je povinen se na tlumočení řádně a včas připravit. Nese plnou zodpovědnost za kvalitu své práce.
- Tlumočnick přizpůsobuje své chování a oděv situaci, v jejímž rámci tlumočí.
- Tlumočnick je vázán mlčenlivostí, která se týká všeho, co se dozví během tlumočení a přípravy na ně, včetně identity svých klientů.
- Tlumočnick nezaujímá k tlumočené situaci ani ke klientům osobní postoje a nehodnotí je.
- Tlumočnick neodmítne klienta pro jeho národnost, rasu, pohlaví, věk, náboženské vyznání, politickou příslušnost, sociální postavení, sexuální orientaci, rozumovou úroveň, pověst a smýšlení.
- Tlumočnick má právo odmítnout výkon své profese z důvodu pro něj nevhodných pracovních podmínek nebo v případě, že by nedokázal být neutrální vůči tlumočenému sdělení, a mohl tak poškodit některou ze zúčastněných osob včetně sebe.
- Tlumočnick má právo odmítnout výkon své profese v případech, že má podezření na aktivity, které jsou v konfliktu se zákonem nebo porušují lidská práva.
- Tlumočnick sleduje vývoj své profese u nás i ve světě, vzdělává se a soustavně zvyšuje svou profesionální úroveň.
- Tlumočnick spolupracuje s ostatními kolegy při prosazování a obhajobě společných profesních zájmů.
- Tlumočnick dbá na to, aby nepoškodil svým jednáním dobré jméno svého kolegy, Komory nebo tlumočnické profese.
- Tlumočnick zná Etický kodex Komory a dodržuje ho. Porušení pravidel Etického kodexu může vést až k vyloučení tlumočnicka z Komory, a to na základě rozhodnutí Komise pro Etický kodex.

Převzato z webových stránek České komory tlumočnicků znakového jazyka (<http://www.cktjz.com/eticky-kodex>, 23. 5. 2012)

- Tlumočnický úkon provádí v nejvyšší možné kvalitě. Tlumočnický úkon musí přesně odpovídat tlumočenému projevu. Není možné cokoli vynechat, doplňovat. Je mostem mezi slyšícím a neslyšícím účastníkem komunikace a jejich dvěma odlišnými jazyky a kulturami. Tlumočí věrně způsob vyjádření, nemění význam ani obsah sdělení. Online tlumočnický úkon popisuje i celou situaci, která ovlivňuje tlumočnickou situaci a odehrává se v telefonu či na webové kameře.
- Tlumočnický úkon následuje způsob komunikace preferovaný neslyšícím klientem (český znakový jazyk, psaná forma českého jazyka, artikulace apod.).
- Tlumočnický úkon přijímá takové závazky, které odpovídají jeho schopnostem, kvalifikaci a přípravě. Je zodpovědný za kvalitu své práce. Pokud tlumočnický úkon zjistí, že komunikace s daným neslyšícím klientem je nad jeho možnosti a schopnosti, tlumočení odmítne či ukončí s vysvětlením a návrhem dalšího řešení celé situace.
- Tlumočnický úkon přizpůsobuje své chování přiměřeně situaci, v jejímž rámci tlumočí. Horní část oděvu nosí vždy jednobarevné, nereflexivní, nejlépe tmavé, bez šperků a ostatních ozdob.
- Tlumočnický úkon dodržuje zásadu diskrétnosti a mlčenlivosti, která se týká všeho, co se dozví během neveřejného tlumočení a překladu. Tlumočnický úkon důvěrné informace nikdy nezneužívá.
- Tlumočnický úkon neodmítne klienta pro jeho národnost, rasu, náboženské vyznání, politickou příslušnost, sociální postavení, sexuální orientaci, věk, rozumovou úroveň a pověst.
- Tlumočnický úkon má právo odmítnout pracovat v prostředí nepřijatelném z fyzických, psychických nebo morálně-etických důvodů (erotická linka atd.) a v podmínkách nedůstojných pro výkon profese, anebo v případě, že by nedokázal být neutrální vůči tlumočenému sdělení, a poškodil tak klienta, svou osobu nebo profesi.
- Tlumočnický úkon sleduje vývoj své profese a její náplně u nás i ve světě, neustále zvyšuje svoji kvalifikaci, a to nejen v příslušné jazykové oblasti, ale i v oblasti všeobecného vzdělání a rozhledu a kultury Neslyšících.
- Tlumočnický úkon ctí svou profesi, usiluje o spolupráci a solidaritu s ostatními tlumočnickými při prosazování a obhajobě společných profesionálních zájmů, sdílí nově získané informace a znalosti se svými kolegy.
- Tlumočnický úkon dodržuje zásadu nezávislosti a nestrannosti, není vázán požadavky objednatele týkajícími se způsobu tlumočení. Svou práci vykonává podle nejlepšího vědomí a svědomí.
- Tlumočnický úkon má právo přerušit, odmítnout či ukončit tlumočení v případě technických obtíží, které mu nedovolují vykonávat jeho práci, např. narušená kvalita obrazu, zvuku, pomalý přenos.
- Tlumočnický úkon má právo vystoupit z tlumočnické role v případě objasnění celé online tlumočnické situace klientovi/ům, a to za účelem srozumitelnosti situace pro všechny zúčastněné strany.

Převzato z webových stránek APPN, o. s. (Agentura pro neslyšící)

(<http://www.appn.cz/sites/default/files/Kodex%20online%20tlumočení%20aktuální.pdf>, 23. 5. 2012)

V následujícím kodexu, vydaném jednou z agentur, se mísí etické zásady s provozními pravidly. Autor si plete právní a etickou regulaci. Provozní pravidla pracoviště a povinnosti pracovníků se mohou řídit Zákoníkem práce, pracovní smlouvou a jinými zákonnými a podzákonnými normami. Kontrolu a případné sankce provádí zaměstnavatel, a to právními a materiálními stimuly. Etické zásady profese by si ale měla stanovovat spíše profesní asociace, nikoli konkrétní zaměstnavatel. Ta by také měla kontrolovat jejich dodržování a jako sankce uplatňovat jen čistě etické, nikoli právní či materiální stimuly.

Etické zásady při tlumočení

- Pracovní den tlumočnický činí 8 hodin včetně přestávek, které se započítávají do doby tlumočení. V případě konference nebo semináře v trvání 4 hodin, např. od 9 do 13 hodin, jež svým časovým rozpětím a nutnou přípravou váže tlumočnický fakticky na celý den, je doporučeno účtovat tři čtvrtiny denního honoráře. Tím se také vytváří určitá rezerva pro případ mírného překročení čtyřhodinového rámce.
- Pracuje-li tlumočnický mimo své bydliště, má právo si účtovat celý pracovní den, i pokud tlumočí dobu kratší.
- Koná-li se několikadenní akce mimo bydliště tlumočnický, zajistí mu pořadatel ubytování v jednolůžkovém pokoji s příslušenstvím včetně plné penze.

- Pokud pořadatel nedopraví tlumočnicka na místo akce mimo jeho bydliště sám, hradí mu výdaje na dopravu.
- Musí-li se tlumočnicka dopravit na akci dříve než v den jejího zahájení, má právo od zákazníka požadovat náhradu za čas strávený na cestě. Totéž platí po ukončení akce.
- Tlumočnicka je povinen se na akci připravit, proto od organizátora požaduje včasné dodání konferenčních či tematicky obdobných materiálů týkajících se předmětu tlumočení.
- Tlumočnicka vyžaduje od organizátora splnění podmínek, které jsou nezbytné pro jeho profesionální výkon: kvalitní a nerušený poslech, přímý výhled na řečníka a promítací plochy (monitor nenahrazuje přímý výhled), ergonomicky vhodné pracovní prostředí, přísun dostatečného množství tekutin, zajištění přestávky.
- Tlumočnicka má právo odmítnout pracovat v prostředí nepřijatelném z fyzických, psychických nebo morálně etických důvodů a v podmínkách nedůstojných pro výkon profese, pokud se k tomu smluvně nezavázal.
- Odřekne-li objednavatel činnost tlumočnicka pro dobu dohodnutou ve smlouvě a za podmínek v ní uvedených, musí uhradit tlumočnickovi dohodnutý honorář a dále všechny prokazatelně vzniklé náklady.
- Tlumočnicka nemá právo odstoupit od smlouvy z jiných než zákonných důvodů; po dohodě s objednavatelem za sebe může zajistit adekvátní náhradu.
- Tlumočnickův výkon je vyjádřen mluveným slovem a je určen výhradně k okamžitému poslechu. Jeho záznam bez předchozího smluvního souhlasu autora je nepřípustný. Objednavatel nese plnou odpovědnost za pořizování záznamů třetími osobami.

Nakonec jeden příklad úzce specifického kodexu. Má spíše ideační než regulační charakter.

DESATERO SLOVNÍKÁŘOVO

- (1) Slovník do cílového jazyka má dělat kvalifikovaný rodilý mluvčí.
- (2) Žádný slovník není úplný, jde vždy o výběr. Ten však nesmí být ledajaký.
- (3) Slovník má být v konečné podobě na jiných zdrojích informace nezávislý, i když se implicitně a jako předchozí znalost obvykle předpokládají (ideální je vycházet z existujících popisů obou jazyků).
- (4) Nepřeložitelnost neexistuje, existuje jen omezená znalost slovníkáře: problémy se neházejí pod stůl, ale řeší dobrým příkladem a kontextem, když je nelze zobecnit jako význam.
- (5) Žádný slovník není bez chyb. Slovník je umění možného.
- (6) Slovu neodpovídá slovo, ale heslu heslo s celým aparátem a vztahy.
- (7) Ekvivalent je především sémanticko funkční, založený na aproximativní identitě úzu i systémové příslušnosti toho, co se srovnává v obou jazycích. Skutečný úzus lze zjistit jen studiem typické kolokability.
- (8) Heslo a jeho informace má vyhovět potřebě uživatele a povaze sledovaného jazyka, a proto může být svou povahou jak nadslovní, tak podslovní. Je v průsečíku relevantních vztahů paradigmatických a syntagmatických.
- (9) Slovník je přítel, a ne učeně odpudivý povýšenec či podvodník: přes velkou sumu vloženého umu a znalostí musí vycházet vstřícně, a ne mást či jen rozmarně napovídat, nakusovat.
- (10) Lepší jeden slovník než deset gramatik, je-li dobře udělán.

Převzato z článku *Františka Čermáka* Dvojazyčný slovník a korpus: některé poznámky.

Celý jej najdete na <http://ucnk.ff.cuni.cz/doc/korplex.rtf>

Ukázky zahraničních kodexů, včetně jejich cvičných studentských překladů, jsou k dispozici v přílohách.

V přílohách je rovněž bakalářská práce Zdeňka Kauera, profesí tlumočnicka, která dává nahlédnout do strastí a slastí tlumočnické a překladatelské činnosti. Významnou část v ní zaujímá popis tlumočnické praxe při Norimberském procesu v letech 1945–1946, kdy bylo vlastně poprvé oficiálně využito simultánní tlumočení pomocí kabiněk.

Do 29. března 2014

Tlumočení při norimberském procesu

výstava

Goethe-Institut Praha,
www.goethe.de/ins/cz/pr/csindex.htm?wt_sc=praha

Pražský Goethe-Institut ve spolupráci s místní kancelář DAAD představuje ojedinělou výstavu fotografií, kterou zapůjčil Svaz německých tlumočnicků a překladatelů v Bavorsku. Soubor zahrnuje třicet dva černobílých i barevných fotografií, jež pořídil americký vojenský fotograf Ray D'Addario mezi 14. listopadem 1945 a 1. říjnem 1946 během soudního procesu s vrcholnými představiteli naci-

stického režimu v Norimberku. Snímky zachycují obžalované, žalobce, soudce a celkovou situaci v soudní síni a provozních místnostech, všímají si i tlumočnicků a překladatelů. Kromě čtyř hlavních jednacích jazyků (angličtina, ruština, francouzština, němčina) před tribunálem zazněla celá řada dalších jazyků, mezi nimi i čeština. Tlumočníci a překladatelé přitom

byli pod neustálým psychickým i fyzickým tlakem. Obžalovaní se také snažili ovlivnit důkazní řízení podezíráním z překladatelských chyb (ke kterým ovšem skutečně docházelo), neadekvátním jazykovým chováním, nepřeloženým důkazním materiálem či odmítavým postojem vůči tlumočení. Německé popisky fotografií doplňuje užitečný dvojjazyčný katalog. **□ (jom)**

DĚJINY A SOUČASNOST | BŘEZEN 2014

Jedním z konkrétních etických stimulů, jež mohou ve své profesně etické samoregulaci používat cechy, asociace či komory, jsou **ceny a anticeny**. Známa námitka praví, že člověk je nejlépe motivován penězi – za diplomy a metály si nic nekoupí. Praxe a zkušenosti ale ukazují něco jiného. Lidé často ochotně pracují, a dokonce podávají nadstandardní výkony i za mimoekonomické stimuly, jako je pochvala, vyznamenání, udělení ceny. O této **ekonomii prestiže** byla napsána celá kniha. Recenze na ni jsou v přílohách.³⁰

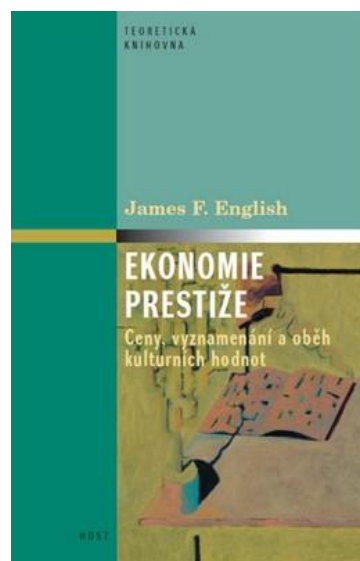
Významné překladatelské ceny v naší zemi jsou:

- Státní cena za překlad (uděluje Ministerstvo kultury)
- Cena Josefa Jungmanna (uděluje Obec překladatelů)
- Cena v překladatelské soutěži Jiřího Levého (uděluje Obec překladatelů)
- Renomé si za deset let existence získala i studentská soutěž Den s překladem, pořádaná naší fakultou

Významným oceněním je ale i zisk stipendia renomované nadace, například Tvůrčí stipendium Hany Žantovské na překlad básnického díla do češtiny.

Odvrácenou stranu překladatelství vyjevují anticeny. Jsme údajně jediná země na světě, která je uděluje. Máme hned dvě – **Skřípec** a **Skřípeček**. Skřípec se uděluje za nejhorší překlad uměleckého textu do češtiny. Skřípeček pak za nebeletristický překlad. Anticeny uděluje Obec překladatelů a vyhlašuje je na pražském veletrhu Svět knihy.

Seznámení s konkrétní podobou tristních kauz ale napovídá, že odpovědnost za zpackanou publikaci nesou i odpovědní redaktoři nakladatelství. Selhala kontrola i oponenti a recenzenti, byli-li jací.

³⁰ ENGLISH, James F. *Ekonomie prestiže. Ceny, vyznamenání a oběh kulturních hodnot*. Brno: Host, 2012.

Není divu, že Obec překladatelů vyhlásila ještě jednu anticenu – Poleno pátera Koniáše, a to pro největšího škůdce české knihy. V roce 2011 ji dostal Miroslav Kalousek, tehdejší ministr financí, za zvýšení DPH na knihy. Od té doby nebyla udělena. Že by nebylo za co?

Ale nejhorší jsou anonymní a strojoví překladatelé. Veřejnost se musí naučit rozpoznat kvalitu a nešetřit na profesionalitě. Překladatelství je volná živnost a 30 % našich překladatelů nemá žádnou kvalifikaci.

Jak už bylo řečeno, etnikum s menšinovým jazykem se musí buď masově naučit nějaký jazyk světový, nebo si pořídit armádu dobře placených tlumočnicků a překladatelů. K překladatelům se chováme macešsky. A jako Češi patříme k národům, které jen velmi málo ovládají jakýkoli druhý jazyk.

Existuje oprávněná domněnka, že na naší chabé znalosti angličtiny se podílí praxe **dabování** cizojazyčných, zejména anglicky mluvených filmů v kinech a televizi. Poukazuje se na skandinávské země, kde zřejmě také kvůli důsledné praxi titulkování už v druhé generaci až 40 % populace rozumí a mluví obstojně anglicky. V roce 2013 nás překvapili naši středoškoláci masivní iniciativou za nahrazení dabingu titulkou. Sami si totiž uvědomují, že by jim poslech angličtiny už od dětského věku usnadnil výuku obligátního cizího jazyka ve škole – a navíc by se pocvičili v rychlém čtení a rozumném psaném textu, v němž také zaostávají. Některé televizní stanice na to zareagovaly tím, že vysílají filmy v obou verzích, mezi nimiž dovedou chytré televizory volit.

Paradoxní je, že český dabing je špičkový, dokonce se dá hovořit o české dabingové škole. Není tedy divu, že máme i Cenu za dabing Františka Filipovského. Uděluje ji město Přelouč, rodiště slavného herce, ale podílí se na ní Jednota tlumočnicků a překladatelů, Herecká asociace i různé filmařské a televizní unie. Cena je velmi populární i mezi diváky, kteří rovněž hlasují o divácké ceně.

Bylo by zajímavé vědět, jak funguje praxe anonymního titulkování filmů pirátsky sdílených na internetu. Publikum sice o kvalitě titulků občas spontánně diskutuje, ale kritická reflexe chybí.³¹

Jedním z výsledků profesně etické samoregulace a hledání standardů profesní a etické kvality je systém **norem a certifikací** tlumočnické a překladatelské činnosti.³² Certifikát (z latiny doslovně potvrzení, ujištění) na základě prověření jedince minimalizuje riziko zákazníků, kteří si chtějí jeho služby objednat. Certifikací jsou v podstatě diplomy z různých typů škol. Ty jsou ale příliš obecné. Přesnější výpověď o profesních dovednostech a kvalitách odborníka podávají zkoušky před specializovanými certifikačními ústavy, které upřesňují jeho kvalifikační kompetence. Některé certifikáty mají neomezenou platnost, jiné, ty závažnější, se musí po čase obnovovat. Je logické, že jich bude celá řada typů s odstupňovanou škálou stupňů. Propracovaný systém vládne třeba v grémiích Evropské unie. Evropské i národní normy pak zákonným způsobem stanovují, jak musí fungovat managementy organizací, které chtějí poskytovat profesionální služby na garantované úrovni – zpravidla jak je zajištěná kontrola výstupů a jak se zřizují zkušební komise pro certifikaci.

Policajt: Kde jsi schoval peníze? Tlumočník: Kde jsi schoval peníze? Zloděj: Neřeknu! Tlumočník: Neřekne. Policajt: Když neřekneš, zavřeme tě na deset let. Tlumočník: Když neřekneš, zavřou tě na deset let. Zloděj: Neřeknu. Policajt: Když neřekneš, zastřelíme tě. Tlumočník: Když neřekneš, zastřelí tě. Zloděj: Zakopal jsem je v kuchyni. Tlumočník: Stejně neřekne.

³¹ POŠTA, Miroslav. *Titulkujeme profesionálně*. Praha: Apostrof, 2012.

³² <http://www.jazyky.com/certifikace-prekladatelskych-sluzeb-2/>

**Pražák vystoupí na nádraží Ostrava - Svinov
a ptá se domorodce:
"Heléééé, prosimtěééééé, jak se vocad'
dostanu do centraáá???"
Ostravak: "S takym přizvukem se pičo
do centra živy nedostaneš..."**

Výběr z doporučené literatury:

MÜGLOVÁ, Daniela. *Komunikace – tlumočení – překlad aneb Proč spadla Babylonská věž*. Praha: Enigma, 2009.

KUFNEROVÁ, Zlata a kol. *Překládání a čeština*. Praha: H&H, 2003.

KUFNEROVÁ, Zlata. *Čtení o překládání*. Praha: H+H, 2009.

VILIKOVSKÝ, Ján. *Překlad jako tvorba*. Praha: Ivo Železný, 2002.

PETRŮ, Eduard. *Úvod do studia literární vědy*. Olomouc: Rubico, 2000.

HRDINOVÁ, Eva Maria; VILÍMEK, Vítězslav a kol. *Úvod do teorie, praxe a didaktiky tlumočení*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008.

VRBOVÁ, Alena. *Stylistika pro překladatele*. Praha: Karolinum, 2003.

KNITTLOVÁ, Dagmar. *K teorii i praxi překladu*. Olomouc: UP, 2000.

LEVÝ, Jiří. *Umění překladu*. První vydání 1963, doplněné 1969, nejnovější vydání: Praha: Apostrof, 2013.

STEINER, George. *Po Bábelu. Otázky jazyka a překladu*. Praha: Triáda, 2010.

GROMOVÁ, Edita; HRDLIČKA, Milan; VILÍMEK, Vítězslav. *Antologie teorie odborného překladu. Výběr z prací českých a slovenských autorů*. Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2007.

Dr. Vítězslav Vilímek z naší katedry slavistiky je dobrý učitel etikety i etiky tlumočení a překladu. Publikoval na toto téma několik dílčích odborných prací.

11

Étos práce. Profesní etiky

Pracovitost

Proč vlastně člověk pracuje?

Je člověk přirozeně pracovitý, nebo lenošný?

Chodili bychom i nadále do práce, kdybychom vyhráli oněch příslovečných 10 či 20 milionů, které člověku až nadosmrti zajistí živobytí?

Odpovědět na tyto otázky si musí každý sám. Chceme-li však vědět, jak na ně odpovídá „většina“ lidí, nebo co by na ně řekl „průměrný“ člověk, neobejdeme se bez pomoci sociologů, psychologů či kulturních antropologů.

Sociologové budou vypočítávat statistické průměry odpovědí stále větších a větších souborů respondentů, psychologové budou zkoumat strukturu naší přirozenosti v jednotlivých fázích vývoje jedince i vývoje lidského druhu, a kulturní antropologové budou pozorovat a mezi sebou porovnávat představitele různých etnik. Otázka po „přirozené“ pracovitosti či lenosti zaměří pozornost odborníků rovněž na zvířata, naše „přirozené“ předky.

Výsledek jejich zkoumání bude zhruba takový:

Zvířata jsou většinou lenošivá. Aktivitu vyvíjejí teprve tehdy, je-li nedostatek potravy zcela akutní.

Rovněž tzv. přírodní národy se prací zrovna nepřetrhnou. Je-li možno zvolit snadnější variantu, určitě ji využijí.

Ani děti se do práce nehrnou. Poslušny své přirozenosti, kterou ještě neumějí kulturně maskovat, vyhýbají se práci jako čert kříži.

Na druhé straně ale bude jasně vidět: zvířata, domorodci i děti netráví celý den jen lenošením. Nepočítáme-li úsilí, které musí vynaložit na získání potravy – když už je nezbytné, pak je zastihneme také ještě při jiné aktivitě: ta ale nemá charakter práce, nýbrž spíše zábavy. Mohli bychom ji označit jako hru. Hrát si ovšem není žádná hračka. Hra je z hlediska psychologie, kulturní antropologie či sociologie nesmírně vážná činnost, které má svou pravidelnou strukturu a komplikovaná pravidla. O hře a hraní dokázali tito odborníci napsat tolik učených knih, že jen orientace v jejich obsáhlých seznamech už je pěkná dřina.

Pak ale člověka – ne už zvířata – přistihneme ještě při jedné činnosti, která má se hrou společné to, že při ní člověk také zapomíná na čas, a která se od práce liší tím, že při ní člověk vlastně nic nedělá, netvoří, a přesto něčeho podstatného a užitečného dosahuje. Je to – obecně řečeno – slavení. Přesněji řečeno pak – svěcení. Podstatou této činnosti, která je výsadou jen člověka, je snaha o povznesení sebe sama, o sebezpřesah do nadlidského. Zhruba řečeno jde o „kult“. Kult podstatně souvisí s kulturou. Slovo kult pochází z latinského *colere*, což znamená něčeho si pilně hledět, něčemu se věnovat. Z tohoto základu vzniklo například slovo „kultivace“. Kultivace půdy znamená, že když se půdě věnujeme, budeme ji pilně obdělávat, hnojit a zalévat, ona nám poskytne větší úrodu, než jakou by nám dala ve svém původním, přírodním, přirozeném stavu. Stejně vniklo i slovo „kultura“. Kultura je člověkem zušlechtěná „natura“, tedy příroda, přirozenost. Kult pak znamená určitou strategii, kterou vynalezl už archaický člověk. Člověk odedávna žije s pocitem, že jej něco přesahuje. To ho právě odlišuje od zvířete. Víra v transcendentní (nadpřirozené) a numinózní (zvláštní, tajemné) síly člověka naplňovala úctou i bázní. A proto si člověk vytvořil zvláštní rituál: nabídne oné vyšší síle dar, oběť – v naději, že za něj dostane odměnou něco nadpřirozeného. Podstatou kultu je tedy oběť, odevzdání něčeho cenného, toho nejcennějšího, v podstatě sebe sama, a smyslem kultu je získat podíl na oné vyšší existenci, dosáhnout pravého bytí.

Kult, tedy náboženství, i kultura, tedy celek lidské duchovní činnosti, ustavičně posouvá člověka na cestě vzhůru. I duchovní činnost, například slavení, svěcení, jak jsme řekli, je tedy svým způsobem prací, totiž prací na sobě.

Ale platí to i opačně. Občas přistihneme člověka, jak na sebe dobrovolně bere nelehký pracovní úkol, který zjevně neslouží prvoplánovému zajištění přežití. Proč to člověk dělá? Proč se tak dře, až se z něj leje pot? Říkáme: Protože si potřebuje něco dokázat. Aby si mohl věřit. Chce prostě překonat sebe

sama. Ano, práce může být někdy také obět'. Obět', jíž si vykupujeme sebe sama, i když to nemyslíme v přísně náboženském smyslu slova.

Lenost

Chceme-li vědět, co je práce, ptejme se, co je jejím opakem, protipólem, protikladem. Ukáže se nám ale, že pojem lenost je příliš vágní, aby vystihl šíři jevu, který si se zdánlivou nečinností spojujeme. Se-stavil jsem si slovníček výrazů, které nějak s leností souvisí nebo se s ní překrývají. Má přes 50 položek. Některé vybízejí k hlubšímu rozboru a plodnému zamyšlení, třeba řecké pojmy *scholé*, *akédia*, *apatheia*, latinská *tranquillitas*, italské *dolce far niente*, španělská *siesta* nebo francouzské *flânerie*, stejně jako indická *nirvána* a čínské *wu wei*, český klídek, pohoda, zevl – až po módní eskapismus či prokrastinaci. Bakalářská práce Katrin Maulerové podává o celé šíři pojmu lenost pěkný přehled. Současne uvádí i do další četby bohaté literatury, odborné i populární.

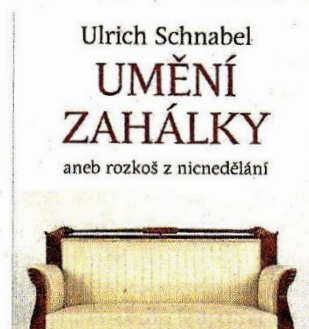

Carl Honoré
Chvála pomalosti
Přeložil Petr Hnilo
65. pole 2012, 296 s.

Další z řady knih, které na přebalu doporučuje Tomáš Sedláček (ostatně tuto vydává jeho kmenové nakladatelství). Tentokrát slovy: „Některé věci můžeme objevit jen v pomalosti a tichu, naše přepracovaná doba tuto knihu potřebuje. Spěchejme pomalu – festina lente!“ Sám autor se filosofií pomalosti začal zabývat, protože si uvědomil, že nestačí vlastní život skutečně prožívat. Vrhel se na zkoumání toho, jak se s neustále stoupající rychlostí života vypořádávají ostatní. Kontaktoval různá hnutí a osobnosti, které se věnují zpomalení, a praktikoval na sobě jejich metody. Svou knihu „reportáž“ rozdělil tematicky – od jídla přes myšlení, zdraví, sex a práci až po trávení volného času nebo výchovu dětí. Brojí proti globalizaci, kterou považuje za hnací motor zrychlené společnosti. Propaguje důkladnější přípravu jídla, od jeho vypěstování až po uvaření, tantrický sex a vyučování dětí doma, nebo alespoň v pomalé škole, která se zaměřuje spíše na osobní růst svých svěřenců než na biflování. Někdy jsou jeho nápady a experimentování trochu únavné a zdlouhavé, jindy – pro českého čtenáře – až příliš banální, například když zjišťuje, že vařit se dá i jinak než v mikrovlnce. Ale přesto má kvůli některým inspirativním postřehům cenu tuhle knihu číst. I když se člověk stává kvůli hypotéce na pár desetiletí otrokem své banky, mohl by alespoň trochu zvolnit a věnovat se věcem podstatnějším pro vlastní život. Případně některé činnosti dělat trochu pomaleji.

Tereza Zubatá

Zahálka pro každý den

Knih o tom, jak umět odpočívat, není na trhu zrovna málo. Práce německého žurnalisty specializovaného na vědu Ulricha Schnabela (* 1962), který publikuje v renomovaném týdeníku Die Zeit, by se mezi nimi nemusela ztratit. Není totiž, jednoduše řečeno, prostomyslná, očividně „empatická“ a enfatická, není takzvanou zaručenou příručkou pro lepší život, ačkoliv rady pro každodennost Schnabelova práce z roku 2010 také obsahuje. Tato kniha se drží malých kroků, možného evolučního odpoutání se od přeinformované a zasířované existence, do níž se zaplétáme a zmožení marně hledáme cestu ven ze začarovaného kruhu. Autor také uvádí příklady i příběhy lidí, kteří to nějak dokázali, a píše, proč je zahálka v mnoha ohledech produktivní. Český překlad by zasluhoval o něco lepší redakci, kupříkladu některé termíny nejsou uvedeny v adekvátním českém ekvivalentu, ale nejsou to mouchy, přes něž byste se nemohli dostat k podstatě tohoto paperbacku.

Josef Chuchma

Ulrich Schnabel: Umění zahálky aneb Rozkoš z nicnedělání. Přeložil Petr Slunéčko. Vydal Dauphin, Praha-Podlesí 2014, 306 stran, doporučená cena 348 korun.

Nemohu odolat a nedoporučit už v tuto chvíli některé z dalších titulů, jež by rozhodně neměly zůstat – pro lenost – nepřečtené:

BLÁHA, Petr. *Odpor k lenosti a její přátelé: (filosofický průvodce nástrahami lenosti)*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí n. Labem, 2010.

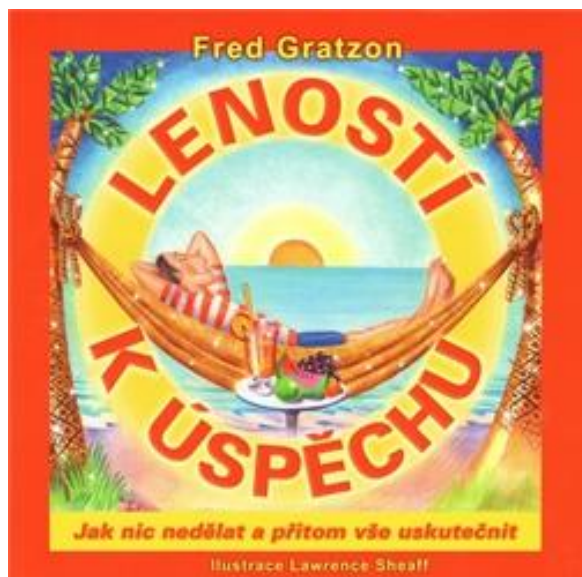
LACHMANOVÁ, Kateřina. *Dvojitá tvář lenosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000.

STEVENSON, Robert Louis. *Obrana zahalečů*. Brno: Zvláštní vydání, 1992.

SVENDSEN, Lars Fr. *Malá filosofie nudy*. Zlín: Kniha Zlín, 2011.

LAFARGUE, P. *Právo na lenost. Vyvrácení práva na práci*. Brno: Zvláštní vydání, 1991 (slovensky: Bratislava: Pravda, 1987).

Jsou samozřejmě i knihy lehké a zábavné – ale i zde se za úsměvným povrchem skrývá poznání, jež není možno brát na lehkou váhu:

CRATZON, Fred. *Lenosti k úspěchu*. Mamadam, 2006, 224 s

Lenosti...
bud' pozdravena!

O UMĚNÍ A NUTNOSTI
DĚLAT TOHO V PRÁCI CO NEJMÉNĚ

Corinne Maierová

MAIEROVÁ, Corinne. *Lenosti... bud' pozdravena!* Praha: Rybka Publishers, 2005

Zejména Tom Hodgkinson je nakažlivý....

<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/osobnosti-na-ct24/179584-lenosici-clovek-je-pro-me-filosof-rika-tom-hodgkinson/>

	<p>Líný rodič Tom Hodgkinson Lenošním a nečinností k lepšímu rodičovství JOTA 2009 Kniha, čeština, 246 stran</p>		<p>Staré dobré časy Tom Hodgkinson JOTA 2011 Kniha, čeština, 264 stran Praktická příručka moderního hospodáře.</p>
	<p>Pohodoví rodičia Tom Hodgkinson IKAR 2010 Kniha, slovenština, 208 stran</p>		<p>Ako leňošiť Tom Hodgkinson IKAR 2012 Kniha, slovenština, 288 stran</p>

Jak být líný
Tom Hodgkinson
Nícnedělání je dřina
JOTA 2010
Kniha, čeština, 256 stran

Ako si užívať život
Tom Hodgkinson
IKAR 2012
Kniha, slovenština, 256 stran

Shrnutí

Člověk je přirozeně zahálčivý. Pracuje, až když je nezbytí. Prostořeká lidová moudrost má pravdu: Práce je poslední zoufalý pokus, jak přijít k penězům.

Člověk však má potřebu jisté aktivity, která má hrovou strukturu. To je to, o čem říkáme: práce nás musí bavit. Většina lidí by tedy nakonec šla do práce, i kdyby měli oněch 20 milionů. Ale dělali by to, co by je bavilo, a dělali by to proto, aby je to bavilo. Toto „bavit“ není pouhá primitivní zábava. Je to komplikovaný soubor rituálně strukturovaných a rytmizovaných činností, které mají extatický účinek: při hře, stejně jako při takové práci zapomínáme na čas, na svět, na sebe. Ale paradoxně právě v takových momentech se snáze nalzáme.

Člověk je však za určitých okolností ochoten opravdu pracovat, i když to pro něj znamená jen pot, slzy a krev. Dovede se obětovat, nasadit sebe sama. Protože tím sebe sama transcenduje. A taková práce ho kultivuje, tedy šlechtí.

A konečně: člověk dovede – někdy – i nečinně spočinout. Ne však v zahálčivém nícnedělání, ani ne proto, aby se nadechl, tedy zrekreoval se a zrestauroval své síly. Nad všední, přízemní pracovní shon vztyčí kolmou vertikálu povznášejícího slavení. Svátek je víc než volný čas. Jen člověk, který se dovede zastavit a investovat do sebe pohledem vzhůru, může vskutku plodně, kulturně, tedy lidsky pracovat.

Étos práce je vlastní kulturní styl práce, její strategie – tedy to, čemu někdy zjednodušeně říkáme pracovní morálka. To znamená – zda vůbec pracovat, co a kolik ze sebe do práce vložit, co a kolik za to požadovat atd. Étos práce je obvykle vlastní určité kultuře, místu. U nás je například jedním z kulturních vzorců étosu práce benediktinská pracovní morálka, tedy práce jako řehole, práce intenzivní, produktivní, v podstatě nezištná, protože konaná jako oběť, jako sakrální investice, za niž se očekává zisk v podobě **scholé**, volného času, pro účely **metanoia**, změny smýšlení, tedy v podstatě práce na sobě. Tento středověký klášterní étos práce se výrazně stavěl proti tehdy běžnému přirozenému venkovskému étosu práce, rytmizovanému vegetativními cykly a řízenému magickými ritualizovanými tradicemi, který byl poměrně málo efektivní ekonomicky, ale zato byl efektivní terapeuticky.

V jiných kulturách – s ohledem na jiný náboženský étos – najdeme i jiné podoby étosu práce. Tak například budeme mít sklon obviňovat indický étos práce z lenosti, kvietismu, fatalismu. Zenbuddhistický étos práce nám bude připadat narkotizující, dosahující extatického nevědomí.

Étos práce je tedy zjednodušeně řečeno ona pracovní morálka a strategie, s níž se člověk ujímá různých povolání, s níž chodí každý den do svého zaměstnání. Mezi typické ctnosti étosu práce patří výkonnost, spolehlivost, lojalita atd. Mezi nevýhody patří, že tyto ctnosti, jakkoli morální, jsou fakticky eticky neutrální – dají se využít pro dobré i zlé cíle. I zloděj se pouští s chutí do své práce, hamižný sobec také pilně a rád pracuje. Svědomitý úředník ochotně slouží jakémukoli režimu.

Pracovní morálka

Situace je však ještě poněkud komplikovanější. Neexistuje přirozenost, „nátura“ člověka jako takového. Právě tak jako neexistuje lidská kultura jako taková. Jsou jen kultury, a proto také přirozenosti.

Existují rozdíly mezi jednotlivými národními povahami co do pracovitosti či lenosti?

Jak pracuje Ital, Němec, Rus? Pracuje ukrajinský zedník jinak na Ukrajině a jinak v Čechách? Jak vypadá výsledek práce typického českého instalatéra doma, a jak v Německu?

Na tyto otázky si spontánně odpovědět dokážeme. Budeme-li ale chtít tyto odpovědi vědecky dokázat a potvrdit, narazíme na mimořádnou opatrnost vědců, kteří se budou zdráhat vynášet jednoznačné

soudy a budou se vymlouvat poukazy na to, že v každém národě jsou lidé pracovití i líní, chytrí i hloupi.

Dobrá, neříkejme tedy národní povahy. Tak co třeba kulturní strategie? Vztah k práci, a vůbec k jakékoli cílené aktivitě, se odvíjí od základního přesvědčení, panujícího v dané kultuře (zemi, národu), zda vůbec má taková aktivita nějaký smysl.

Zcela jistě bude mít jinou pracovní strategii Ind, který věří, že se po tomto životě znovu narodí, a který se těší, protože má naději, že v příštím životě se narodí do příznivějšího prostředí, kde se nebude muset tolik pracovat – než řekněme nějaký žid nebo křesťan, který si myslí, že smrtí všechno končí, jiná příležitost nebude, a proto musí všechno stihnout hned, jinak ho za lenost a pasivitu čeká věčný trest.

Je to jistě jen zjednodušující karikatura, ale ve svých obrysech je pravdivá: postoj člověka k práci (stejně jako k životu, životní aktivitě, nebo třeba i politické angažovanosti) je dán jeho vztahem ke smrti, tedy přesněji tím, co čeká po tomto životě. Odtud se odvíjí strategická rozvaha, zda vůbec něco dělat, a s jakým nasazením.

Jinak pracuje Číňan taoista, a jinak Číňan konfucian. Mají zkrátka jiné důvody. Japonský zenový buddhista bude pracovat proto – a tak – aby dal najevo, že mu na smyslu práce vůbec nezáleží. Jde mu o satori, osvícení, které se však rádo dostavuje nečekaně v naprosto banálních situacích. Proto zametá, štípe dříví, nosí vodu... ale dělá to zcela jistě jinak než třeba ruský pravoslavný mužik.

Jak pracujeme my Evropané? To by bylo na dlouhé povídání. Bylo by třeba rozlišit tradici řeckou a římskou. Pak zhodnotit přínos tradice židovské a křesťanské. Křesťanství v historické podobě svých tří hlavních větví po staletí výrazně utvářelo charakter evropské kultury, včetně jednotlivých národních „chutí do práce“, tedy oněch strategií angažovanosti ve věci měnění světa a zasahování do běhu dějin.

Tak vznikla specifická mentalita katolických zemí, protestantských severanů či kalvínských Švýcarů.

Kam patříme my Češi? Diskuse na toto téma jsou nejen věčným tématem hospodských hádek a „ženských řečí“, ale jsou nepochybně také účinným nástrojem k tomu, jak lépe poznat sebe sama a svou pozici mezi ostatními evropskými národy a tím pádem i diagnózou, která musí předcházet terapii, ať už bude jakákoliv.

Prekariát

Pracovitost (étos práce, pracovní morálka) je jedna věc – ale zaměstnání a pracovní pozice druhá. Člověk může mít sebevětší chuť něco dělat a něco si vydělat – ale když pro něho není práce, je jeho úsilí marné. To je zhruba řečeno ona prekerní situace, jež dala název novému fenoménu. Prekerní zaměstnání je takové, které už neposkytuje ty jistoty, na jaké byli lidé poslední dvě století zvyklí. A prekerní práce je ta, která nepřináší užitek, jaký od ní člověk právem očekával.

Společnost, jak ji popisovaly klasické sociologické teorie, byla stratifikována do tří vrstev. V nejvyšší byla společenská elita, která nemusela pracovat ani manuálně, ani hlavou, protože v podstatě žila z renty, buď ze svého zděděného ekonomického kapitálu, nebo z podobně zděděného kapitálu kulturního a sociálního. Patřili k ní ale i ti, kteří svým intelektem a pílí vydělávali velké peníze a získaný kapitál využívali k dalšímu vydělávání velkých peněz. Střední vrstvu tvořili dělníci, rolníci, řemeslníci a živnostníci, ale taky střední inteligence, tedy úřednictvo, učitelstvo či duchovenstvo, a zaměstnanci státních institucí, jako vojáci či policisté, jimž výdělek stačil na průměrné, ale spokojené živobytí. A v nejnižší vrstvě byli chudí dělníci, nemajetní rolníci a zbylá spodina společnosti. Těm se obecně říkalo proletariát. Po dlouhá desetiletí platilo, že kdo je ve střední vrstvě a získá příslušné vzdělání či profesní kvalifikaci, také se v této vrstvě po celý život udrží a zajistí stejnou pozici i svým potomkům. Zejména vzdělání a profese představovala jistotu, že člověk (muž) užije celou rodinu, zabezpečí se pro případ nemoci a stáří, poskytne příslušné vzdělání a profesní kvalifikaci i svým dětem – a to s mírným růstem v rámci střední vrstvy od generace ke generaci (vertikální sociální mobilita).

Jenomže to vše v posledních letech přestává fungovat. Vzdělání samo o sobě nezajišťuje profesní kvalifikaci. Profesní kvalifikace sama o sobě nezaručuje zaměstnání. Zaměstnání nedává životní jistotu v delší časové perspektivě. Situace na trhu práce se mění tak rychle, že se lidé na ni nestačí adaptovat. A tomu říkáme **prekerní práce, prekerní zaměstnání**. A celé velké skupiny lidí, snad i vrstvy, a to zdaleka ne ty nejnižší, se propadají do oné bezperspektivní situace, kterou si nezavinili. Proletariát už

dnes nemáme, ten v podstatě vymizel už v první polovině 20. století. Ale zato máme **prekariát**. A tvoří ho i mladí, vzdělaní lidé.

Čtvrtá průmyslová revoluce

V posledních letech se začíná mluvit o čtvrté fázi průmyslové revoluce, způsobené masivním nástupem robotů a systémů vybavených umělou inteligencí. Je zřejmé, že i když se po pětileté vleklé hospodářské krizi (2008–2013) zaměstnanost opět zvýšila, o některé profese zájem trvale klesá a u mnohých se mění způsob jejich vykonávání. Opět se setkáváme s projevy jistého **luddismu** – stěžujeme si na stroje, které nám údajně berou práci. Viníme počítače a komunikační technologie či obecně digitalizaci. Odborníci ale namítají, že se jen dopouštíme téhož luddistického omylu (*luddistic fallacy*) jako rozbíječi strojů, následovníci Neda Ludda, počátkem 19. století. Roboti a umělá inteligence nám sice nějakou práci berou, ale jinou nám zase dávají. Profese a způsob jejich výkonu se ovšem opravdu, sice pomalu, ale poměrně zásadně mění.

Profesní etika

Profesní etika je soubor pravidel či norem, jimiž se řídí vykonavatelé určitého povolání. Pozoruhodná je zejména v takzvaných eticky silně exponovaných profesích.

V mnohých profesích se v podstatě eticky po člověku nežádá nic jiného než běžný průměr „občanských ctností“. Ale v některých profesích se naopak žádají věci, které v občanském životě platí za nemorální. Jedná se zejména o takzvaná represivní povolání, jako je např. voják, policista, ale třeba taky soudce a do jisté míry i učitel. Voják musí umět profesionálně zabíjet, policista musí umět účinně způsobit bolest. Soudce musí být profesionálně nemilosrdný. Vyšetřovatel – detektiv musí umět špehovat lidi, číst cizí dopisy, odposlouchávat telefony, a když je třeba, třeba i lhát. Milosrdná lež ostatně patří i do profesně etického arzenálu lékařů.

Co je to ale profese?

Dělba práce vzniká už ve starověkých civilizacích, zejména tam, kde bylo zapotřebí organizovat velká díla (například stavbu pyramid či zavlažovacích kanálů).

Obrysy jednotlivých řemesel a povolání se rodí rovněž ve starověkých městech, kde vysoká koncentrace obyvatel umožňovala racionální dělbu pracovních úkolů. Na venkově v podstatě musel každý umět všechno.

Pro nás v Evropě je v tomto ohledu směrodatný až vývoj v období vrcholného středověku, kdy – opět – po období kulturního temna vznikají ve 12.–13. století města. Město vzniká jako nový typ lidské pospolitosti založené víceméně na občanské rovnosti, nikoli už na feudálním rozlišování na pány a poddané. Přesto ale zřejmě člověk jistou sociální stratifikaci potřebuje, a proto namísto rozlišování lidí podle původu („modré krve“) nastoupilo dělení lidí podle prestiže povolání. Profese se stala novou formou sociálního statutu.

Ve středověku za prestižní povolání patřila především rukodělná řemesla, zejména taková, v nichž se pracovalo s drahými materiály, jako byl zlatník, kovotepec, kožešník, rukavičkář, nebo taková, v nichž se pracovalo s vysoce rozvinutou a komplikovanou technologií, jako byl například tkadlec, barvíř, kovolijec, ale i obyčejný kovář nebo mlynář. Naopak za opovrhovaná zaměstnání platil samozřejmě hrobník, kat, ras, pochopitelně prostitutka, ale třeba také tzv. felčar, mastičkář či ranhojič.

Mimochodem – prostituce je sice nejstarší řemeslo, ale vykonavatelka tohoto povolání byla v křesťanském stře-

dověku pokládána za nečistou osobu (i když o zákazníkovi ani tehdy neměla nouzi), nicméně v jiných kulturách má toto povolání také svá „vyšší patra“, viz např. gejša, hetéra. Lidé sice pohrdali katem či pohodným, ale jejich služby potřebovali a svým způsobem i tyto osoby integrovali do svého světa.

Na rozdíl od dneška, kdy tabulkám prestiže povolání vévodí lékaři, byl tehdejší „léčitel“ v podstatě samouk (mohla to být i „bába kořenářka“), proto zřejmě nepožíval nejvyšší úcty. Existovali sice i univerzitně vzdělaní lékaři, ale ti léčili téměř výlučně jen šlechtu. Podobně dnes velmi ceněný bankéř či obchodník se ve středověku propadal až na dno společnosti. Lichva, stejně jako dálkový obchod, byla totiž z hlediska křesťanské etiky viděna jako nemorální kupčení s božím časem, a proto se těchto „vykřičených“ povolání mohli tehdy chopit jedině Židé, kteří nepatřili do městské komunity.

Prestiž povolání

I z letmého pohledu je zřejmé, že lidé ve středověku museli o dobrou pověst svého povolání náležitě dbát. Podle umístění na společenském žebříčku se totiž odvíjel i standard bydlení a oblékání.

Co dělali tehdy lidé pro to, aby jejich stavovská čest neutrpěla? Především si založili stavovskou organizaci, cech, která měla na starosti hlavně tři věci:

- Dohlížet na kvalitu vstupujících členů, čili v podstatě řídit proces profesně etické přípravy. Cech určoval, co musí umět učeň, aby mohl složit učňovské zkoušky, kolik „zahraničních stáží“ musí absolvovat tovaryš, než bude moci přistoupit k mistrovským zkouškám – a konečně, co musí umět mistr.
- Hlídat i mistry, protože i mistr tesař se může utnout. Dnes tomu říkáme „profesně etická samoregulace“. Nekvalitní práce či nepoctivost mistra vrhá špatné světlo na celý stav. Cech měl stanovená pravidla, jak žádoucí chování vynutit nebo eliminovat.
- Omezení konkurence. Cechy určovaly ceny, i to, kolik řemeslníků smí v daném městě provozovat příslušnou živnost. Dnes tyto praktiky pokládáme – z hlediska moderní etiky hospodářství – za nemorální. Označujeme je za kartelové dohody či korporativní lobování a necháváme je hlídat speciálními úřady, jimž říkáme třeba Úřad pro hospodářskou soutěž či Antimonopolní ministerstvo.

I když postupem času nakonec zvítězilo liberální pojetí trhu a korporativismus cechů byl potlačen, v některých povoláních přežívá stavovský étos až dodnes a různé profesní asociace či komory i nadále pečují zejména o udržování či zvyšování dobré pověsti svého povolání. Dělají to v podstatě oběma osvědčenými způsoby:

- Dozorem nad kvalitou profesně etické přípravy nebo přímo vytvořením systému atestací a certifikací, jež jsou podmínkou vstupu do jejich „prestižního klubu“.
- Profesně etickou samoregulací pomocí nepsaných pravidel i psaných profesních standardů a etických kodexů, ale také i pomocí „rad moudrých“, různých etických, smířčích, odvolacích komisí či ombudsmanů.

Ale i dnes upadají profesní asociace do pokušení zajistit si nelegitmně výsady, jaké by jim volný trh nepřiznal. Vezměme si jako příklad asociaci výrobců pneumatik a asociaci výrobců kolejnic a železničních pražců. Bude-li se v parlamentu rozhodovat o tom, zda významné částky ze státního rozpočtu nasměrovat spíše do budování dálnic, nebo raději do modernizace železničních koridorů, budou s největší pravděpodobností lobbisté obou asociací sugestivně přesvědčovat poslance o výhodách právě jednoho či druhého způsobu dopravy. Vůči těmto praktikám musí být společnost velmi obezřetná, protože sobecké skupinové zájmy ekonomicky silných hráčů mohou měnit spravedlivý průběh hospodářské soutěže, a dokonce i pravidla jejího fungování.

Prestiž profesí v letech 1990 a 2001

1990		2001	
1.	lékař na poliklinice	1.	lékař na poliklinice
2.	ministr	2.	docent, profesor na VŠ
3.	docent, profesor na VŠ	3.	soukromý praktický lékař*
4.	vědec	4.	vědec
5.	ředitel podniku	5.	soudce*

6.	učitel na ZŠ	6.	učitel na ZŠ
7.	zdravotní sestra	7.	projektant
8.	právník, advokát	8.	programátor*
9.	horník	9.	starosta*
10.	agronom	10.	strojvůdce

Pramen: Český statistický úřad. Pozn.: Respondenti bodovali vybrané profese z předem připraveného seznamu. Povolání s hvězdičkou nebyla v roce 1990 zařazena na seznam.

Prestiž povolání dnes

Profese	listopad		červen		červen		červen	
	2004		2007		2011		2013	
	průměr	pořadí	průměr	pořadí	průměr	pořadí	průměr	pořadí
Lékař	89,5	1.	89,8	1.	89,1	1.	91,5	1.
Vědec	80,7	2.	81,8	2.	75,4	2.	76,3	2.
Zdravotní sestra	-	-	-	-	73,9	3.	74,8	3.
Učitel na vysoké škole	78,5	3.	78,2	3.	72,4	4.	74,6	4.
Učitel na základní škole	71,3	4.	70,7	4.	70,3	5.	71,1	5.
Soudce	64,8	6.	65	7.	61	7.	66,3	6.
Soukromý zemědělec	59,1	10.	59	8.	60,3	9.	63,9	7.
Projektant	64,1	7.	65,5	6.	61,7	6.	62,6	8.
Programátor	66,3	5.	65,7	5.	60,8	8.	59,7	9.
Policista	47,6	20.	52,1	13.	53,9	11.	55,7	10.
Truhlář	50,8	16.	51,4	14.	53,2	12.	55,6	11.
Majitel malého obchodu	51,2	15.	50,1	16.	51,4	15.	54,8	12.
Starosta	60,1	8.	57,4	9.	52,6	14.	53,1	13.
Účetní	53,5	14.	51,3	15.	54,1	10.	52,3	14.
Manažer	59,4	9.	55,4	11.	53	13	50,2	15.
Voják z povolání	44,8	22.	46,4	21.	48,3	17	49,7	16.
Stavební dělník	-	-	-	-	48,1	18	49,3	17.
Profesionální sportovec	56,1	11.	55,6	10.	51,2	16	47,6	18.
Opravář elektrospotřebičů	50,2	17.	49,7	18.	-	-	-	-
Soustružník	47,7	19.	49	19.	-	-	-	-
Bankovní úředník	50,2	18.	48,7	20.	46,9	19	45,7	19.
Prodavač	42,8	24.	41,5	23.	43,6	21	44,7	20.
Novinář	54,4	12.	53	12.	46,5	20	43,8	21.
Sekretářka	43,7	23.	40,5	24.	41,4	23	40	22.
Kněz	46,1	21.	43,2	22.	42,8	22	38	23.
Ministr	53,8	13.	50	17.	38	24	37,9	24.
Uklízečka	29,4	26.	29	26.	34	25	34,2	25.
Poslanec	39,9	25.	36,5	25.	27	26	25,1	26.

Zdroj: <http://cvvm.soc.cas.cz/prace-prijmy-zivotni-uroven/prestiz-povolani-cerven-2013>

Data na základě několikaletého výzkumu Sociologického ústavu Akademie věd ČR.

Prestižní profese nemusí znamenat dobrý plat

Mají-li lidé posoudit prestiž povolání, mzda přitom hraje důležitou roli. Ale přesto lidé na první místo stavějí společenskou prospěšnost, náročnost či odpovědnost. Rozhoduje žebříček hodnot, takže na prvních místech bývají ti, kteří mají v rukou lidský život či zdraví.

Pokud se ale prestiž povolání a mzda spojí, budou vítězit spíše intelektuální profese, nebo povolání, kde je nutná vysoká kvalifikace.

Celkově pak ztrácejí ta povolání, která byla za socialismu uměle vystavována do popředí. Horníkům, hutníkům a traktoristům se zvýšily platy mnohem méně. Od roku 1998 do roku 2000 se zvýšil průměrný plat 4,5krát, ale mzdy v těžkém průmyslu vzrostly jen 3krát. Propad dělnických profesí v žebříčcích je markantní.

Platy se ovšem mění poměrně dynamicky, jednotlivá odvětví mohou rychle stoupat i klesat, poptávka po konkrétních profesích se často výrazně proměňuje v průběhu několika málo let. Názory občanů na společenskou prestiž povolání se však mění jen velmi nepatrně a zůstávají dlouhodobě konstantní. U některých povolání může zvýšit jejich prestiž medializace – lidé si uvědomí, jak je dané povolání náročné. Medializace však může působit také negativně – veřejné skandály snižují pověst celého stavu.

Intelektuální profese

Profese	Plat v roce 1988	Plat v roce 2000	Kolikrát se zvýšil
1. Piloti, letečtí technici	4 435	52 205	11,8
2. Soudci	5 229	52 375	10,0
3. Bankovní odborníci	3 637	28 280	7,8
4. Tlumočníci a překladatelé	2 748	20 668	7,5
5. Režiséři, dramaturgové	3 885	28 490	7,3
6. Obsluha strojů na tabák	2 407	17 045	7,1
7. Programátoři	3 405	23 679	7,0
8. Farmaceuti a lékárníci	4 170	25 460	6,1
9. Personalisté	3 570	21 010	5,9
10. Manažeři v průmyslu	7 012	36 171	5,2

Dělnické profese

Profese	Plat v roce 1988	Plat v roce 2000	Kolikrát se zvýšil
1. Horníci u razicích štítů	7 162	18 683	2,6
2. Dřevorubci	3 818	11 138	2,9
3. Dělníci v kožeděl. průmyslu	3 248	9 725	3,0
4. Řidiči zemědělských strojů	3 813	11 585	3,0
5. Švadleny ve velkovýrobě	2 673	8 329	3,1
6. Dámští a pánští krejčí	2 812	8 937	3,2
7. Malíři pokojů, tapetáři	3 528	11 201	3,2
8. Obuvníci	2 698	8 896	3,3
9. Sklenáři	3 667	12 665	3,5
10. Hutníci	4 219	15 998	3,8

Průměrné hrubé mzdy v odvětví v prvním pololetí roku 2013

Odvětví	Průměrná hrubá mzda (Kč/měsíc)
Peněžnictví a pojišťovnictví	49 124
Informační a komunikační činnosti	46 844

Výroba a rozvod elektřiny, plynu, tepla	41 311
Veřejná správa, obrana, sociální zabezpečení	35 660
Profesní, vědecké a technické činnosti	32 585
Těžba a dobývání	31 271
Vzdělávání	30 088
Zpracovatelský průmysl	25 821
Zdravotní a sociální péče	24 637
Zásobování vodou, činnosti související s odpady	24 296
Obchod, opravy motorových vozidel	23 903
Doprava a skladování	23 806
Činnosti v oblasti nemovitostí	23 286
Stavebnictví	23 112
Kulturní, zábavní a rekreační činnosti	21 094
Zemědělství, lesnictví a rybářství	20 397
Administrativní a podpůrné činnosti	17 710
Ubytování, stravování a pohostinství	14 515

Zdroj: www.ispv.cz. Z hlediska jednotlivých profesí si více vydělávají lidé, kteří nepracují manuálně. Manuální pracovníci si v prvním pololetí letošního roku vydělali v průměru 19 334 korun. V případě nemanuálních pracovníků to bylo 33 637 Kč. Absolutně nejvyšší platy mají řídicí letového provozu. Jejich hrubá měsíční mzda je v průměru 124 460 korun. Přes sto tisíc měsíčně vydělávají také řídicí pracovníci v oblasti finančních služeb (117 124 Kč). Nejhůře placené zaměstnání mají uklízeči a pomocníci ve zdravotnických a sociálních zařízeních (11 097 Kč), pomocníci v kuchyni (11 378 Kč), číšníci a servírky (11 995 Kč). Přehled dvaceti nelépe a deseti nejhůře placených pozic uvádíme v přehledu níže.

Nejhůře placené pozice

Kategorie	Průměrná měsíční hrubá mzda
Uklízeči a pomocníci ve zdravotnických a sociálních zařízeních	11 097
Uklízeči v provozovnách osobních služeb	11 143
Pomocníci v kuchyni	11 378
Uklízeči a pomocníci v administrativních objektech	11 929
Číšníci a servírky	11 995
Uklízeči a pomocníci v hotelích, administrativních, průmyslových a jiných objektech	12 011
Uklízeči a pomocníci v ubytovacích a vzdělávacích zařízeních	12 032
Pomocní kuchaři	12 131
Vrátní	12 225
Pracovníci ostrahy, strážní	12 255

Zdroj: www.ispv.cz, výsledky za 1. pololetí roku 2013

Z průzkumu vyplývá, že zejména starší lidé oceňují taková povolání, která jsou vnímána spíše jako poslání. Cení se rovněž vysoká kvalifikace a specializace. Mladí respondenti podléhají více módním trendům – váží si mediálních hvězd, jako jsou například špičkoví sportovci, nebo programátorů. Mladí lidé rovněž nejhůře hodnotí manuální profese. Z reprezentantů státní moci jsou tradičně nejvýše hodnoceni soudci, snad pro jejich náročný studium a vysokou odbornost, ale nepochybně také proto, že od nich společnost očekává vysokou mravní úroveň. Stabilně vysoko se umísťují starostové, zato si pohoršili policisté a zejména poslanci.

Ora et labora – benediktinský étos práce

Sociologové si ve 20. století všimli, že středověký benediktinský klášter byl kromě jiného také pozoruhodnou oázou ekonomického blahobytu díky mimořádné produktivitě práce mnichů. Mniši žili asketicky, měli tedy nižší spotřebu. Na druhé straně ale také potřebovali obživu. A museli si na ni vydělat za mnohem kratší dobu, než to stihli běžní rolníci. Vstávali proto brzy, práci si účelně rozdělili, racionálně ji organizovali, pracovali rychleji a zejména neváhali užít jakýchkoli technologických vymožeností, které jim práci usnadňovaly a hlavně jim šetřily čas, který chtěli využít k duchovní a kulturní činnosti. Řečeno dnešním slovníkem – díky dělbě práce, time managementu a technologickým inovacím zvýšili svou produktivitu práce. Ve skutečnosti jim ale nešlo o zisk, nýbrž o čas – ten však byl určen kulturní tvorbě a práci na sobě. Heslo *ora et labora* tedy znamená, že modlitba je pro ně rovněž prací a práce je současně i posvátnou činností. Je zvláštní, že tento benediktinský hospodářský zázrak od klášterů neokoukali obyvatelé venkova, kteří s mnichy přicházeli do obchodních kontaktů. Max Weber si to vysvětluje tak, že jednak o to sama církev nestála, aby se ze všech lidí stali mniši (kdo by pak církev potřeboval, kdyby byl každý sám sobě knězem, kazatelem, pastýřem...?), a jednak to bylo dáno mimořádnou strnulostí a rigidností venkovského obyvatelstva a jeho způsobu života, který uvízl v cyklickém čase a v představě, že stabilita systému je pozitivní, zatímco každá změna, i ta progresivní, je negativní. Běžný středověký člověk, středověká vesnice má oproti benediktinskému klášteru minimálně 500 let ekonomické a technologické zpoždění. Nicméně pomalu, ale přece se benediktinský étos práce v naší kultuře a civilizaci prosadil. Práce se vnímá jako řehole, asketické břemeno, ale svým způsobem také jako posvátná, posvěcující, až spásná činnost. Toto dědictví, různě transformované a sublimované, rozpoznáváme v našem vztahu k práci a zaměstnání dodnes.

Kalvínský étos práce – profese jako řehole

Profesní étos (podobně jako étos práce) má v naší (evropské) kultuře jeden specifický vzorec, a to soubor tzv. **kalvínských ctností** neboli **kalvínský étos povolání**. Luterská a kalvínská reformace v 16. století svými specifickými důrazy v teologii, zbožnosti a mravnosti přispěla k novému pojetí lidské osoby, persony, individuality, subjektivity. Díky novému pojetí spásy, ale i času, dějin, politických struktur společnosti atd. vznikla v protestantských zemích nová koncepce člověka, občana, a nová strategie lidského života. Z tohoto protestantského étosu se postupně rodila a inspirovala občanská společnost, demokracie, filozofie lidských práv, ale i filozofie liberalismu a postupně i emancipovaného humanismu, a to včetně jeho sekularizované a později až materialistické a dokonce ateistické podoby. Mezi důsledky tohoto překotného obratu v dějinách křesťanství patřil i nový pohled na lidská povolání.

Reformace zdůraznila jednu otázku, která se v křesťanství, ale vlastně už i v židovství, řešila vždycky – je spása odměnou za záslužné skutky člověka, anebo je darem z milosti bez ohledu na zásluhy? Aby se vyhnula nebezpečnému pokušení sčítat zásluhy a vršit dobré skutky jako automatické schůdky do nebe, zdůraznila reformace opačný pól – řekla, že Bůh obdarovává lidi podle svého neproniknutelného milosrdenství a že tedy nezáleží na předběžném výkonu, nýbrž až na následném přijetí onoho božího daru. Tento teologický akcent měl vždy v dějinách dalekosáhlé důsledky pro etiku. V 16. století řekl Luther a Kalvín (když to velmi zjednodušíme) toto: Bůh už rozhodl, kdo bude spasen a kdo ztracen, ale protože my do božího úsudku nevidíme, musíme se snažit hledat v životě svém i svých bližních znamení spásy, znamení požehnání. Luther i Kalvín byli vedeni prostou úvahou: Bůh své vyvolené přece neopustí. Ale nějakou myšlenkovou zkratkou dospěli k závěru, že boží požehnání se musí projevit především ve zbožní oblasti, tedy v **úspěchu v podnikání, v povolání**. Člověče, hledej ve svém občanském životě, v práci, v rodině, znaky toho, že se ti daří – pak můžeš mít jistotu, že jsi spasen. Rozdíl mezi Lutherem a Kalvínem je v tom, že zatímco Luther přikazuje, aby člověk věrně vyčkával oněch znamení spásy ve svém povolání až do smrti, Kalvín odstartoval profesní fluktuaci tím, že velí člověku – když se ti nedaří v jednom povolání, zkus to v jiném. V každém případě zejména kalvinismus ve svých zemích – ve Švýcarsku, Holandsku, Anglii, Skotsku a později v Americe odstartoval nové pojetí politiky, ekonomiky a lidských povolání.

Typické **kalvínské ctnosti** jsou:

– **Pracovitost**, a to pracovitost samoučelná, kvůli pracovitosti samé. Zahálka je pro kalvinisty největší hřích. Bůh totiž taky pracuje. Stvořením světa jeho dílo neskončilo, není to demiurg, nehybný hybatel.

On své dílo spásy dále dotváří. Kalvinismus znovu docenil původní židovský a křesťanský lineární čas – Bůh má se světem nové plány, cílem není návrat do biblického ráje, zahrady, tedy zacyklení, nýbrž „nový Jeruzalém“, město, „futuristické“ město. A na tomto vzestupu, „pokroku“, má člověk s Bohem spolupracovat. To je přímý opak pasivní, fatalistické strategie, jak ji znají a pěstují kultury a civilizace žijící v cyklickém čase – archaické, starověké (řecká, indická...), středověké, venkovské. Jestliže člověk zahálí, maří tím Boží tvůrčí, spásné dílo. Proto kalvinisté nemají rádi žebrotu – mají pocit, že chudák si za svou nouzi může sám, vlastní pasivitou.

– **Askeze.** Kalvín byl osobním nastavením zbožnosti vlastně mnich, navíc horlivý (dnes bychom řekli fanatic). Svým farníkům zakazoval reje, freje, požívačnictví, drahé oděvy, nevázanou sexualitu. A aby je mohl kontrolovat, nařídil jim – žádné záclony v oknech! A skutečně jim chodil do bytů nakukovat. Ostatně v tom spočívala i jejich evangelická mise – jen ať to všichni vidí, jak žijme zbožně, vzorně, nemáme co skrývat. Dodnes v kalvínských zemích záclonky v oknech nemají. Kalvín byl typický diktátor, totalitní vládce – až na to, že to, co prosazoval, podle něj nebyla osobní (z)vůle, nýbrž Boží záměr a prospěch člověka. Tato tyranie dobra se stala předmětem mnoha analýz Kalvínova charakteru. Zdá se, že podle jeho předobrazu fungovali i mnozí další prosazovatelé totalitních idejí, od osvícenců až po nacisty.

– **Spořivost.** Jestliže člověk pilně pracuje – a všechny plody své práce nespotřebává, bude tam nutně něco nadbývat. Co s tím? Projíst to nemůžeme, lepší oblečení si koupit nesmíme... Spoř!, velí Kalvín. A máme typickou švýcarskou ctnost. I ta ale souvisí s tehdy nově doceněným lineárním časem. Středověký člověk nespoří, protože jednak ví, že je to marné, neboť co naspoří, zloději, mol a rez kazí, a jednak spoléhal na rodinný reciproční altruismus – investoval do dětí, potomků, a ti se o něj ve stáří a nemohoucnosti postarali. Ale na počátku 16. století už začínal široce fungovat propracovaný bankovní systém, matematici dokázali spočítat úroky z úroků. Proto Kalvín velí – ať i ty ladem ležící uspořené peníze pracují – ulož je na úrok. Kalvinismus tedy eticky detabuizoval úroky, vnímané do té doby jako něco nábožensky, eticky nepatřičného. Tyto tři ctnosti jsou jmenovány jako kalvínský etický duch kapitalismu (Max Weber: Protestantská etika a duch kapitalismu). Někdy se k nim řadí ještě čtvrtá:

– **Investice.** Co s naspořenými penězi? Investuj je! A proč? Jen tak... Aby lidi viděli, jak se nám daří. Hlavně katolíci aby zírali! V takto karikující zkratce je možno vyjádřit podstatu kapitalismu – kapitál získaný z odložené spotřeby se reinvestuje do roztáčení kol ekonomiky, produkující další kapitál. Tento samoučelný samohyb je skutečně imanentizovanou spásou, promítnutím božského lineárního (rostoucího) času do pozemských dějin. Kritické kapitalismu od té doby celkem logicky oprávněně poukazují na to, že myšlenka ustavičného růstu je vlastně náboženstvím, nemá rozumný důvod. „Růst růstu,“ smějí se Keller či Bělohradský.

Nám ale v tuto chvíli nejde o kapitalismus, nýbrž o profesi. Profese, povolání je tady od toho, aby v ní člověk prokázal, že je hoden spásy. Ve věrném výkonu povolání, v profesním úspěchu se má člověk prokázat jako Bohem povoláný. V povolání má hledat své lidské poslání. **Profese je druhou stránkou konfese.** Kalvín sice zrušil kláštery, ale na druhé straně právě onu mniškou kutnu navléknul každému svému farníkovi. Jen tu kutnu nahradil profesním stejnokrojem. Povolání je to, v čem se odehrává naše lidské poslání (božské předurčení), řečeno naším dnešním slovníkem – v povolání se člověk může realizovat. Toto je specifický evropský, euroamerický, křesťanský étos povolání, který se jako určitý ideál, vzor, vzorec rozšířil po světě jako nedílná součást kapitalismu, demokracie a liberalismu – a to i do katolických zemí, a dokonce i do mimokřesťanského světa, například do Japonska, Koreje, Číny.

Shrnutí

I naše dnešní povolání nesou ve svém půdorysu obrysy někdejších středověkých řemesel a živností, včetně důrazu na jejich společenskou pověst. Profese je tedy do značné míry statutárním symbolem.

Profese je však také sekularizovanou benediktinskou řeholí. Její étos dává člověku novou identitu a pocit smysluplnosti života.

Kalvínské profesní ctnosti se staly obsahem mnohých povolání v celém kapitalistickém systému. Profese je druhou stránkou konfese, povolání se nám mnohdy stává životním posláním.

Regulace výkonu povolání

Kvalitní výkon daného povolání je možno kontrolovat třemi způsoby, zjednodušeně řečeno: shora, zdola a ze stran.

Kontrola shora znamená obvykle dohled ze strany nějaké veřejné instituce, nejlépe státního úřadu, například ministerstva či státní inspekce. Tak existuje například úřad pro míry a váhy, potravinářská inspekce, puncovní úřad, státní zdravotní ústav apod.

Kdyby měl ovšem stát takto všechno sám kontrolovat, musel by brzy zaměstnávat tolik kontrolorů, kolik je kontrolovaných. Navíc je všeobecně známo, že kontrolor – pouhý úředník, státní zaměstnanec – se obvykle pracovitostí nepřetrhne, protože má vždy pocit, že je za své služby špatně placen. Proto je také vystaven nebezpečí korupce, čímž vyvstává známý problém – kdo ohlídá hlídače.

Proto byla vynalezena **kontrola zdola** – totiž regulace svobodným trhem. Je to ta nejpřirozenější, protože v podstatě přírodní metoda přirozeného výběru, čili zákona džungle. Lidé – zákazníci, klienti – mají možnost „volit nohama“. Nelíbí se jim kvalita výrobku či služeb? Mohou jít jinam. Kdo je ve svém povolání neschopný anebo nepoctivý, bude bojkotem přiveden ke krachu. Geniální mechanismus volného trhu ovšem ve své regulační funkci selhává tehdy, když je konkurence příliš malá anebo příliš velká. Je-li v obci jen jedna hospoda či ve městě jen jedno knihkupectví, nemůžete nepoctivého živnostníka trestat tím, že k němu nebudete chodit. Trestali byste sami sebe. Rovněž je-li ve velkém městě příliš mnoho vinárníků, vždycky se najde někdo, kdo vejde poprvé k tomu, který do vína lije vodu a ještě předražuje. Host se sice do těchto míst už nikdy nevrátí, ale najdou se noví, kteří se nechají na poprvé napálit – a nepoctivec bude stále profitovat.

Nicméně zůstává **spotřebitelská sebeobrana** velmi důležitým nástrojem regulace kvality výkonu mnohých povolání – za předpokladu, že si budou spotřebitelé uvědomovat svou spoluodpovědnost za to, jaké poměry na trhu panují.

Nedostatky zmíněných dvou způsobů regulace má nahradit **horizontální profesní sebekontrola**. Kdo lépe do dané profese vidí, než ten, kdo ji sám také vykonává. Institucionálním rámcem profesně etické samoregulace jsou zpravidla cechy, profesní asociace, svazy či komory. A nástrojem kolegiálního dozoru jsou pak například

- **etické komise**, etičtí komisaři, ředitelé pro etiku či ombudsmani
- psané **standarty** profesionálního chování (standarty kvality) či **etické kodexy**
- pomůckou může být i sepisování a shromažďování modelových dobrých i špatných případů či situací čili **případové studie**

Profesně etická samoregulace

Cechy – stavovské organizace – se v průběhu věků začaly jevit jako brzda pokroku, protože obsahují pozůstatky středověkého statického (stabilizujícího, konzervujícího) principu a překážku svobodného trhu a rozmachu podnikavosti. Jen některé přežily 19. století až dodnes. Liberální státy se obávaly korporativismu stavovských organizací, a proto eliminovaly jejich vliv pouze na vnitřní kontrolu kvality výkonu jejich vlastního povolání. Nejstarším příkladem profesního společenství a profesní etiky jsou lékaři se svou Hippokratovou přísahou. Podobně známá je třeba advokátní komora. Ale ve 20. století kupodivu začínají stavovské organizace opět ožívat a prokazovat pozitivní vliv na zlepšení situace v poskytování příslušných služeb veřejnosti. U nás jsme tento trend zaznamenali až po roce 1989.

Pěkným příkladem je kamnářské řemeslo. V 60. letech u nás postupně zaniklo, lidé totiž přecházeli na topení a vaření modernějšími technologiemi. Ale pak přišla retro móda starých krbů a sporáků a čeští kutilové začali amatérsky fušovat do kdysi prestižního řemesla. Několik posledních mistrů v roce 1995 založilo Cech kamnářů ČR a začalo prosazovat certifikaci odborníků. Podařilo se jim obnovit zaniklý učňovský obor kamnář. Prostřednictvím stavovských kontaktů i webových stránek šíří informace, které směřují k prohlubování profesní kvalifikace a jakostních a bezpečnostních standardů – a činí to všechno vlastně jen proto, aby vrátili někdejší prestiž a čest krásnému povolání. (<http://www.cechkamnaru.cz/>)

Takto u nás v oné době málem zanikli i kominíci. Ale pak dostali do náplně činnosti nejen vymetání sazí, ale i úpravu kominů pro plynová topidla – a řemeslo bylo nejen zachráněno, ale získalo i vyšší odborný standard. Podobně vznikl Cech klempířů a pokrývačů ČR, který rovněž chce vrátit někdejší dobrou pověst profesím, jež za časů komunistů ztratily veškerý kredit. Členem cechu se nestane jed-

noduše každý, kdo má výuční list z nějakého učiliště. ale jen ten, kdo složí mistrovské zkoušky před komisí určenou cechem. Tím stavovská organizace vlastně vykonává nátlak na státní školství, aby přizpůsobilo své vzdělávací standardy vyšším požadavkům opravdových mistrů.

V průběhu 90. let, kdy se u nás obrozovalo svobodné podnikání, nebyla nouze o všelijaké nešvary – podvody nebo neumětelství. Profese a živnosti, kterým záleželo na dobré pověsti, si proto zakládaly asociace, jež přebíraly vnitřní kontrolu nad stavem svého oboru a chránily tak spotřebitele lépe než státní instituce a zákony. Vznikl třeba Svaz klenotníků a hodinářů ČR (<http://www.skhcr.cz/>) nebo Svaz starožitníků (<http://www.asociace.com/>). Jejich autoregulační funkce je složitá a v podstatě nezastupitelná. Poněkud morbidním příkladem je živnost pohřebnictví. Komunisty opovrhovaná a záměrně opomíjená oblast veřejného života zažila po roce 1989 mimořádný podnikatelský rozkvět. V tomto odvětví se pracuje s lidmi v emočně přepjatých situacích, kdy přirozené ekonomické instinkty selhávají. Stavovská organizace Sdružení pohřebnictví pomohla zavést jednak vysoké kulturní standardy funerální kultury, ale také samoregulační mechanismy, které omezí pokušení šidit zákazníky v jejich těžkých chvílích. (<http://www.pohrebnictvi.cz/>) Poněkud jinou historii měl zrod nové profese – hrobník, která u nás vlastně ani před rokem 1989 formálně neexistovala. O to se zasloužil jeden nadšenec – Tomáš Kotrlý, který se vlastní iniciativou a soukromým studiem vypracoval na předního odborníka u nás a stal se úředníkem Ministerstva pro místní rozvoj a z moci úřadu zavedl hrobnické zkoušky i podpořil studium podnikatelského oboru pohřebnictví. (<http://pohrebiste.cz/>)³³ Mezitím dva další nadšenci už založili i Cech hrobníků. Jsou ale i společenství, jejichž smysl je spíše symbolický, ceremoniální, dokonce až trochu staromilsky středověký – jako je například Moučný cech, sdružení pekařů, cukrářů, mlynářů a výrobců těstovin.

Dalo by se říct, že nejvykřičenějším povoláním u nás je už dlouhodobě pražský taxikář. Je proto zajímavé, že ti slušní a poctiví pražští taxikáři, kterým záleží na vylepšení jména Prahy i jejich živnosti, nedostali nápad založit si cech a vzájemně se hlídat a podporovat ve zvyšování kvality a etičnosti služeb. V oboru dál vládou mafiánské struktury a jejich ne-řád není schopna ani po 20 letech zlomit žádná garnitura pražské radnice. O jistou nápravu se až v posledních letech pokouší hnutí Fair Place Taxi Prague. Na druhé straně je příznačné, že tak jako i jinde ve světě se i naši taxikáři (zejména ale ti pražští) spojili a s pomocí účelově vytvořených profesních asociací svorně bojují proti konkurující službě Uber, která se sice formálně definuje jako sdílení jízdy, ale ve skutečnosti představuje alternativní způsob poskytování taxislužby. Je zajímavé, že v mnoha zemích světa se úřady postavily spíše za klasické taxislužby a firmu Uber stavějí mimo zákon. Mají taxikáři tak mocné lobbisty, nebo jsou jen korupčně zdatnější? Proč se úřady nezastanou zákazníků, kteří jsou myšlenkou sdílení jízd evidentně nadšení?

Za pozornost stojí i celá řada nových povolání a oborů podnikání. Bude zajímavé sledovat, jak se uchytí ve společnosti a zda si vytvoří příslušné samočisticí a sebevzdělávací mechanismy, které jim zajistí důvěru veřejnosti. Zatím občas vidíme spíše karikující křečovitou snahu dodat vážnosti pracovní pozici tím, že ji prostě vznešeněji nazveme. Místo sekretářka říkáme asistentka podnikatele, místo vrátného *first contact officer*, z uklízečky se stane asistentka technické sanitace, z kuchaře *food and beverage manager*, otrok u pásu je eufemizován na operátora montážní linky. Podobné příklady ale dokazují, že na společenské prestiži povolání lidem stále ještě záleží. Pouhým jménem se to ale nevyřeší.

Některé profese jsou obzvláště řeholí – a pak je na nich také okamžitě znát jakékoli selhání. Mniši slibovali chudobu a celibát. Když slib nedodrželi, stali se terčem veřejného posměchu, námětem vtipů, zkarikovali celý stav. To by si měli uvědomit všichni, kteří jdou do služby – například policejní, státní, diplomatické. To není džob jako každý jiný, to je opravdu řád, řehole, ano i s těmi formálními znaky, jako jsou uniformy, profesní masky, služební roucha, rituály etikety, esoteričnost profesního jazyka. Ale výsledkem je důvěra veřejnosti – statek, který je ekonomicky stěží něčím nahraditelný.

³³ Srov. také: http://ekonomika.idnes.cz/prvni-hrobnik-v-cesku-ziskal-odbornou-kvalifikaci-fsu-/ekonomika.aspx?c=A080929_174454_ekonomika_pin.

Stavovské organizace, cechy a komory mají mimořádnou schopnost usměrňovat čestný a kvalitní výkon povolání směrem, který je k prospěchu jak jim, tak celku společnosti. Mají k tomu v podstatě podobné nástroje, jaké se používají i ve firmách. Ale něco je jiné – zde jde o stavovskou, společenskou záležitost, nikoli o vnitřní podnikovou kulturu. A jde o jednu profesi či živnost, v podniku zpravidla o více různých profesí a pracovních pozic.

O profesních etických kodexech platí v podstatě totéž, co bylo řečeno už v kapitole o hospodářské a podnikatelské etice (str. 50–52). Jeden z příkladů, jak funguje profesně etická samoregulace v konkrétní profesi, je už zmiňovaná žurnalistická etika (viz str. 107–114). Naopak příklad, kde samoregulace není náležitě rozvinutá, představují naše profesní svazy tlumočnicků a překladatelů (viz str. 117–127).

Smyslem etických kodexů je pevně ustálit pojetí základních hodnot daného povolání či oboru podnikání a vymezit pravidla jak pro základní žádoucí formy chování, tak pro krizové a konfliktní situace. Kodex má za úkol pracovníka pozitivně stimulovat, jasně pojmenovávat nečestné praktiky, ale může za určitých okolností také pracovníka chránit před přehnanými etickými nároky jak nadřízených, tak klientů či svého svědomí.

Na tomto místě je také třeba zmínit zásadní rozdíl, jaký je mezi cechy a odbory. Odborová organizace zastupuje zaměstnance, aby je chránila před nároky zaměstnavatele. Odbory sledují zcela legitimně soukromé sobecké a ziskové zájmy zaměstnanců. Nic jiného by neměly v programu. Kdežto cech sleduje primárně zájem profese jako takové, jejího kvalitního výkonu – a samozřejmě taky ohlas profese ve společnosti. Vlastní sobecké zájmy vykonavatelů profese sice také přicházejí ke slovu, ale nemělo by se tak dít na úkor kvality. Je chyba, když si některé organizace pletou náplň své činnosti a matou tak nejen své členy, ale i veřejnost – například Česká lékařská komora a Lékařský odborový klub bojují často natolik jednotně za zvyšování platů lékařů, že se člověk ptá, o co komu vlastně jde – a kde zůstala ona proslulá hippokratovská etika.

Studium profesních etik

Na Illinoiském technologickém institutu v Chicagu existuje Centrum pro studium profesní etiky. Podobným studiem se zabývá více akademických center po celém světě, ale IIT má zřejmě největší sbírku profesně etických kodexů. V jejich archivu je možno porovnávat různé verze kodexů z jednotlivých dob nebo zemí. Jak napovídá zaměření institutu, převažují aplikace etiky do vědeckých a technologických oblastí. Výhodou je, že uchovávají i verze, které se v konkrétním životě organizací už nepoužívají. Nevýhodou ale naopak je, že z původní sbírky asi 5 tisíc kodexů jich nyní zbyla jen tisícovka, protože centrum zveřejňuje jen kodexy, u nichž může garantovat souhlas majitelů autorských práv.

Existuje zde i sbírka modelových případových studií.

Stránky centra slouží také jako dobrý rozcestník k dalším institucím a informačním zdrojům zabývajícím se akademickým studiem etiky.

Center for the study of ethics in the professions: <http://ethics.iit.edu/>.

Chce-li někdo naopak výsledky akademického studia aplikovat na praxi, může využít nabídky jiného badatelského centra, které poskytuje konkrétní návody na implementaci etiky do života organizací nebo profesí či oborů podnikání. *Ethics research center:* <http://www.ethics.org/page/ethics-toolkit>.

CODES OF ETHICS COLLECTION

[Introduction](#) [Using Codes of Ethics](#) [Authoring a Code](#) [Bibliography](#) [Collection Policy](#) [Contact Us](#) [CSEP](#) [Print Guide](#)

Introduction to the Codes of Ethics Collection

In June 1996, the Center received a grant from the National Science Foundation to put our extensive collection of codes of ethics on the web. We have included those codes of ethics of professional societies, corporations, government, and academic institution, of the over 1,000 codes we have in our paper archive, who gave us permission to include their code. Earlier versions of codes of ethics of some organizations represented are available to allow researchers to study the development of codes. A [literature review](#), an [introduction of the codes](#), and a [user's guide](#) are included. Please also see an [informative essay](#) written by Andrew Olsen, a former intern of the Center, looking at the purpose of codes of ethics and how to write a code of ethics for your own organization. This essay has been used by many instructors over the years as an introduction to professional codes of ethics.

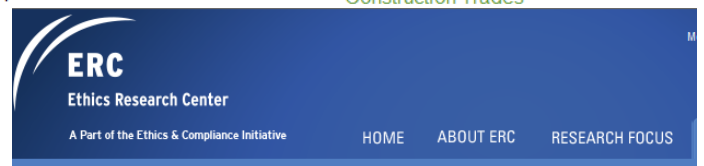
The library of CSEP began collecting codes of ethics over 30 years ago. As our collection grew, more people became aware of its existence and began asking for access. At that time, the best the library could do for individuals who were not in the Chicago area was to photocopy the requested code and mail it to the requestor. With the advent of the

PROFESSIONAL CATEGORIES

- [Agriculture](#)
- [Animal Breeding and Care](#)
- [Architecture, Art and Design](#)
- [Business](#)
- [Communications](#)
- [Computer and Information Science](#)
- [Construction Trades](#)

Doporučená rozšiřující a doplňující četba:

Šiler – Étos práce a profesní etika, články DERRIDA, Jacques. Budoucnost profese. *Filosofický časopis* 2001, č. 6, s. 899–926. Přednáška L'avenir de la profession ou L'université sans condition (grâce aux « Humanités », ce qui *pourrait avoir lieu demain*) byla původně přednesena na Stanfordově univerzitě v Kalifornii v roce 1998, pak na konferenci v Maďarsku v roce 2000. HENRIKSON, Jan-Olav; VETLESEN, Ame Johan. *Blízké a vzdálené. Etické teorie a principy práce s lidmi*. Boskovice: Albert, 2000. ŠIMEK, Dušan. *Otevřená práce*. Olomouc: UP, 1996. JAN PAVEL II. *Laborem exercens. Encyklika o lidské práci ze 14. září 1981*. Praha: Zvon, 1991. MAREŠ, Petr. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha: Slon, 1994. NAKONEČNÝ, Milan. *Motivace pracovního jednání a její řízení*. Praha: Management Press, 1992. MISKELL, Jane R.; MISKELL, Vincent. *Pracovní motivace*. Praha: Grada, 1997.

Home > Resources > Ethics Toolkit

Resources

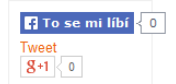
- > Ethics Toolkit
 - [Ethics Glossary](#)
 - [Definition of Values](#)
 - [Code of Conduct](#)
 - [Code Construction and Content](#)
 - [Common Ethic Code Provisions](#)
 - [Writing Tips for an Effective Code of Conducts](#)
 - [The PLUS Decision Making Model](#)
 - [Avoid Being the Next Enron](#)
 - [Business Ethics Timeline](#)

> Ethics Publications

- > Partners
- > Helpful Links
- > MAXIMIZE the Moment
- > Resource Articles
- > Webcasts
- > ERC Fellows Research Series

ETHICS TOOLKIT

This collection of useful ethics tools has been assembled for your use. You may reproduce them for your own personal, internal use as long as attribution is given to ERC as their creator.

ethics toolkit

Practical tools to help you design a comprehensive ethics program in your organization

Use of the tools for commercial purposes is respectfully prohibited. To discuss licensing the tools for commercial use, contact the ERC at ethics@ethics.org.

Practical Guides

Includes tips and guidelines for writing codes of ethics, an ethics glossary, values definitions and other short articles on the practice of organizational ethic.

- [Ethics Glossary](#)
- [Definitions of Values](#)

12 Profesní etika pedagogů

Pokud bychom téma měli vhodně teoreticky ukotvit na hlubině, pak by se daly zmínit tyto momenty:

- filozofie výchovy, zejména česká
- filozofie školy – strategie veřejných školských politik
- filozofická kritika školských soustav a pedagogických reforem
- filozofická kritika pedagogického myšlení

Vlastní téma by se pak prakticky dalo rozdělit do dvou kontextů:

- profesní etika pedagogů a dílčích stavovských pedagogických komunit
- etika ve škole jako podniku, firmě, organizaci

Česká filozofie výchovy

Ve filozofii výchovy jsme velmoc. Škoda, že kvůli našemu se světem tak málo kompatibilnímu jazyku o tom málokdo ví. Naše novodobá tradice filozofie výchovy vychází z Patočky, který ji skrze Komenského vztahuje k platonismu. Patočka ji buduje jako obecnou agogiku.

Filozofii výchovy pokládá za jádro politické filozofie. Není proto náhodou, že řada jeho žáků, i těch pozdějších, z tajných bytových seminářů, se následně filozofii výchovy věnovala: Radim Palouš, Jan Sokol, Daniel Kroupa, ale taky Zdeněk Kratochvíl, Zdeněk Pinc. Jiří Michálek. Svěráznou fenomenologickou filozofii výchovy, podobnou Patočkově, ostatně rozvinul i Eugen Fink, další z význačných žáků a pokračovatelů Edmunda Husserla.

Je založena na sókratovském umění babickém, porodnictví pravdy. Vyvádění lidí z trapnosti pouhé existence k pravému bytí. Tento antický, řecký model výchovy je platónský, „idealistický“, konzervativní, či dokonce „zpátečnický“, jde mu o návrat k původnímu lidství, k němuž jsme byli stvořeni, určeni či povoláni. Jako by se nějak automaticky předpokládalo, že ono *humanum*, k němuž máme chovance vést, je už předem dáno. Netvoří se ani nedotváří v procesu *agogé*.

Další historický model, který se částečně ustálil v křesťanském starověku a středověku, je *educatio* prováděné nějakou *auctoritas*. Dá se interpretovat i jako navázání na platónskou *paideia*. Ale dá se taky vnímat jako svébytný, odlišný model. Oproti antickému modelu je tu navíc existence Boha, který je vlastním vychovatelem, a současně cílem *agogé* chovance. Nebo je tu role Krista jako skutečného vychovatele, který přivádí člověka k Bohu.

Patočka „objevil“ a „docenil“ Komenského jako (novo)platónského filozofa. Proto dokázal z jeho pedagogických koncepcí vyzdvihnout to, čeho si dosud nikdo nevěšimal – politické a „globální“ všenápravné tendence. Zdeněk Kratochvíl pak zase docenil Komenského metodu názornosti, která není jen pouhou didaktikou uplatňující při výkladu i obrázky (*orbis pictus*), ale spíše snahou dosáhnout u chovanců vnitřního vhledu, náhledu a tím porozumění a následného životního obratu.

Svébytnou filozoficky založenou koncepci výchovy a školství představil i Petr Piřha, v 90. letech ministr školství a tvůrce základů obecné školy a občanské výchovy.

O české filozofii výchovy dobře píše taky Zuzana Svobodová.

PATOČKA, Jan. *Filosofie výchovy*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1997.

PALOUŠ, Radim. *K filozofii výchovy. Východiska fundamentální agogiky*. Praha: SPN, 1992.

PALOUŠ, Radim. *Filosofická reflexe několika pojmů školské pedagogiky*. Praha: Karolinum, 2010.

PALOUŠ, Radim. *Paradoxy výchovy*. Praha: Karolinum, 2009.

PALOUŠ, Radim. *Ars docendi*. Praha: Karolinum, 2004.

PALOUŠ, Radim. *Heretická škola*. Praha: Oikúmené, 2008.

HAGER, F. P. *Platon a platonismus v dějinách výchovy*. Praha: Univerzita Karlova, 1994.

PALOUŠ, Radim. *Comenius redivivus*. Praha: Univerzita Karlova, 1991.

PALOUŠ, Radim. *Komenského Boží svět*. Praha: SPN, 1992.

POLIŠENSKÝ, Jan. *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Praha: Academia, 1996.

MICHÁLEK, Jiří. *Topologie výchovy*. Praha: Oikúmené, 1996.

MICHÁLEK, Jiří. *Ontologie výchovy*. Reflexe. 1995, č. 13, str. 3.1–3.13. Dostupné z: <http://www.reflexe.cz/File/Reflexe%2013/michalek-vychova.pdf>

KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Výchova, zřejmost, vědomí*. Praha: Herrmann & synové, 1995.

PINC, Zdeněk. *Fragmenty k filosofii výchovy: eseje a promluvy z let 1992–1998*. Praha: Oikúmené, 1999.

PIŤHA, Petr. *Učitelé, společnost a výchova*. Praha: Karolinum 1999.

PIŤHA, Petr. *Výchova, naděje a společnost*. Praha: Poustevník, 2006.

STARK, Stanislav. *Filosofie výchovy jako filosofie lidské aktivity a dialogu*. Plzeň: Nakladatelství Aleš Čeněk, 2006.

BREZINKA, Wolfgang. *Filozofické základy výchovy*. Praha: Zvon, 1996.

Další koncepce filozofie výchovy

Je dobré si ale uvědomit, že zmíněné koncepce české filozofie výchovy jsou svým způsobem jednostranné. Jsou klasicky humanitně zakotvené, ale současně konzervativní, idealistické.

Proti nim je možno postavit jako paradigmatický protipól třeba pragmatickou pedagogiku Johna Deweyho nebo teorie výchovy založené na existencialismu. Ty jsou zase otevřené, otevřené jedinci i dějinnému růstu, změně, tedy principiálně nehotové, liberální. Takovou filozofii výchovy rozvíjel třeba Otto Friedrich Bollnow. Navazoval na Kierkegaarda, Heideggera, Sartra i Camuse.

Na zcela odlišných filozofických základech stavěly koncepty různých alternativních teorií výchovy a školy, jako byla například waldorfská pedagogika Rudolfa Steinera.

Státní koncepce veřejného školství

Svou podstatou jsou filozofické i otázky, které si musí klást moderní liberální občanských stát, když koncipuje strategii svého veřejného školství. Nakolik má stát právo a povinnost hodnotově vychovávat nastupující generace? A které hodnoty jsou ty obecně občany akceptovatelné? Co je to vlastně onen v této souvislosti často zmiňovaný evropský humanismus? Je slučitelný s křesťanstvím jako s jednou z evropských kulturotvorných tradic? Či se s ním dokonce plně překrývá? Je možno v multikulturní Evropě vtělit do těchto hodnotových standardů i odkaz islámu či hinduismu nebo buddhismu? Jde o problémy, které musí řešit ústavní právo. V praxi se tyto teoretické otázky řeší například tehdy, když se diskutuje o tom, zda do veřejných škol je možno vpustit státně uznané církve a náboženské společnosti, aby zde prováděly svou výuku konfesních tradic. Pochopitelně se na podobné problémy naráží ve sporech o muslimské šátky či turbany sikhů, o výuku jógy ve školách, o přípustnosti určitých druhů masa ve školních jídelnách či o slavení místních folklórních svátků. V liberálním Česku nejsou tyto spory tak žhavé jako v konfesně tradičně vyhraněných zemích, jako je například Polsko, Francie, Slovensko či Maďarsko.

Antipedagogická pedagogika

Psychologové prováděli výzkum stresu. Znat stresogenní faktory je velmi důležité, protože stres se následně projevuje kardiovaskulárními chorobami. Stres je atavistický afekt strachu, projevující se mechanismem útoku nebo útěku. Proto pokusným osobám nasadili na ruce a nohy čidla registrující elektrické nervové vzruchy. Pak osobám promítali různé obrázky, říkali slova – a měřili, jaké změny ve svalovém napětí to způsobí. Ukázalo se, že i u dospělých lidí, kteří už mají školní docházku dávno za sebou, slova a obrazy jako domácí úkoly, žákovská knížka, tabule... vyvolávají podvědomé stresové reakce. Z toho pro psychology vyplynul závěr, že škola představuje pro lidi doživotní trauma. Tak jako iatrogenní choroby, jsou i **pedogenní nemoci**. Iatrogenní nemoci jsou nemoci způsobené lékaři. Ne nějakým profesním selháním, ale spíše existencí moderní medicíny jako takové. K rozpoznání tohoto mechanismu přispěl filozof **Michel Foucault** svými výzkumy psychiatrie, medicíny, zdravotnictví a vězeňství. Pedogenní nemoci jsou nemoci způsobené spíše systémem veřejného školství a pojetím pedagogiky jako vědy. Projevují se jednak oněmi traumatickými zážitky z dětství, ale mimo jiné třeba i totální ztrátou zvědavosti, odporem k sebevzdělávání a cynickou apatií. K podobným závěrům jako Michel Foucault dospěli prostou empirií i američtí psychiatři, kteří v 70. letech 20. století formulovali požadavky antipsychiatrického hnutí. Psychiatrie se dostala do kontraproduktivní slepé uličky kvůli své přehnané odborné hyperspecializaci a sociální přeinstytucionalizovanosti. Ke kritice výchovných

konceptci přispěla svými výzkumy násilí páchaného na dětech i psychoanalytička **Alice Millerová**, žačka Carla Gustava Junga.³⁴ Prokázala, že násilí na dětech (například sexuálního) se zpravidla dopouštějí ti, kteří se sami v dětství stali obětí podobného činu. Tento podvědomý kompenzační mechanismus ale Millerová vztáhla na jakékoli násilí, tedy i pedagogické, například onu pověstnou výchovnou facku. Učitelé mají tedy tendenci dopouštět se na žácích přesně těch chyb, jakých se na nich dopouštěly předcházející generace pedagogů a rodičů. Na tom založila svou koncepci **neautoritativní výchovy**. Tyto pedagogické teorie se staly na Západě velmi populární zejména v liberálních kruzích vyšších společenských vrstev ovlivněných psychoanalýzou. Ze všech těchto vlivů se pak zformovala **antipedagogická pedagogika** zvaná také někdy **postpedagogika**. Hnutí zpopularizoval v 70. letech 20. století **Hubertus von Schoenebeck**. Není divu, že společnost cítí, že něco není v pořádku. Celé 20. století se odehrávají a ohlašují samé pedagogické reformy a revoluce, školské systémy procházejí radikálními přestavbami – ale problémy s výchovou se tím neřeší, naopak se ještě stupňují.

Býv sám učitelem na obecné škole a poznáv z vlastní zkušenosti nenapravitelnou zkaženost jistých dětí, které jen jako shnilá jablka ostatní kazí, samy žádného prospěchu ze školy neberouce, zanechal jsem dobrovolně, podle svědomí, zaměstnání veřejného učitele, a považuju tudíž za svou svatou povinnost otce a křesťana i děti od zhoubných vlivů veřejné školy uchovati, a to tím více, když příkladově neřestných a zločinných učitelů se množí v poslední době až příliš povážlivě.

STÁTNÍ ŠKOLA = ZHOUBA! *To už v roce 1912 tvrdil známý vydavatel a překladatel Josef Florian. Sám proto vlastní děti také raději učil doma.*

REPRO: SOUVISLOSTI

Descholizace společnosti

Kritičtí myslitelé dospěli k závěru, že chyba nemusí být jen ve vědě samé – například v příliš specializované a odborně roztržštěné medicíně či pedagogice. Na vině může být příliš zbyrokratizovaný aparát, který systém veřejného zdravotnictví a veřejného školství dusí. Radikálními názory a nápady se proslavil zejména **Ivan Illich**, kontroverzní a originální myslitel a reformátor, který prosazoval návrat odpovědnosti za vzdělávání a výchovu tam, kam patří a kde vždy být měla, totiž na úroveň rodin. Školy, výrazně decentralizované a odinstitucionalizované, pak měly rodinám sloužit jen jako subsidium (podpora, pomůcka), které jim přesně podle principu subsidiarity poskytuje pomoc při uskutečňování jejich záměrů. **Odškolnění společnosti** se tak podle Illicha může prosazovat třeba formou domácích školiček.

Přibližně v téže době, v 70. letech 20. století, se do povědomí veřejnosti dostávají experimenty **Roberta Rosenthala**³⁵, které rovněž narušují představu o pozitivním a neproblematickém fungování veřejného školství. Rosenthal odhalil mechanismus, jemuž se začalo říkat **Pygmalion efekt** nebo **Golem efekt**. Šlo o experimentální potvrzení faktu, že předběžné očekávání pedagoga má vliv na způsob jeho práce s dětmi a následně na výsledky pedagogického procesu v podobě známkami hodnoceného růstu jejich inteligence, vědomostí a dovedností. Z toho se později rozvinula obecná teorie **sebenaplňujících se prorocství**, která platí pro různé společenské vědy.³⁶ Pedagogika a škola přišla opět o kus své nevinosti.

³⁴ Knihy Alice Millerové nedoporučuji číst těm, kdo by někdy chtěli mít děti. Zřejmě by se svého úmyslu předem vzdali.

³⁵ Nar. 1933. Své výzkumy prováděl v 60. letech. Nezaměňovat s jinými osobami stejného jména. Viz např.:

<https://sites.google.com/site/7arosenthal/>.

³⁶ K této teorii má blízko i tzv. Thomasův teorém.

ILLICH, Ivan. *Odškolnění společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001.

PELCOVÁ, Naděžda. *Vzorce lidství: filosofie o člověku a výchově*. Praha: ISV, 2001.

PELCOVÁ, Naděžda. *Filosofická a pedagogická antropologie*. Praha: Karolinum, 2000.

HEJNA, Dalibor. *Filosofie výchovy: Základy filosofické a pedagogické antropologie*. Ústí nad Labem: UJEP 2006. Dostupné online: <http://dalkaripvc2006.sweb.cz/fil.doc>.

Prestiž učitelského povolání

Archeologicky bychom v půdorysu učitelské profese našli pozůstatky archetypů někdejšího šamana, mýtopravce, kmenového náčelníka, náboženského vůdce (gurua), ale také části obecných archetypů autoritativního otce i pečovatelské matky. Učitelé jistě existovali už v dávných civilizacích, ale zřejmě nevytvářeli společenskou kastu, typologii profesní komunity.

V křesťanském starověku a středověku k archetypu učitele přibýly i jisté teologické rysy. Mluví se totiž o tom, že Ježíš Kristus naplnil tři nejdůležitější úřady starého židovského náboženství – kněžský, královský a prorocký. Ty se v případě Krista interpretují spíše jako kněžský, pastýřský a učitelský. Až se ustálily služební funkce v církvi, nositelem plnosti těchto funkcí se stal biskup (řecky *episkopos*, dohlizitel), jehož hlavní náplní činnosti je učitelský úřad (poučování, kázání, vzdělávání v pravdě, příprava další generace pomocníků). Později tedy každý farář (kněz jako správce farnosti, obce věřících v dané lokalitě) byl také učitelem, spíše ale andragogem než paidagogem (vychovatel člověka jako takového, ne pouze dítěte). Odpovědnost za vyučování davů nesl ale biskup, správce širší oblasti zvané diecéze. Ani to ale ještě neznamenalo, že by se ustavila učitelská profese v tom smyslu, jak ji známe z pozdějších dob. Za klasiky křesťanského vzdělávání jsou pokládáni Aurelius Augustin (viz zejména spis *O učiteli*) a papež Řehoř I. Veliký (zemřel 604), první mnich, benediktin, na papežském stolci, který usoustavnil a teoreticky zakotvil mnoho praktických služeb v církvi. Z chaosu a kulturního úpadku způsobeného stěhováním národů vymanol církev a západní latinskou Evropu až Karel Veliký (vládl 768 až 814), jehož systematická podpora školství vyvolala karolinskou renesanci.

Klasické školské vzdělávání se standardizovalo na středověkých univerzitách a v klášterních školách. To byly ale vysoce elitní ústavy. O skutečné výchovné formování mas začal být zájem až po reformaci a protireformační reakci. Do této doby a situace spadá například pedagogické počínání Jednoty bratrské. Začínají vznikat střední školy s univerzálním, systematickým způsobem vzdělávání. Do těchto pedagogických soustav zasahoval svými reformami Jan Ámos Komenský. V jejich organizaci se pak stali mistři jezuité. Postava kantora, která se začíná objevovat na přelomu středověku a novověku, je sice podstatně spjata s místní farní komunitou, ale jde spíše o laika, který organizoval hudební doprovod k bohoslužbám (latinsky *cantor* – zpěvák), což mohlo znamenat secvičování dětských pěveckých sborů – a teprve sekundárně nějaké vedení a vzdělávání dětí.

Výrazný podnět k masifikaci vzdělávání dalo až osvícenství, v našich zemích tereziánské a josefínské reformy v druhé polovině 18. století. Triviální vzdělávání (trojcestné – číst, psát, počítat) se odehrávalo formou povinné školní docházky do veřejných (obecných, obecních, státních) škol. Správu škol nejučinněji přejímala katolická církev, která k tomu účelu vybudovala hustou síť školních budov v každé farnosti a propracovala systém vzdělávání učitelů. Zde teprve dostal vesnický kantor svůj barvotiskový obraz a stal se jevem natolik masovým, že vzniká nová profesní specializace – obsahující jak prvky středověké (náboženské, teologické), tak osvícenské (rozumové, racionální), politické (občanská společnost), i sociálně stavovské (nižší střední třída, vybavená ale značným kulturním a sociálním kapitálem). V téže době byly ovšem rušeny výsady cechů a profesních asociací, protože brzdily svobodu obchodu a rozvoj podnikání. Cechy nicméně fungovaly dál, avšak zdůrazňovaly spíše své etické funkce – dozor nad profesně etickou přípravou členů (vzděláváním) a profesně etickou samoregulací (etické komise, kodexy a standardy kvality).

Toleranční patent Josefa II. byl sice vyhlášen roku 1781, ale v plnosti se jeho užívání prosadilo až po roce 1848. Nicméně po celé 19. století sváděla katolická církev urputný zápas nejen s konkurujícími církvemi, ale i se samotným státem o nadvládu nad školskou soustavou, a tedy nad možností masově formovat celé generace dětí. Habsburské Rakousko bylo sice konzervativně katolické, ale státní aparát se utvářel překvapivě liberálně a demokraticky. Šlo tedy spíše o zápas o duši, o ideologickou profilaci

celých populací. Stát měl v podstatě zájem na tzv. **industrializaci vzdělávání**, tedy aby ze soustavy veřejných škol vycházely masy dělníků připravených zaujmout pracovní pozice ve stále se vyvíjejícím a technologicky se inovujícím hospodářství. Proto tlačil na **imanentizaci školy**, tedy vymanění obsahu vzdělávání ze světonázorového vlivu katolické církve, která se naopak bránila všemu pokroku a poměrně reakcionářsky idealizovala středověkou nehybnost. Toto ideologické rozhraní ale neplatilo absolutně – státní byrokratická mašinerie byla často silně katolicky konzervativní, zatímco poměrně slušně vzdělaní katoličtí kněží byli leckdy většími pokrokaři a racionálně uvažujícími intelektuály než mnohé vědecké autority doby. Z této epochy zřejmě pochází představa, že učitelstvo je střední stav a intelektuální kvas společnosti, ale taky že učitel je typický patolízal, ustrašeně sloužící jakémukoli režimu, věrný obraz a spolehlivá opora Systému.

V české společnosti nicméně zaujímá učitelská profese už dlouhá desetiletí špičkové pozice na žebříčku prestižních povolání. Ve společnosti se změnilo mnohé, ale učitelé jsou stále na stabilním 4. až 5. místě – za lékaři, vědci a soudci. Tyto sice anonymní, ale oficiální výzkumy veřejného mínění ale nějak nekorespondují s všeobecně panující domněnkou, že veřejnost si učitelů obecně neváží a že rodiče se často o učitelích svých dětí vyjadřují velmi neuctivě. Učitelé ale požívají prestiže i v jiných srovnatelných zemích, i když nepatrné rozdíly jsou v tom, zda společenská prestiž je v té které zemi vyjádřena také odpovídajícím platem. Někde učitelé nejsou tak vážení, ale zaplacení jsou slušně, jinde se zase asi předpokládá, že mají-li prestiž, jsou už tím dostatečně společensky oceněni, a nepotřebují tudíž špičkové platy.

Chtějí-li si učitelé v naší zemi udržet stávající dobrou pověst – a současně i vydobýt si vyšší platy, musí pro to soustavně a dlouhodobě něco dělat, ne jen s pomocí odborů hlasitě se dožadovat nějakých výsad. Viděli jsme, jak u nás pochodili poslanci a politici – propadli se na opačný konec žebříčku. Ostatně ani lékaři či soudci si v očích společnosti nepomohli, když tak vehementně bojovali o zvýšení svých beztak už nadstandardních platů.

Výrazem úsilí po udržení a zvýšení prestiže učitelského povolání byly snahy vytvořit a uzákonit **kariévní řád pedagogů**. V některých zemích

tento systém funguje podobně jako v lékařské profesi či v armádě. Učitelé by se dělili do hodnostních stupňů podle míry svých kompetencí, jež by se certifikovala soustavou atestací. Kariévní postup by byl výrazně platově ohodnocen. Bohužel ani po několika letech přípravných prací se realizace nepřiblížila, a diskuse v odborných i širších komunitách byla dokonce zastavena.

Mezitím i k nám dorazil jev, dosud známý jen z Ameriky. Učitelé se stávají ohroženým druhem, učitel bude snad muset získat statut veřejného činitele, podobně jako se o tom uvažuje v případě záchranářů. Útoky některých dětí a rodičů už přecházejí od symbolické k fyzické agresi.

Profesní etika pedagogů

O standardy kvality a etický výkon povolání tradičně nejlépe pečují stavovské organizace. Dohled shora sice může vykonávat i stát nebo státem pověřená instituce, jako je v našem případě Česká školní inspekce. Případně může celý proces ukáznění řídit svobodný trh, tedy klienti školských zařízení. Což se nepochybně také děje. Ale profesně etická samoregulace má nezastupitelnou roli. V naší zemi není zvykem, aby učitelé měli jednotnou stavovskou organizaci, jakou mají třeba lékaři nebo advokáti. Nicméně stavovský étos, hrdost na své povolání, pojmání učitelské profese jako vyššího poslání a osobního pověření je nezbytnou podmínkou pro pěstování etiky a kvality. Každý, kdo jen trochu něco ví o učitelství, pochopí, že (u nás) není možno toto povolání provozovat jednoduše jako džob, výdělečnou činnost. Na druhé straně ale hrozí, že jako pouhé zaměstnání si tuto profesi udržují vyhořelí rutiněři nebo, co je ještě horší, různé vyšinuté osobnosti, které si v ní ukájejí chorobné sklony a kompenzují vady charakteru. To je ovšem problém, který hrozí i jiným pomáhajícím profesím.

Stavovské organizace učitelů u nás přesto existují, i když ne vždy mají podobu starých cechů. Jsou to například společnosti tohoto typu: Česká pedagogická společnost; Společnost pro předškolní výchovu; Učitelská společnost v Ostravě; Česká pedagogická komora; Klub historiků; Česká geografická společnost; Společnost středoškolských pedagogů; Asociace ředitelů ZŠ; Asociace ředitelů gymnázií... Některé z těchto organizací si vytvořily Stálou konferenci asociací ve vzdělávání (SKAV), která jejich činnost koordinuje.³⁷ Toto jsou tedy typické platformy, na nichž by mohl vznikat proces snažící se implementovat etické nástroje do života jak pedagogické profese, tak školských institucí.

³⁷ <http://www.skav.cz/>.

I pro učitelské povolání platí to, co pro jiné profese. Implementace etiky do povolání a života organizací se provádí etickou komisí, etickým kodexem, pomocí případových studií či etickým auditem, případně kombinací více těchto nástrojů. Důležitým korektivem profesní či firemní etiky je také spotřebitelská etika, spotřebitelská sebeobrana. Etické komise (kárné komise, smírčí komise, odvolací komise apod.) si zpravidla zřizují jen velké školské ústavy, například univerzity. Etické kodexy pak mohou mít jak dílčí stavovské organizace, jako jsou například Klub historiků, Svaz učitelů waldorfských škol, tak jednotlivé školy. Etické audity se u nás ve školství zatím neprosadily, ale víme, jak by se daly dělat. Případové studie se rovněž systematicky nepoužívají.

Laická i odborná veřejnost si bohužel stále plete mravní a právní regulaci. Etika předchází právu. Právo je minimum etiky. Nejdříve musí ve společnosti vzniknout morální konsenzus, teprve na jeho základě je pak možno to, co se z obecného mravního povědomí dá formulovat jednoznačně a nesporně, vtělit do právního řádu, a to za předpokladu, že žádoucí chování bude možno materiálními sankcemi vynutit. Pokud něco nejde takto formulovat nebo vynutit, musí to zůstat v doméně „pouhé“ etiky, tedy v širším kontextu „měkkého“ moralizování a etických stimulací.

Nástrojem právní regulace výkonu povolání je například Zákoník práce, pracovní smlouva a soubor různých podzákonných norem, jako jsou vnitřní předpisy pracoviště. Do těchto norem se vtělilo to, co se stalo předmětem širšího společenského konsenzu o správném výkonu povolání a kvalitně odvedené práci. I kdyby zákonné nástroje sebelépe fungovaly, vždy bude zůstat celá řada problémů, které kvůli své složitosti nebo subtilnosti nejsou regulovatelné materiálními sankcemi a které z povahy věci lépe než management, nadřízení a předpisy vyřeší kolegiální debata na stavovské úrovni. Ale funguje to i zpětně – to, co se v etických diskusích na stavovské úrovni ustálilo jako standard, může se později vtělit do právních řádů jako jejich zpřesnění znamenající vyšší kvalitu i etiku výkonu povolání. To, jestli učitel zahajuje a končí hodinu v určenou dobu, může stanovit předpis a kontrolovat a sankcionovat management. Ale jestli se učitel na hodinu svědomitě připraví podle aktuálních standardů fungujících v daném oboru jako etalon kvality, už nemůže zjistit a zajistit ani školní inspekce, ani ředitel školy, ale v podstatě jen svědomí pedagoga samotného, nebo jeho svědomí rozšířené o kolektivní povědomí spolupracovníků, stavovských kolegů, kteří mu k tomu mohou poskytnout odbornou pomoc.

Zkušenosti z americké společnosti, která má ovšem značně odlišnou právní kulturu, ukazují, že dobře napsané etické kodexy a fungující etické komise, minimalizují výdaje na právní řešení sporů. Pracovní smlouva amerického učitele mívá dnes nezřídka i třicet stran, zatímco u nás to bývá dokument sotva dvoustránkový. Do právního textu se vtělily zkušenosti z etického, tedy mimosoudního řešení problémů. A naopak – do sáhodlouhých amerických etických kodexů a pravomocí etických komisí se přesunula odpovědnost za řešení problémů, které si společnost chce vyřešit bez právníků.

Typickým nástrojem etické stimulace v profesi jsou ceny, medaile, vyznamenání a diplomy. I u nás se prosadila obdoba amerických učitelských Oscarů. Udělujeme cenu **Zlatý Ámos** nejlepším a nejoblíbenějším učitelům. Je sympatické, že cena získala i velkou pozornost médií a veřejnosti. Z rozhovorů s jednotlivými laureáty ale plyne, že to, na co si nejvíce stěžují, jsou zásahy nekompetentních lidí od zeleného stolu vnášející byrokratickou zátěž do živých organismů škol.

Etické kodexy pedagogů a škol

Donedávna u nás byly etické kodexy ve školství vzácností. V posledních letech se ale stalo módou pořídít si a na webových stránkách zveřejnit etický kodex školy nebo tamních pedagogů. Studium a porovnáváním těchto kodexů můžeme dospět k poznatku, že je v této oblasti hodně co zlepšovat.

Každý kodex by měl mít jasný účel – pro koho je určen a k čemu. Rozlišujeme kodexy ideační, aspirační, výchovné či regulační. Účely by se neměly plést, často jsou vzájemně neslučitelné. Lépe je proto mít někdy kodexů víc, případně v nich rozlišit odlišné funkce jednotlivých pasáží.

Kodex by měl mít jasnou a přehlednou strukturu. Zpravidla začíná obecnou preambulí, v níž se vyjadřuje filozofie, strategie dané profese či instituce. Pak obvykle následující oddíly stanovující pravidla pro vztah k profesi samé, pro chování pedagogů vůči žákům, případně i rodičům, vůči managementu, vůči kolegům, a někdy i k širšímu společenskému kontextu. Některé kodexy jsou ale formulovány spíše prakticky – jako modelová řešení konfliktních situací. Pak mívají jiné rozdělení kapitol. Kodexy peda-

gogů je dobré porovnávat s kodexy jiných pomáhajících profesí, jako jsou třeba zdravotnická povolání, terapeuti či sociální pracovníci.

Kodexy škol mají ale zcela jiný záběr i účel. Škola, podobně jako firma, podnik, zahrnuje různé profese, jsou zde účetní, kuchařky, uklízečky. Má-li kodex stimulovat a regulovat žádoucí chování celého personálu, musí být velmi obecný. Jen obtížně se dá spojit kodex určený pro pedagogy s obecným kodexem školy. Lépe by bylo oba dokumenty vypracovat samostatně.

Následující ukázky poslouží k analýzám a zamyšlení.

Profesně etický kodex pedagoga

(Pracovní verze, na níž si studenti Ostravské univerzity prověřují možnosti profesně etických kodexů. Kodex je určen pro učitele základních škol bez další specifikace. Úkolem studentů je domyslet případné změny např. na soukromých nebo církevních školách, na školách s alternativními pedagogickými postupy nebo se žáky, kteří vyžadují zvláštní péči apod.)

Obecné zásady

1. Profese pedagoga je mimořádně silně eticky exponovaná.
2. Profese pedagoga je jedno z nejzávažnějších humanitních poslání. Pedagog je odpovědný rozmanitým společenským institucím (např. rodině, státu), lidským instancím (např. dítěti, rodičům, národu, lidstvu), ale i instancím nadosobním (např. dějinám, budoucnosti, lidství, pravdě, duchu).
3. Pedagog ustavičně poměřuje své profesní působení i mimoprofesní chování nejvyššími humanitními normami – základními dokumenty o lidských právech, zvláště pak listinou práv dítěte.
4. Pedagog se v duchu demokratických principů snaží respektovat, uplatňovat a obhajovat občanská a politická práva a svobody, především svobodu v přístupu ke vzdělávání a právo na stejné příležitosti ve vzdělávání pro všechny.
5. Pedagog se ustavičně snaží odhalovat vědomé i nevědomé formy netolerance a nespravedlnosti ve výchovně vzdělávacím procesu – jak u sebe, tak u kolegů a v celé společnosti a snaží se přispět k jejich odstranění.
6. Pedagog přijímá svou profesi nejen jako běžné zaměstnání a výdělečnou činnost, ale jako celoživotní poslání vyžadující nasazení celého člověka.
7. Pedagog se tímto profesně etickým kodexem zavazuje především k tomu, že bude i nad rámec svých pracovních právních povinností, vymezených např. zákoníkem práce, pracovní smlouvou, vnitřním řádem školy apod., naplňovat lidský a společenský smysl profese pedagoga především ustavičnou prací na sobě, rozvíjením a prohlubováním své osobnosti.
8. Veřejná pověst a společenská prestiž pedagoga vyžaduje, aby i mimoprofesní chování a osobní život pedagoga byly v souladu s obecně přijatými mravními normami.

Pedagog a výkon povolání

1. Pedagog se tímto profesně etickým kodexem zavazuje k tomu, že bude kvalitním výkonem svého povolání v rámci svých pracovních právních povinností – ale i nad tento rámec – přispívat k ustavičnému zvyšování úrovně profesní a stavovské cti a tím i ke zvyšování dobré veřejné pověsti a společenské prestiže profese pedagoga.
2. Pedagog se snaží, aby do výkonu jeho povolání nepronikaly rušivě pracovní organizační profesní a vnitrostavovské problémy – aby tak ti, jimž má pedagog sloužit, měli pocit, že se jim dostává odborně kvalifikované a lidsky vysoce hodnotné služby.
3. Pedagog se snaží vykonávat své povolání na takové odborné úrovni, jaká odpovídá současnému stavu pedagogické vědy. Pedagog je proto povinen udržovat si povědomí o odborném vývoji svého oboru a je povinen se dále vzdělávat a rozvíjet svou profesní kvalifikaci.
4. Nevyzkoušené výchovné a vzdělávací postupy může pedagog experimentálně ověřovat jen v mezích daných zákonem a pracovními právními vztahy a se souhlasem zákonných zástupců dětí.
5. Pedagog nedává svou profesi k dispozici podnikatelským aktivitám a obchodním zájmům, včetně reklamy a marketingu, a to ani v případě, že by z toho neměl osobní finanční prospěch či jiné hmotné výhody.
6. Pedagog nesmí přijímat finanční odměnu nebo jiné hmotné výhody od výrobců zboží či poskytovatelů služeb za to, že jim umožní odbyť v rámci výchovně vzdělávacího procesu.
7. Pedagog nebude prosazovat užití výchovně vzdělávacích metod, prostředků a pomůcek, na nichž je osobně finančně nebo jinak hmotně zainteresován.
8. Pedagog se zdrží nečestných a nedůstojných aktivit majících za úkol prosadit ekonomické zájmy určitého pedagogického zařízení nebo majících za úkol z ekonomických důvodů zvýšit nebo snížit počet žáků

v pedagogickém zařízení.

Pedagog a žák

1. Pedagog výchovně vzdělávacím působením pomáhá žáku realizovat jeho lidský potenciál a pomáhá mu stát se plnohodnotným a platným členem společnosti.
2. Pedagog se snaží nalézt optimální rovnováhu mezi povinnostmi a odpovědnostmi žáka na jedné straně a právy a svobodami žáka na straně druhé tak, aby mohla být práva a svobody žáka realizovány v nejvyšší možné míře.
3. Pedagog se snaží, aby mentorský, paternální, autoritativní pedagogický přístup byl uplatňován v nejnižší nutné míře a aby v nejvyšší možné míře byl v žákovi respektován partner, osvojující si samostatné a odpovědné realizování osobních práv a svobod.
4. Pedagog nesmí vystavit žáka lidskému ponížení a neúměrnému psychickému zatížení.
5. Pedagog užívá kázeňské prostředky s velkou obezřetností a s taktem, vždy s přihlédnutím k individuálnímu případu a konkrétní situaci.
6. Pedagog neuplatňuje při udržování kázně tezi o kolektivní vině a nevytváří falešnou žákovskou solidaritu (např. trestáním kolektivu za vinu jednoho). Pedagog při udržování kázně respektuje přirozenou žákovskou solidaritu a nepodporuje pedagogicky neoprávněnou denunciaci a nekolegialitu (např. žalování, donášení, pověřování žáků dozorem nad spolužáky).
7. Pedagog nesmí žádného žáka nespravedlivě zvýhodňovat nebo znevýhodňovat. Varuje se každé formy diskriminace a protekce.
8. Pedagog je povinen srozumitelným způsobem odpovědně a taktně informovat žáka a jeho zákonné zástupce o výsledcích žákovy školní práce.
9. Pedagog je povinen poskytnout vyčerpávající informace o výsledcích žákovy práce všem ostatním pedagogům, kteří se podílejí na výchovně vzdělávacím procesu žáka.
10. Pedagog je povinen vyžadovat od ostatních pedagogických účastníků výchovně vzdělávacího procesu a od zákonných zástupců všechny informace týkající se žákovy školní práce a jeho rozvoje.
11. Pedagog nepodává informace týkající se žáka žádné třetí nezúčastněné straně. (Např. třídní schůzky organizuje tak, aby o výsledcích a problémech žáka hovořil jen před jeho zákonnými zástupci.)
12. Pedagog zachází s taktem s důvěrnými informacemi, které se o žácích dozvěděl v průběhu výchovně vzdělávacího procesu.
13. Pedagog nesmí využívat žádných vzájemných vztahů s žáky pro soukromé výhody.
14. Pedagog nepřijímá od žáků ani od jejich zákonných zástupců dary či služby, které by mohly ovlivnit nestrannost jeho rozhodování a spravedlnost v rovném přístupu ke všem.
15. Pedagog respektuje právo žáka a jeho zákonných zástupců na svobodnou volbu pedagogického zařízení. Zdrží se nečestných a nedůstojných praktik, které by vedly k ekonomicky motivovanému zvyšování počtu žáků v pedagogickém zařízení, na němž je pedagog hmotně zainteresován.

Pedagog a ostatní pedagogové

1. Pedagog pomáhá vytvářet solidární kolektiv především s těmi pedagogy, kteří se spolu s ním účastní výchovně vzdělávacího procesu. Týmovou výchovně vzdělávací práci chápe jako přirozený rámec svého pedagogického působení, ale nepřenáší odpovědnost za své pedagogické působení na pedagogický kolektiv.
2. Pedagog vstupuje do kontaktů s ostatními pedagogy a s pedagogickými institucemi a sdruženími, které mu mohou pomoci ke zkvalitňování vlastní pedagogické činnosti a ke zvyšování odborné kvalifikace.
3. Pedagog přispívá praktickou pomocí, radou i konstruktivní kritikou ke zkvalitňování práce jiných pedagogů.
4. Pedagog zásadně nekritizuje ani žádným způsobem nezlehčuje práci jiných pedagogů před žáky, jejich zákonnými zástupci a nepedagogickým personálem.

Gerhard Zecha: Morální kodex pro vyučující

Preambule (předběžná poznámka):

Každý vychovatel se zabývá výchovou, což platí i pro učitele. „Výchovou“ se rozumí každé sociální jednání, jímž se jedna osoba (= vychovatel) snaží druhé osobě (= žákům a žákyním) nabídnout možnosti, jak se učit, aby se zdokonalili v již existujících nebo jak získat další žádoucí fyzické, psychické a sociální dispozice. Aby se tato interakce podařila, je nezbytné akceptovat a plně souhlasit s tím, že každý člověk, a tedy také každý žák, je sám o sobě plnohodnotným živým tvorem. Tento souhlas se odráží ve vytváření a dodržování svobody učení a vyučování a v úsilí vytvářet pro všechny žáky a žákyně stejné vyučovací podmínky.

Odpovědnost vyučujícího

Pojem odpovědnost znamená, že vyučující musí plnit úkoly *pro* něco, totiž *pro* žáky ve smyslu normativní autority. V souhrnu lze odpovědnost vyučujícího vyjádřit dvěma principy:

Negativní formulace:

Vyučujícímu je zakázána každá činnost, která by mohla přivodit žákům nějakou škodu.

která by poškozovala jejich fyzickou, psychickou a sociální seberealizaci.

která by se dotýkala jejich lidské důstojnosti a jejich důvěry ve smysluplnost jejich vlastní existence, popřípadě která by zpochybňovala smysluplnost existence světa.

Pozitivní formulace:

Vyučující je povinen konat všechno, co napomáhá žákům, aby si osvojili sebe a svou existenci ve světě.

aby se stali svobodně se rozhodujícími, samostatnými a šťastnými členy společnosti.

aby dokázali klást si ve svém životě smysluplné úkoly a uměli je plnit.

Jednotlivé úkoly vyučujícího

A. Základní složky pedagogické odpovědnosti

Vyučující je odpovědný:

1. Za žáky a žákyně

S ohledem na fyzické dispozice: chránit a rozvíjet zdraví.

S ohledem na psychické dispozice: vytvářet stejné podmínky pro učení, podporovat učení prostřednictvím kognitivních podnětů, posilovat pocity vlastní hodnoty prostřednictvím emocionálních impulsů.

S ohledem na sociální dispozice: respektovat žáky jako osobnosti, spravedlností, laskavostí a humorem vytvářet sociálně příznivé klima, avšak především: pokud možno nepoužívat žádný omezující tlak, ale naopak stále pozitivní motivaci a podněcování.

(Poznámka: Osobní příklad a láska působí nejstáleji.)

2. Za dostačující a metodické znalosti ve svém oboru

Každé vyučování by mělo být metodicky a věcně dobře připraveno a provozováno živě.

Každý vyučující by se měl stále vzdělávat a usilovat o permanentní pokračování svého vzdělání.

3. Za dobrou spolupráci s rodiči, popřípadě pěstouny

Být přístupný návrhům a kritice ze strany rodičů.

Hledat možnosti užitečného podílu rodičů na životě školy.

Snažit se odstranit nevhodnou familiárnost.

Poskytovat výchovné poradenství.

4. Za dobré vztahy a dobrou spolupráci s kolegy (zaměstnaneckým stavem)

Být přátelský, otevřený a ochotný pomoci kolegům.

Nepřipouštět žádné antipatie.

Hledat možnosti spolupráce ve vyučování.

Ve styku s kolegy a kolegyněmi posilovat vztahy dělné spolupráce.

5. Za efektivní administrativu

Ve všech druzích činnosti prokazovat slušnost, přesnost, píli a spolehlivost.

Pamatovat, že efektivní utváření pozitivně motivovaného prostředí vyučování násobí učební efekt.

6. Za sebe sama

Každý vyučující se má jak po fyzické, tak po psychické stránce udržovat v takové kondici, aby působil žádoucím příkladem.

(Komenský: „Každý učitel má být takový, jakými mají být jeho žáci.“)

B. Normativní rámec pedagogické odpovědnosti

Vyučující je odpovědný:

1. Před společností, popřípadě nadřízenými úřady

Každý učitel je povinen usilovat o hodnotové představy a výchovné cíle, které jsou dány oficiálním učebním plánem, i když neodpovídají jeho osobnímu přesvědčení.

2. Před rodiči, popřípadě osobami odpovědnými za výchovu (pěstouny)

Každý vyučující by měl dle možností brát v potaz přání a starosti žáků.

3. Před vlastním svědomím

Každý vyučující by měl slovem i činem uskutečňovat to, co odpovídá jeho svědomí a co odpovídá přirozenému základu jeho mravního citění a souzení.

Existují-li mezi jeho svědomím a požadavky společnosti konflikty, měl by hledat kompromis. Není-li kompromis možný, pak rozhoduje jeho „zkoušené“ svědomí.

4. Před Bohem (pro křesťanské vyučující)

Podle křesťanské víry daroval Bůh všem lidem život, milost a spasení, proto je jediným skutečným otcem a učitelem (Mt 23,9-10). Tento předobraz by měl každý křesťanský vyučující následovat.

(Uveřejněno ve sborníku Etika pro učitele. Sborník příspěvků ze semináře konaného 26. a 27. 5. 1994 na PdF UP v Olomouci. Olomouc 1994. Přeložil Ivan Hodovský)

Etický kodex profese pedagoga

Americké Národní asociace pro vzdělávání, 1975

Preambule

Pedagog, ve víře v hodnotu a důstojnost každé lidské osoby, uznává prvořadý význam usilování o pravdu, úcty k nejvyšším hodnotám a výchovy v duchu demokratických principů. Základním předpokladem k dosažení těchto cílů je ochrana svobody učení se a vyučování a záruka stejných vzdělávacích příležitostí pro všechny. Pedagog přijímá odpovědnost řídit se nejvyššími etickými standardy.

Pedagog uznává nesmírnou odpovědnost, která náleží vzdělávacímu procesu. Přání získat respekt a důvěru u spolupracovníků, studentů, rodičů a spoluobčanů vede ke snaze po dosažení a udržení nejvyššího možného stupně etického chování. Etický kodex profese pedagoga vyjadřuje aspirace všech pedagogů a poskytuje standardy, podle nichž může být posuzováno jejich chování.

Nápravné prostředky stanovené Národní asociací pro vzdělávání (NEA) a jejími přidruženými organizacemi za porušení některého ustanovení tohoto kodexu by měly být výjimečné a žádné z těchto ustanovení by nemělo být vymahatelné v jiné formě než té, která je specificky určena Národní asociací pro vzdělávání nebo jejími přidruženými organizacemi.

Zásada I. – Závazek vůči studentovi

Pedagog se snaží pomáhat každému studentovi realizovat jeho potenciál – stát se důstojným a prospěšným členem společnosti. Pedagog proto podporuje ducha zvědavosti, touhu po poznání a porozumění a formulování smysluplných hodnotných cílů.

Pedagog při plnění svých povinností vůči studentovi:

1. Nesmí bezdůvodně potlačovat studentovy nezávislé vzdělávací aktivity.
2. Nesmí bezdůvodně odpírat studentovi přístup k rozmanitým názorům.
3. Nesmí vědomě potlačovat nebo zkrášlovat podstatné záležitosti důležité pro studentův růst.
4. Musí vynaložit smysluplné úsilí, aby chránil studenta před situacemi, které by mohly ohrozit jeho vzdělávání, zdraví nebo bezpečí.
5. Nesmí úmyslně uvádět studenta do rozpaků.
6. Nesmí na základě rasy, barvy pleti, víry, pohlaví, národnosti, rodinného stavu, politického a náboženského přesvědčení, rodinného, sociálního a kulturního původu, sexuální orientace nespravedlivě
 - a) vylučovat studenta z účasti na nějakém programu.
 - b) odepírat studentovi nějaké výhody.

c) poskytovat studentovi nějakou výhodu.

7. Nesmí využívat profesionálních vztahů se studenty k soukromým výhodám.

8. Nesmí poskytnout informace o studentech získané ve vzdělávacím procesu, pokud to neslouží profesionálním účelům nebo to nevyžaduje zákon.

Zásada II. – Závazek vůči profesi

Profese pedagoga je v očích veřejnosti spojena s důvěrou a odpovědností, která vyžaduje nejvyšší ideály profesionální služby.

Ve víře, že kvalita služby profese pedagoga přímo ovlivňuje národ (stát) a jeho občany, musí pedagog vyvinout veškeré úsilí, aby rostly jeho profesionální standardy, musí podporovat klima, které povzbuzuje profesionální soudnost, musí vytvářet podmínky, které budou přitahovat hodnotné a spolehlivé lidi k pedagogickým povoláním, musí pomáhat bránit, aby tuto profesi nemohly vykonávat nekvalifikované osoby.

Pedagog při plnění povinností vůči profesi:

1. Nesmí v žádosti o přijetí do zaměstnání úmyslně učinit falešná prohlášení nebo zatajit podstatná fakta týkající se kompetence a kvalifikace.
2. Nesmí nesprávně vylíčit svou profesní kvalifikaci.
3. Nesmí pomáhat vstoupit do této profese osobě, o níž ví, že je nekvalifikovaná vzhledem k charakteru, výchově nebo jiné vlastnosti.
4. Nesmí vědomě podávat falešná prohlášení vztahující se ke kvalifikaci kandidáta pedagogické profese.
5. Nesmí asistovat nepedagogovi v neautorizovaných vzdělávacích praktikách.
6. Nesmí prozradit informace o svých spolupracovnících získané v profesní praxi, pokud to neslouží profesionálním účelům nebo to nevyžaduje zákon.
7. Nesmí vědomě pronášet falešné nebo zlomyslné výroky o svých spolupracovnících.
8. Nesmí přijmout žádnou odměnu, dar nebo výhodu, která by mohla narušit nebo ovlivnit profesionální rozhodování nebo jednání

(Překlad se snaží věrně reprodukovat přesnou a strohou právnickou dikci originálu. Čtenář si jistě domyslí, jaké formulace bychom použili, kdybychom sestavovali podobný kodex přímo v češtině. Slovenský překlad tohoto kodexu uveřejnil Arnold Luknič v knize Štvrtý rozmer podnikania – etika, SAP, Bratislava 1994 na str. 208–209.)

UČITELSKÉ DESATERO:

1. Základem mé práce je pozitivní vztah k dítěti, učení, kolegům, ke světu.
2. Podporuji tvůrčí přístup žáků k učení a poznávání, rozvoj fantazie a tvořivosti.
3. Oslabuji strach z nového či neznámého, učím žáky zacházet s chybou, posiluji sebevědomí a sebedůvěru žáka.
4. Vedu žáky k neustálému sebehodnocení, k sebereflexi.
5. Zajišťuji žákům přístup k nejnovějším informačním technologiím.
6. Vedu žáky k aktivnímu naslouchání, rozvoji komunikace.
7. Učím děti měnit myšlenky v činy, dotahovat věci do konce, nebýt povrchní, přesně formulovat, dávat si konkrétní a reálné cíle.
8. Dopřávám dětem dostatek volnosti a svobody, učím je demokratickému chování.
9. Pěstuji v dětech toleranci, odpovědnost vůči sobě i ostatním lidem.
10. Přistupuji k dítěti jako k plnohodnotnému člověku, majícímu stejná lidská práva a povinnosti, jako k partneru na cestě za poznáním.

ŽÁKOVSKÉ DESATERO

1. Mám důvěru ve své učitele i spolužáky. Víím, že mě mají rádi a věří mi, stejně jako já jim.
2. Mluvím a chovám se pravdivě. Nedělám ze sebe to, co nejsem, nelžu, nevychloubám se a nezávidím.
3. Nevysmívám se nikdy a nikomu. Je to hloupé a ani mně by se to nelíbilo.
4. Věřím si – i já jsem v něčem dobrý, výjimečný. Využívám každé příležitosti, abych v sobě objevil a rozvíjel své nadání.

5. Víím, že učení je vlastně poznávání světa, ve kterém žiji. Snažím se proto využívat svých dosavadních poznatků při učení a ty nové si zpětně ověřovat v životě.
6. Chci dosahovat svých nejlepších možných výsledků.
7. Nebojím se chyby a neúspěchu. Jsou důležité, protože mě upozorňují, že mám pracovat jinak nebo více.
8. Snažím se aktivně naslouchat svému okolí, chodit světem s otevřenýma očima, žít aktivně.
9. Víím, že nejvíce pro sebe mohu udělat já sám. Učím se proto být samostatným, mít svůj názor a svou cenu.
10. Víím, že svým chováním, jednáním i vzhledem reprezentuji nejen sám sebe, ale i svou školu, na které mi záleží.

RODIČOVSKÉ DESATERO

1. Nebojím se být přísný a pevný. Dítě to má raději – cítí se tak bezpečněji.
2. Nehubuji, nenadávám a nedomlouvám potomkovi na veřejnosti. Daleko víc na něho zapůsobí, když s ním promluvíím v klidu a soukromí.
3. Nevnučuji mu, že jeho chyby jsou těžké hříchy. Nabouralo by to jeho smysl pro hodnoty.
4. Nechráním dítě před všemi následky jeho chování. Potřebuje se někdy naučit snášet obtíže a bolest.
5. Nedávám ukvapené sliby. Uvědomuji si, že se dítě cítí mizerně, když se sliby nedodržíím.
6. Nepokouším nadměrně potomkovi poctivost. Dostane strach a pak lže.
7. Neříkám, že dětské obavy a strach jsou hlouposti. Pro dítě jsou hrozivě skutečné a hodně pro něj znamená, že se mu snažím porozumět.
8. Nesnažím se mu namluvit, že jsem dokonalý a bezchybný. Hrozně ho šokuje, když zjistí, že to tak není.
9. Nikdy si nemyslím, že je pod moji důstojnost dítěti se omluvit. Po upřímné omluvě se jeho vztah ke mně stává ještě vřelejší.
10. Nezapomínám, že můj potomek nemůže dobře vyrůstat bez spousty lásky a laskavého porozumění.

Etický kodex bezbariérové školy nových technologií a vizuální komunikace Ateliér ALF

1. Etické zásady obecně

1.1

Vzdělávání a pomáhající profese (studenti ve stipendijních programech) jsou založeny na hodnotách lidských práv, které jsou vyjádřeny v Chartě lidských práv Spojených národů.

1.2.

Mezi základní hodnoty patří právo na soukromí, důvěrnost, sebeurčení a autonomii. Tyto principy se uplatňují v přístupu ke studentům a musí být v souladu s profesionálními povinnostmi pracovníků a zákonem.

1.3

Součástí etického přístupu je zájem pracovat v souladu s odborným poznáním, kvalitně, se zájmem, citlivě a s maximální možnou mírou individuálního přístupu.

2. Etické zásady ve vztahu ke studentům

2.1

Pracovník respektuje studenta jako rovnocenného partnera se všemi občanskými právy a povinnostmi, včetně jeho odpovědnosti za svá rozhodnutí. Jedná tak, aby chránil důstojnost a lidská práva. V případě práce se studentem s odlišným typem komunikace hledá nejúčinnější a nejefektivnější způsoby dorozumění i prostřednictvím třetích osob.

2.2

Pracovník ctí jedinečnost každého studenta bez ohledu na jeho původ, etnickou příslušnost, mateřský jazyk, věk, zdravotní stav, sexuální či ekonomickou situaci, náboženské a politické přesvědčení a bez ohledu na to, jak se podílí nebo nepodílí na životě společnosti.

2.3

Pracovník pracuje se stejným úsilím a bez jakékoliv formy diskriminace vůči všem studentům. Chrání studentova práva na soukromí a důvěrnost sdělení. Informace požaduje s ohledem na potřebnost zajištění služeb. Osobní informace o studentech neposkytuje bez jeho souhlasu. Pokud pracovník použije získané informace (např. ke studijním nebo jiným účelům – kasuistiky, statistické zpracování, zprávy pro vědecké a vzdělávací instituce a společnosti), vždy garantuje anonymitu osobních údajů. Pracovník si uvědomuje případné situace střetu zájmu a nezneužívá svého postavení ve svůj osobní prospěch.

2.4

Pracovník je povinen zachovávat mlčenlivost o skutečnostech, které se dozvěděl v souvislosti s výkonem práce. Tímto nejsou dotčena příslušná ustanovení trestního řádu a povinnost vypovídat před orgány činnými v trestním řízení.

2.5

Pracovník hledá nejúčinnější způsoby zapojení studentů do řešení jejich vlastních problémů (jde zejména o studenty ve stipendijních programech), minimalizuje studentovu závislost na Ateliéru ALF a zachovává hranice pracovních kompetencí.

3. Etické zásady ve vztahu k zaměstnavateli

3.1

Pracovník plní odpovědně své povinnosti vyplývající ze závazku vůči Ateliéru ALF a snaží se ovlivňovat pracovní činnosti s ohledem na rozvoj kvality poskytovaných služeb.

3.2

Ateliér ALF vytváří podmínky, které umožňují pracovníkům přijmout pracovní povinnosti v souladu s etickým kodexem.

4. Etické zásady kolegiality

4.1

Pracovník respektuje znalosti a zkušenosti svých kolegů, rozdíly v názorech a praktické zkušenosti kolegů chápe jako zdroj růstu. Přípomínky vyjadřuje na vhodném místě vhodným způsobem.

4.2

Pracovník spolupracuje s kolegy a odborníky z oboru. Vyhledává a rozšiřuje spolupráci s ostatními odbornými pracovníky ve prospěch studentů.

4.3

Pracovník upřednostňuje týmovou spolupráci s kolegy před individuálním pojetím práce.

5. Etické zásady odbornosti a povolání

5.1

Pracovník dbá na udržování a zvyšování kvality a odbornosti, je zodpovědný za celoživotní vzdělávání a chápe jej jako základní předpoklad pro udržení kvality výuky a služby.

5.2

Pracovník se snaží o zvyšování odborné úrovně své práce a brání tomu, aby odbornou práci prováděl nekvalifikovaný pracovník nebo pracovník bez patřičného vzdělání, pokud nepracuje pod supervizí.

5.3

Pracovníků se týká ohlašovací povinnost pouze v případech určených zákonem ČR.

6. Postupy při řešení etických konfliktů

6.1

Závažné i méně závažné etické konflikty jsou řešeny v rámci porad a supervizí. Každý pracovník má možnost diskutovat se všemi stranami, kterých se konflikt týká. Úkolem supervize je mimo jiné napomáhat řešit etické problémy, které se pracovníkům nedaří řešit z vlastních lidských a odborných zdrojů.

6.2

Pokud nemá pracovník možnost řešit uspokojivým způsobem etické problémy v týmu a v rámci supervize, má možnost se obrátit na příslušné odborné společnosti a statutární orgány zřizovatele bezbariérové školy Ateliér ALF.

1. června 2009

Dušan Dvořák, ředitel Ateliéru ALF

Vzorový Etický kodex pro akademické pracovníky vysokých škol
schválený na 5. zasedání sněmu Rady vysokých škol 17. května 2007

Část 1.

Obecné zásady

1. Akademický pracovník zachovává ve své práci vysoký standard dodržování lidských mravních principů a etických zásad, plně respektuje zásady tohoto kodexu.

2. Totéž vyžaduje od svých spolupracovníků a studentů, aktivně v tomto směru působí zejména na studenty a je jim v tom vždy příkladem.
3. Neobhájí a nekryje neetické chování a jednání, a to ani tehdy, bylo-li by takové chování nebo jednání zdůvodňováno účelovou prospěšností, poslušností a loajalitou.
4. Považuje pedagogickou, vědeckou, uměleckou a obecně tvůrčí práci za integrální příspěvek k rozvoji lidského poznání, kultury, inovací a k obecnému užítku a hájí ji proti nespravedlivému zpochybňování nebo zneužívání; pečlivě dodržuje a šíří zásady spolehlivé a důvěryhodné vědecké, umělecké a další tvůrčí práce na veřejnosti, v okruhu svých spolupracovníků a zejména mezi studenty.
5. Trvale rozvíjí své schopnosti, rozšiřuje a prohlubuje si znalosti a dovednosti v oblasti svého profesního zaměření i obecné pedagogické práce.
6. Zachovává si kritičnost vůči výsledkům své práce, získaným poznatkům a závěrům, objektivně, kriticky, ale kolegiálně přistupuje k výsledkům svých spolupracovníků a studentů, je přístupný diskusím a argumentům.
7. Obhájí svobodu myšlení, bádání, vyjadřování, výměnu názorů a informací. Ve své vědecké či jiné tvůrčí práci a v pedagogické činnosti nezastává neobjektivní ideologické či iracionální přístupy, odmítá vše, co může urážet lidskou důstojnost nebo ohrožuje řádný chod a rozvoj lidské společnosti.

Část II.

Zásady v pedagogické práci

1. Akademický pracovník jedná se studenty vždy na základě objektivního, korektního, náročného, ale citlivého hodnocení jejich schopností, znalostí, píle a ostatních osobnostních charakteristik; při klasifikaci studijních výsledků si počíná nestranně a objektivně, ve vztahu ke studentům vždy uplatňuje kolegiální způsob jednání.
2. Komunikuje se studenty otevřeným a korektním způsobem, neuchyluje se k jejich podceňování, ponižování a jakémukoliv znevažování.
3. Chová se k nim vždy spravedlivě, nevyžaduje od nich činnosti, které patří k jeho vlastním povinnostem, nepřivlastňuje si nijak jejich práci a jimi dosažené výsledky.
4. Předává jim ochotně své znalosti, dovednosti a zkušenosti.
5. Snaží se pedagogicky působit nejen kvalitní výukou a výcvikem, ale za každých okolností i osobním příkladem, pečlivě dodržuje stanovená pravidla organizace výuky.
6. Plně a iniciativně se věnuje kolektivní a individuální výuce a výchově studentů, napomáhá rozvoji jejich samostatného a kritického myšlení, všestranně podporuje jejich kvalifikační růst a profesní rozvoj, tvůrčí a publikační aktivity, pomáhá jim navazovat vnější kontakty včetně kontaktů mezinárodních.
7. Vyvozuje přiměřené důsledky z případných selhání a neetického chování nebo jednání studentů.

Část III.

Zásady pro vědeckou, uměleckou a další tvůrčí práci

1. Akademický pracovník zaměřuje svůj výzkum, popř. své umělecké nebo ostatní tvůrčí aktivity na rozšiřování hranic lidského poznání, rozvoj uměleckých a kulturních hodnot, vzdělanosti, technických inovací atd. Vždy dbá na to, aby jeho výsledky sloužily ku prospěchu společnosti.
2. Vždy dbá na to, aby těmito aktivitami neohrožoval spolupracovníky, společnost, životní prostředí, materiální, kulturní a etické hodnoty.
3. Uvědomuje si svoji odpovědnost za objektivitu, spolehlivost a přesnost svého bádání a respektuje meze používaných metod.
4. Při zveřejňování svých poznatků a výsledků dbá na jejich úplnost, ověřitelnost a objektivní interpretaci.
5. Po zveřejnění svých výsledků uchovává primární data a dokumentaci po dobu obvyklou v příslušném oboru, pokud tomu nebrání jiné legitimní závazky nebo předpisy.
6. Dbá na účelné a efektivní využívání prostředků poskytnutých mu na výzkum, uměleckou nebo jinou tvůrčí činnost.
7. Neduplikuje výzkum uskutečněný jinde, pokud to není nezbytně potřebné k ověření, doplnění nebo porovnání jeho výsledků.
8. Předává své výsledky, pokud nepodléhají legitimnímu utajení, vědecké, odborné nebo umělecké veřejnosti. Se získanými vědeckými poznatky uvážlivě seznamuje širokou veřejnost až po jejich prověření a uveřejnění v odborných médiích.
9. Jako autor nebo spoluautor výsledků se prezentuje pouze tehdy, jestliže jich sám dosáhl nebo k nim přispěl významným tvůrčím způsobem; důsledně se vystříhá jakékoliv formy plagiátu.
10. V publikacích objektivně uznává přínos svých kolegů a předchůdců, při citování vždy uvádí zřetelný a přesný odkaz na příslušný zdroj.
11. Cituje i podstatné práce, které nejsou v souladu s jeho výsledky a názory.
12. Nefragmentuje své výsledky, tj. nedělí je zbytečně do více publikací za účelem zvyšování jejich počtu.
13. Objeví-li ve svých publikacích omyl, podnikne všechny potřebné a možné kroky k jeho nápravě, nesnaží se jej tajit nebo maskovat.

14. Provádí jemu zadanou posuzovatelskou, recenzní nebo jinou hodnotitelskou činnost osobně, nezávisle a pečlivě.
15. Chrání duševní vlastnictví autorů posuzovaných rukopisů, návrhů projektů a zpráv, uměleckých děl apod., nepoužívá údaje obsažené v hodnocených podkladech k jinému účelu než k vypracování příslušného posudku a neposkytne je třetí osobě.
16. Neprodluhuje záměrně dobu hodnocení za účelem dosažení vlastních výhod či výhod pro třetí osobu.
17. Odmítne vypracovat vědecké, odborné nebo umělecké stanovisko, jestliže by závěry mohly být ovlivněny jeho osobním zájmem, nebo na tuto skutečnost jasně upozorní; vystříhá se jakýchkoliv vědomých střetů zájmů.
18. Expertní stanoviska zpracovává zodpovědně a vždy jen z tematické oblasti svého oboru; nepodléhá přítomnějším tlakům.
19. Při hodnotitelských a oponentních řízeních, recenzích apod. vychází pokud možno z objektivních kritérií, dodržuje pravidla zadavatele a vyžaduje to samé od ostatních účastníků daného řízení.

Pozn.: Tento návrh kodexu je zpracován v souladu s Etickým kodexem výzkumných pracovníků v AV ČR a je s ním plně zharmonizován, tj. prakticky ztotožněn v otázkách vědecké práce a výzkumu.

K O D E X

chování studenta SPŠE Fr. Křižíka Praha 1

Moderní elektrotechnika se vyvíjí v duchu nové mravnosti a kultury chování. Budoucí elektrotechnik myslí nejen technicky, ale také mravně i nově kulturně. Je vhodné začít v tomto směru novými prvky, které jsou vtěleny do tohoto souhrnu pravidel chování:

1. Pěstovat a uchovávat si cit vzájemnosti a smysl pro ušlechtilé jednání ve škole i mimo školu.
2. Pěstovat myšlenky zdravé, povznášející, blahodárné a tvůrčího charakteru.
3. Odmítat nezdravé, všední a dráždivé prostředky i myšlenky vedoucí k nervositě a k nerovnováze duševního života studenta.
4. Dodržovat známý princip hospodáře, neboť u dobrého studenta nepříjde nic nazmar, šetří materiálem ve škole a energií.
5. Začít samostatně myslet a zvažovat prozíravě všechny souvislosti výuky, nebát se diskuse. Upevňovat si tak sebevýchovu a vztah ke společnosti.
6. Pěstovat fyzickou odolnost a vytrvalost. Nebát se soupeření v různých předmětech a disciplínách. Získávat tak sebevědomí i čestnost případné porážky.
7. Pěstovat rozumnou a zdravou životosprávu, dbát o péči a hygienu těla.
8. Chovat se vůči pedagogům i ostatním pracovníkům školy slušně, otevřeně a pravdivě.
9. I mimo školu je nutné se chovat tak, aby nebyly porušeny zákony etiky a důstojné reprezentace školy.
10. Při odborných exkurzích a cestách do zahraničí platí dvojnásobně měřítko slušného chování a prezentace Vašeho charakteru a inteligence.

Střední průmyslová škola
elektrotechnická Fr. Křižíka
110 00 Praha 1 - Starobátšvka
tel. příkopé 16 - tel. 24210055

.....
ředitel školy

.....
studující

Etická dilemata a konflikty

Mezi citlivé body, které se neobjevily ve shora uvedených kodexech, patří například tyto:

Etiketa, zejména *dress code*. Etiketa není etika, ale za určitých okolností může být jejím předstupněm. Předpisy týkající se oblečení či společenského chování do etických kodexů nepatří. Mohou ale představovat samostatné předpisy v rámci profese či podniku. Chápeme ale, že například banky či manažeři si předpisy týkající se vzhledu do svých kodexů píšou. Rovněž si dovedeme představit, že například střední škola Bankovní akademie chce po svých studentech, aby do školy chodili v obleku a kostýmku. Z praxe ale víme, že ve školách se tato problematika často řeší. Ředitelé jsou v pokušení normovat vzorce společenského chování a vzhledu, za což jsou následně oprávněně kritizováni liberálními zaměstnanci, žáky i rodiči. Příliš vyzývavé oblečení dívek bývá vnímáno jako nevhodné pro školní prostředí. Zásahy do svobody výrazu ale mladí vehementně odmítají. Zkušenosti ukazují, že každý pokud o ukáznění po čase ochabne a způsob oblékání se opět vrátí k normálu. Horší je, že tyto spory se často řeší v učitelských sborovnách. Osobně bych doporučoval, aby se management školy moudře vyhnul rozhodování a takticky jen inicioval diskusi, z níž by konsenzem vzešla nějaká kompromisní dohoda, a to jak ve třídách, tak ve sborovně.

Sexuální obtěžování. Tato móda už z Ameriky pronikla i k nám. I když naše veřejnost, dokonce i její ženská část, tvrdí, že není tak hystericky přecitlivělá jako prudérní Amerika. Skupina českých feministek (a feministů) vydala v roce 2009 příručku o sexuálním obtěžování na vysokých školách. Sklidili za to bouřlivou kritiku ze strany některých mužských veřejných intelektuálů, kteří varovali před rozpoutáním inkviziční hysterie.

Vztah učitelů/ředitelů/školy k obci, místní politické komunitě, sociálnímu prostředí. Připomíná to hnutí SOF – Společenské odpovědnosti firem (*CSR – Corporate social responsibility*). Firma ani škola nežije ve vzduchoprázdnu. Jde-li jí o prospěch celku a o vlastní dobrou pověst, měla by domýšlet dopady svého počínání na nejbližší společenské prostředí. V anonymitě města nebo sídliště se to tolik neprojeví, ale na malém městě a na venkově značně. Role ředitele a učitele v obci je významná. Osudy školy jsou podstatně spjaty s prospěchem, někdy i s přežitím obce. Nemá-li škola děti, zanikne. Nemá-li obec školu, vymře. Začnou-li rodiče vozit své děti do lepších škol ve vzdálenějších místech, je to známka, že v místní škole se možná dělá něco špatně. Dobrý ředitel a učitel je kulturotvorným činitelem obce, významným prvkem místní občanské společnosti.

Soupeření škol. Školy bojují o přežití, zejména v demograficky nepříznivých údobích. Konkurence mezi podniky bývá nesentimentálně tvrdá. V případě školy ovšem takový boj nevybíravými prostředky působí nepatříčně. Boje o prvňáčky nebo přetahování lepších žáků (a učitelů) mezi základními školami a víceletými gymnázii jsou někdy na hraně legality a legitimacy. Ve školství působí podivně, když si ředitelé zavazují loajalitu dobrých pedagogů **konkurenčními doložkami**, což je praxe obvyklá spíše v oborech, kde se pracuje s citlivými informacemi a sofistickým know-how.

Pomáhající profese

Pomáhající jsou například lékaři, zdravotní sestry, ošetřovatelky, pedagogové, sociální pracovníci, psychologové, poradci, pečovatelé apod.

Výkon pomáhajících profesí je ovšem spojen s celou řadou problémů a konfliktů, které se v jiných profesích nevyskytují, nebo nevyskytují v takové intenzitě. Tato povolání proto vyžadují určité osobní dispozice a ochotu přinášet oběti. Taková povolání, která vyžadují nejen nezbytné vzdělání a následnou odbornou zkušenost, ale také mravní pevnost (integritu), vědomí mravní závaznosti vůči vyššímu řádu, ale ovšem také značnou psychickou odolnost, mohou zpětně klást na člověka takové nároky, že pro něj představují nepřiměřenou zátěž.

Je proto zajímavé, že i přes tato rizika někteří lidé taková povolání vůbec chtějí vykonávat. Nebo je v tom nějaký jiný motiv? Náš egoismus a altruismus může být nahlížen zcela nesentimentálně z pohledu přírodovědeckých disciplin. Ukáže se tak zpravidla, že sobectví není tak zlé, jak jsme si mysleli, ale také že naše snaha druhému pomoci není vždy tak nezištná, jak se nám zdálo. Rovněž psychologové a psychoanalytici často přicházejí na hluboko v podvědomí skryté motivy či jizvy po dávných traumatech, jež se naše vnitropsychoické mechanismy pokoušejí kompenzovat právě okázalým altruismem. Nad pomáhajícími profesemi si tedy musíme klást otázku: Vede lidi k těmto profesím touha pomoci, nebo touha po moci?

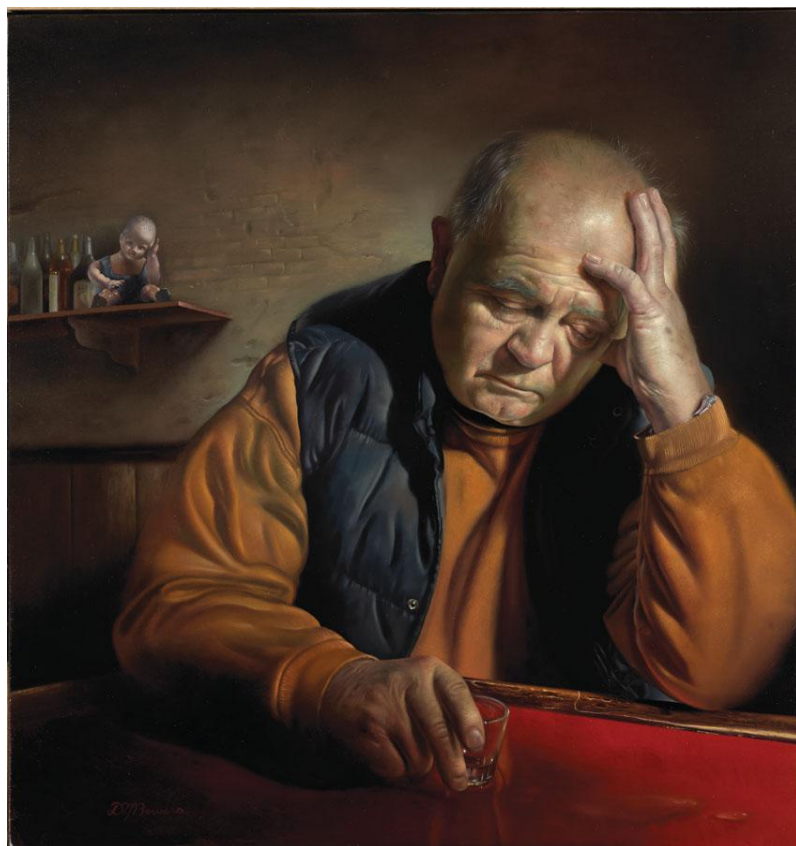
Pro mnohé lidi může být překvapením to, co bylo právě řečeno – že ti, kteří chtějí druhým pomáhat, možná sami potřebují pomoci. Proto terapeuti, kteří se zabývají péčí o pracovníky pomáhajících profesí, už zavedli i specifický pojem, který má charakter diagnózy: **syndrom pomocníka**, syndrom pomáhajících profesí (*helper's syndrome, der hilflose Helfer*). Wolfgang Schmidbauer, terapeut, který se specializuje na psychologické poradenství právě pro terapeuty a sociální pracovníky, který tento syndrom „objevil“, tedy přesněji jako první pojmenoval, říká, že jde o specifickou narcistickou poruchu, jíž si osoba v pomáhající profesi řeší třeba nedostatek porozumění, uznání nebo jiné trauma.³⁸ Odhalit tento syndrom není snadné, protože pracovníci pomáhajících profesí sami sebe pokládají za zdravé. Navíc u těchto profesí něco takového jako slabost, bezmocnost nebo otevřené přiznání emocionálních problémů bývá vnímáno jako profesní selhání, které narušuje nejen vztah ke klientům, ale poškozují i obraz dané profese u veřejnosti. Syndrom pomáhajících profesí ovšem právě tím, že je násilně potlačován, ještě víc narůstá.

Syndromem pomáhajících profesí netrpí jen jednotlivci, ale i celé instituce, nejčastěji zdravotnické, pedagogické a sociální.

Právě proto je důležité využívat různých možností, které tyto poruchy a deformace včas diagnostikují a účinně léčí. Jednou z nich je například institut supervize. Nebo už zmíněné speciální poradenské a terapeutické služby.

Jedinou účinnou cestou ke zlepšení situace je dlouhodobý a důkladný výcvik končící aprobací a ustavičnou kontrolou a asistovanou sebereflexí po celou dobu výkonu povolání.

Pomáhajícím profesím se nevyhýbají problémy trápící i jiná povolání. Ale například takový „syn-

drom vyhoření“ je právě v těchto profesích fatální, protože vyhasne-li lidskost jako hlavní zdroj a nástroj těchto povolání, pak se profese fakticky stává kontra-produktivní. I ve školách se můžeme setkat se symptomy patologického vývoje v pomáhajících profesích, jako jsou manželské krize, alkoholismus, duševní poruchy, mobing či bossing. Ale zřejmě nejvíce specifickým a pro pomáhající profese nápadným problémem je fenomén **moci**. Švýcarský terapeut Adolf Guggenbühl-Craig, jehož klienty jsou jiní terapeuty, psychologové, sociální pracovníci, kněží a pedagogové, dospívá k závěru, že odolat pokušení skryté moci a vyvolávání stavů závislosti klientů na expertní roli profesionála je pro tyto pracovníky často obtížné. Četba vybraných kapitol jeho knihy může adeptům učitelského povolání pomoci nahlédnout do nevědomých motivů jejich rozhodnutí právě pro tuto pomáhající profesi.³⁹

³⁸ Viz SCHMIDBAUER, W. *Syndrom pomocníka*. Praha: Portál, 2008; SCHMIDBAUER, W. *Psychická úskalí pomáhajících profesí*. Praha: Portál, 2000.

³⁹ GUGGENBÜHL-CRAIG, Adolf. *Nebezpečí moci v pomáhajících profesích*. Praha: Portál, 2007. Vybrané pasáže jsou v přílo-
hách.

Učitelství jest těžký, robotný úřad vysilující duši, ochromující fantasi, pijící sílu z organismu. Děti přicházející do školy, jsou zlé, svéhlavé, bludně vychované bytosti, rafinované, zlomyslné, zhýčkané, zbloudilé, instinktivně nepřátelské a ve velikém procentu úžasně neschopné. Vracím se po pěti hodinách vyučování fyzicky i duševně vysílen, disgustován, umrtven, zatemněn, tupý, mdlý a sešlý. Pouze noc jest vyhrazena mé duševní práci a i tu nedostavuje se vždy dispozice, vstříbaná celodenním rozechvěním nervového systému a stálým krvácením intelektuálním.

Otokar Březina

Anně Parmové

8. 10. 1892

Doporučená četba:

DOROTÍKOVÁ, Soňa. *Profesní etika učitelství*. Praha: Karolinum, 2003.

HAVLÍK, Radomír; KOŤA, Jaroslav. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2002.

HENRIKSON, Jan-Olav; VETLESEN, Ame Johan. *Blízké a vzdálené. Etické teorie a principy práce s lidmi*. Boskovice: Albert, 2000.

PRŮCHA, Jan. *Učitel. Současné poznatky o profesi*. Praha: Portál, 2002.

GLUCHMANOVÁ, Marta; GLUCHMAN, Vasil. *Profesijná etika učitel'a*. Brno: Tribun EU, 2009.

VACEK, Pavel; ŠVARCOVÁ, Eva (eds.). *Profesní etika pedagogů a mravní výchova žáků*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005.

Další studijní materiály jsou v T-disku ve složce Etika pro pedagogy.

13 Bioetika

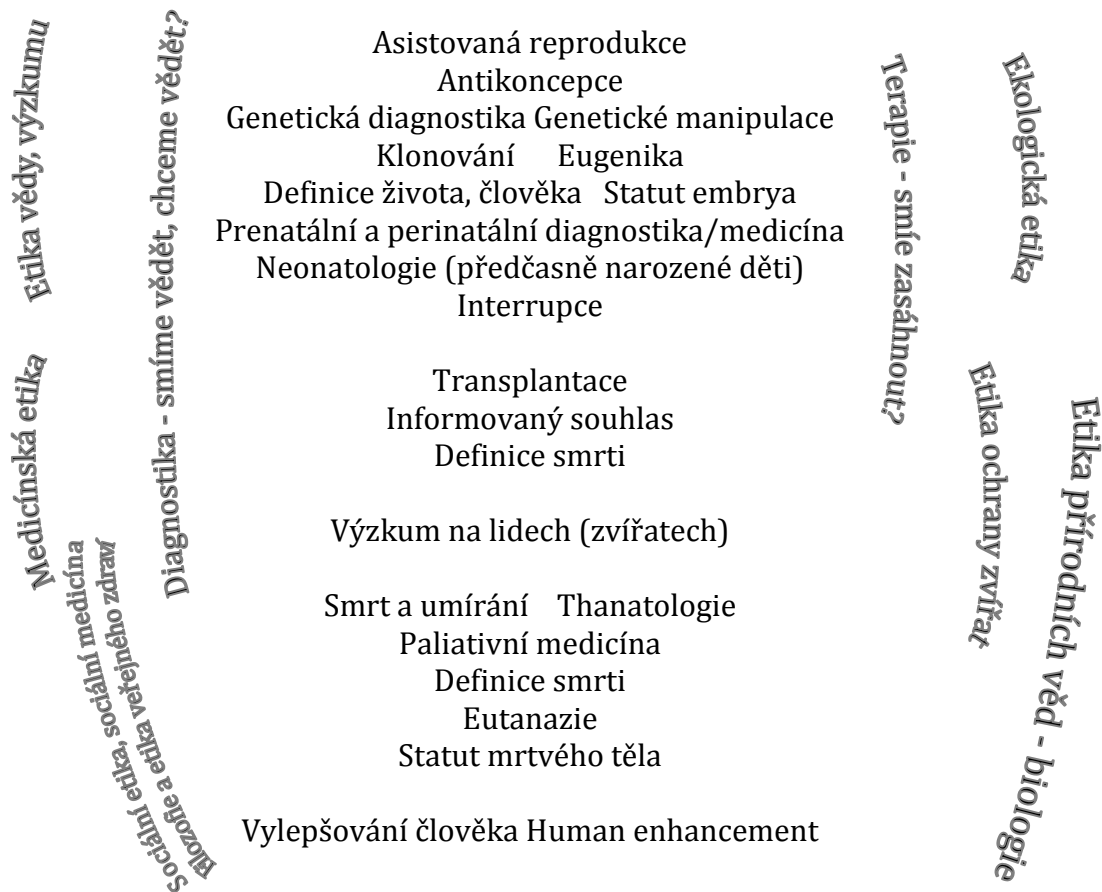
Bioetika je souhrnný název pro celou řadu samostatných disciplín či tematických oblastí aplikované etiky, zejména z blízkosti medicíny a medicínského výzkumu. Označení se začalo používat a prosazovat na přelomu 60. a 70. let 20. století, do značné míry paralelně s užíváním pojmu medicínská etika nebo aplikovaná etika. Proto o bioetice platí zhruba to, co bylo řečeno už na začátku tohoto textu (str. 4–6): iniciačním impulsem pro její zrod bylo šokující prozření po 2. světové válce, zjištění, kam vedlo zneužití vědy nacistickým režimem, kam vede technokratická byrokracie zbavená humanistické kontroly. Dalším podnětem pak byly pokroky medicínských technologií v 60. letech, které kladly etice a filozofii zásadní otázky, jaké si nedokázala zodpovědět medicína samotná.

Jakmile se ale bioetika začala akademicky etablovat, měla tendenci bujet a pojímat do sebe kromě medicínské (zdravotnické, klinické) také etiku vědy (výzkumu) i ekologickou etiku (*life sciences*). Dnes je tedy bioetika buď průřezové téma, které prochází různými obory, nebo samostatný obor, který se ale natolik prolíná s jinými disciplínami aplikované etiky, že je od nich jen stěží odlišitelný – anebo spíše interdisciplinární obor vyžadující spolupráci specialistů různých oborů. Etický diskurs v bioetice je podpírán z jedné strany filozofickým či teologickým diskursem a na druhé straně se jako výstup objevuje diskurs právní a politický (sociální, sociologický). V západních společnostech se v bioetice nápadně angažuje i náboženství, jak jednotlivé církevní instituce a jejich intelektuální grémia, tak teoretičtí teologové. Citlivá témata tak jsou předmětem ideových a ideologických sporů a také paradigmatických předsudků (*bias*).

Tematika a problematika bioetiky je natolik rozsáhlá, že jí v našem kontextu nemůžeme věnovat tolik pozornosti, kolik by si zasloužila. Spokojíme se jen se stručným přehledem.

Problematika částečně spadá do předmětu Etika vědy (ETIV), Ekologická etika (EKET), Filozofické problémy vědy (FIPVE) nebo Filozofie medicíny (FIMED). Zejména ve složce Etika vědy v T-disku je možno nalézt mnoho dalších informací a speciálních materiálů.

Problémy, jimiž se bioetika převážně zabývá:

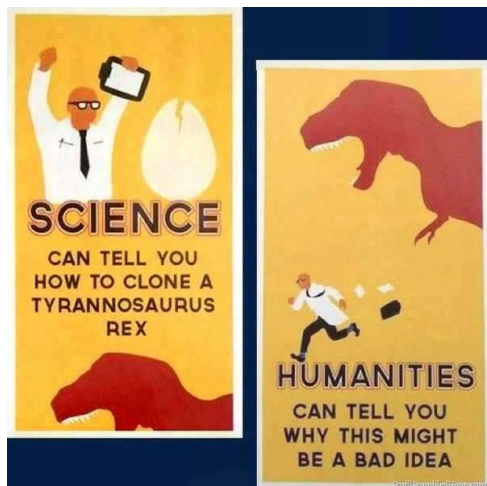

<p>Bioetika – principy Předběžná opatrnost Princip autonomie a autenticity Hippokratův princip neškodit – nonmaleficence Paracelsův princip prospívat – beneficence Deontologie – plnit povinnosti Důstojnost a práva člověka Princip nedotknutelnosti lidského života (katolická církev) Princip správcovství, šafářství (stewardship) Princip dvojího efektu – Jednání má dobrý výstup, ale současně taky špatný následek (nezamýšlená externalita) Princip svobody a odpovědnosti. Svoboda je možná jen s odpovědností Princip spravedlnosti Princip transparentnosti Princip loajality Princip totality a integrity – Nenarušovat základní funkce a celistvost organismu. Ale je-li třeba obětovat část, aby byl zachráněn celek, je nutno to udělat Princip informovaného souhlasu Přirozený zákon Intrinsic and extrinsic values Intrinsic x instrumental values inherentní x instrumentální, utilitární hodnota Slippery slope argument – kluzký svah, nakloněná rovina, spuštěná stavidla Preferenční utilitarismus – Peter Singer Situační etika</p>	<p>Genetické manipulace – otázky, problémy, dilemata Šlechtění, křížení, eugenika Klonování, výroba geneticky identických dvojníků (reprodukční nebo terapeutické, k přímému využití nebo k transplantacím) Mapování genomu. Máme právo vědět? Má někdo právo si tuto genetickou informaci nechat patentovat? Patří informace o vlastní DNA k citlivým osobním údajům vyžadujícím ochranu a utajování? DNA analýza a diagnóza. Máme právo nahlížet osudu do karet? Kdo má potom povinnost zasáhnout proti genetickému předurčení, vrozené dispozici? Viz např. analýzu plodové vody a zjištění, že dítě bude trpět dědičnou nemocí Zásahy do genetické struktury. Výměna, náprava, oprava. Zárodek, nenarozený plod, dospělý Geneticky modifikované organismy (GMO). Zvířata, rostliny, potraviny Genová terapie. Produkce léčiv geneticky modifikovanými organismy Kmenové buňky. Jak je získat? Terapeutickým klonováním? Jak je použít? Základní výzkum. Aplikovaný výzkum. Technologické realizace Šance. Důvody, proč pokračovat ve výzkumu. (Hlavní – věda musí být zvědavá a nezastavit se před žádnou hranicí a tabu) Rizika. Ospravedlní šance rizika? Co působí obavy? Kdo se obává, kdo se morálně rozhořčuje? Jak můžeme zabránit vědeckým omylům, podvodům, excesům, nezodpovědnosti, korupci a následnému zneužití?</p>
--	---

Diskuse, které se v bioetice v druhé půli 20. století vedly, vyústily v ustavování etických komisí a psaní etických kodexů. Odborníci z praxe – lékaři, vědci, ať už v diagnostice, nebo terapii, základním či aplikovaném výzkumu – se naučili chodit si pro radu k filozofům a etikům. Ale přitom je nutno, aby namísto sáhodlouhých disputací poskytli jasná stanoviska a směrodatná doporučení. Diagnostika, terapie i výzkum tak dnes podléhá rozsáhlé a přísné kontrole a regulaci ze strany etických autorit. Tak například naše Rada vlády pro výzkum, vývoj a inovace (RVVI) zřídila Bioetickou komisi. Rada (která se zřejmě změní na úřad nebo možná i ministerstvo pro vědu) je velmi mocným orgánem, jehož předseda, momentálně je to Pavel Bělobrádek z KDU-ČSL, je na úrovni ministra. Rada rozhoduje o rozdělení peněz ze státního rozpočtu pro vědecké ústavy a vysoké školy, ale také o základním směřování vědeckého potenciálu v naší zemi. Momentálně jsou členy Bioetické komise tito univerzitní profesori: Zdeněk Dvořák, Petr Jemelka, Stanislav Komárek, Pavel Martásek, Lubomír Mlčoch, Zdeněk Opatrný, Jaroslav Petr, Karel Smetana, Josef Syka a Tomáš Zima.⁴⁰ Jedině Petr Jemelka je filozof a etik. Předpokládá se ale, že jde o muže moudré a rozumné, sečtělé a poučené, kteří se seznámí s relevantní diskusí bioetických odborníků a následně budou radit a rozhodovat dostatečně kompetentně. Podaří-li

⁴⁰ <http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=668>

se v komunitě bioetiků a zainteresovaných odborníků dosáhnout konsenzu, projeví se to zpřesněním formulací kodexů a podobných psaných dokumentů – a následně i zákonů, a to jak národních, tak nadnárodních. Tak vnikly dokumenty jako např.

Norimberský kodex (1946–47)

Helsinská deklarace WMA – Etické zásady pro lékařský výzkum s účastí lidských bytostí (1964)

Úmluva o lidských právech a biomedicíně (2007)

Deklarace OSN o lidském genomu a lidských právech (1997)

Deklarace práv pacienta (1981)

Podobných dokumentů jsou desítky, pokud míníme jen ty nejrespektovanější. Další stovky existují a stále vznikají v jednotlivých zemích, náboženských pospolitostech, profesních komunitách i občanských iniciativách.

Konsenzus v odborných komunitách se ustavuje především prostřednictvím

výměny názorů v odborných časopisech (webech) a na konferencích. Periodicky se pak stav odborné diskuse ukládá do objemných kompendií a encyklopedií, které pak po řadu let představují odborný standard a referenční publikace oboru.

Proto je důležité osvojit si kritéria odbornosti a kvality, naučit se rozlišovat vědce-badatele od popularizátorů a publicistů, umět rozpoznat seriózní publikace od textů ne dostatečně kvalifikovaných, či dokonce ideologických manipulací, v našem případě třeba ze strany náboženských fundamentalistů nebo krajních pozic politického konzervatismu nebo liberalismu.

Osobně jsem nedůvěřivý jak vůči katolickým konzervativcům, tak evangelikálním fundamentalistům – například z hnutí Pro life. Lidi, kteří argumentují přirozeným zákonem, pokládám za potenciálně nebezpečné dogmatiky a fanatiky. I v táboře katolíků nebo naopak liberálů je ale možno rozlišovat celou škálu radikálních či umírněných postojů. Pokládám za významnou autoritu slavného etika Petera Singera – jemuž ale značná část akademické veřejnosti spílá do cyniků a fašounů.

První generace našich odborníků na lékařskou etiku, v čele s profesorkou Helenou Haškovcovou a profesorkou Martou Munzarovou, už vychovaly desítky následovníků – včetně specialistů na bioetiku. Další experti přišli i z jiných oblastí, jako je teologie, filozofie, právo či přírodní vědy. Za relevantní pokládám zejména tyto: Josef Kuře, Renáta Veselská, Filip Křepelka, David Černý, Marek Vácha, Marek Petrů, Wendy Drozenová, Jan Payne.

David Černý a Adam Doležal působí na Ústavu Ústav státu a práva Akademie věd.⁴¹ Vydávají zde Časopis zdravotnického práva a bioetiky⁴² i sborníky a monografie. Oba rovněž edičně připravili 6. číslo Filosofického časopisu roku 2014.

Filosofický časopis Obsah čísla 6/2014 Téma: Problémy bioetiky

D. Černý, T. Hříbek, Slovo úvodem
D. Černý, Personální identita a interrupce

P. Sýkora, Klíčová úloha metafyzických pojmů a koncepcí v bioetických argumentech týkajících se výskumu lidských embryonálních kmeňových buniek
J. Jirsa, Pojem osoby v diskusi o etice potratů

T. Hříbek, Etika lidského vylepšování a liberální eugenika

K. Pacovská, Etický význam lidství

A. Doležal, Kritická analýza autonomie v bioetice

J. Kuře, Koncept autonomie v medicíně

Recenze

T. Hříbek, Marek Vácha – Radana Königová – Miloš Mauer: Základy moderní lékařské etiky

T. Hříbek, Janet Radcliffe Richards: The Ethics of Transplants

⁴¹ <http://www.ilaw.cas.cz/>

⁴² <http://www.ilaw.cas.cz/medlawjournal/index.php/medlawjournal>

Brněnská Akademie třetího věku Kurz spirituální dimenze člověka

Brněnská akademie třetího věku

>>>

Základní informace o kurzech
Cesta ke zdraví a Spirituální
dimenze člověka

Přihláška do kurzu

Fotogalerie

Závěrečné přednášky

akademického roku 2014/2015

Přednáška brněnského biskupa

Mons. ThLic. Vojtěcha Cikrleho

Vzdělávání seniorů

Základní informace o kurzech Cesta ke zdraví a Spirituální dimenze člověka

V akademickém roce 2015/2016 se ve velkém Bakalově sále v Brně, Žerotínovo nám. 6, uskuteční dva kurzy zaměřené na přípravu k životu ve vyšším věku. Na jejich pořádání se podílejí Brněnská akademie třetího věku, Biskupství brněnské, Hippokrates a další instituce. Záštitu převzal odbor zdraví Magistrátu města Brna.

Přednášky se konají od října 2015 do května 2016 a probíhají ve dvoutýdenních intervalech vždy v pátek odpoledne. Přednášky kurzu Zdraví je dar začínají vždy ve 13 hod. a přednášky kurzu Spirituální dimenze člověka v 15 hod. Posluchači obdrží sylaby přednášek.

Zdraví je dar a je potřeba o ně pečovat

Začátek přednášek ve 13:00 hod.

Zařazená témata

Starý člověk v rodině, Proč sledovat krevní tlak, Diabetes mellitus ve vyšším věku, Zdraví, která cvičí, neboli, Předcházíme onemocnění srdce a cév, Prevence chorob zažívacího ústrojí, Stáří je privilegium, Věk a choroby štítné žlázy, První pomoc při srdečních příhodách, Eutanazie: pro a proti, Co je to diabetes druhého typu, Exkurze do botanické zahrady léčivých rostlin, Revmatická onemocnění a věk.

Přednášejí

Prof. MUDr. Miroslav Souček, CSc., Doc. PaedDr. Mojmir Vážanský, CSc., prof. MUDr. Pavel Weber, CSc., prof. MUDr. Aleš Hep, CSc., prof. MUDr. Květoslav Šípr, CSc., doc. MUDr. Mojmir Blaha, CSc., doc. PaedDr. Jitka Konečková, Ph.D., MUDr. Ivan Řiháček, Ph.D., MUDr. Jindřich Ořovský, Ph.D., Mgr. MUDr.

Nezkušený čtenář musí být obezřetný. Pod slibným názvem Bioetika a lékařská etika se skrývá portál Katolické teologické fakulty UK.⁴³ Rovněž internetový časopis Scripta bioethica byl veden katolickými intelektuály. Od roku 2008 je ale v podstatě nefunkční.⁴⁴ Podobně Bios – Společnost pro bioetiku je katolická, i když to nepřiznává. Její web je od roku 2011 nefunkční.⁴⁵ Pod názvem Bioetika se skrývá poměrně obskurní spolek brněnského biskupství.⁴⁶

Naproti tomu doktorský studijní program Bioetika na Lékařské fakultě UK bude jistě serióznější.⁴⁷

Jak už bylo řečeno ve vstupní kapitole – katolická

orientace nevádí, vadí to, že se nepřiznává a tváří se jako objektivní a nestranná.

Opět platí, co už bylo řečeno výše – ve srovnání s námi je Slovensko i v bioetice velmoc – většinou ovšem jednostranně katolická.

Následující tituly je možno doporučit jako ukázkou dostatečně odborných a přitom objektivních a nestranných publikací, i když fakticky jde o katolické autory:

VÁCHA, Marek; KOENIGOVÁ, Radana; MAUER, Miloš. *Základy moderní lékařské etiky*. Praha: Portál, 2012.

DOLISTA, Josef. *Úvod do bioetického myšlení*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2013.

ČERNÝ, David; DOLEŽAL, Adam (eds). *Smrt a umírání. Etické, právní a medicínské otázky na konci života*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2013.

ČERNÝ, David; DOLEŽAL, Adam; DOLEŽAL, Tomáš. *Kmenové buňky – etické a právní aspekty výzkumu*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2013.

ČERNÝ, David; DOLEŽAL, Adam. (eds.) *Etické a právní aspekty výzkumu kmenových buněk. Sborník z konference*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2013.

ČERNÝ, David (ed.) *Lidské embryo v perspektivě bioetiky*. Praha: CEVRO institut, 2011.

Viz také blog Davida Černého: kontrafikce.blogspot.cz

ONDOK, Josef Petr. *Bioetika, biotechnologie a biomedicína*. Praha: Triton, 2005.

I následující publikaci je možno pokládat za referenční:

JEMELKA, Petr. *Bioetika*. Brno: MU, 2008.

Anglické encyklopedie a kompendia jsou v příloze a také ve složce Ebooks Aplikovaná etika.

⁴³ <http://bioetika.ktf.cuni.cz/>

⁴⁴ <http://mujweb.cz/bioetika/>

⁴⁵ <http://www.bios-bioetika.cz/>

⁴⁶ <http://www.bioetika.cz/>

⁴⁷ <http://uhsl.wz.cz/obsah.php?clanek=etikadok>

14 Etika v práci historika

Téma tohoto semináře se do značné míry překrývá s látkou probíranou v předmětu Etika vědy (ETIV).

Podle některých je věda eticky neutrální – podobně jako třeba ekonomika. Problematická snad může být až aplikace, tedy zneužití jejích výsledků, například vojáky, politiky, obchodníky, případně občany jako spotřebiteli.

Podle jiných teorií, jež jdou filozoficky až k podstatě vědy samé, má věda své etické aspekty právě už ve svém založení – jak v určení svého předmětu, tak ve volbě metody.

Pokud připustíme, že věda má etickou dimenzi, pak zřejmě rozlišíme:

- etické otázky a problémy spočívající ve vědě samé (přijetí výchozího paradigmatu, formulace výzkumných otázek a badatelských hypotéz, vymezení předmětu, volba metody, sběr faktů, popis, vyhodnocení, vedení experimentů, design výzkumu, pokus o stanovení zákonitostí, shrnující teorie, interpretace a aplikace atd.)
- étos práce vědce, profesní etika vědce dané specializace, řemeslná rutina (individuální etika, osobní poctivost, čestnost)
- stavovská etika vědců dané specializace (kolektivní etika, ctnosti komunity)
- etický rozměr následného užití výsledků vědecké práce (zneužití)

Přírodní vědy se tradičně snažily zprostit etické dimenze, tvrdily, že jsou z podstaty věci objektivní, neutrální, stojí na sběru fakt a konstatování zákonitostí ze statistické četnosti zjištěných pravidelností. To je typické stanovisko vědeckého pozitivismu, který se tak úspěšně rozvíjel v 19. a 20. století – a který v hlavách některých vědců i v celých komunitách straší dodnes. Dokonce i v sociálních a humanitních vědách, například v sociologii či historiografii. Někteří sociologové, psychologové, kulturní antropologové i historici jsou v pokušení myslet si, že pokud si jednoduše zakážou jakékoli subjektivní hodnocení (například používání příznakových slov), budou automaticky pracovat neutrálně a dosáhnou objektivního poznání, které bude obecně srozumitelné a všemi neproblematicky přijato jako pravdivé. Naštěstí se už v průběhu 20. století potvrzovala nespelnitelnost takového ideálu. O neutrální hledisko, nezaujatý úhel pohledu (*NPOV – neutral point of view*) se sice můžeme a máme snažit, ale nikdy se nám to zcela nepodaří. Lépe je svá předporozumění (paradigmatická nastavení) i své osobní sklony (*bias*) přiznat a nadále s nimi kalkulovat, jak nás naučila fenomenologie a hermeneutika. Nadhled nad tím, jak ve vědách fungují paradigmatata, nám poskytl Thomas S. Kuhn. Subjektivnímu zkreslení se nevyhneme, ale s jistou mírou pokory můžeme eliminovat škody, jež takovým zkreslením způsobuje dogmatická zaslepenost. O to se snaží například chápací (rozumějící) či interpretativní sociologie – a také historiografie.

V dějepisectví si toto vše musíme ujasnit už v průběhu filozofického promýšlení vlastních základů oboru jako takového – v teorii historiografie. Tyto otázky a problémy se probírají zpravidla ve vstupních přednáškách na začátku vysokoškolského studia.⁴⁸ Moudří učitelé se k nim vrátí až těsně před ukončením studia – protože problém se teprve tehdy začíná projevovat ve své hloubce a naléhavosti. Někteří pokorně přiznávají, že pochybují o tom, že historik je vědec – je možná spíše literát, nebo dokonce vypravěč příběhů (mýtů), či terapeut, který nás smiřuje s časem, osudem. Dokážou toto o sobě říct filozofové?

⁴⁸ IGGERS, Georg G. *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivnosti k postmoderní výzvě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

MÁREK, Jaroslav. *O historismu a dějepisectví*. Praha: Academia, 1992.

TŘEŠTÍK, Dušan. *Mysliť dějiny*. Praha: Paseka, 199.

NODL, Martin. *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno: CDK, 2007.

VEYNE, Paul. *Jak se píšou dějiny*. Praha: Pavel Mervart, 2010.

HORSKÝ, Jan. *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*. Praha: Argo, 2009.

Způsob, jak založit vědu, konkrétní výzkum, východisko, které konkrétní badatel zvolí pro svůj přístup ke zkoumanému předmětu – to vše je nutno přičíst k výsledku bádání, případně právě od výsledku odečíst jako logické zakalení dané použitou optikou. Konkrétně v českém dějepisectví jsme tyto paradigmatické střety zažili na sporech o povahu českých dějin, například mezi koncepcemi Josefa Dobrovského, Františka Palackého, Tomáše G. Masaryka, Josefa Pekaře, Josefa Šusty a dalších. Podobné spory se odehrávají o pojetí a výklad německé okupace, vztahu Čechů a Němců, poválečného odsunu (viz např. kontroverze okolo historika Jana Křena). A dodnes jsme nenalezli optimální způsob, jak zpracovat nedávné dějiny vlády komunistů (spory o ÚSTR – Ústav pro studium totalitních režimů) a jak o této epoše učit ve školách.

Vědecké disciplíny a jednotliví badatelé bývají zatíženi ideovými a ideologickými předsudky politickými i náboženskými. Do hry vstupují vlastenecké city a různé křivdy, jež si národy vzájemně způsobily.

Teprve až když si toto všechno uvědomíme, přistoupíme k postulování profesní etiky vědce, řemeslné i osobní poctivosti historika.⁴⁹ Právě tento etický důraz vložil naší vědě do vínku Tomáš G. Masaryk svým vášnivým zápasem o pravdu a vědeckou poctivost ve sporu o Rukopisy – proti všem údajným vlastencům, kteří své národní city chtěli založit na lžích nebo nepodložených faktech. Solidnímu řemeslu i osobní poctivosti se studenti učí už od vstupních seminářů v prvním ročníku vysokoškolského studia a dále pak ve všech metodologických seminářích či seminářích k psaní svých kvalifikačních prací.

Přesto se ale stává, že jednotlivci trapně selžou, buď z nedbalosti, nebo s nečestnými úmysly.

Pak se můžeme ptát, mají-li historici něco jako cech, stavovskou organizaci, která by se mohla pokusit způsobem, jaký jsme si už představili na jiných profesích, zvýšit kvalitu výkonu povolání a tím jeho společenskou prestiž. Šlo by o etické komise, etické kodexy, případové studie, audity, případně jiné etické stimuly, jako jsou například ceny a anticeny. Dějepisectví se jako obor ustavilo už v 19. století a od té doby se v rámci jeho komunity vedou nepřetržité spory o základy této disciplíny – plodné spory. Už v roce 1872 vznikl u nás Historický klub. Dnes máme Sdružení historiků České republiky. Nějaké zvláštní aktivity ale nevyvíjí. Zřejmě poslední větší akce byla X. sjezd – v Ostravě. Směrem do zahraničí naši zemi reprezentuje Český národní komitét historiků. Určitě živější bude Asociace učitelů dějepisu. Podobných dílčích asociací a komunit je víc.

<http://konference.osu.cz/sjezd2011ostrava>
e-mail: sjezd2011ostrava@osu.cz

Sdružení historiků (Historický klub 1872)

Sdružení historiků ČR (Historický klub 1872) naplňuje jako svůj základní programový cíl: rozvíjet historické vědy, popularizovat je a působit na vytváření historického vědomí, spolupracovat s dalšími historickými pracovišti – s vědeckými ústavy, vysokými školami, muzei a archivy (doma i v zahraničí), podporovat činnost svých regionálních poboček a kolektivních členů a vydávat svůj časopis – Zpravodaj Historického klubu. Dále rozvíjí podporu mladých a začínajících historiků, kromě udělování cen Josefa Šusty a Josefa Pekaře, pořádá odborná setkání doktorandů. Realizuje také další publikační a přednáškovou činnost, pořádá tematické exkurze. Je spolupořadatelem sjezdů českých historiků, ve spolupráci s ostravskou univerzitou zahájilo v roce 2010 přípravy na X. sjezd českých historiků v Ostravě (14.-16. září 2011). Sdružení má čtyři regionální pobočky – v Hradci Králové, v Opavě, v Pardubicích a v Liberci. V rámci poboček se rozvíjí bohatá činnost, pobočky pořádají či se spolupodílejí ve svých místech na pořádání odborných konferencí, přednášek, besed, výstav, pracovních seminářů či soutěží studentů. Za významnou součást činnosti lze pokládat spolupráci SH ČR s příbuznými společnostmi – s Maticí moravskou či s Jihočeskou obcí historickou, a zejména pak zájmové propojení s partnerskými organizacemi – s kolektivními členy Sdružení historiků, které mají sice specifické zaměření, ale ve vztahu k výzkumu a popularizaci dějin sledují obdobné cíle jako SH ČR. Jedná se o Asociaci učitelů dějepisu, o Pekařovu společnost Českého ráje, o Společnost Edvarda Beneše, o Společnost pro hos-

⁴⁹ Viz např. BLOCH, M. *Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo*. Praha: Svoboda, 1967.

podářské a sociální dějiny a o Unii Comenius. Za důležitou lze pokládat též součinnost s Asociací učitelů dějepisu (ASUD), zaměřenou na péči o úroveň výuky dějepisu na základních a středních školách. Nově byla navázána výraznější spolupráce s Českou archivní společností a také s Českou asociací orální historie. Významná je aktivní mezinárodní spolupráce SH ČR v úzké součinnosti s Českým národním komitétem historiků. SH ČR se významně zapojilo do příprav české účasti na XXI. světovém kongresu historických věd v Amsterdamu v roce 2010, připravilo a spolurealizovalo programově českou sekci na 47. sjezdu německých historiků v Drážďanech (2008), v dubnu 2009 byla podepsána smlouva o spolupráci s polským sdružením historiků, v prosinci 2010 byla podepsána analogická smlouva o spolupráci se Slovenskou historickou společností. V září 2011 byl na valném shromáždění SH ČR konaném rámci X. sjezdu českých historiků v Ostravě zvolen nový výbor, předsedou SH ČR byl zvolen prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. Následné valné shromáždění se konalo na začátku prosince roku 2013. Kromě představení hlavních oblastí činnosti SH ČR, vyslovilo souhlas se zvýšením členských příspěvků SH ČR k 1. 1. 2014, schválilo ustavení nové regionální pobočky SH ČR v Liberci a představilo novou webovou stránku SH ČR – <http://www.sdruzenihistoriku.cz>

Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872)

Filozofická fakulta UK Praha

Nám. J. Palacha 2

116 38 Praha 1

tel: +420257286348

www: <http://www.sdruzenihistoriku.cz/>

Předseda:

prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc.

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

Vlašská 9

118 40 Praha 1

tel: +420257286348

V žádné z těchto našich asociací historiků ale dosud nevznikl kvas vedoucí k formulacím etických zásad práce historika, nebyl sepsán žádný etický kodex ani ustavena etická komise. Jediní, kdo se u nás vůbec tohoto tématu dotkli, byli Jaroslav Mezník a Jan Horský. Například ve Švýcarsku mají historikové obsáhlý etický kodex a v Polsku se badatelé vážně zabývají etikou práce historika.

Jaroslav MEZNÍK

Etika historikovy práce

Budu stručný a nebudu se zabývat teoretickými problémy. Morální aspekt historikovy práce má několik rovin. Budu se zabývat třemi z nich. První souvisí přímo s historickým řemeslem a ve svých základních postulátech je celkem jasná; i zde ovšem dospějeme k některým otázkám, kde mnozí z vás nebudou s mými názory zcela souhlasit. Druhá je problematičtější: jde o otázku, do jaké míry a jak má historik hodnotit. Konečně třetí se týká vztahu historika a společnosti, tedy problému, zda má historik právo být „čistým vědcem“, do jaké míry právě profese historika jej zavazuje k tomu, aby se podílel na dění ve společnosti.

1

U některých základních pravidel etiky historikovy práce se zastavím jen stručně. Vystihuje je prohlášení, které musejí posluchači historie napsat na začátku své bakalářské či diplomové práce: že pracovali samostatně na základě uvedených pramenů a literatury. Toto pravidlo je ovšem někdy porušováno: historik opíše několik odstavců od jiného autora, a to i s poznámkami, aniž by jmenoval dílo, z něhož čerpal. Na štěstí se na to většinou přijde, takže tyto morální poklesky jsou následně trestány ostudou. Je ovšem ještě jeden poněkud rafinovanější postup: historik přebírá údaje z nějaké starší práce, jednou ji ocituje, ale pak z ní uvádí signatury pramenů, které nikdy neviděl. Někdy není ukradena část textu, ale myšlenka. V tomto případě je už obtížnější usvědčit pachatele, protože nelze vyloučit, že táž myšlenka může napadnout nezávisle dva historiky.

Kdysi patřila k požadavkům historické práce úplnost heuristiky. Dnes je to složitější. Nejen proto, že zvláště u novějších a nejnovějších dějin se historik potýká s množstvím archivního materiálu, který všechen nelze zvládnout. Historická produkce je dnes tak obrovská, že je prostě nemožné ji obsáhnout, a to nejen v rámci světové historiografie, ale dokonce ani v rámci historiografie české. Úplnost heuristiky lze proto požadovat jen od prací velice úzce zaměřených. To ovšem nemění nic na tom, že úsilí po co neúplnější heuristice a také studium širší literatury nadále patří k povinnostem historika.

K tomu čtyři poznámky. Především je nutno vidět rozdílné možnosti, které mají historikové z univerzitních měst (a zvláště z Prahy), a jiných míst, kde je nejen cizí, ale i domácí literatura méně dostupná. Tím více je třeba ocenit kvalitní práce historiků, kteří nežijí v univerzitních městech.

Druhá poznámka bude kontroverznější. Volá se po tom, aby naše historiografie nebyla provinční, do sebe uzavřená, aby vstřebávala metody a jiné podněty, které se objevují ve světové historické literatuře. To je nepochybně správné. Někteří historikové se však domnívají, že tuto provinciálnost překonají častými cestami do zahraničí (pokud možno za grantové peníze) a hojnými citacemi zahraniční literatury. Nepodceňuji význam studijních cest, ale pokud se znalost cizí literatury a také styky se spřízněnými badateli z jiných zemí nepromítnou v kvalitě práce, tedy v nových poznátcích, postupech a myšlenkách, jde o vyhozené peníze.

Třetí poznámka navazuje na druhou. U některých historiků existuje představa, že práce je tím vědeckější, čím více místa v ní zabírají poznámky a čím více děl v nich bude uváděno. Tento styl sepisování historických prací přispívá k tomu, že mnoho historických studií se nedá číst. Přitom by mělo patřit k zásadám historikovy práce, že je nemravné uvádět v poznámkách práce, které jsme nečetli (pokud výslovně nenapišeme, že nám tyto práce nebyly dostupné). Proti této zásadě se mnozí z nás (včetně mne) někdy prohřešili, jde však o to, abychom ji přijali a řídili se jí.

Čtvrtá poznámka se týká Historického ústavu. Jsme vděční této instituci, že se nadále zabývá bibliografií české historické produkce. Je mi však líto, že se upustilo od bibliografií pětiletých a že roční bibliografie vycházejí s obrovským zpožděním. Upřímně řečeno: roku 1999 mne již bibliografie za rok 1992 příliš nezajímá. Kolik z nás po tak zpožděné bibliografii vůbec sáhne? Preciznosti byla až příliš dána přednost před účelností. Na druhé straně musím ocenit, že v Českém časopise historickém nalézám přehled studií, otištěných v našich i cizích časopisech a sbornících. To je skutečně cenná služba všem historikům.

II

Přecházím k problematice hodnocení. Skalní pozitivisté tvrdí, že historikovi nepřísluší hodnotit, zvláště pokud jde o historické postavy a jejich činy, že se má snažit jenom je vysvětlit a pochopit. S tímto postojem nesouhlasím. Mohou sice existovat dílčí faktografické studie, u nichž nejsou hodnotící soudy nezbytné. Jiné je to však tam, kde se historik zabývá širšími tématy, zvláště jde-li o monografická díla o jednotlivých osobnostech a o díla syntetická. Podle mého mínění se historik, který nechce hodnotit, zpronevěruje svému poslání. Nemluvě o tom, že historie bez hodnocení je suchá, je to polévka bez koření. Jenže v okamžiku, kdy historik přistupuje k hodnocení, vyvstávají některé etické problémy. Když historik hodnotí, bere totiž na sebe závazky, které by měli mít soudci, včetně všestranného posouzení „skutkové podstaty“ a „polehčujících okolností“. Hodnocení nesmí být černobílé a nemělo by vycházet z jednostranné a subjektivní stupnice hodnot, které zastává historik. Nemělo by jít o plané moralizování.

Černobílé hodnocení bylo příznačné pro dogmatický marxismus-leninismus, u nás zvláště v padesátých letech, znovu pak v letech sedmdesátých a osmdesátých. Ale nemylně se: prvky černobílého vidění nalézáme i u historiků, kteří působili u nás koncem 19. a v prvních čtyřech desetiletích 20. století. Tehdy mohli lidé jednat a vyjadřovat se celkem svobodně a často si neuvědomovali, že lidé v minulosti byli někdy v jiné situaci. Bylo pak snadné briskně odsoudit osoby, které nebyly ochotny za ideu, kterou uctíval historik, obětovat „hrdla a statky“.

Pak přišla nacistická okupace a po ní čtyřicetiletá éra komunistické nadvlády. Pokud člověk nežil v emigraci, ve vězení nebo v ilegality, musel se do jisté míry přizpůsobit. Byly zde ovšem obrovské rozdíly v míře tohoto přizpůsobování, tedy v míře, která byla vyžadována, a v míře, které toto přizpůsobování u jednotlivých osob dosáhlo. Ale pod tlakem byl každý. Právě tato zkušenost nás poučila, že některé ostré soudy týkající se minulosti byly poněkud neuvážené. I v minulosti byli lidé pod tlakem, a to nejen pod tlakem mocenským, ale také pod tlakem různých tendencí, které se ve společnosti prosazovaly. Týkalo se to zvláště převratných událostí. Bylo např. oprávněné psát opovrživě o „kolísavosti“ českých a moravských šlechticů za husitské revoluce?

Stávalo se, že příkré hodnocení některých historiků se dostalo do protikladu s jednáním historika samého. Tak např. významný historik těžce zkritizoval konšely jednoho města za to, že kapitulovali před silným vojskem, které k městu přitrhlo, zanedlouho nejprve ostře odsoudil sovětskou okupaci z roku 1968 a pak – za necelého půl roku – kapituloval a svůj protest pokorně odvolal. Takových případů rozdílných kritérií při posuzování osob minulých a vlastního jednání jsme zažili mnoho. Přitom historikům nehrozila ztráta „hrdla“, jak tomu bylo často u osob, které kritizovali. Spravedlivé hodnocení minulosti předpokládá tedy pochopit, vážít problémy a rizika těch, které hodnotíme, a neměřit minulost jinak než sebe sama.

Jestliže se domnívám, že při hodnocení událostí i historických osobností bychom měli být velmi uvážliví, ne tvrdím, že bychom neměli být někdy i tvrdí. To obojí platí i o hodnocení české historiografie z let 1948–1989. Musím znovu připomenout, že historikové byli v totalitních systémech podrobena velkému tlaku. Lze stěží předpokládat, že by se všichni chovali výrazně jinak, než většina společnosti. Kromě toho mnozí z nich prošli určitým vývojem. Václav Havel kdysi napsal, že jsme „všichni vinní“. Tento jeho výrok byl mnohými odmítnut, za sebe mohu říci, že – vyjmu-li politické vězně z padesátých let – s tímto výrokem souhlasím. Každý z nás se dopustil něčeho, za co by se měl stydět. Jsou ovšem velké rozdíly v tom, jak moc se kdo přizpůsoboval, jak moc obětoval na to, aby se prosadil, jak moc (a zda vůbec) škodil jiným a také zda a do jaké míry jiným pomáhal. Přitom je zde více kritérií. Jedním ze základních musí být u historiků hodnota jejich historického díla, ale morální aspekty nelze opomenout.

Pochopí situaci historiků za bolševické éry ti, kteří období nejhroššího útlaku nezažili, a budou nás a naši historickou práci v budoucnosti soudit? Platí zde totéž, co platí v obecné rovině: historik, který chce hodnotit, musí na jedné straně přihlížet k dané situaci a na druhé straně ve svém životě pracovat a jednat tak, aby měl právo hodnotit.

III

Dostávám se k třetímu tématu: historik a společnost. O tom jen pár slov.

V minulosti hráli historikové v politickém životě naší společnosti významnou úlohu. František Palacký byl „otcem národa“, Josef Pekař psal komentáře k současným událostem a téměř kandidoval na prezidenta republiky,

Josef Šusta a Kamil Krofta byli ministři. Za nacistické okupace byla řada historiků vězněna a někteří byli popraveni, totéž platí také o padesátých letech; v sedmdesátých letech patřili historikové k nejpočetněji zastoupeným profesním skupinám mezi prvními signatáři Charty 77. Dnes sice najdeme historiky, kteří se bohudík neštítí podílet se na politickém životě, ať už členstvím v politických stranách a jiných organizacích, činností v místní samosprávě či publicistikou. Ale celkově podle mého mínění účast historiků na veřejném životě značně poklesla. Zvláště nápadné je to bohužel u mladší generace historiků. Mám dojem, že se dnes značná část historiků uzavírá do ulity své vědy. To je podle mého mínění velká chyba, a nejen chyba: jde o dluh, který mají dnes historikové vůči společnosti. Studium dějin ve mně utvrdilo přesvědčení, že každý z nás může – i když třeba nepatrným dílem – ovlivnit vývoj společnosti. To ovšem znamená, že je také za tento vývoj odpovědný. A kdo by měl tuto odpovědnost nést více, než ti, kteří se dějinami společnosti zabývají?

Vím, že mnozí z vás nesouhlasí s tím, co jsem právě řekl. Jako bych slyšel: „Chci být nezávislý.“ „Stačí, když dělám poctivě svou práci.“ „Mne politika nebaví.“ Nikomu nechci brát jeho názory. Mým názorem však je, že dobrý a poctivý historik by měl být také dobrým a poctivým občanem, který nese svůj podíl odpovědnosti za historický vývoj.

Příspěvek byl přednesen dne 12. září 1999 na 8. sjezdu historiků ČR v Hradci Králové. Byl otištěn ve 4. čísle Českého časopisu historického 1999; na internetu publikován se svolením vedoucího redaktora prof. PhDr. Františka Šmahela. <http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/meznik.htm>

Jaké konflikty a etická dilemata v práci historika nastávají?

Může jít o porušení pravidel a nízkou kvalitu práce, tedy v podstatě řemeslné selhání. Nejčastěji jde o plagiáty, nepřiznané nebo špatně doložené citace a parafráze. Občas i o vědomé podvody. Jindy historik prostě svou práci odbyl, špatně si prostudoval prameny, neznal relevantní sekundární literaturu. Na tyto nešvary dozírá jednak sama obec ostatních historiků či širší intelektuální veřejnost, jednak celá řada expertů. Kritika se objeví v recenzích v odborných a populárních médiích a v oponentních posudcích v redakcích či grantových agenturách. Ostuda, kterou viník sklídí, je jak pro něj, tak i pro ostatní negativní etickou stimulací, která upevňuje vysoké standardy kvality práce.

K četným konfliktům se svědomím vede nevhodný systém financování a hodnocení vědecké práce. Badatelé se učí zaměřovat výzkum ekonomicky lukrativním směrem, publikují salámovou metodou, tedy dávkuje své výstupy tak, aby za ně získali víc publikačních bodů, prodávají výsledky své práce opakovaně, jen nepatrně pozměněné atd. Bohužel je k tomu nutí ekonomická situace jejich pracovišť a vládní vědecká politika.

Častou chybou je, když historik podlehne svodům ideologie, přepjatého vlastenectví či svých osobních zaujatostí. Nikdo nemůže být zcela neutrální, neosobní – ale excesy stranictví, které zatemňují mysl, jsou po právu odbornou komunitou kritizovány a sankcionovány. To je například jev, kterému se dnes říká **popíračství**. David Irving je amatérský historik, který nepokrytě sympatizuje s Hitlerem a píše knihy, v nichž popírá holokaust a snižuje vinu nacistického režimu na hrůzách druhé světové války.

Jiný problém nastává, když k jednostranným interpretacím je nucena celá komunita historiků – buď vládou, mezinárodním společenstvím, nebo třeba módní politickou korektností. Příkladem by mohlo být opět popíračství, ale tentokrát z druhé strany: Má vláda právo zakázat historikům mít vlastní názor a projevovat sklon k osobité interpretaci dějin? Není to omezení svobody projevu? Je možno vědě nadiktovat, co má být jejím výstupem? I když jistě víme, oč jde v případě popírání holokaustu a proč je nutné popírače difamovat – v případě arménské genocidy to už možná tak jednoznačně jasné není. Turecko uznává, že se dopustilo chyb a lituje obětí – jen nesouhlasí s tím, že šlo o vědomou a cílenou genocidu. Spor se tedy vede právě o ono slůvko genocida. Putin nařídil, že ruští historikové musí zastávat oficiální výklad dějin druhé světové války – kdo by snižoval roli Rudé armády, bude souzen. V pobaltských zemích nebo třeba na Ukrajině se ale legitimně zkoumá, co bylo větší zlo, zda nacistický, nebo stalinský režim, a co bylo vlastně osvobozením a od čeho.

Jednostranné interpretace jsou logické, pokud se dějiny píší jako dějiny národů, států, územních celků či panovnických dynastií. Historik je vlastně mýtopravce, strážce identity národa a jeho kontinuity v čase. V dnešním globalizujícím se světě a v atmosféře rostoucí spolupráce a rušení bariér mezi státy a národy, a navíc ve společnosti, v níž žije stále více cizinců, imigrantů, roste potřeba dějepisu, který by dále nejitřil staré rány a neprohluboval bariéry mezi skupinami lidí. Je ale takové dějepisectví možné? Vznikly už „politicky korektní“ učebnice dějepisu, které mají fungovat interkulturně – například společně pro děti v Německu i ve Francii. Nebude ale taková historie vyprázdněná – když nemůže nazývat věci pravými jmény, když bude obcházet křivdy, které si oba národy vzájemně způsobily?

Doporučená četba:

Velmi pěknou diplomovou práci na dané téma napsala Veronika Žurková. Jde v podstatě o jediný text u nás, který se problematikou takto obšírně a systematicky zabývá.

ŽURKOVÁ, Veronika. *Etika v práci historika*. Diplomová práce. Ostrava: FF OU, 2012.

15 Křesťanská sociální nauka

Sociální učení katolické církve

Vstupní teze

Křesťanství tradičně hlásalo a praktikovalo individuální etiku. Kladlo důraz na člověka, jeho nitro, srdce, vůli. Méně už na rozum, práci. V 19. a zejména ve 20. století se však v křesťanských církvích i v moderní teologii začal objevovat nový pohyb. V nové době někteří křesťanští myslitelé docenili sociální rozměr etiky. Církev se začaly zajímat o celospolečenské dění a angažovat se v řešení jeho problémů, nevyhýbají se ani politice, vědě, hospodářství, ekologii. Misijním polem sociálně a politicky uvědomělé křesťanské teologie se stává celý tento svět. Moderní církevní sociální etika je však nesena spiritualitou, není jen politickým programem, ideologií, světovým názorem.

V katolickém prostředí byl zájem o sociální problematiku v 19. století do značné míry způsoben odůvodněnými obavami tradicionalistické církevní hierarchie z rostoucího dělnického hnutí, sociálně-demokratických stran a komunistické ideologie. Strategie církevního vedení i oficiální katolická teologie vedla urputný zápas proti modernismu, což byl jednak název pro dobový myšlenkový a aktivistický proud jisté části katolického duchovenstva a intelektuálů v druhé půli 19. století, jednak obecný název pro modernizaci, tedy myšlenkový a sociální pohyb charakterizující celou epochu moderny. Vydávání papežských encyklik a jiných oficiálních dokumentů k naléhavým sociálním, politickým, a v podstatě vlastně sociálně etickým otázkám doby na přelomu 19. a 20. století bylo vedeno poněkud pokryteckou snahou uhájit z tradičních středověkých pozic, co se dá, a teprve tam, kde už se moderní době čelit nedá, učinit jí pragmatické ústupky. Nicméně některé tyto dokumenty obsahovaly pozoruhodné a i do budoucna inspirativní myšlenky a formulace.

Výrazné přitakání nové době provedl teprve až Druhý vatikánský koncil v letech 1962–1965.

Sociální etiku pak mimořádně výrazně prosazoval papež Jan Pavel II., (papežem v letech 1978–2005), který ještě jako Karol Wojtyła působil na katolické univerzitě jako profesor etiky. Jeho sociální encykliky výrazně dotvořily celek sociálního učení katolické církve, které je pozoruhodným přínosem k řešení palčivých problémů současného světa.

Liberální protestantská teologie k těmto tématům dospěla dokonce dříve a vždy se jim věnovala mnohem intenzivněji. Teze významných protestantských teologů zabývajících se sociální etikou či sociální teologií jsou však slyšet spíše v převážně protestantských zemích, jako je Švýcarsko, částečně Německo nebo anglosaský svět. Vzhledem k tomu, že protestantismus je organizačně roztržštěný, nemívají texty protestantských teologů a dokumenty jejich církví náležitý celosvětový ohlas – i když bývají někdy velmi precizně zpracované, anebo se mezi nimi najdou velmi originální nápady, a nechybí ani návrhy radikálních řešení.

Křesťanská antropologie a sociální etika

Pro židovsko-křesťanskou tradici je základem člověk, tedy antropologické paradigma – nikoli sociologické paradigma, podle něž je základem skupina. Tento klasický biblický personalismus byl ovšem svým způsobem znovu objeven a náležitě doceněn až ve 20. století, když na něj poukázali židovští myslitelé jako Martin Buber či Franz Rosenzweig nebo protestantští teologové jako Ferdinand Ebner či Emil Brunner. V katolickém pojetí je základem člověk jako **osoba** (persona), jejíž výjimečnost je charakterizována tím, že je jí přiznána **důstojnost**. Někteří protestanti toto pojetí mají za příliš metafyzické, ontologické, statické – člověk = substance, důstojnost = akcidens. Nabízejí proto spíše relační, dynamický model – člověk je bytostně konstituován vztahy, interpersonálními vztahy, vztahem Boha k člověku, vztahem člověka k Bohu, vztahy mezilidskými. V každém případě ale společenské instituce, řády, struktury mají sloužit člověku, nikoli naopak.

Katoličtí teologové odvozují mimořádnost člověka, na rozdíl od jiných tvorů, od toho, že byl stvořen k Božímu obrazu. Proto má **rozum**, **sebevědomí** (sebeurčení), **svobodu**, a také **odpovědnost**. Důraz na rozum je jistě dán odkazem scholastiky a aristotelismu. Ten by moderní protestantská teologie, spolupracující s existencialismem, na první místo nestavěla. Protestantům ale zase uniká, že se svobodou, existencialistům tak cennou, je spojena odpovědnost.

Tato křesťanská antropologie je ve zřetelném protikladu vůči marxismu, kde šlo na prvním místě o masu, třídní determinismus, ekonomické podmínky, a v praxi pak o minimum svobod a zanedbatelnou důstojnost osoby. Struktura, řád, mechanismus historicky determinovaného „vývoje“ – to je typické pro myšlení 19. století, Hegelem počínaje, přes Marxe až k Darwinovi. Křesťané říkají, že lid je dobrá kategorie, masa, třída je špatná kategorie.

V katolickém učení, jak se v 19. a 20. století oficiálně kodifikovalo, má člověk (jedinec, osoba) za přirozené prostředí **rodinu** a **stát**, a mezi tím zprostředkující sdružení a spolky – hospodářské, kulturní, které brání státu ve zneužití jeho totalitní moci.

Katolíci věří, že člověk rozumem poznává mravní řád, který je součástí Božího obrazu v člověku. Tak vzniká **svědomí**. Mravní poznání, zkušenost, pochopení vede k tomu, že vůle pak říká člověku: Toto konej, to je dobré! A varuj se tohoto zlého! To je dědictví antiky (Sókratés, Platón, Aristotelés). Tuto koncepci napadali už mnozí filozofové i etikové. V novější době pak i psychologové (Freud). Protestantští teologové vytvořili ve 20. století mnohem sofistickovanější etické teorie. Nicméně konzervativní proud katolického myšlení stále dál rozvíjí svou (v podstatě ale aristotelskou a tomistickou) koncepci **přirozeného** (mravního) **zákona**.

Přirozený zákon je od Boha. Je člověku zjeven (vlit). Je univerzální (je dán všem lidem všech dob na celém světě). Je poznatelný rozumem. Společnost lidí, kteří se chovají v souladu s přirozeným zákonem, dosahuje **obecného blaha**. Tento přirozený mravní zákon je nad každým **pozitivním** (lidsky stanoveným) **právem**, ale i nad pouhým **morálním** společenským **konsensem**. Toto je učení tomismu a jeho dědictví, které dodnes zastávají tradicionalistické kruhy katolické teologie a značná část konzervativně založené církevní veřejnosti. Z této nauky se odvozují **přirozená** (nezadatelná, nezcizitelná) **lidská práva** (jednotlivá) a taky **přirozené právo** jako základ legislativního systému. Přirozené právo samo o sobě nemá moc přinutit. Neumí také řešit složité záležitosti v komplikované lidské společnosti, skládající se z příliš rozmanitých skupin lidí (ne všichni mají stejně bystrý rozum, ne všichni stejně vyspělý mravní cit). Proto vzniká pozitivní právo (feudální nebo státní).

Druhý vatikánský koncil se pokusil utlumit převahu důrazu na přirozený zákon a přirozená práva, protože si uvědomil, že jde o poněkud statické, mechanické pojetí, ignorující kulturní rozmanitost lidstva i zákonitosti proměn doby. Koncil se spokojil s vybidnutím, aby teologové a přemýšliví věřící (zejména vědci) **hledali pravdu**. Což je posun oproti klasickému tomistickému přesvědčení, že pravda je dána, jen ještě není plně známa.

Na nesnadné otázky, jež etika, ale vlastně i život sám, každý přemýšlivý člověk klade, nechce současná katolická církev a její mainstreamová teologie nabízet jednoduché prefabrikované odpovědi. Odkud pochází zlo? Z neblahých poměrů, nebo ze zkaženého nitra jedince? Jak dosáhnout nápravy? Změnou poměrů, podmínek (jak usiloval marxismus či behaviorismus), nebo změnou smýšlení, cítění (jak usiloval romantismus či existencialismus)? Moderní katolicismus pragmaticky říká – obojí současně je třeba dělat, ale žádné samo o sobě nepomůže.

Sociální učení katolické církve v 19. století

Papež Lev XII. vydal v roce 1891 encykliku **Rerum novarum** (RN). Encyklika znamená doslova oběžník. Od doby Prvního vatikánského koncilu (1870), který znamenal posílení papežské moci a jeho úřadu (kurie) v církvi, jsou papežské encykliky vyjádřením oficiálních naukových názorů papeže ve věcech víry a mravů a vnitřních předpisů církve. Pro katolíky jsou v podstatě závazné – platí pro biskupy jako nauková norma. Ve 20. století se to ale změnilo. Mnohé papežské encykliky byly adresovány všem lidem dobré vůle a sloužily spíše jako moudré pojmenování věcí, vystižení podstatných problémů a návrh jejich řešení.

Encyklika RN reaguje na vědu, techniku, průmysl („nové věci“) a hlavně na dělnické hnutí – ale taky na vykořisťování dělníků v továrnách. Je to novotomistický text – argumentuje se přirozeným zákonem. Příčiny neutěšených poměrů dělníků vidí ve zrušení cechů, vypuzení náboženství ze škol a veřejného života, v bezohledné lichvě a v tom, že výroba a obchod jsou soustředěny jen do rukou několika spekulantů, kteří pak vydírají masu. Ale na druhé straně varuje před rovnostářskou ideologií, třídním bojem (komunismus, socialismus), hájí demokracii. Zdůrazňuje roli státu, podpůrných svépomocných organizací (cechy, odbory, občanské spolky) – a církve. Ale proti komunistům a socialistické myšlence zestátnění hájí soukromé vlastnictví (byť solidárně sdílené).

Církev se touto encyklikou definitivně odpoutává od zemědělsko-řemeslné stavovské společnosti, s níž byla tak dlouho spjata, a přihlašuje se ke společnosti industriální. Konzervativní biskupové spjatí s monarchiemi a agrární šlechtou ji odmítali jako příliš revoluční. Neoslovila ovšem ani dělnictvo – to hledělo i nadále stále s většími nadějemi k sociální demokracii.

Vývoj však nešel tak harmonicky, jak to RN viděla. Nastalo další zostřování sociálních konfliktů. Vztahy mezi mocí, kapitálem, bezpracnými zisky a spravedlivou mzdou dále jitrí veřejnost. Společnost se třídně štěpí.

Quadragesimo anno 1931

V roce 1931 vydává papež Pius XI. encykliku **Quadragesimo anno** (QA) – tedy ke čtyřicátému výročí RN. I tuto encykliku připravili jezuité (jak bývalo u kurie zvykem, protože jezuité představovali intelektuální elitu církve, vzdělanou nikoli jen v teologii – jako třeba dominikáni, ale také v celé řadě nových vědeckých oborů). V atmosféře rostoucího fašismu a jeho přitažlivosti pro masy, za stavu akutní hospodářské krize se zde ozvala kritika kapitalismu i komunismu. QA se pokusila sjednotit různé proudy sociálního myšlení ve společnosti i v církvi, a to na principu stavovském, na středověkém modelu cechů. Je to zřejmě poslední pokus v dějinách navrhnout takový jednotící řád. V tomto smyslu byla původní encyklika (RN) mnohem revolučnější a inspirativnější. To díky ní (RN) postupně vzniklo studium sociálních otázek na katolických fakultách a univerzitách, to ona vyvolala v život nové katolické politické strany, které se speciálně věnovaly dělníkům, pracovnímu právu a sociálním otázkám. Právě RN poskytla intenzivní impulz k rozvoji zcela nově pojaté charity – již se v té době (a souběžně také i v protestantském prostředí) začalo říkat sociální práce. Vznikala různá křesťanská (katolická) sdružení – například odbory. Církev získala odvahu vyjadřovat se k sociálním, ekonomickým a politickým otázkám – protože pochopila, že se to všechno týká mravních problémů. Církev nyní říká: Kapitalismus není sám o sobě špatný. Ale jinak opakuje stále totéž: důstojnost osoby, obecné blaho, sociální spravedlnost.

Vlastnictví není špatné, špatný je mamon, snaha zajistit si spásu nahromaděním materiálních statků. Konzumní životní styl, snaha žít si nad poměry – to je špatné. Na druhé straně ale neutěšené majetkové a hospodářské poměry brání uskutečňování důstojného života a péči o spásu (duší).

Mater et magistra 1961

K 70. výročí vzniku RN vydal papež Jan XXIII. encykliku **Mater et magistra** (MM). Dá se říct, že v ní reaguje na stále se prohlubující propast mezi bohatými a chudými, která se ani za posledních třicet let nezmírnila.

Tento pozoruhodný papež vydal za svého života dvě encykliky. Obě se obracejí ke všem lidem. Už to není filozoficko-teologické zdůvodňování nějakých principů ani komplikovaný právní text jako předchozí encykliky, ale snaha o srozumitelné vyjádření, jasné pojmenování a praktický návod pro konkrétní praxi. Poprvé se také zaměřuje pozornost na rozvojové země. Už nejde jen o dělníky, ale také o třetí svět nebo o globální kapitál. Zdůrazňuje se tu dialog, bratrství – už ne autorita a monolog učitelského úřadu. Je zde formulován princip solidarity, spravedlnosti, subsidiarity. Ale dá se také říct, že tato encyklika adresovaná lidem dobré vůle je ve skutečnosti určená spíše nějakým modelovým milým italským sedlákům – jak by ostatně odpovídalo naturelu tohoto dobrosrdečného papeže.

Pacem in terris 1963

Papež Jan XXIII., který k překvapení všech ihned po svém nástupu na trůn v roce 1958 svolal koncil, citlivě reagoval na aktuální mezinárodně politická napětí a různá „znamení doby“, v nichž se ohlašují epochální zvraty i příchod nových problémů. Kubánská krize v roce 1962 přivedla svět na práh atomové války mezi oběma tehdejšími supervelmocemi. Ukazuje se, že zajištění světového míru není možno přenechat jen politikům a diplomatům. Nebude-li široká světová veřejnost vyvažovat militaristické sklony válečných jestřábů a zbrojařských lobby, je válka na spadnutí. Encyklika **Pacem in terris** (PiT) požaduje úplný zákaz atomových zbraní i závodů ve zbrojení. Proto je také adresována všem lidem dobré vůle. Všimá si navíc i tehdy akutně pocítované problematiky porušování lidských práv v různých zemích světa, zejména těch, kde vládou autoritativní vůdci nebo totalitní režimy, nebo kde probíhají různé občanské války a etnické čistky. Obecně se encyklika staví proti násilí a diskri-

minaci. Vyzývá k toleranci. Poukazuje na problematiku národnostních menšin. Řeší otázku, jak skloubit partikulární a obecné zájmy a hodnoty. Místní zvláštnosti (kulturní relativismus) jsou někdy v rozporu s obecným lidstvím (kulturní univerzalizmus). To, co odlišuje a rozděluje, převládá nad tím, co je společné a co spojuje.

Název encykliky byl bohužel zneužit v husákovském normalizačním Československu v roce 1971, kdy bylo založeno stejnojmenné sdružení katolických kněží, „dobrovolně“ spolupracujících s režimem, který nadto tehdy rozpoutal agresivní propagandistickou ateistickou kampaň a začal tvrdě byrokraticky potírat svobodný náboženský život. (Článek napsaný k 50. výročí vzniku encykliky a popisující nechvalně proslulou kněžskou kolaborantskou organizaci je přiložen.)

Gaudium et spes 1965

Druhý vatikánský koncil přijal celou řadu dokumentů, v nichž podal směrnice k poměrně zásadně nové orientaci jak v oficiálním učení církve, tak v utváření duchovního života věřících. Jedním z nich je pastorální konstituce koncilu **Gaudium et spes** (GS), vydaná na závěr koncilu v roce 1965. Nejde tedy o papežskou encykliku, ale o dokument připravený komisemi koncilních otců a štábů jejich teologických spolupracovníků. Pozoruhodný je tím, že vybízí věřící, aby se neuzavírali se svou vírou a zbožností do svého nitra, ale aby ji proměnili ve veřejné postoje. Aby se zajímali o to, co se děje ve světě mimo církve, a angažovali se v tom. Evangelium je třeba interpretovat a aplikovat do praxe aktuálního světa. Konstituce opět poukazuje na nespravedlivé nerovnosti mezi lidmi. Nemravný je přepych i bída. Církev poprvé přiznává, že se nesmí vázat na žádný společenský systém či řád, na žádné kulturní prostředí. I tato konstituce, stejně jako celý duch koncilu, dokazuje, že katolická církev konečně přistoupila na dějinnost, časovost a hermeneutiku. Objevuje se celá řada konkrétních doporučení, ale i kritik stávajících pořádků. Vyjadřuje se k podpoře rodiny sociální politikou státu. Kritizuje samoúčelný hospodářský růst, zbytečně množování materiálního nadbytku – není-li to všechno provázáno důstojností osoby a mezilidskou spravedlností. Tento koncilní dokument v následujících letech skutečně výrazně ovlivnil pastorální situaci katolické církve. Stala se sociálně mnohem citlivější a účinněji reagovala na nově se objevující podoby nouze.

Dnes je ovšem doba a situace poněkud jiná. Například už církvím nehrozí militantní ateismus. Ohrožují je ovšem spíše konkurující sekty a povrchní komerční spiritualita. Optimismus moderny byl vystřídán pesimismem, skepsí a cynismem postmoderny. Individualismus, narcismus, privatizace, eskapismus – to jsou bolesti naší doby. Relativizace morálky – to je skutečné nebezpečí. Na druhé straně se dnes všude setkáváme s mnohem větší mírou tolerance, než tomu bylo dříve. Navíc se objevila zcela nová tematika a problematika, která má rovněž pozoruhodný etický a sociálně-etický rozměr: ekologie, péče o přírodu a životní prostředí.

Populorum progressio 1967

Papež Pavel VI. nastoupil do úřadu v průběhu 2. vatikánského koncilu. Encykliku **Populorum progressio** (PP) ale vydal až po jeho skončení, v roce 1967. Ani tato encyklika nemá poučný charakter, jaký mívaly encykliky v minulosti. Tentokrát si sociálně citlivý papež už nevšímá propasti mezi bohatými a chudými. Ta se ostatně dále prohlubuje (i když... opravdu?). Dokonce ani nerozvíví dosavadní encykliky. Všímá si spíše globální problematiky rozdílu mezi bohatými a chudými zeměmi. Jestliže encyklika *Pacem in terris* reagovala na situaci po skončení kolonialismu, *Populorum progressio* reflektuje mezinárodní rozvojové programy, které měly bývalým koloniím pomoci. Ukazuje se, že sociální problémy nabyly celosvětových rozměrů. Třetí svět se vyrovnává s pádem kolonialismu a řeší otázku, zda si má zachovat svou národní a náboženskou identitu, nebo se vydat cestou europeizace, westernizace. Křesťané totiž spolu s misíí konají vlastně pozápádnění. Je to správné?

Tato encyklika je zajímavá tím, že opatrně připouští v mezních případech i vyvlastnění a zestátnění, dokonce revoluci, vzpouru proti nemravnému řádu. Řád, stát, autorita není nutně od Boha. (Jaký posun oproti časům Augustinovým!)

Octogesima adveniens 1971

Pavel VI. nakonec přece jen vydal encykliku k 80. výročí vzniku encykliky RN – **Octogesima adveniens** (OA). Vlastně to ani není encyklika, formálně jde jen o apoštolský list. Jako by se papež už necítil

oprávněně dávat globální rady. Poukazuje na určité problémy – například nový městský proletariát. Objevují se nové deklasované skupiny: marginalizovaní staří, tělesně postižení. Vzrůstá nová moc – médií. Kdo a jak by ji měl regulovat? Kritika se snáší i na novou moc nadnárodních koncernů.

Jan Pavel II.

V roce 1978 nastoupil nový papež, relativně mladý, po dlouhé době nikoli Ital – a navíc Polák, ze země ovládané komunisty. V Polsku se bouřili dělníci – proti komunistické, ateistické vládě. A mezitím celou Jižní a Střední Ameriku zaplavila vlna teologie osvobození, pozoruhodná kombinace teologie a politické a sociální angažovanosti, pohybující se v podezřele těsné paralele s marxismem. Jan Pavel II. se pokusil formulovat vyvážené zásady, které by platily shodně i pro tak odlišná prostředí a odlišnou etiologii sociálních konfliktů.

Jeho encyklika **Laborem exercens** (LE) z roku 1981 je pozoruhodná už tím, že ji ve značné míře sám psal a inicioval – a ne jak tomu bývalo dříve, že se na textu podílely týmy zákulisních teologů a kuriálních úředníků. Sociální etika mu totiž byla vlastní a odborně jí i jako akademické disciplíně rozuměl. Tato encyklika je dále zvláštní tím, že pojednává o práci jako takové. Všechny ostatní pojednávaly spíše o bídě a těžkých poměrech. Práce je klíčem k osobě i k celé sociální otázce. Je v tom tichá kritika jeho předchůdců, kteří nešli až na kloub věci. Jako by zde zaznívala Marxova kritika zdůrazňování kapitálu na úkor lidské práce – která je ovšem ve skutečnosti biblická, vlastně už starozákonní, židovská. Práce musí mít důstojnost a etický obsah. Člověk nesmí být číslo ani zboží. Papež dává dělníkům právo na stávkou (Polsko!), sociální protesty – ale varuje současně před kolektivismem. Opět připouští mezní možnost vyvlastnění a znárodnění. Pro kapitalismus je soukromé vlastnictví dogma. Pro Jana Pavla II. je to důstojnost člověka a smysluplná práce. Práce a spiritualita.

Solicitudo rei socialis (SRS) vychází 20 let po PP – v roce 1987. Západní společnost sužuje nevy světelná vleklá nezaměstnanost. Slábne optimismus, že hospodářský růst a dějinný vývoj automaticky zlepší poměry ve vyspělých i rozvojových zemích. Objevuje se propast mezi Severem a Jihem. Poprvé zde papež použil výraz „struktury hříchu“, tedy něco jako systémové zlo, zlo produkované společenskou konstelací, nikoli zlými lidmi. Kritizuje nezřízenou touhu po zisku a moci (vnucování své vůle druhým). Kritizuje režimy v rozvojových zemích – jsou autoritativní, diktátorské, nedemokratické a zkorumpované. Ideálem je demokracie, lidská práva, právní stát. Chválí vzrůstající solidaritu a sociálně etické povědomí.

Centesimus annus (CA) vychází v roce 1991 ke stému výročí encykliky *Rerum novarum*. Papež pochopitelně reaguje na pád komunismu a bipolárního světa. Objevily se ovšem nové problémy – rozpad morálky, nová chudoba, nespravedlivé dělení práce i zisků. Lidé trpí konzumismem a duchovní prázdnotou. Rozvojové země by měly usilovat o změnu svých vlád, protože takovým režimům nemohou vyspělé země pomáhat. Jan Pavel II. konstatuje, že rozsah problémů současného světa je značně větší, než se jevil před sto lety. Přibyla zadluženost zemí, ekologická problematika, pošlapávaná práva zaměstnanců.

Jádrem encykliky CA je teorie soukromého vlastnictví a univerzálního určení statků. Papež navrhuje: sociálně odpovědné vlastnictví, odpovědná práce, soukromé podnikání, trh, zisk podmíněný výkonem. Tržní hospodářství a kapitalismus je dobrý systém, ale musí se dít ve fungujícím právním státě (to například pro rozvojové země neplatí). Socialismus (plánované a centrálně řízené hospodářství) ani komunismus (zespolečenštění) není správnou cestou. Je třeba zlomit moc monopolů, vychovávat dělníky a drobné podnikatele k soběstačnosti a svépomoci. Něco ovšem trh a kapitalismus řešit nedokáže – například ekologii. Jan Pavel II. kritizuje asistenční a zaopatřovací stát. Opět zdůrazňuje subsidiaritu.

Benedikt XVI.

Joseph Ratzinger nastoupil na papežský trůn v roce 2005 a abdikoval na svůj úřad počátkem roku 2013. Za svého působení vydal tři encykliky: *Deus caritas est* (2005), *Spe salvi* (2007) a *Caritas in veritate* (2009). Všechny tři ukazují na určitou teologickou a programovou koncepci, která ovšem už neřeší tak výrazně sociálně etickou problematiku, a proto je můžeme z tohoto hlediska pominout. Nicméně v poslední encyklice papež ještě stihl zareagovat na právě vzniklou hospodářskou krizi a pokusil se navázat na odkaz RN a PP.

Závěrečné teze

Papežské encykliky jsou myšlenkově mimořádně kondenzované dokumenty, které stojí za pozornost i tomu, kdo stojí mimo církve či náboženství. Plní podobnou úlohu jako závěry velkých konferencí pořádaných OSN nebo zprávy vědeckých týmů (typu Římský klub) či významné mezinárodní dohody. Někdo může namítnout, že tyto dokumenty nemají moc něco prakticky řešit nebo změnit. Ale už to, že tematizují, pojmenovávají, problematizují – a činí tak způsobem mimořádně intelektuálně soustředěným a poučeným – umožňuje široké veřejnosti pochopit složité problémy doby, ztotožnit se s nastoleným diskursem a srovnat si hodnotové žebříčky.

Existují i jiné papežské encykliky, které se však věnují jiné problematice. Například velmi kontroverzní encyklika *Humanae vitae* Pavla VI. z roku 1968 se věnovala bioetice.

Tento přehled jsem sestavil podle níže uvedených katolických publikací. V dikci jsem se ale snažil dát najevo, že katolická církev není jedinou reprezentací křesťanstva, a že i uvnitř katolické církve existují různé názorové proudy, etické důrazy a strategie sociálně etické angažovanosti.

Podobně by jistě bylo možno sledovat i počínání evangelických či pravoslavných církví, nebo ještě lépe jejich ekumenických grémií. V naší sekularizované zemi by to však zřejmě bylo málo politicky atraktivní. Ale ve vyspělých zemích Západu existují společensky a politicky významné síly – od politických stran, křesťanských odborů až po lokální občanské spolky, které vážně naslouchají tomu, co nejlepší mozky a moudré a odpovědné osobnosti v církvích vymyslely a zformulovaly.

Doporučená literatura:

ANZENBACHER, Arno. *Křesťanská sociální etika*. Brno: CDK, 2004.

BAHOUNEK, Tomáš J. *Sociální učení církve*. Brno: Petrov, 1991.

FIALA, Petr; HANUŠ, Jiří; VYBÍRAL, Jan (eds.). *Katolická sociální nauka a současná věda*. Brno: CDK, 2004.

Kompendium sociální nauky církve. Vydala Papežská rada pro spravedlnost a mír. Kostelní Vydrů: Karmelitánské nakladatelství, 2008.

MARTINEK, Cyril. *Cesta k solidaritě*. Svitavy: Trinitas, 1998.

NOVAK, Michael. *Katolická sociální nauka a liberální instituce*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1999.

OCKENFELS, Wolfgang. *Katolická sociální nauka*. Praha: Zvon, 1994.

Sociální encykliky (1891 – 1991). Praha: Zvon, 1996.

Sociální nauka církve. Tišnov: Sursum, 1991.

SPIAZZI, Raimondo. *Sociální kodex církve*. Tišnov: Sursum, 1993.

SPIEKER, Manfred. *Katolická sociální nauka a tržní hospodářství*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1996.

Hnutí Křesťan a práce. <http://www.hkap.cz/>

Centrum pro sociální učení církve při Moravskoslezské křesťanské akademii. <http://www.mska.biz/>

Katolická sociální nauka – Sociální učení církve (SUC)

RN – *Rerum novarum*, Lev XIII., 1891

QA – *Quadragesimo anno*, Pius XI., 1931

MM – *Mater et magistra*, Jan XXIII., 1961

PIT – *Pacem in terris*. Jan XXIII., 1963

GS – *Gaudium et spes*, 2. vatikánský koncil, 1965

PP – *Populorum progressio*, Pavel VI., 1967

OA – *Octogesima adveniens*, Pavel VI., 1971

LE – *Laborem exercens*, Jan Pavel II., 1981

SRS – *Sollicitudo rei socialis*, Jan Pavel II., 1987

CA – *Centesimus annus*, Jan Pavel II., 1991

Deus caritas est, Benedikt XVI., 2006

Spe salvi, Benedikt XVI., 2007

Caritas in veritate. Benedikt XVI., 2009

Situace v českém prostředí

Desetiletí duchovní obnovy

V roce 1988 uskutečnilo několik katolických intelektuálů (iniciátory byli Tomáš Halík a Petr Piňha) odvážný pokus dostat se z ghetta, do něhož tehdejší režim církev zatlačil. Církev chtěla opět prokázat, že křesťanství je dobře inkulturované a může fungovat v celé šíři společenského života. Dnes bychom takové akci řekli projekt. Tehdy se říkalo program – program Desetiletí duchovní obnovy. Každý rok byl v plánu zasvěcen určitému patronu a byl nesen jistým heslem, jež mělo soustředit pozornost na vybranou oblast života věřících i společnosti. Šlo o taková témata jako rodinný život, výchova a vzdělávání, právo a spravedlnost, práce a společenská odpovědnost, duchovní a tělesná kultura osobností apod. Zda a nakolik se duchovní obnova zdařila, se nedalo hned zjistit, protože záhy se ve společnosti změnilo úplně všechno. Program sice doběhl do konce, ale ve zcela jiné společnosti. V prvních letech po pádu komunismu skutečně bylo zaznamenáno jisté spirituální oživení a církve prodělaly malou renesanci. Pak se ale sekularizace dala opět do pohybu – a ještě rychleji a radikálněji.

Pokoj a dobro

Druhý pokus vyjádřit se k věcem veřejným a přihlásit se k odpovědnosti za celospolečenské procesy, se objevil v roce 2000. Není divu – milénium bylo velkou příležitostí k rekapitulaci dvoutisícileté křesťanské historie. A navíc to bylo deset let po pádu komunismu. Skupina katolických intelektuálů připravila dokument, který pak zaštili biskupové – a přidaly se k němu i některé církve protestantské, jejichž teologové byli k závěrečným formulacím přizváni. Výzva nazvaná Pokoj a dobro měla formu pastýřského listu určeného sice věřícím, ale vlastně celé české veřejnosti – avšak jejím skrytým

adresátem byli také politici, kteří zemi v posledních deseti letech řídili. Dokument je zajímavý tím, co akcentuje a jak pojmenovává věci. Rozhodně vzbudil pozornost a vyvolal vášnivé diskuse. Jeho ideovým tvůrcem byl profesor Lubomír Mlčoch, ekonom a katolík. Není divu, že jako potrefená husa se ozval Václav Klaus – protože v textu cítil výtky jak vůči své politické roli, tak vůči některým nešťastným průvodním jevům své neoliberální ekonomické a společenské. Jak list, tak shrnutí diskuse najdete v přílohách.

Záhy na to, v roce 2001, se konalo sčítání lidu. Církve, zejména římskokatolická, utrpěly šok ze zjištěného dramatického úbytku věřících, tedy těch formálně se hlásících ke své konfesní instituci. Katolická církev pochopila, že nemá takový společenský mandát, jak si myslela. Proto už od té doby nepodnikla žádný další pokus o masivní vstup do veřejného politického prostoru. Diskuse o dokumentu Pokoj a dobro v podstatě ustaly v roce 2003.

Papež František – nová naděje?

Pozornost světové veřejnosti upoutal v roce 2013 nový papež, původem Argentinec, první jezuita na papežském stolci, který si k velkému překvapení zvolil jméno František, rovněž jako první z papežů. Z počátečních gest se zdálo, že odkaz chudého a pokorného světce bude papežovým programem obratu od církve panující k církvi sloužící, od vnější pompy k čistotě srdce, od ryzího zlata k ryzímu charakteru. Záhy se ale ukázalo, že jedinec, ani papež, toho moc nezmůže s kolosem, který se pomalu šine dějinami omezován v pohybu vlastními tradicemi. Několik opatrných náznaků dávalo tušit, že papež chce změnit názor církve na rozvody a homosexuály. V roce 2014 se konala synoda biskupů (katolických biskupů je asi 5 tisíc), která měla řešit teologická a etická stanoviska církve k rodině, k rodinným hodnotám, sexualitě, výchově dětí, prorodinné politice apod. Papež vyslal určité signály, že by bylo načase změnit konzervativní církevní postoje a tolerantně se přizpůsobit změnám, které ve společnosti – zřejmě nevratně – proběhly. Jde zejména o neblahou praxi, že rozvedení katolíci, kteří žijí v novém vztahu, jsou z hlediska katolické morálky i církevního práva vlastně cizoložníci, tedy hříšníci, a nemají mít proto přístup k přijímání večeře páně při mši. Ukázalo se ale, že většina staromilců ve vedení církve nechce o novotách ani slyšet a hodlá dál držet neudržitelné. Vypustil jsem tehdy do kyberprostoru tuto rozhořčenou reakci na články našich katolických konzervativců (jež jsou v přílohách):

A už je to tady! Sotva jsem to dořekl, už to tu máme. Konzervativní katolické Impérium kontraatakuje. Roman Joch dupe na brzdu. A Michal Semín vyhazuje kotvu...

Není nad to, když se vyjasní pozice. Ultrakonzervativní hyperkatolíci jsou papežštější než papež. Michal Semín by jako inkvizitor nejráději nechal papeže a všechny liberály upálit, Druhý vatikánský koncil nechal zneplatnit jako herezi a hranice středověkého ghettta, v němž žije, by nechal rozšířit na celý svět a přilehlý vesmír. Roman Joch a Michal Semín předložili své krédo – zbožštěná příroda (zmetafyzičtění aristotelský přirozený zákon), kult rozumu (aristotelské logiky) a „objektivní pravda“ (ontologismus, esencialismus). Kde zůstal personalismus biblického teismu? Kde radikalita Ježíšovy lásky agapé?

Bylo by to komické, kdyby to nebylo ve skutečnosti tragické a nebezpečné, jak tihle katolíci laici předvídají rozhodnutí biskupské synody, která je přece nejvyšším učitelským úřadem církve. Jak v podstatě svými racionalistickými argumenty varují církevní instituce, aby neučinily rozhodnutí, které by změnilo jejich dosavadní mocenský (inkvizitorský) charakter na služební (pastýřský). Jak sice jemně, ale důrazně varují arcibiskupa Graubnera, aby se neodvážil přiklonit se na stranu božího lidu, katolických farností – a setrval na pozici Úřadu, vlastního Věčnou Pravdu.

Pánové (a všichni podobní ultrakonzervativní hyperkatolíci – a s nimi i fundamentalističtí evangelikálové z protestantského tábora) jsou především machisté, jejichž představa rodiny je jakýmsi zastydlým reliktem buržoazního (měšťanského, měšťáckého) ideálu novodobé nukleární rodiny, notně syceného romantickou literaturou a sentimentálním kýčem. Argumentují účelově – tak, aby jejich koncept rodiny (otec je jako pa-

triarcha, ctěný manželkou a společnými minimálně dvanácti dětmi) byl pokládán za nadčasový a obecně platný. Jak příznačné, že si volají na pomoc Aristotela, ústředního světce svého tomistického náboženství! Přitom – jaká rodina asi byla ta v době Aristotelově? A jaká v časech Ježíšových v helénistické Palestině? (Nemluvě o té, jaká převládala v biblickém, starozákonním judaismu.) O jaké rodině kdy kde mluvil Ježíš? Co z praxe jeho života svědčí o nějaké prorodinné politice? Těch pár citátů, které se vytrhují z kontextu, aby obhájily údajnou křesťanskou koncepci rodiny, neodpovídá duchu jeho zvěsti o radikální lásce, procházející skrz a napříč všemi mezilidskými vztahy... Tihle týpci by nejraději ženským taky nasadili burky. A své nebohé děti si indoktrinují v domácích školičkách, které si vyvzdorovali na liberálním režimu, aby v sekulárních školách náhodou něco nechytly...

Má-li křesťanství nějakou osobitou hodnotu, pak je to jednoznačně personalismus (mající své kořeny už v judaismu), dále nesubstanční ontologie, tedy relace, vztahy (a odtud taky relativismus), a konečně láska agapé, jež není jednoduše slučitelná ani převoditelná na lásky (interpersonální vztahy) lidské, ale přesto v nich může působit. A víra v Boha jako interpersonální vztah (nikoli objektivní poznání nějakých ontologických pravd), jako „intimní chození s Bohem“, „život v důvěrné Boží blízkosti, přítomnosti“ – tedy žádné podřízení se nutnosti. Tím se liší od filozofie, vědy, kde jde o poznání. A třeba taky od islámu, který směřuje k oddání se, odevzdání své personality, a ve svém důsledku taky lidskosti (humanity, života), ať už ve jménu komunity, kolektivity (ummy, obce), nebo zázračného ráje.

Nebojme se toho, že rozvolněním pravidel se nám rozloží morálka. Liberalismus nemusí být jen nezodpovědný. Fletcherova situační etika je Ježíšovu evangelium adekvátnější než aristotelsko-tomistický mechanicko-kybernetický bezduchý model.

No, omlouvám se... Trochu mě rozčílili.

18. 10. 2014 (v reakci na články z Lidových novin toho dne)

Svědění národa?

Křesťanské církve si osobují právo mluvit do věcí veřejných a chovají se tak, jako by měly přirozeně a automaticky patent na etiku. Katolíci a pravoslavní zpravidla drží tradicionalistický konzervativní kurz. Protestanti bývají modernější a liberálnější – jen některé menšinové církve fundamentalistického zaměření jsou bigotnější než katolíci.

Tradiční oblastí, do níž církve chtějí mluvit a kterou chtějí eticky formovat, je rodina. Ale také charita a sociální politika. A ovšem i hospodářství a politika, jak jsme si už ukázali. V 60. letech 20. století, v době, kdy se etablovala medicínská etika a rodila bioetika, se katolická církev pasovala do role hlavního ochránce důstojnosti lidské osoby a od té doby si tuto pozici cíleně upevňuje. Je to zvláštní – jako by její těžiště nebylo ve spiritualitě a lásce k bližnímu, ale v nemocničním prostředí a v laboratorních baňkách a křivulích. Problematika rodiny se smrškla na sexualitu a z celibátníků se stali odborníci na kontrolu početí a plánování rodiny. Etika podle nich spočívá v odmítání rozvodů, interrupcí, antikoncepce, masturbace a homosexuality. A v důsledku toho pak v čemkoli, co se jen trochu odklání od takzvaného přirozeného průběhu věcí, tedy kondomů, Petriho misek a mikropipet – až po duhový průvod obhájců adopcí dětí homosexuálními páry. Tyto konzervativní názory zastávají jen určité tradicionalistické kruhy v církvích, které jsou ale velmi vlivné – infiltrovaly do akademického prostředí i vysoké politiky a umějí sofisticky argumentovat a sugestivně působit na širší intelektuální pole i masy prostých lidí, a to dokonce i v silně sekularizovaných zemích.

Teologové dovedou kultivovaně promyšlet témata a problémy týkající se aktuálního společenského dění a navrhnout řešení, která jsou akceptovatelná i širší veřejností. Osvícené špičky ve vedení církvi mohou využít přirozenou autoritu i tradiční důvěru veřejnosti a nabízet společnosti morální reflexi („svědomí národa“). Pokud to ale přeženou nebo překročí své legitimní pravomoci, stává se z toho už jen ono příslovečné „harašení“ – a celé křesťanství tím karikují a znemožňují.

Desatero papeže Františka:

1. Žij a nech žít.
2. Dávej druhým sebe.
3. Životem jdi klidně.
4. Zdravě trávit volný čas.
5. Neděle má být svátkem.
6. Hledejme nové cesty, jak pro mladé lidi vytvořit důstojná pracovní místa.
7. Respekt a starost o přírodu.
8. Stop negativitě.
9. Respektujme víru druhých.
10. Pracuj pro mír.

Takzvané Desatero papeže Františka nebo Deset rad pro dobrý život vzniklo spíše spontánně než jako soustředěný programní text. Přesto vybízí k zamyšlení. Existují jeho různé verze, stručné i rozvinuté. I s překladem je možno si pohrát. Jednu z dalších variant je možno si přečíst zde:

<http://www.paulinky.cz/obchod/detail/10-rad-papeze-Frantiska-pro-dobry-zivot>

1. Žij a nechej žít

„V Římě je jedno přísloví a mohli bychom si je vzít jako řídicí princip. (...) Běž vpřed a ostatní nechej dělat to stejné.“

2. Rozdávej se druhým

„Lidé potřebují být otevření a velkorysí vůči jiným. Jak se totiž uzavrou do sebe, je tu nebezpečí, že se stanou egocentricky. A stojaté vody se rychle promění na hnijící.“

3. Postupuj v životě pokojně

Pro vysvětlení tohoto bodu papež používá obraz z argentinského románu Ricarda Guiraldese, ve kterém se hlavní postava Don Segundo ohlíží zpět a rekapituluje svůj život. „Říká, že v mládí byl potokem plným kamenů, který vše vláčel s sebou, jako dospělý byl prudkou řekou a v pokročilém věku plynul pomalu jako voda v jezírku.“ Papež řekl, že se mu tento poslední obraz klidné vodní plochy líbí, protože představuje „schopnost postupovat s přívětivostí a pokorou, životní pokoj. Staří lidé mají tuto moudrost, jsou pamětí lidu“.

4. Zdravý smysl pro volný čas

„Umění radosti z uměleckého díla, literatury anebo hry s dětmi se vytratilo. Konzumní způsob života nám přinesl neklid a stres, čímž lidé přišli o zdravou kulturu volného času,“ poznamenal František. Proto také vyzývá rodiče, aby si našli čas na svoje děti navzdory tvrdé práci, kterou musí dennodenně odvádět. Stejně tak by se měly rodiny naučit vypínat televizi, když spolu jedí. Ta nám totiž někdy zabraňuje ve vzájemné komunikaci.

5. Neděle má být vašimi prázdninami – svátkem

Zaměstnanci by měli mít v neděli volno, protože „neděle je pro rodinu“, vzkazuje papež.

6. Najdi novátorské způsoby na vytvoření důstojných pracovních míst pro mladé lidi

„Jak nebudou mít dostatek příležitosti, skončí na drogách a budou tak náchylnější ke zločinu.“ „Nestačí dát jim jídlo. Je třeba nabídnout jednoroční kurzy na instalatéry, elektrikáře, krejčí. Důstojnost spočívá v tom, že domů přinesete chléb z vlastní práce.“

7. Respektuj a starej se o přírodu

„Degradace životního prostředí je jednou z největších výzev, které čelíme. Jedna z otázek, kterou si sami neklademe, je: Nepáchá lidstvo zločin takovým tyranským chováním se k přírodě?“

8. Přestaň být negativní

„Potřeba mluvit o druhých ve zlém naznačuje nízký stupeň sebeúcty.“ To znamená „místo toho, abych vyzdvihl sebe, ponižuji druhé“. Zbavit se rychle negativních myšlenek je přitom prospěšné pro zdraví.

9. Nesnaž se obracet jiné na tvoji víru, respektuj jiná vyznání

Přesvědčení druhých je třeba respektovat. „Můžeme druhé inspirovat svědectvími, a tak budeme růst společně. Jednou z nejhorších věcí, která může být, je však náboženský proselytismus, který paralyzuje – mluvím s tebou, abych tě přesvědčil. Ne! Každá osoba ať vede dialog, zakládající se na vlastní identitě. Církev roste díky svojí přitažlivosti, ne proselytismem.“

10. Aktivně usiluj o mír

„Žijeme v době mnoha válek a volání po míru tak musí znít mimořádně hlasitě. Mír občas může vypadat, že je něčím klidným, ale není nikdy tichem: je to vždy aktivní mír.“

